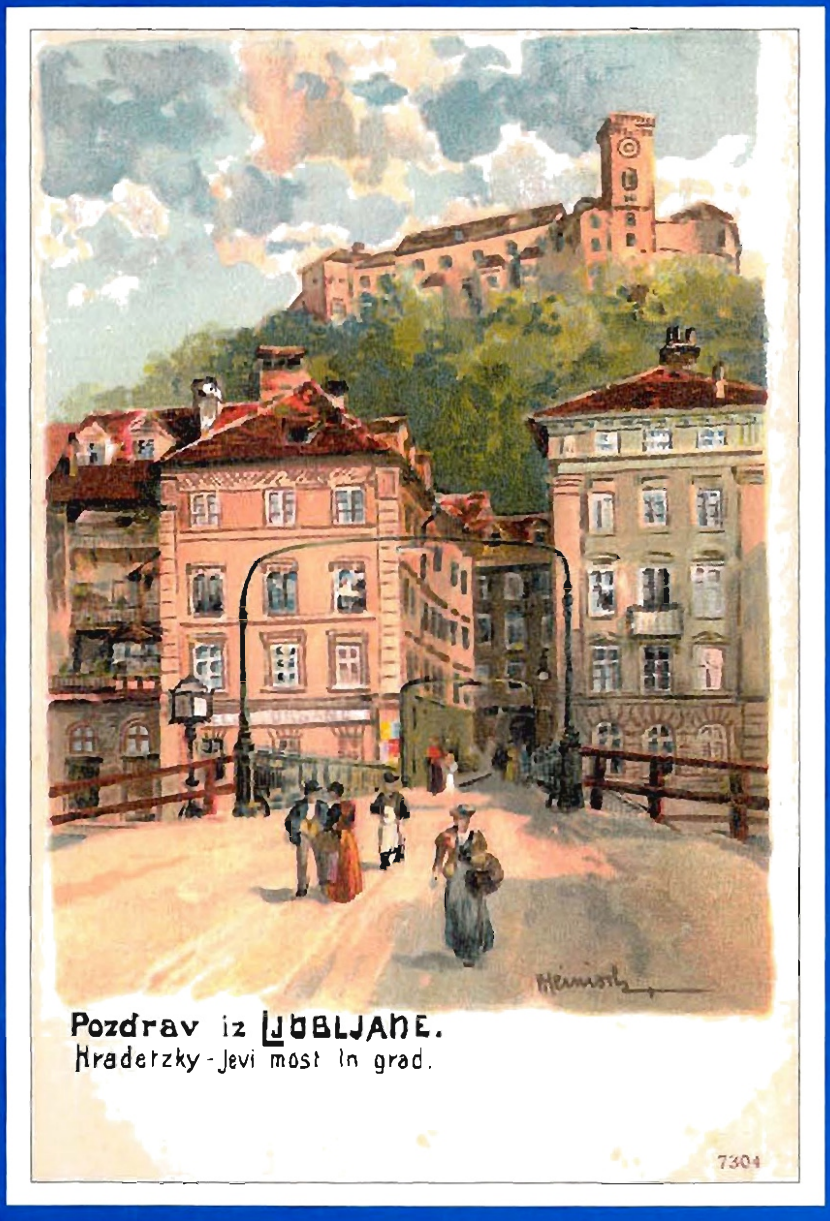
3 KRONIKA 2002 50
časopis za slovensko krajevno zgodovino

IZ ZGODOVINE LJUBLJANE

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO Ljubljana
Institute for contemporary history Ljubljana, Slovenia
inz

50
2002

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Iz zgodovine Ljubljane

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Glavni in odgovorni urednik :
dr. Aleš Gabrič (Ljubljana)

Tehnična urednica :
Majda Čuden (Ljubljana)

Uredniški odbor :
dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana), dr. Tone Ferenc (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Olga Janša-Zorn (Ljubljana), Irena Lačen Benedičič (Jesenice), † Kristina Šamperl-Purg (Ptuj), Nadja Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.
© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena 7. septembra 2002.

Prevodi :
Cvetka Puncer - angleščina
mag. Niko Hudelja, Damjan Hančič - nemščina

Bibliografska obdelava :
mag. Alojz Cindrič

Uredništvo in uprava :
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
tel. 01 24 11 200
e-pošta: kronika@uni-lj.si

Letna naročnina :
za posameznike 3.800 SIT, za upokojence 2.850 SIT,
za študente 1.900 SIT, za ustanove 5.000 SIT.
Cena v prosti prodaji je 1.700 SIT.

Transakcijski račun :
Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinansirajo :
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije,
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije,
Mestna občina Ljubljana

Računalniški prelom :

Tisk :
Grafika-M s.p.

Naklada :
1000 izvodov

Na naslovni strani :
Čevljarski most, Tranča in ljubljanski grad, pogled z Jurčičevega trga pred letom 1899
(ZAL, Fototeka, a.e. G 3-041-003)

KAZALO

Razprave

Lilijana Žnidaršič Golec : Meščani in cerkvene ustanove v Ljubljani do konca 16. stoletja 241

Nataša Budna Kodrič : Popotništvo in popotniki v Ljubljani od 16. do 19. stoletja 259

Damjan Hančič : Samostan klaris v Ljubljani 277

Andreja Klasinc Škofljanec : Ljubljanska policija v drugi polovici 18. stoletja 291

Eva Holz : Popotovanje cesarja Leopolda II. in neapeljskega dvora skozi Kranjsko v letih 1790 in 1791 301

Sonja Anžič : Postlana je postelja kranjskim lenuhom in potepuhom! Prisilna delavnica v Ljubljani 313

Gorazd Stariha : Začetek ustavnega življenja in ljubljanska policija 327

Barbara Pešak Mikec, Nataša Budna Kodrič : Ljubljanski hoteli do druge svetovne vojne 343

Marjan Drnovšek : Ljubljana : križišče izseljencev na poti v svet 363

Irena Gantar Godina : Ljubljana - gostiteljica 4. vseslovanskega časnikarskega kongresa maja 1902 375

Tomaž Pavlin : Športne organizacije v Ljubljani do druge svetovne vojne v luči statistike in pravilnikov 385

Vida Koporc-Sedej : Meščanske vile med obema vojnama v Ljubljani 403

Navodila avtorjem 415

izvirni znanstveni članek

UDK 262(497.4 Ljubljana):261.7"14/15"
prejeto: 19. 7. 2002

Lilijana Žnidaršič Golec

dr. zgodovinskih znanosti, višja svetovalka – arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana

Meščani in cerkvene ustanove v Ljubljani do konca 16. stoletja

IZVLEČEK

S kritičnim pretresom arhivskih virov skuša avtorica osvetliti dinamiko v odnosu ljubljanskih meščanov do cerkvenih ustanov. Zaradi tematske preobsežnosti je v prispevku govor o štirih pomembnejših beneficijih in dveh bratovščinah v cerkvi sv. Nikolaja (po 1461 oziroma 1462 stolni cerkvi) ter kaplaniji v špitalski cerkvi sv. Elizabete. Časovna mejnika predstavljajo prve omembe obravnavanih ustanov ob koncu 14. oziroma v prvi polovici 15. stoletja in pa čas okrog leta 1600, ko z rekatolizacijo preneha nekajdesetletna premoč protestantskega meščanstva.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana, meščani, beneficij, bratovščina, cerkev sv. Nikolaja, špitalska cerkev, reformacija

SUMMARY

THE CITIZENRY AND THE CHURCH INSTITUTIONS IN LJUBLJANA UNTIL THE END OF THE 16TH CENTURY

With a critical review of the archival sources the author attempts to enlighten the dynamics in the relation of the citizen of Ljubljana towards Church institutions. Because of the extensiveness of the thematic the contribution is about four significant benefices and two fraternities in the church of St. Nicholas (after 1461 or in 1462 cathedral), and the curacy in the church of St. Elisabeth in Špital. The time boundaries are the first mentioning of the dealt institutions at the end of the 14th and in the first half of the 15th centuries, and the period around the year 1600, when with recatholisation the several decades long predominance of the protestant citizenry ceased.

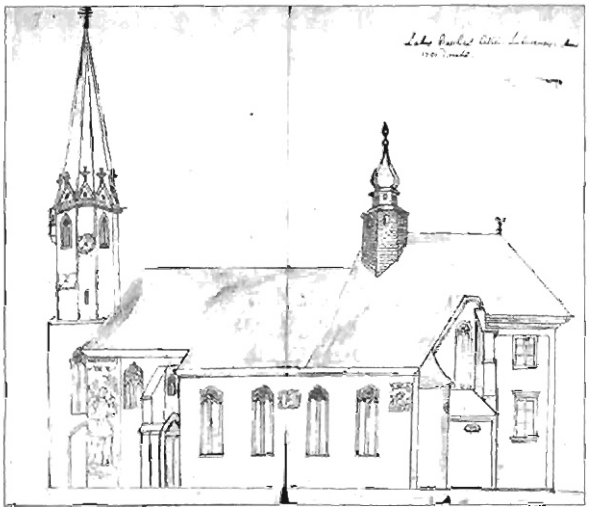
KEY WORDS

Ljubljana, benefice, fraternity, church of St. Nicholas, the Špital church, reformation

Uvod

Zgornji naslov sodi bržkone med tiste, ki zahtevajo posebno uvodno pojasnilo. Ob njem se namreč porajata vprašanje, kako v pričujočem prispevku razumeti izraz "cerkvene ustanove", ter potreba po natančnejši krajevni in časovni določitvi. Kar zadeva cerkvene ustanove, se prispevek omejuje na beneficije, "trajno ustanovljene cerkvene službe, zvezane z dohodki, zlasti iz nepremičnin",[1] in pa bratovščine, "cerkvena združenja, ki opravljajo nabožne in dobrodelne naloge".[2] Pri tem gre v prvi vrsti za tiste beneficije, ki so jih ustanovili in si patronat nad njimi[3] pridobili meščani Ljubljane, in za bratovščine, katerih člani so bili povečini bodisi pravi meščani bodisi drugi prebivalci mesta.

Upoštevajoč pomen tako opredeljenih cerkvenih ustanov, ohranjenost virov ter okvir pričujoče objave sem se lokacijsko osredotočila na cerkvi sv. Nikolaja (po ustanovitvi škofije v letih 1461-1462 stolno cerkev) in sv. Elizabete v špitalu, časovno pa sem izbrala konec 16. stoletja zaradi specifičnih verskih in cerkveno-političnih razmer kot najprimernejšo zgornjo mejo. Zadnja leta tega stoletja namreč zaznamujejo imenovanje katoliški prenovi in protireformaciji predanega škofa Tomaža Hrena (1597, potrjen 1599), izgon "heretičnih" predikantov in učiteljev (1598) ter vrhunec formalne rekatolizacije ljubljanskega magistrata s sklepom, da ne more vložiti prošnje za meščanstvo nihče, kdor ni katoliške vere (1599). Posvetitev špitalske cerkve na praznik mestnega zavetnika sv. Jurija leta 1601 ali pečatenje dogovora med škofom Hrenom in Ljubljančani v zvezi s premoženjem cerkve sv. Petra 27. novembra 1602 sta dogodka, ki že segata v 17. stoletje, vendar pa na simbolni ravni pomenita pravzaprav le konec dela procesa s koreninami v 16. stoletju.[4] Zaradi burnejšega dogajanja in boljše dokumentiranosti namenjam največ pozornosti prav vlogi in odnosu meščanov do cerkvenih ustanov v drugi polovici 16. stoletja. Vprašanja o nastanku, ustroju in delovanju samih ustanov postavljam le toliko, kolikor utegnejo odgovori pripomoči k boljšemu razumevanju razmerij med meščani na eni in Cerkvijo kot zadnjo varuhinjo cerkvenih beneficijev in bratovščin na drugi strani.

Janez Gregor Dolničar: Stara cerkev sv. Nikolaja. (ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut)

Bratovščina in beneficij sv. Rešnjega Telesa pri Sv. Nikolaju

V virih najzgodneje dokumentirana cerkvena ustanova Ljubljančanov in hkrati ena najstarejših znanih bratovščin na območju današnje Slovenije[5] je krojaška bratovščina, izpričana v izvirni listini z datumom 12. november 1399.[6] Tega dne je vojvoda Viljem na prošnjo ljubljanskih krojačev odredil, naj odtlej v mestu noben tuj krojač ne opravlja obrti brez dovoljenja domačih krojaških mojstrov in če ni član bratovščine, ki jo "imajo v cerkvi pri sv. Nikolaju tukaj v Ljubljani na oltarju sv. Rešnjega Telesa".[7] Opraviti imamo torej s t.i. obrtniško ali cehovsko bratovščino,[8] ki se je na verskem področju posvečala češčenju sv. evharistije.[9] Obstoj beneficija s posebnim duhovnikom pri omenjenem oltarju je razviden iz listine z dne 21. julija 1440,[10] s katero je oskrbnik na Svibnem (in nekdanji vicedom na Kranjskem) Martin Črno-

1 *SSKJ I,* Ljubljana : SAZU, Inštitut za slovenski jezik, 1987, str. 118.

2 Dolinar, Bratovščina. *ES 1,* str. 358.

3 Patronat pomeni skupek pravic in obveznosti, ki jih ima ustanovitelj (in njegovi nasledniki) pri "ustanovljeni" cerkvi, kapeli ali beneficiju. Najpomembnejša pravica je t.i. prezentacija (predlaganje) kandidatov na izpraznjena mesta. Več o patronatu in prezentaciji glej: Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve,* str. 195 sl. Prim Haberkern in Wallach, Patronat. *Hilfswörterbuch für Historiker 2,* str. 474.

4 Reference k zadnjim štirim letnicam podajam spodaj v op. 149, 150, 161 in 163.

5 Vprašanje najstarejših bratovščin za današnje slovensko ozemlje pravzaprav še čaka na ustrezno obdelavo. Že bežen pregled gradiva za zgodovino Ljubljane odkrije, da je po letu 1351, ko je neposredno izpričana Marijina bratovščina v cerkvi Nemškega viteškega reda (*GZL X,* št. 26), v Ljubljani delovalo precej bratovščin.

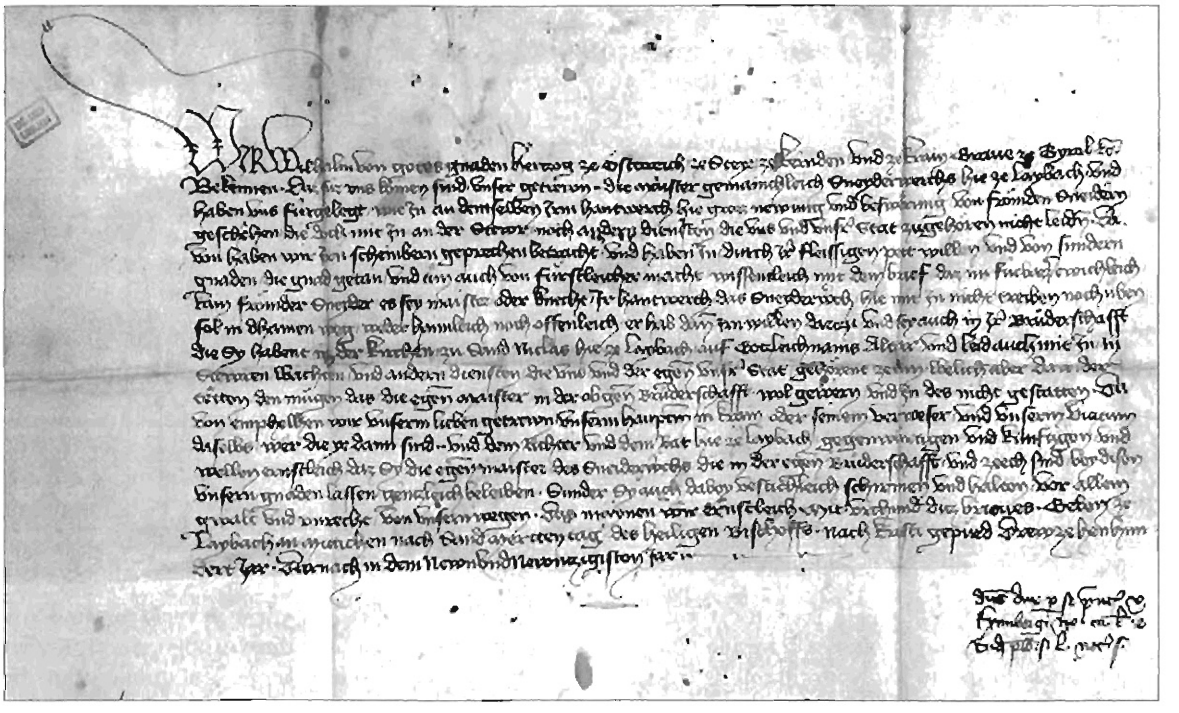
6 AS 1063, 1399 XI 12. Ljubljana. Obj. Schumi, *Archiv für Heimatkunde II,* str. 60-61; *GZL IX,* št. 45. Prim. Otorepec, Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani. *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja,* str. 26.

7 AS 1063, 1399 XI 12. Ljubljana. O legi oltarja Veider, *Stara ljubljanska stolnica,* str. 67.

8 Haberkern in Wallach, Zunft. *Hilfswörterbuch für Historiker 2,* str. 675.

9 Prim. Mlinarič, Cerkev na Slovenskem v srednjem veku. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem,* str. 86-87.

10 AS 1063 (HHStAW, Rep. II) 1440 VII 21. Obj. *GZL II,* št. 92. Prim. Fabjančič, *Ljubljanski sodniki in župani,* str. 147.

Najstarejša znana omemba ljubljanske krojaške bratovščine. (ARS, AS 1063, 1399 XI 12. Ljubljana)

maljski krojaški bratovščini namenil pet funtov denaričev letno, v zameno za to pa njenim ključarjem med drugim naročil, naj poskrbijo, da bodo štirje šolarji spremljali duhovnika vsakič, ko bo šel ta od cerkve sv. Nikolaja obhajat v mesto oziroma mestno pomirje. Beneficiatu, ki se v listini navaja kot "duhovnik /kaplanije/ sv. Rešnjega Telesa" (briester der gotzleichnam), naj bi se ob teh priložnostih izplačal en dunajski denarič.[11]

Štiri leta pozneje je ob potrditvi privilegija iz leta 1399 kralj Friderik III. izdal podoben ukaz:[12] ključarjem ljubljanskega "krojaškega ceha sv. Rešnjega Telesa" (sneider gotsleichnams czech) naj se vsako leto na praznik sv. Mihaela iz vicedomskega urada izplača šest funtov dunajskih denaričev.[13] Za to vsoto naj ključarji priskrbijo štiri lanene koretlje, štiri ogrinjala (gugl) iz rjave volne, bandera iz svilnatega blaga ter dve stekleni laterni s svečami. Kadar koli se bo kak duhovnik župnijske cerkve (takrat sv. Petra zunaj mestnega obzidja) s hostijo odpravil v mesto ali predmestja Ljubljane k bolnim, morajo z njim na pot štirje revni šolarji, ki naj si nadenejo koretelj in ogrinjalo, in od katerih naj dva pred sv. popotnico nosita bandero, dva pa svetilki s prižganimi svečami.[14] Ker se v Friderikovi ustanovni listini ustanova Martina Črnomaljskega kljub časovni bližini in pomembnim vsebinskim podobnostim ne omenja, je zelo verjetno, da starejša (skromnejša) ustanova sploh ni zaživela. V tem kontekstu utegne biti zanimiv podatek, da je spomladi 1444 vicedomski urad na Kranjskem, iz katerega naj bi se vzdrževala Friderikova ustanova, vodil Martinov sorodnik Jurij Črnomaljski.[15]

Po ustanovitvi škofije se je skrb za obhajanje bolnih Ljubljančanov prenesla na ljubljanski kapitelj. V kapiteljskem statutu iz leta 1519 beremo, da morajo vikarji "vselej, kadar iz stolnice nesejo sv. Rešnje telo, sprejeti /v spremstvo/ štiri šolarje". Ti naj bodo napravljeni tako, kot je določil cesar Friderik III., in vsakemu od njih naj krojaška bratovščina izplača en črni denarič.[16] Bratovščina sama se je obhajilnih sprevodov udeleževala v primerih, ko so stolni vikarji obhajali kakega njenega člana.[17] Toda kot vse kaže, je to trajalo le do začetka šestdesetih let 16. stoletja, ko je bratovščina ugasnila v reformacijskem metežu. Ob njeni oživitvi leta 1592 je bilo namreč rečeno, da je "pred približno tridesetimi leti /.../ grdo zabučala trobenta krivoverstva"

11 Glej prejšnjo opombo.

12 Prim. Schumi, n.d., str. 61. F. Schumi navaja, da je bila Friderikova ustanova skupaj s privilegijem potrjena v letih 1447, 1500 in 1557. Glede na besedilo v naslednji opombi citirane listine je moral biti privilegij izstavljen posebej.

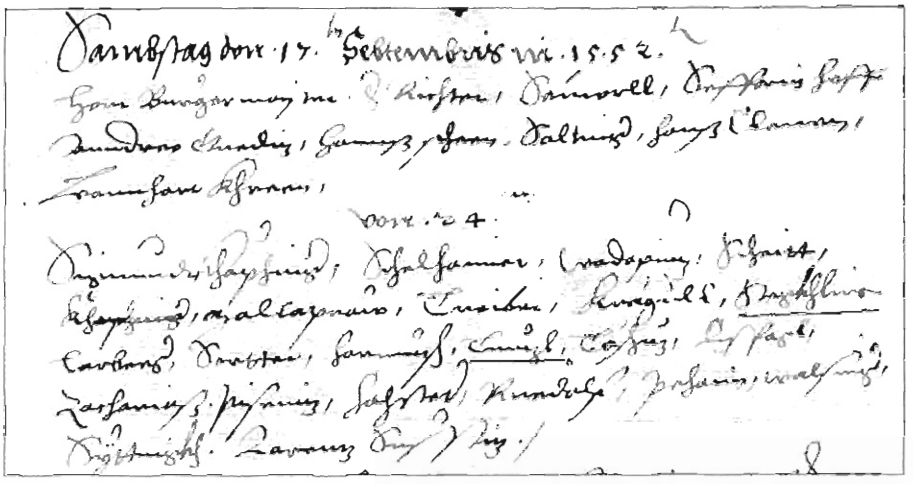
13 AS 1063 (HHStAW, Rep. II), 1444 III 13. Gradec. Obj. *GZL, II*, št. 94. Prim. Schumi, n.d., str. 61; Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*, str. 101; Fabjančič, n.d., str. 149.

14 Glej prejšnjo opombo.

15 Prim. Kos, Dušan: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.-18. stoletje) I-II.* Ljubljana : SAZU (Fontes rerum Slovenicarum XIII), 1991, str. 230, op. 117.

16 NŠAL, KAL, Urbarji, št. 1, str. 288.

17 Prim. op. 2).

Ključarja bratovščine sv. Rešnjega Telesa (Luka) Steklina in (Janez) Tunzl, člana zunanjega sveta mesta Ljubljane leta 1552. (ZAL, LJU 488, Cod 1/8, fol. 172v)

ter kmalu "premnoge odtrgala iz naročja katoliške Cerkve in v imenu krivoverstva naredila, da je v tem ljubljanskem mestu /../ nastopila neka trdost in nedelavna odrevenelost".[18] A obnovljena "congregatio sive fraternitas" ni bila več cehovska in jo moramo razlikovati od tiste "krojaške bratovščine", ki naj bi leta 1596 prispevala tri tovorne konje za obrambo meje z Osmanskim cesarstvom.[19] Zadnja – bratovščina le po imenu - naj bi obdržala vsaj del posesti in tako ostala (formalni) davčni zavezanec,[20] nabožne naloge nekdanje bratovščine, med temi spremljanje duhovnika s sv. popotnico hudo bolnim članom, pa je prevzela nova, na pobudo škofa Tavčarja in dveh članov ljubljanskega kapitlja ustanovljena "kongregacija ali bratovščina, služeča presvetemu zakramentu Telesa Kristusovega".[21]

Eno pomembnejših mest v vsaki bratovščini je bilo mesto ključarja, odgovornega za upravljanje bratovščinskega premoženja. Za imetje stare ljubljanske bratovščine krojačev sta v 15. in 16. stoletju po zgledu večine cerkvenih ustanov skrbela dva bratovščinska člana, po ohranjenih podatkih sodeč vedno iz vrst ljubljanskih meščanov. Leta 1440 sta službo ključarjev opravljala "Hanns hofsneyder vnd Jursse sneyder", oba meščana v Ljubljani (bayd burger ze Laybach),[22] leta 1552 Luka Steklina in Janez (Hans) Tunzl, člana zunanjega sveta mesta.[23] Poleg dejstva, da je bilo upravljanje pretežno nepremičnega bratovščinskega premoženja v rokah vidnejših polnopravnih meščanov, si je glede na obravnavano temo potrebno zastaviti še vprašanje, kakšna je bila vloga meščanov – članov bratovščine v zadevah beneficija. Pregledano arhivsko gradivo kaže, da je imelo pravico do imenovanja, točneje prezentacije beneficiata, mesto in ne bratovščina kot taka. Duhovnika, ki so ga meščani izbrali, da bi pri oltarju sv. Rešnjega Telesa v šenklavški cerkvi opravljal z listinami in dogovori določene bogoslužne in druge obveznosti, so mestne oblasti po vzpostavitvi ljubljanske škofije *(de facto* leta 1463) prezentirale škofu. Nadvojvoda Karel je 24. oktobra 1571 vicedomu na Kranjskem denimo naročil, naj potem, ko mu bo novo imenovani beneficiat Štefan Železnik (Sillesiekh, Sillessniekh) prinesel potrdilo o škofovi potrditvi, da sestaviti dva inventarja s popisom beneficiatnega premoženja.[24] Izbira duhovnika je lahko temeljila na prošnji, vloženi pri mestnih oblasteh, o čemer priča notica v sodnem zapisniku mesta Ljubljane iz leta 1575. Zapis se v prostem prevodu glasi: "Gospod Hans Stamitz prosi za kaplanijo pri

18 Prevod predloge (Thabnitscher, *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis*, str. 37-38) v Prelesnik, Protireformacija na Kranjskem pod škofom Tomažem Hrenom (Chrocnom). *Katoliški obzornik*, 5, 1901, str. 321-322. Prim. Oražem, Hrenov odnos do bratovščin. *Hrenov simpozij v Rimu*, str. 301.

19 AS 2, š. 440, str. 1549.

20 Sodeč po urbarjih mestnega špitala iz 1568 in 1596, kjer so (nekdanji?) dohodki krojaške bratovščine vodeni posebej, je bil magistrat tisti, ki je razpolagal z (nekdanjim) bratovščinskim premoženjem – NŠAL, KAL, Spisi, f. 64/21-2, fol. 56v sl.; f. 64/21-3, fol. 33 sl. Prim. Blaznik, Zemljiška gospostva v Ljubljani in njeni okolici. *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane*, str. 44. Prim. še Otorepec, n.d., str. 26, kjer je v isti sapi govor o posesti krojaškega ceha in krojaške bratovščine. Da premoženja ljubljanskih krojačev ne gre zamenjevati s premoženjem bratovščine, katere člani so mogli poleg krojačev biti tudi drugi, je razvidno že iz podatkov, ki jih navaja I. Vrhovec – Vrhovec, *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih*, str. 161.

21 O dolžnostih članov bratovščine prim. poročilo škofa Hrena v Rim leta 1616 – Dolinar, Visitationes ad limina et Relationes de statu Ecclesiae ljubljanskih škofov od Tavčarja do Missie. *BV*, 39, 1979, št. 2, str. 213. Prim. še pravila obnovljene bratovščine v NŠAL, ŠAL I, Spisi, f. 24/1, člen IX.

22 *GZL II*, št. 92.

23 ZAL, LJU 488, Cod, 1/8-1552, fol. 172v.

24 AS 1, š. 45, I/25, Lit. L, LXVII-13.

oltarju sv. Rešnjega Telesa v stolnici v Ljubljani, kar se mu dovoli."[25]

Imetje bratovščine ni bilo istovetno z imetjem beneficija, saj je šlo za dve sicer povezani, a hkrati samostojni ustanovi. Medtem ko je delovanje bratovščine v katoliškem smislu zamrlo v desetletjih največjega razmaha protestantske reformacije na Kranjskem in v Ljubljani, tj. med začetkom šestdesetih let in koncem 16. stoletja, pa so se pri stolničnem oltarju sv. Rešnjega Telesa očitno še vedno brale maše. Po besedah škofa Janeza Tavčarja (1580-1597), zapisanih ob vizitaciji leta 1583, je bila za razsvetljavo oltarja z Najsvetejšim dolžna poskrbeti bratovščina krojačev (fraternitas sartorum), premoženje, ki je pripadalo temu oltarju oziroma beneficiju, pa si je poleg nekaterih podložnikov "podvrgel" ljubljanski magistrat. Iz teh dohodkov je letnih osem renskih goldinarjev za opravljanje bogoslužja tedaj prejemal Matej Železnik, vikar v Vodicah.[26] Protestantske mestne oblasti v Ljubljani so tako tudi v času, ko je bila pripadnost augsburški veroizpovedi v naših deželah največja, plačevale duhovnika, da je maševal (bolj ali manj) v skladu z ustanovnimi zahtevami beneficija. To posredno potrjuje zapis iz leta 1594, ko je magistrat stolnemu vikarju Mateju Nusserju prepustil kaplanijo sv. Rešnjega Telesa za toliko časa, dokler bo ostal v mestu in bo vestno opravljal bogoslužje.[27]

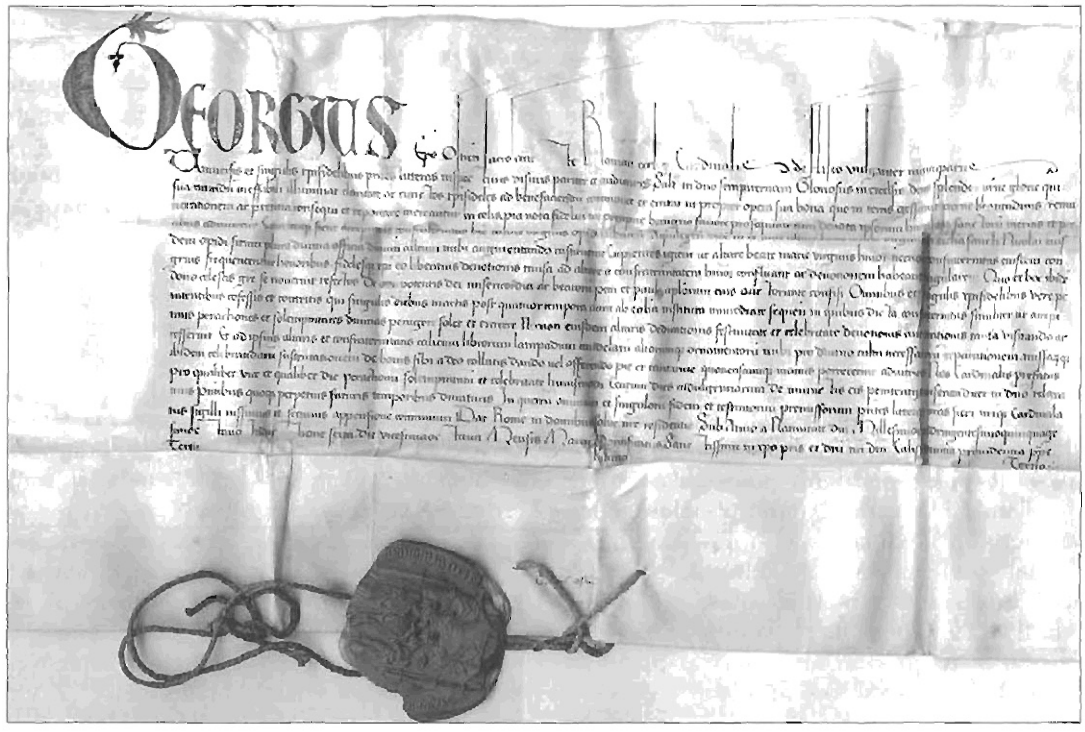
Druga polovica 16. stoletja pomeni torej prelomnico predvsem v zgodovini bratovščine sv. Rešnjega Telesa, manj ali skorajda ne pa v zgodovini istoimenskega beneficija. Čeprav so si ljubljanski meščani prisvojili premoženje tega beneficija, niso pustili, da bi prenehala nanj vezana duhovna opravila. Tako je bilo očitno tudi pri večini drugih stolničnih beneficijih pod meščanskim patronatom;[28] deželni knez kot "nadlastnik" vsega cerkvenega imetja v deželi bi namreč meščanom utegnil odvzeti beneficiatne dohodke.[29] V zvezi z ljubljansko bratovščino sv. Rešnjega Telesa ostaja tako odprto le še vprašanje, kako razložiti datiranje njene ustanovitve v leto 1461, ko pa je o tej bratovščini govor že šestdeset let prej (1399). Ali gre preprosto za napako, ki so jo naredili avtorji bratovščinske matrikule in jo pozneje zasledimo v vizitacijskih zapisnikih škofov Rabatta in Herbersteina[30] ter pri polihistorju Janezu Gregorju Dolničarju,[31] ali pa je leta 1461 Friderik ustanovo razširil in s tem potrdil naklonjenost novi škofiji? Ker za drugega od obeh možnih odgovorov nimamo pisnih dokazov, se zdi prva razlaga dosti verjetnejša.

Marijina bratovščina krznarjev in beneficij Matere Božje pr' Sv. Nikolaju

Bratovščina ljubljanskih krznarjev, katerih ceh se ob podelitvi ustanovnega privilegija leta 1370 imenuje "ceh sv. Nikolaja" (genandt sand Niclas zehe),[32] se kot "bratovščina krznarjev pri sv. Nikolaju v Ljubljani" (pruderschaft der kurschner zu sand Nicla ze Laibach) prvič omenja leta 1436.[33] Navedba, da je imela krznarska bratovščina za opravljanje "religioznih služb" tedaj v šenklavški cerkvi na voljo Marijin oltar,[34] ne drži povsem, saj pravi listina, na katero se navedba sklicuje, le to, naj v primeru, da kaplani Marijinega oltarja (vnser lieben frawn alttar) ne bi redno opravljali obletnih maš za pokojnega Friderika Krella, dohodki te ustanove in odgovornost za izvajanje ustanovnih določb pripadejo krznarski bratovščini.[35] Z viri prve roke nepotrjena in bržkone napačna ostaja tudi trditev, da je bila leta 1401 v stolnici ustanovljena Marijina bratovščina.[36] Seznam, na katerega se pri tem opira Janez Veider, je iz okrog leta 1560, letnico 1401 pa je h "kaplaniji /sic!/ Blažene Device" dodala roka škofa Otona Friderika Buchheima (1641-1664). Četudi bi bila letnica 1401 točna, ta ne označuje nastanka bratovščine, ampak kvečjemu prvo znano (mašno) ustanovo pri oltarju Matere Božje. Delovanje Marijine bratovščine je nekajkrat izpričano sredi 15. stoletja, na primer leta 1458, ko je podelil bratovščini in njenemu oltarju stodnevni odpustek kardinal Jurij škof Ostijski.[37] Da pa so jedro bratovščine dejansko sestavljali krznarji, dokazujejo oznake, kot sta denimo "vnser liebm frawen bruoderschafft der kursner zech zu Laibach in dem tuomb" (1466) in "vnser lieben frawn, der kursner pruederschafft im thuem zw Laybach" (1491).[38]

Premoženjska in številčna moč ljubljanskih krznarjev, značilna zlasti za drugo polovico 15. in prva desetletja 16. stoletja,[39] se je, kar zadeva cerkvene ustanove, odražala vsaj na dva načina. Najprej je

25 ZAL, LJU 488, Cod, I/12, fol. 99v. Prim. ZAL, LJU 488, Cod, I/15, fol. 80.
26 Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES 3*, str. 64.
27 ZAL, LJU 488, Cod, I/15, fol. 80.
28 Prim. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES 3*, str. 65.
29 Prim. Žnidaršič Golec, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila*, str. 27.
30 NŠAL, ŠAL, Vizitacije, f. 2, št. 3, fol. 16 (30. april 1665). Za čas škofa Herbersteina NŠAL, ŠAL, Vizitacije, f. 3, št. 5, str. 38.
31 Thalnitscher, n.d., str. 36-37. Za Dolničarjem še denimo Veider, n.d., str. 67; Fabjančič, n.d., str. 162; Oražem, n.d., str. 301.
32 AS 1, š. 289, I/148, Lit. Z, V-1 (kolacionirani prepis iz 1674). Obj. *GZL I*, št. 75.
33 AS 1063, 1436 IV 24. Obj. *GZL VII*, št. 75.
34 Otorepec, n.d., str. 29.
35 Nav. po *GZL VII*, št. 75.
36 Veider, n.d., str. 68; Fabjančič, n.d., str. 102.
37 NŠAL, Zbirka listin, 1458 III 28. Rim. Prim. Veider, n.d., str. 69.
38 AS 1063, 1466 VII 20.; obj. *GZL VI*, št. 23. Prepis listine 1491 III 7. iz 16. stoletja v NŠAL, ŠAL I, Spisi, f. 4/2. Obj. *GZL VI*, št. 68.
39 Prim. Otorepec, n.d., str. 28-30.

Podelitev odpustkov bratovščini Blažene Device Marije v Ljubljani. (NŠAL, Zbirka listin, 1458 III 28. Rim)

treba omeniti število ključarjev krznarske oziroma Marijine bratovščine, ki presega običajno število dveh oseb. Leta 1491 se navajajo denimo trije ključarji,[40] leta 1466 in leta 1511 štirje,[41] med zadnjimi dva člana notranjega in dva člana zunanjega mestnega sveta.[42] Po drugi strani krznarji niso skrbeli le za oltar Matere Božje, ki je stal sredi cerkve sv. Nikolaja, tj. v ladji pred prezbiterijem,[43] marveč so dotirali ustanove tudi pri drugih oltarjih. Leta 1440 je ceh v imenu ljubljanskega meščana in krznarja Jakoba Kresniča (Kressnitsch) izdal listino o mašni ustanovi pri šenklavškem oltarju sv. Križa.[44] Leta 1466 sta ljubljanski meščan in krznar Ambrož Babina in njegova žena Neža podarila krznarski bratovščini del posesti za večno luč ter eno peto in dve brani maši letno pri oltarju sv. Trojice na stolnični empori.[45] V imenu pokojnega Matija Črnovrha, meščana, krznarja in trgovca, so cehovski mojstri Marijine bratovščine krznarjev 7. marca 1491 izdali reverz za nekaj maš na teden pri oltarju sv. Elizabete in večno luč pred tabernakljem.[46]

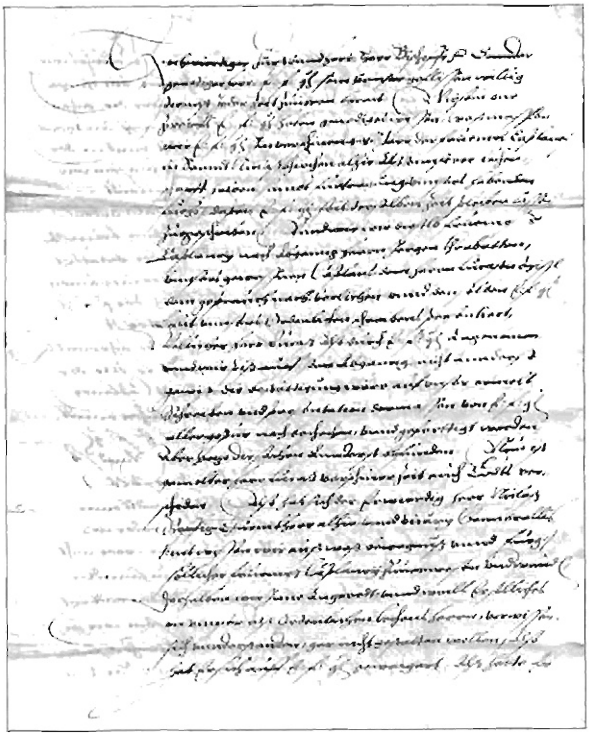
Kakor pri ljubljanskih krojačih je treba tudi v primeru ljubljanskih krznarjev razlikovati med bratovščino, ki je skrbela za oltar Matere Božje v cerkvi sv. Nikolaja, in beneficijem pri tem oltarju; tega je sprva podeljeval župnik pri Sv. Petru, po imenovanju prvega škofa Žiga Lamberga (1463-1488) pa vsakokratni ljubljanski škof.[47] Tako na seznamu cerkvenih ustanov, ki naj prispevajo določeno število tovornih konj za obrambo pred Turki – seznam je iz leta 1596 –, ni najti samo krznarske bratovščine, ampak tudi "kaplanijo Naše Gospe v stolnici" (vnser frauen im thuemb cap(laney)).[48] Bratovščino, imenovane po krznarjih in njeni zavetnici Mariji, prav tako ne gre zamenjevati z "bratovščino Naše Gospe Rožnega venca v špitalu" (vnser frawen bruederschaft des rosenkrantz im spitl), ki se kot bratovščina ljubljanskih mošnjarjev pojavlja v virih iz dvajsetih let 16. stoletja.[49] V dobi protestantske prevlade v mestu smemo tudi za versko dejavnost krznarske bratovščine sklepati, da je vsaj delno, če že ne povsem usahnila. K takemu sklepu nas lahko navede že pripomba škofa Tavčarja iz leta 1583, ki

40 *GZL VI*, št. 68.
41 *GZL VI*, št. 23 (1466); NŠAL, Zbirka listin, 1511 VIII 2.
42 NŠAL, Zbirka listin, 1511 VIII 2. Prim. Otorepec, n.d., str. 30.
43 Veider, n.d., str. 68. Prav tam tudi o opremi in raznih spremembah v zvezi z oltarjem.
44 *GZL III*, št. 54. Prim. Veider, n.d., str. 71; Fabjančič, n.d., str. 147.
45 *GZL VI*, št. 23.
46 Kot zgoraj v op. 40. Prim. Veider, n.d., str. 77. O Matiju Črnovrhu, ljubljanskem sodniku leta 1479/1480, prim. Otorepec, n.d., str. 29-30; Fabjančič, n.d., str. 157-159, 173.
47 Prim. NŠAL, KAL, Spisi, f. 80/6 (okrog 1560); NŠAL, Zbirka listin, 1589 XII 6. Gornji Grad.
48 AS 2, š. 440, str. 1548-1549.
49 ZAL, LJU 488, Cod, I/1 -1521, fol. 16; -1525, fol. 104, 118; NŠAL, Zbirka listin, 1523 X 24. Prim. Otorepec, n.d., str. 33.

kaže na zanemarjanje Marijinega oltarja v šenklavški cerkvi, za katerega opremo in razsvetljavo je bila sicer odgovorna "fraternitas pellionum".[50] Da Marijina bratovščina krznarjev (in drugih članov) ni več živela življenja prave bratovščine, je toliko bolj verjetno, če upoštevamo, da je češčenju Marije kar se da vneto nasprotovala že prva generacija protestantsko naravnanih reformatorjev v Ljubljani.[51] Drugače kakor z bratovščino pa je bilo v drugi polovici 16. stoletja z beneficijem: beneficiati, prezentirani in potrjevani od škofa, so pri stolničnem oltarju Matere Božje še naprej opravljali bogoslužje.[52]

Zornični beneficij sv. Trojice pri Sv. Nikolaju

T.i. beneficij zgodnje (zornične) maše v šenklavški cerkvi sta leta 1414 ustanovila ljubljanski meščan Eberhard von Landtropp in njegova žena Neža (Agnes). Čeprav je iz listine, izstavljene v Ljubljani 8. novembra 1414,[53] razvidno, da je pravica do podeljevanja beneficija nedvoumno pripadla župniku v Ljubljani Juriju Hagenreiterju (Hagenreuter, Haugenrewtter) in njegovim naslednikom,[54] se je sredi petdesetih let 16. stoletja vnel spor med mestom na eni in škofom Urbanom Textorjem (1543-1558) na drugi strani. Šlo je za vprašanje patronata, ki pa glede na to, da je z ustanovitvijo ljubljanske škofije župnik v Ljubljani oziroma pri Sv. Petru postal škof,[55] ne bi smelo biti sporno. Iz pisma z dne 20. septembra 1555,[56] v katerem so se mestne oblasti škofu Textorju pritožile, da si je kanonik in generalni vikar Nikolaj Škofič (Scoffitz) brez njihove privolitve drznil upravljati beneficij, je jasno videti, da so se tedaj meščani imeli za "rednega patrona" (ordenlichen lechens herrn) nad beneficijem. V skladu s tem so tudi po smrti Jurija Krabata (Khrabatt) leta 1548 ustanovo zgodnje maše podelili Luku Misslu.[57] Ob tem se seveda sprašujemo, kdaj so ljubljanske mestne oblasti začele izvajati patronatno pravico in kako se je to sploh moglo zgoditi. Odgovor ponujajo povzetki starejših listin, ki so jih meščani zbrali kot dokaz, da patronat nad beneficijem ne pripada škofu, ampak njim.

Pritožba ljubljanskih mestnih oblasti škofu Textorju 20. septembra 1555 v zvezi z zasedbo beneficija zgodnje maše. (NŠAL, ŠAL-Ž, Ljubljana – Sv. Nikolaj, f. 165a, Beneficij Sv. Trojice)

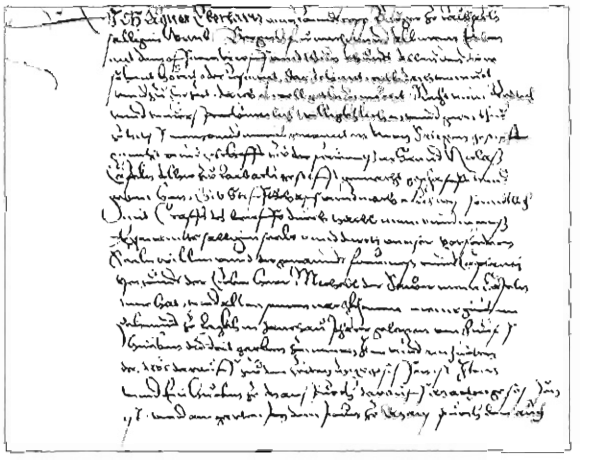
Najstarejšo listino, na katero so se v sporu zaradi zgodnjikovega beneficija sklicevali Ljubljančani, je dal 10. decembra 1463 napisati prvi ljubljanski škof Žiga Lamberg.[58] V njej škof sodniku, svetu ter občini mesta Ljubljane predlaga, naj v primeru smrti tedaj hudo bolnega kaplana Nikolaja beneficij zgodnje maše prepustijo njegovemu kandidatu. Eno leto pozneje, 28. decembra 1464, se je za škofovega, zdaj tudi po imenu znanega kandidata Mohorja z Lanišča zavzel sam deželni knez.[59] Oba, škof Lamberg in Friderik, nagovarjata ljubljanske mestne oblasti kot imetnike patronata. Na ugovor škofa Textorja, češ da je nekdanjega beneficiata Matija Wallicha imenoval škof Ravbar (1488/1494-1536), so Ljubljančani odgovorili, da pokojni škof tega ni storil, ker bi imel prezentacijsko pravico. Poleg tega so ob Wallichovih poskusih, da bi prodal ali zamenjal podložnike, pripadajoče kaplaniji, prizadeti podložniki prosili za posredovanje nje kot prezentatorje oziroma patrone (alss di lehens herrn). Wallich je beneficij pozneje prepustil Juriju Krabatu, vendar meščani pripominjajo, da so to dopustili, ker se je Krabatovo vedenje izkazalo za povsem primerno. Po Krabatovi smrti je bil na

50 NŠAL, KAL, Spisi, f. 21/2. Prim. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES 3*, str. 64.
51 Prim. Veider, n.d., str. 69; Žnidaršič Golec, n.d., str. 145 sl.
52 Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES 3*, str. 64.
53 Ohranil se je kolacionirani prepis iz 16. stoletja – ZAL, LJU 333, 1414 XI 8. Ljubljana. Obj. *GZL III*, št. 28.
54 ZAL, LJU 333, 1414 XI 8. Ljubljana. Prim. *GZL III*, št. 29.
55 Prim. Žnidaršič Golec, n.d., str. 44.
56 Prepis v NŠAL, ŠAL-Ž, Ljubljana–Sv. Nikolaj, f. 165a, Beneficij sv. Trojice.
57 Prav tam. Prim. Žnidaršič Golec, n.d., str. 258, 265-266.
58 Obj. Žnidaršič Golec, n.d., str. 348. (Vidimirani prepis listine iz okrog 1500 tudi v ZAL, LJU 333, št. 56.)
59 Obj. prav tam, str. 349. (Vidimirani prepis listine iz okrog 1500 tudi v ZAL, LJU 333, št. 57.)

njihovo prezentacijo za beneficiata potrjen Luka Missl, čeprav je škof Textor sprva dvomil, da ta pravica v resnici pritiče njim. Do spora, ki ga ne znajo sporazumno rešiti, je prišlo, ker škof kljub njihovemu nasprotovanju vztraja pri imenovanju generalnega vikarja in kanonika Nikolaja Škofiča za beneficiata. Na podlagi pisnih argumentov tako ene kakor druge strani naj bi spor rešil kralj Ferdinand oziroma spodnjeavstrijska vlada.[60]

Poročilo škofa Textorja kralju Ferdinandu 20. avgusta 1557[61] prinaša nekoliko drugačen opis dogajanja v zvezi s kaplanijo, predvsem pa vsebuje razlago, s pomočjo katere je mogoče odgovoriti na vprašanje, ki smo si ga zastavili: zakaj se je prvi ljubljanski škof, na katerega bi morale preiti vse patronatne pravice šempetrskega župnika, v zadevi zgodnjika obrnil na meščane kot patrone. Textor pravi, da škof Lamberg na začetku škofovanja ni mogel vedeti, kateri patronati so do tedaj pripadali župniku pri Sv. Petru, saj je Lamberg kot župnik v Šmartinu pri Kranju sprva rezidiral tam in ne v Ljubljani. Lamberg je verjel – kakor mu je bilo tudi rečeno –, da imajo pravico do prezentacije ljubljanski meščani. Ko pa se je ugotovilo, da ta pravica ne pripada Ljubljančanom, ampak šempetrskemu župniku, so škofje kot župniki pri Sv. Petru ves čas (auf die zeit) izvajali patronat.[62] Spor se je zavlekel v dobo škofov Petra Seebacha (1558/1560-1568)[63] in Konrada Glušiča (1571-1578); zadnji je še 12. januarja 1573 v pismu Ljubljančanom odklanjal konfirmacijo Mateja Železnika, ki so mu ga bile prezentirale mestne oblasti.[64] Argument meščanov, da so Železnika predlagali na podlagi (prezentacijske) pravice in "v skladu s staro navado",[65] je škof zavrnil s trditvijo, da je bil patronat "po spominu ljudi /.../ v stalni posesti njegovih predhodnikov".[66]

Pozornejše branje ohranjenih izvirnih, prepisanih ali zgolj omenjanih listin v zvezi z beneficijem pokaže, da so stvari potekale nekako takole. Bržkone v drugi polovici leta 1414 sta beneficij ustanovila zakonca von Landtropp in pravico do podeljevanja "ustanove zgodnje maše" prepustila župnikom pri Sv. Petru.[67] Štiri leta pozneje, 1. oktobra 1418, je vdova Agnes von Landtropp ustanovi podelila še nekaj posesti, pri tem pa sodniku in svetu mesta Ljubljane ter ljubljanski čevljarski bratovščini naročila, naj gledajo na to, da bo ustanova "živela in se izvajala ter nikdar ne propadla".[68] Decembra 1463 je nato prvi, pol leta prej potrjeni ljubljanski škof Žiga Lamberg meščanom priporočil svojega kandidata za beneficij, pri čemer se je skliceval le na pravico do "prve prošnje" (ersten bette).[69] Kakor je bilo poudarjeno zgoraj, je za škofom Ljubljančane kot patrone nagovoril tudi cesar Friderik III. v pismu s konca leta 1464.[70] Že Lambergov naslednik Krištof Ravbar pa te pravice meščanom očitno ni priznaval; 15. novembra 1528 je v Gornjem Gradu izstavil listino, s katero se nekdanji dekan ljubljanskega kapitlja Stefan Klocker odpoveduje kaplaniji v korist škofovega oskrbnika v Gornjem Gradu Matija Wallicha.[71]

Vidimirani prepis listine, ki jo je dala 1. oktobra 1418 zapisati Agnes von Landtropp. (ZAL, LJU 333, št. 55)

Navedbe sprtih strani o prezentaciji beneficiatov med letom 1528 in začetkom spora med meščani in škofom sredi 16. stoletja smo v grobem že predstavili. Da je iz spora kot zmagovalec tedaj izšel škof Textor, moremo sklepati na podlagi listine, datirane v Ljubljani 21. julija 1561. Tega dne je škof namesto pokojnega Nikolaja Škofiča – spomnimo se, da je spor nastal prav v zvezi z njegovim imenovanjem – beneficij podelil Juriju Steinmetzerju.[72] Vse kaže, da je Steinmetzer kaplanijo brez težav obdržal do svoje smrti konec leta 1572,[73] potem pa je leto pozneje, kot smo videli zgoraj, vnovič prišlo do trenj med Ljub-

60 Prim. NŠAL, ŠAL-Ž, Ljubljana–Sv. Nikolaj, f. 165a, Beneficij sv. Trojice, Ferdinandovo pismo škofu Textorju z Dunaja 7. septembra 1556.
61 Prav tam.
62 Prav tam, škofovo pismo z dne 20. avgusta 1557.
63 Prepisi dopisa z dne 22. julija 1561, treh iz leta 1562 in enega iz 1564 v NŠAL, ŠAL-Ž, Ljubljana Sv. Nikolaj, f. 165a, Beneficij sv. Trojice.
64 Prav tam.
65 Prav tam, pismo škofu Glušiču z dne 9. januarja 1573.
66 Prav tam, prepis škofovega pisma z dne 12. januarja 1573.
67 Glej zgoraj op. 53.
68 ZAL, LJU 333, št. 55 (vidimirani prepis iz okrog 1500). Obj. *GZL III*, št. 38.
69 Glej zgoraj op. 58.
70 Kot zgoraj op. 59.
71 NŠAL, Zbirka listin, 1528 XI 15. Gornji Grad.
72 AS 1063, 1561 VII 21. Ljubljana.
73 Žnidaršič Golec, n.d., str. 282.

ljančani in škofom. Kljub temu je patronat nad kaplanijo ostal pravica ljubljanskih škofov; v arhivskem gradivu do konca 16. stoletja vsaj ni zaslediti podatkov ali namigov o nasprotnem. Ob vizitaciji stolne cerkve leta 1583 je škof Tavčar zapisal, da za oltar sv. Trojice in bogoslužje pri njem skrbi kanonik in generalni vikar Sebastijan Zamujen.[74] Če bi bil patronat še vedno predmet spora, bi škof na to brž̌čas opozoril, kakor je v zvezi s stolničnima oltarjema sv. Rešnjega Telesa in sv. Lenarta denimo navedel, da se je bil beneficiatnih dohodkov polastil ljubljanski magistrat.[75]

O zgodnjikovem beneficiju, imenovanem tudi beneficij sv. Trojice,[76] lahko za konec zapišemo, da je bil v pristojnosti Ljubljančanov samo nadzor nad izpolnjevanjem ustanovnih določil, ne pa prezentacija beneficiatov. Na določbo ustanoviteljev, da patronat pripada šempetrskim župnikom, se je ob vzpostavitvi ljubljanske škofije sicer hote ali nehote pozabilo. Ljubljančanom je vsekakor uspelo nekaj časa izvajati prezentacijsko pravico, pri čemer gre ta "prenos" razumeti v smislu omenjene razlage škofa Textorja. Zanimivo je tudi, da so dale ljubljanske mestne oblasti v drugi polovici 15. stoletja, po vsej verjetnosti v začetku dobe škofa Ravbarja (med letoma 1488 oziroma 1494 in 1500), izstaviti vidimus listine iz leta 1418,[77] torej tiste, ki jim prepušča nadzor nad porabo beneficiatnih dohodkov v ustanovne namene. Mesto verjetno ni hranilo listine, s katero je leta 1414 župnik pri Sv. Petru skupaj z odškodnino dobil pravico do prezentacije zgodnjikov (ali pač?), vendar tudi ni nič manj verjetno, da so meščani listino in njeno vsebino poznali, a jo zaradi lastne koristi zamolčali. Prav tako bi mogli zamolčati potrdilno listino nadvojvoda Ernesta z dne 9. januarja 1415, ki ga danes v izvirniku hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana in po kateri patronat šempetrskega (ljubljanskega) župnika in njegovih naslednikov ni vprašljiv.[78]

Da je patronat nad beneficijem postal jabolko spora sredi 16. stoletja, slej ko prej ni naključje. Gre za čas, ko so se po nekajletnem zatišju, ki je sledil procesu proti reformatorjem v Ljubljani (1547), zaostrili odnosi med protestantsko in (rimsko) katoliško stranjo.[79] Kot odraz "ofenzive" (protestantskih) meščanov proti avtoriteti škofa Textorja in generalnega vikarja Nikolaja Škofiča je ocenjevati tudi konflikt v zvezi s prezentacijo učiteljev pri Sv. Nikolaju. Spor je izbruhnil proti koncu petdesetih let, povod zanj pa je bilo škofovo imenovanje Škofičevega pozakonjenega sina Krištofa za šenklavškega učitelja.[80] Ker je bila stolnična kaplanija zgodnje maše po dohodkih "brezdvomno vodilna" med ljubljanskimi beneficiji,[81] je bilo zaplete v zvezi z njo brž̌čas pričakovati.

Beneficij sv. Jurija pri Sv. Nikolaju

K pomembnejšim ustanovam v cerkvi sv. Nikolaja moremo šteti tudi beneficij pri oltarju sv. Jurija, ki ga je dal postaviti ljubljanski meščan Primož Biček (Witscheckh). Ta je 28. novembra 1435 pri navedenem oltarju ustanovil dnevno peto mašo in za čas po njegovi smrti v svoj, svoje žene ter prednikov in potomcev dušni blagor obletno mašo z vigilijami. Medtem ko je nadzor nad ustanovo zaupal mestnemu sodniku in svetu ter "bratom čevljarske bratovščine v Ljubljani",[82] je prezentacijsko pravico Biček prepustil (zgolj) mestnim oblastem. Ljubljanskim župnikom, tj. župnikom pri Sv. Petru, je pripadla pravica do konfirmacije.[83]

Patronat nad beneficijem je ostal v rokah ljubljanskih meščanov tudi po vzpostavitvi škofije, le da je od tedaj mesto svoje kandidate prezentiralo škofom,[84] ki so z inkorporacijo župnije Sv. Petra, kot rečeno, postali (pravi) šempetrski župniki. Škofje prezentacijske pravice Ljubljančanov načelno niso postavljali pod vprašaj, pač pa so se v dobi škofa Textorja pojavile težave ob prezentaciji Jurija Jurmana. Ko je bil Jurman, sicer vikar v Šentjerneju, na jurjevo leta 1555 prezentiran za beneficiata, ga škof po besedah meščanov ni hotel potrditi (nicht bestättigen wellen).[85] Namesto tega naj bi generalnemu vikarju Nikolaju Škofiču ukazal, naj si ogleda Jurmanov reverz. Prepis le-tega so meščani Škofiču nato tudi poslali, vendar naj ga ta ne bi sprejel. Čeprav so meščani v pismu 18. oktobra 1555 škofu očitali, da je potrditev zavrnil zaradi reverza, ki jim ga je bil Jurman predložil,[86] se zdi, da reverz sam po sebi ni mogel biti pravi razlog za zavrnitev. Zadevo si zato oglejmo nekoliko pobliže.

74 Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES 3*, str. 65.

75 Prav tam, str. 64-65. Glede polastitve dohodkov beneficija sv. Lenarta prim. notico v urbarju meščanskega špitala iz leta 1568. NŠAL, KAL, Spisi, f. 64/21-2, fol. 55.

76 Ni povsem jasno, ali se je beneficij že v letih neposredno po ustanovitvi vezal na šenklavški oltar sv. Trojice. Povezava je nedvoumno izpričana šele v listini iz leta 1528. NŠAL, Zbirka listin, 1528 XI 15. Gornji Grad. Prim. J. Veider n.d., str. 70.

77 Kot zgoraj op. 68. Prim. še op. 58 in 59.

78 ZAL, LJU 333, 1415 I. 9. Dunajsko Novo mesto. Obj. *GZL III*, št. 29.

79 Žnidaršič Golec, n.d., str. 144 sl.

80 Žnidaršič, Šola pri stolni cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani prvih sto let po ustanovitvi škofije. *Kronika*, 46, 1998, št. 3, str. 11 sl.

81 Blaznik, n.d., str. 44.

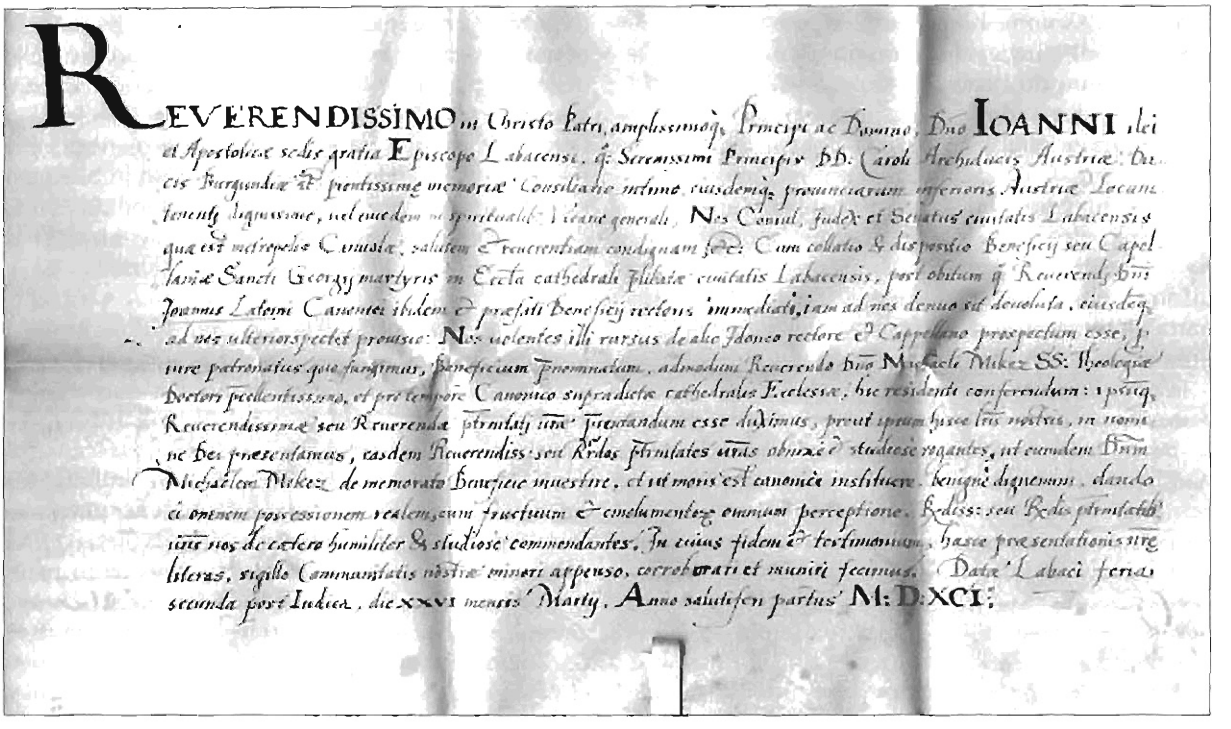
82 O ljubljanskih čevljarjih v poznem srednjem veku Otorepec, n.d., str. 30-32.

83 *GZL III*, št. 48; NŠAL, ŠAL, Razno, f. 4, št. 21, str. 252 (notica). Prim. Veider, n.d., str. 70-71.

84 Prim. AS 1063, 1517 VIII 7. Gornji Grad; NŠAL, Zbirka listin, 1551 VIII 25. Ljubljana; NŠAL, Zbirka listin, 1591 III 26. Ljubljana.

85 NŠAL, ŠAL-Ž, Ljubljana–Sv. Nikolaj, f. 165a, Beneficij sv. Jurija, pismo z dne 18. oktobra 1555.

86 Prav tam.

REVERENDISSIMO in Christo Patri, amplissimoq; Principe ac Domino, Dno IOANNI, Dei et Apostolicæ sedis gratia Episcopo Labacensi, q. Serenissimi Principis DD. Caroli Archiducis Austriæ, Ducis Burgundiæ &c. piæ memoriæ Consiliario intimo, eiusdemq; prouinciarum inferioris Austriæ Locumtenenti dignissimo, nec non eiusdem in spiritualibus Vicario generali, Nos Consul, Iudex et Senatus ciuitatis Labacensis quæ est metropolis Carniolæ, salutem & reuerentiam condignam &c. Cum collatio & dispositio beneficij seu Capellæ Mariæ Sanctæ Georgij martyris in Ecclesia cathedrali filiabus ciuitatis Labacensis, post obitum q. Reuerendi Dni Joannis Latemi Canonici ibidem & præfati beneficij rectoris immediati, iam ad nos denuo sit deuoluta, eiusdemq; ad nos ulteriorspectet prouisu: Nos uolentes illi rursus de alio Idoneo rectore & Cappellano prospectum esse, ius iure patronatus quo fungimur, beneficium prænominatum, admodum Reuerendo Dno Michaele Mikez SS: Theologiæ Doctori præcellentissimo, et pro tempore Canonico supradictæ cathedralis Ecclesiæ, hic residenti conferendum: uti quoq; Reuerendissimæ seu Reuerendæ primitiæ uiæ præcandum esse diximus, prout ipsum hisce literis nostris, in nomine Dei præsentamus, easdem Reuerendiss: seu Rdas primitias uias obnixe & studiose rogantes, ut eundem Dnum Michaelem Mikez de memorato beneficio munerare, et uti moris est canonicè instituere benignè dignemini, dando ei omnem possessionem realem, cum fructuum & emolumentorum omnium perceptione. Rdiss: seu Rdas primitias uias nos de cætero humiliter & studiosè commendantes. In cuius fidem & testimonium, hasce præsentationis nræ literas, sigillo Communitatis nostræ minori appenso, corroborari et muniri fecimus. Datæ Labaci feriæ secundæ post Iudica, die XXVI mensis Martij, Anno salutiferi partus M: D:XCI:

Prezentacijska listina za stolnični beneficij sv. Jurija. (NŠAL, Zbirka listin, 1591 III 26. Ljubljana)

Že spomladi 1551 so Ljubljančani na kralja Ferdinanda naslovili prošnjo, da bi smeli z njegovim izrecnim dovoljenjem od nadaljnjih beneficiatov zahtevati, da del dohodkov namenijo popravilu beneficiatske hiše, ki je skoraj povsem propadla.[87] Meščani so dovoljenje dobili 15. maja 1551,[88] zato škofa bržčas ne bi moglo motiti, če je Jurman v reverzu obljubil tudi to, da bo vsako leto nekaj denarja porabil za gradbena dela pri hiši.[89] Prej kakor v reverzu je razlog Textorjeve odklonitve iskati v osebi Jurija Jurmana. Jurman, doma s Svibnega, je po vsej verjetnosti najprej služboval v domači župniji, nato pa odšel v Šentjernej, ki ga je leta 1547 skrivaj zapustil Primož Trubar. Čisto mogoče je, da je bil Jurman eden tistih župnikov, za katere Trubar pravi, da so mu svetovali, naj se umakne iz Šentjerneja.[90] Sum, da je Jurman naklonjen protestantizmu, pa bi bil najbrž zadostni razlog, da ga škof vsaj sprva ne bi želel potrditi. A četudi bi pozneje prišlo do konfirmacije, Jurman ne bi prav dolgo opravljal beneficiatske službe. Na seznamu beneficijev v Ljubljani iz okrog leta 1560 se namreč kot beneficiat sv. Jurija že navaja Janez Tiffrer,[91] sin ljubljanskega meščana Jurija Tiffrerja.[92] Medtem ko o (morebitnih) težavah prezentatorjev z Janezom Tiffrerjem lahko samo ugibamo,[93] pa nam ohranjeni viri iz sredine oziroma druge polovice sedemdesetih let 16. stoletja razkrivajo, da so se problemi zaradi zanemarjanja beneficiatske hiše vnovič pojavili v času Tiffrerjevega naslednika Janeza Muhiča.

Janeza Muhiča (Muchitsch), dvornega kaplana nadvojvoda Karla, so ljubljanske mestne oblasti prezentirale 16. novembra 1568 na prošnjo samega deželnega kneza.[94] Toda novi beneficiat, ki je malo pozneje postal prošt v Rottenmannu (pri Admontu),[95] v Ljubljani očitno ni rezidiral. Mestni svet je na sejah 18. in 26. julija 1575[96] sklenil od Muhiča zahtevati pisno obljubo ali reverz, v katerem naj bi se Muhič zavezal, da bo poskrbel za popravilo propadajoče beneficiatske hiše. Iz zapisov omenjenih sklepov hkrati izvemo, da je beneficij sv. Jurija tedaj upravljal Adam Bohorič, s katerim pa Ljubljančani niso bili prav nič zadovoljni. Motilo jih je, da ni preprečil zastavitve neke beneficiju podložne zemlje, ki bi jo smel podložnik zastaviti le z dovoljenjem beneficiata kot zemljiškega gospoda.[97] Zaradi Bohoričeve nemarnosti so se celo odločili Muhiču predlagati, naj namesto Bohoriča nastavi

87 NŠAL, ŠAL-Ž, Ljubljana–Sv. Nikolaj, f. 165a, Beneficij sv. Jurija, pismo s pripisanim datumom 12. maj 1551.
88 Prav tam, pismo z dne 15. maja 1551.
89 Glej zgoraj op. 84.
90 Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, str. 88. Prim. Žnidaršič Golec, n.d., str. 252.
91 NŠAL, KAL, Spisi, f. 80/6.
92 Žnidaršič Golec, n.d., str. 288.
93 Prim. ZAL, LJU 488, Cod, I/9 -1568, fol. 78v.
94 NŠAL, Zbirka listin, 1568 XI 16. Ljubljana.
95 AS 1, š. 37, I/19, Lit. L, XXIII-3/3.
96 ZAL, LJU 488, Cod, I/12, fol. 137-137v, 140v.
97 Prav tam, fol. 137-137v.

koga drugega.[98] Ali se je to v resnici zgodilo, ni znano.[99] Vemo le, da so mestne oblasti tri leta pozneje zavrnile prezentacijo Gašperja Freudenschussa, ker da je bil že sprejet sklep, da se beneficij ne bo podeljeval osebam, ki v Ljubljani ne bodo bivale in ga upravljale osebno.[100]

Toda Freudenschuss, v čigar korist se je bil beneficiju odpovedal Janez Muhič,[101] se ni pustil kar tako odgnati. Ko so meščani za beneficiata izbrali ljubljanskega kanonika Luka Sitticha in za njim kanonika Janeza Stamitza (Steinmetza), se je Freudenschuss obrnil na nadvojvoda Karla.[102] Svojo prošnjo za beneficij je podprl z obtožbo, da je bil Sittichu beneficij podeljen s simonijo (per contractus symoniacos) in da so ga meščani potem, ko je Sittich odšel na župnijo Mengeš, vnovič zavrnili, ker z njimi ni hotel skleniti "simonistične pogodbe". Sittichov naslednik Janez Stamitz naj bi za podelitev beneficija prav tako plačal, in to ne le mestnim oblastem, marveč tudi svojemu predhodniku. Oba, Sittich in Stamitz, naj bi ostala brez konfirmacije in bila zato nezakonita imetnika beneficija. Freudenschuss, ki je medtem dobil proštijo v Ljubljani – ta pa naj bi prinašala le majhne dohodke –, je nadvojvodo na koncu prosil, da bi mu beneficij podelil z deželnoknežjo oblastjo. Kajti meščani, ki so s cerkveno ustanovo ravnali proti vsem kanonom, "niso patroni, ampak uničevalci cerkvenega imetja" (nit patroni sonder deuastatores bonorum Ecclesiae).

Karla je Freudenschussova prošnja prepričala, zato je 3. februarja 1580 kranjskemu deželnemu vicedomu Nikolaju Bonomu naročil,[103] naj stolnemu proštu izroči beneficijsko premoženje (possess). Hkrati je ukazal, da mora vicedom Freudenschussu pomagati "zoper Ljubljančane" in ne dopustiti, da bi mu kdo povzročal težave. O tem, kako so se na nadvojvodovo odločitev odzvale ljubljanske mestne oblasti, na osnovi evidentiranih virov ni bilo mogoče ugotoviti. Pomenljivo pa je, da se februarja 1583 kot beneficiat pri oltarju sv. Jurija navaja kanonik Janez Stamitz (Stammez),[104] torej drugi od dveh, za katera je Freudenschuss trdil, da si beneficija nista pridobila na zakonit način. Ker Freudenschussovo nravno življenje ni bilo ravno zgledno – to je med drugim razvidno iz ohranjenih spisov v zvezi z detomorom v Radovljici leta 1583[105] –, smemo domnevati, da se je v primeru beneficija sv. Jurija izkazalo, da ta zakonito pripada prav Janezu Stamitzu. Stamitz je beneficij obdržal do svoje smrti v začetku devetdesetih let, ob prezentaciji njegovega naslednika, kanonika Mihaela Mikca (Mikez),[106] pa o tovrstnih zapletih ni več sledov.

Kaplanija v špitalski cerkvi sv. Elizabete

Če pustimo ob strani vprašanje o začetkih ljubljanskega mestnega špitala in cerkve,[107] potem moramo začeti z letom 1446, v katero sega prva za zdaj znana omemba špitalskega kaplana. Pravzaprav se v listini z dne 29. julija 1446 pojavljata imeni dveh kaplanov, dotedanjega – Jurija in prihodnjega – Pavla Reterja, ki ga ljubljanski mestni sodnik in svet tedaj prezentirata oglejskemu patriarhu Lovrencu Lichtenbergu.[108] Po Vrhovcu naj bi sicer dve leti prej kralj Friderik III. prepustil določeno vsoto iz vicedomskega urada špitalu in špitalskemu kaplanu,[109] vendar gre glede na ujemanje z višino dotacije, ki jo je Friderik III. prav tako leta 1444 dodelil krojaškemu cehu v Ljubljani,[110] zagotovo za pomoto. V prid temu ne govori le neustrezna navedba vira.[111] Če bi imel Vrhovec prav, bi bila za obhajanje bolnih Ljubljančanov zadolžena dva duhovnika: špitalski kaplan[112] in v primeru krojaškega ceha duhovnik župnijske cerkve sv. Petra – torej duhovnika dveh različnih ustanov, kar pa se ne zdi verjetno. Poleg tega je Friderikova dotacija krojačem dokazljiva z virom prve roke, medtem ko je na podlagi zapisov

98 Prav tam, fol. 140v. Prim. Thalnitscher, n.d., str. 55; Veider, n.d., str. 71; Svetina, Protestantizem v Ljubljani. *Drugi Trubarjev zbornik*, str. 166. Bohorič je bil tačas rektor slanovske latinske šole, zaposlen s pisanjem oziroma revidiranjem prvega šolskega reda – Kidrič, Bohorič Adam. *SBL I*, str. 49.

99 Podatka, da je Bohorič upravljal beneficij sv. Jurija, v SBL sicer ni najti – Kidrič, n.d., str. 49-52 (prav tako ne v Toporišič, Jože: Bohorič, Adam. *ES 1*, Ljubljana: Mladinska knjiga 1987, str. 303).

100 AS 1, š. 37, I/19, Lit L., XXIII-3/4 (pismo z dne 1. avgusta 1578). Prim. Smole, *Vicedomski urad za Kranjsko*, str. 186.

101 AS 1, š. 37, I/19, Lit. L, XXIII-3/1. Prim. Smole, n.d., str. 185.

102 Ohranil se je prepis Freudenschussovega pisma brez datuma v AS 1, š. 37, Lit. L, XXIII, 3-3. Prim. Smole, n.d., str. 185.

103 AS 1, š. 37, I/19, Lit. L, XXIII-3/1. Prim. Smole, n.d., str. 185.

104 Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES 3*, str. 66.

105 Smole, n.d., str. 33-35.

106 NŠAL, Zbirka listin, 1591 III 26. Ljubljana.

107 O začetkih špitala (in cerkve) prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 4-6; Kos, *Srednjeveška Ljubljana*, str. 22 sl.; Stare, Pokopališče pri Sv. Elizabeti v Špitalski ulici v Ljubljani. *Kronika*, 39, 1991, št. 3, str. 17; Matić, Utrinki iz starejše zgodovine..., str. 39-40.

108 AS 1063, 1446 VII 29. Ljubljana. Obj. *GZL VII*, št. 80. Prim. Gruden, n.d., str. 18.

109 Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 29.

110 Glej zgoraj op. 13.

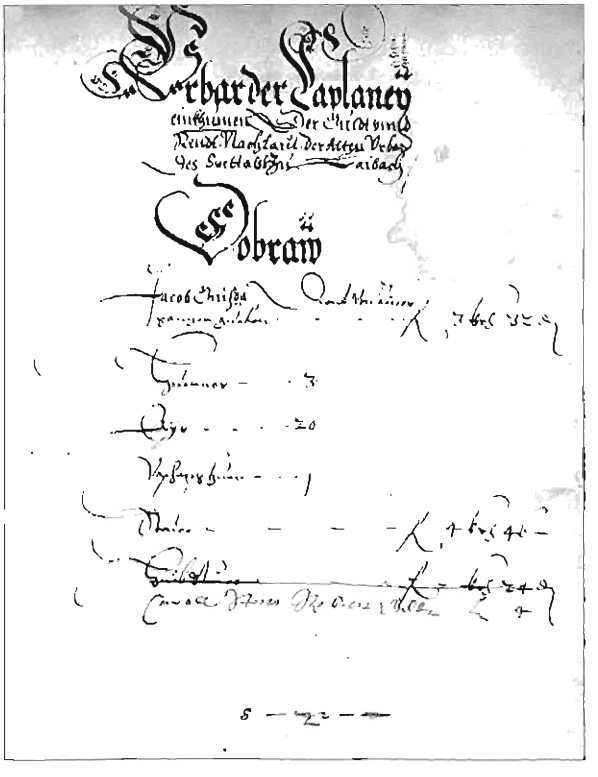
111 Vrhovec se sklicuje na Valvasorjevo Slavo – dobesedno Valvasor XI. 710. -, toda na navedenem mestu takega podatka ni najti (kakor tudi ne na dveh drugih straneh, kjer Valvasor piše o špitalu in špitalski cerkvi – Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, str. 688 in 692).

112 Prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 29.

v špitalskih urbarjih iz 1568 in 1596 možno sklepati (zgolj) na poznejši prenos dotacije.[113] Najstarejšo znano omembo špitalskega kaplana tako še vedno postavljamo v leto 1446.[114]

Pravica ljubljanskih meščanov do prezentacije špitalskega kaplana, v arhivskem gradivu prvič izkazana omenjenega leta, se je, bolj ali manj gladko, izvajala tudi v prvih desetletjih po vzpostavitvi škofijskega sedeža v Ljubljani.[115] Koliko so na izbiro kandidatov vplivali meščani sami in koliko škofje kot novi konfirmatorji, iz ohranjenih virov ni razvidno. Kljub temu lahko rečemo, da so do utrditve protestantizma v šestdesetih letih 16. stoletja med kaplani prevladovale osebe, ki so bodisi izšle iz vrst ljubljanskega meščanstva bodisi so v Ljubljani bivale in bile mestnim oblastem znane (Pavel Ret(t)er, Jurij Gans, Jurij Maninger, Andrej Slavonič, Andrej Steinmetzer).[116] Med navedenimi nedvomno izstopa Jurij Maninger, imenovan za beneficiata 26. marca 1479.[117] Jurij, ki je leta 1476 na artistični fakulteti dunajske univerze dosegel bakalavreat in leta 1479 licenciat, je do leta 1481 tam tudi predaval. Leta 1491 je prevzel škofijo v Pičnu in jo imel do svoje smrti v letu 1501.[118] Že samo ti podatki povedo, da Maninger (zlasti duhovnih zadev) špitalske kaplanije ni mogel upravljati osebno in da mu je ta služila predvsem kot dodatni vir dohodkov. Tako je moralo biti tudi pri kakem od poznejših kaplanov, saj je špitalski mojster Mihael Tischler ob koncu tridesetih let ali v začetku leta 1540 na kraljico Ano naslovil prošnjo za dovoljenje, da bi se kaplanija namesto stalnim kaplanom podeljevala osebam, ki bi od ljubljanskega magistrata prejemali letno plačo.[119] Za ta korak naj bi se meščani odločili potem, ko jim je kaplanijo prostovoljno prepustil "zadnji stalni kaplan" (der lest gewesen ewig caplan), ki dolžnega bogoslužja očitno ni prav dobro opravljal. Poleg tega naj bi v špitalu rastlo število ubogih in bolnih ljudi, pa tudi najdenčkov (auch mit vill findl khindern meert).[120]

Kraljica je na Tischlerjevo prošnjo odgovorila pritrdilno in o tem 15. marca 1540 obvestila škofa Franca Kacijanarja (1536-1543).[121] Priporočila mu je, naj tudi on privoli v to "krščansko podjetje" (cristlichen werckh), saj se bo na ta način bogoslužje v špitalu opravljalo vestneje ter bodo ubožci dobivali tolažbo in ostajali bogaboječi (bey der forcht Gottes erhalten werden). Škof je 15. maja 1540 mestnim oblastem sporočil,[122] da jim dovoljuje prevzem špitalskega premoženja, a pod pogojem, da bo porabljeno za špitalske ubožce. Prav tako smejo kaplani v prihodnje prejemati plačo od špitalskih mojstrov, vendar pa morajo župan, sodnik in svet mesta, kadar pride do zamenjave kaplana, novega kandidata prezentirati njemu ali njegovim naslednikom oziroma se namesto konfirmacije o kandidatu pogoditi s škofovim tajnikom.[123] Po letu 1540 se tako špitalska kaplanija ni več podeljevala kot beneficij, ampak je z njenimi dohodki v celoti razpolagalo mesto oziroma špitalski mojster s pomočnikom.[124] Kaplani so dobivali pla-

Urbar špitalske kaplanije – del špitalskega urbarja po letu 1540. (NŠAL, KAL, Spisi, f. 64/21-2, urbar iz leta 1568, fol. 48v)

113 NŠAL, KAL, Spisi, f. 64/21-2, fol. 17v (1568); prav tam, f. 64/21-3, fol. 33 (1596). Prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 23, op. 1.
114 Prim. Kos, n.d., str. 23.
115 Težave v zvezi s prezentacijo je denimo zaslutiti iz listine ob imenovanju Jurija Maningerja leta 1479 – AS 1063, 1479 III 26. Ljubljana. Obj. *GZL IX*, št. 86.
116 Žnidaršič Golec, n.d., str. 136, 167, 172-173, 245, 262, 278.
117 AS 1063, 1479 III 26. Ljubljana. Obj. *GZL IX*, št. 86. Prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 32; Stare, n.d., str. 18.
118 Žnidaršič Golec, n.d., str. 262-263.
119 NŠAL, KAL, Spisi, f. 2/2 (zaradi poškodb na nekaterih mestih težko berljiv prepis brez datuma). Očitno je zaradi Ferdinandove odsotnosti nekatere posle opravljala njegova žena Ana.
120 Prav tam.
121 NŠAL, KAL, Spisi, f. 2/3. Prim. Valvasor, n.d., str. 693.
122 Prav tam, f. 2/4.
123 Prav tam.
124 Funkciji višjega špitalskega mojstra in njegovega pomočnika sta bili voljeni, zasedali pa so ju praviloma člani notranjega oziroma zunanjega mestnega sveta. Prim. ZAL, LJU 488, Cod I/1 -1525, fol. 118; I/4, fol. 12v; I/11, fol. 64; I/12, fol. 112; I/13, fol. 105. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 25-28. Prim. Matić, Utrinki iz starejše zgodovine..., str. 40.

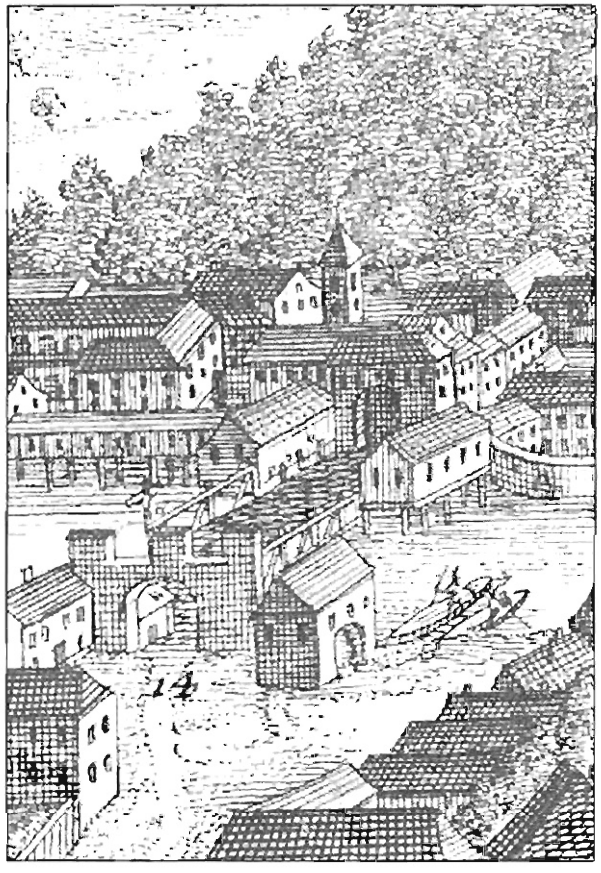
čo, njihove duhovne naloge pa so ostajale načelno enake: oskrbovancem špitala (in zunanjim obiskovalcem) so morali maševati in pridigati, jih spovedovati in jim deliti obhajilo.[125] Prvi špitalski kaplan, ki ni več "stalni", ampak "odstavljivi" ter ga lahko imenujemo z imenom (in priimkom), je Andrej Waldhauser, 7. oktobra 1547 izpričani "kaplan sv. Jurija in v špitalu".[126]

Prav leto 1547 je prineslo prvi odkriti obračun s privrženci protestantizma v Ljubljani in to se je odrazilo tudi v dogajanju, povezanim s špitalom. Iz tega leta sta se ohranila le dva drobna podatka, ki pa sta dovolj zgovorna. Ljubljanski mestni svet je 7. marca 1547 sklenil prositi generalnega vikarja Lenarta Mertlica, naj v špitalu dovoli nekaj slovenskih pridig; nato naj bi obvestili vicedoma, da so bile pridige v slovenščini ukinjene (das man die windisch predig abgestelt hatt).[127] Sklepa si seveda ni mogoče razlagati kot posledico dejstva, da so cerkvene oblasti pridiganje v slovenskem jeziku prepovedale, pač pa je šlo skoraj zagotovo za to, da po Trubarjevem odhodu na šentjernejsko župnijo v Ljubljani ni bilo nikogar, ki bi Trubarja po njihovem mnenju ustrezno nasledil. Od leta 1533 naprej sta bila za slovenske pridige pri Sv. Nikolaju resda zadolžena dva od štirih stolnih vikarjev, toda očitno so tako pridige v slovenščini kakor pridige v nemščini pridobile na pomenu nekoliko pozneje, potem ko sta jih prevzela Trubar in Pavel Wiener.[128] Jeseni leta 1547 se je Trubar, nekoč "windischer Prediger zu Labach",[129] ravno zaradi odsotnosti izognil procesu proti reformatorjem, medtem ko je bilo pridiganje drugih, protestantskim Ljubljančanom "povoljnih" duhovnikov s procesom vsaj začasno onemogočeno.[130] V takšnih razmerah so se mestne oblasti 7. oktobra 1547 odločile, da bodo špitalskega kaplana Waldhauserja poprosile, da bi "tu še nekaj časa ostal in opravljal pridigarsko službo" (ob er noch etlich zeit hie plib vnd das predig ambt furdert).[131] Ali se je nameraval Waldhauser kaplaniji v špitalu odpovedati zaradi bolezni – umrl je čez nekaj let, pred 12. majem 1551 – ali pa zato, ker je bil idejno (vse) bliže (rimsko) katoliški strani – 26. avgusta 1550 se je ob imenovanju za ljubljanskega kanonika kaplaniji dejansko odpovedal –,[132] lahko pravzaprav le ugibamo. Vsekakor Andreja Waldhauserja ne gre istovetiti z mlajšim soimenjakom, ki se 13. maja 1575, torej v času, ko sta bila špital in špitalska cerkev povsem v rokah protestantskega magistrata, omenja kot "nekdanji župnik na Vačah in kaplan meščanskega špitala".[133]

Eno zanimivejših vprašanj v starejši zgodovini ljubljanskega špitala je prav gotovo vprašanje, kdaj in kako so se "protestantje /../ polastili špitalske cerkve popolnoma".[134] Valvasor in za njim Vrhovec navajata v tej zvezi leto 1564 oziroma kugo, ki je konec tistega leta razsajala v Ljubljani.[135] V splošni zmedi naj bi luteranom cerkev prepustil "magistrat, ki je bil do tedaj že ves luterski", k temu pa naj bi "menda največ pripomogel" takratni špitalski kaplan Andrej Latomus (nem. Steinmetzer).[136] Toda ko skušamo to datacijo in razlago okoliščin preveriti v arhivskem gradivu, se kmalu izkaže, da so dejstva drugačna. Že 20. decembra 1562 je moral namreč Trubar na zaslišanju pred škofom Seebachom najprej pojasniti, zakaj se je vrnil v deželo in si drznil v meščanskem špitalu v Ljubljani (burger spitall)[137] brez škofove vednosti pridigati ter podeljevati zakramente.[138] Če si nato ogledamo vsaj v grobih obrisih znano življenjsko pot Andreja Latomusa (Steinmetzerja), ugotovimo, da njega pač ne moremo imeti za "tedanjega špitalskega kaplana", saj je umrl pred 18. junijem 1563.[139] Tudi če se je leta 1550, ko je dobil kaplanijo, v resnici nagibal k protestantizmu, mlajši podatki iz njegovega življenja pričajo, da je v zadnjih letih vneto deloval na (rimsko) katoliški strani. To potrjujejo besede, s katerimi Trubar opozarja na božjo kazen, ki da je Latomusa doletela zaradi odpadništva.[140] Prehoda špitalske cerkve v roke protestantov torej ne moremo datirati v leto 1564, od suma soodgovornosti pa je mogoče brez večjih pridržkov "odvezati" tudi Andreja Latomusa. Ker se je Trubar – po krajšem bivanju leta 1561 – naslednje leto naselil v Ljubljani, lahko sklenemo, da je do "poluteranjenja" špitalske cerkve prišlo najpozneje leta 1562. V prid temu govori tudi navedek na seznamu ljubljanskih beneficijev iz okrog leta 1560, namreč da se pri špitalski kaplaniji "bogoslužje sploh ne opravlja" in da je njeno "premoženje prilaščeno (eingetzogen)".[141] Okoliščine prevzema še najbolje pojasni Trubar sam, ko pravi, da so mu špital za

[125] NŠAL, KAL, Spisi, f. 2/2. Prim. Matić, Utrinki iz starejše zgodovine..., str. 40-41.
[126] ZAL, LJU 488, Cod, I/6 -1547, fol. 51.
[127] Prav tam, fol. 47. Prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 34.
[128] Prim. Žnidaršič Golec, n.d., str. 66, 144-145, posebej op. 610.
[129] Prav tam, str. 289.
[130] O procesu in posledicah prav tam, str. 141 sl.
[131] ZAL, LJU 488, Cod, I/6 -1547, fol. 51.
[132] Prim. Žnidaršič Golec, n.d., str. 293.
[133] ZAL, LJU 488, Cod, I/12, fol. 92v.
[134] Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 34.
[135] Valvasor, n.d., str. 692; Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 34. Prim. Stare, n.d., str. 18; Matić, Utrinki iz starejše zgodovine..., str. 41.
[136] Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 34.
[137] Pridevek "meščanski" je la špital ločeval od tedaj v Ljubljani že obstoječega dvornega špitala. O začetkih zadnjega prim. Smole, n.d., str. 53-54, 230 sl.
[138] NŠAL, ŠAL I, Spisi, f. 16/18. Prim. Rajhman, Trubar (Truber), Primož. *SBL 13*, str. 209.
[139] Žnidaršič Golec, n.d., str. 136-137.
[140] Prav tam, str. 136.
[141] NŠAL, KAL, Spisi, f. 80/6.

pridiganje določili deželani in meščani, ki so ga hkrati zadolžili za delitev zakramentov.[142]

J. E. Nilson po J. L. Wiserju: Špitalski most z meščanskim špitalom in cerkvijo, izrez iz vedute na cehovskem spričevalu, 1762, koloriran bakrorez (Narodni muzej Slovenije, fotograf Tomaž Lauko)

Vsaj od leta 1562 tako v špitalu ni bilo več (rimsko) katoliškega bogoslužja in pastorale. Ne le Trubar, tudi njegovi duhovni pomočniki in nasledniki so tu pridigali, krščevali in pokopavali v skladu z "evangeljskim naukom", pri čemer so jih gmotno podpirali deželni stanovi.[143] Kljub pomembni vlogi plemstva, ki se med drugim kaže v tem, da so v špitalski cerkvi pokopavali zlasti imenitnejše plemiče,[144] je bila vrnitev špitala v katoliške roke povezana predvsem z rekatolizacijo mestnega sveta. Ta se je začela že z ukazi nadvojvoda Karla, naj najvišje položaje v mestni upravi zasedejo osebe katoliške vere. Dne 18. septembra 1586 je denimo notranjeavstrijska dvorna komora, sklicujoč se na Karlov ukaz, Ljubljančanom naročila, naj za mestnega sodnika postavijo katoličana.[145] V naslednjih letih je izšlo še več tovrstnih odredb, ki pa so zadevale vse širši krog ljudi.[146] O enem takih ukazov, izdanem v Gradcu 19. novembra 1594, najdemo notico v sodnih zapisnikih mestnega sveta.[147] Ta sicer kratki zapis pove, da naj bi v odgovor na deželnoknežji ukaz v zvezi z izvolitvijo katoličanov za mestne svetnike ter "špitalske mojstre, mestne blagajnike, cerkvene ključarje in druge mestne uradnike" katoliški svetniki odšli k vicedomu in mu sami pojasnili, da med njimi tačas ni enako primernih oseb ter da med pripadniki obeh veroizpovedi tudi ni nobenih razprtij.[148] Proces (formalnega) pokatoličanjenja ljubljanskega magistrata je dosegel vrhunec, ko so mestni očetje na seji 19. marca 1599 sprejeli sklep, da ne sme zaprositi za meščanstvo nihče, kdor ni katoliške vere.[149] Že nekaj mesecev prej, novembra 1598, so Ljubljano zapustili pridigarji in učitelji augsburške veroizpovedi, med njimi seveda tudi tisti, ki so delovali v špitalski cerkvi.[150]

Sodeč po zapisu v dnevniku škofa Tomaža Hrena (1597/99-1630) je špitalska cerkev prešla v katoliške roke na vse svete, 1. novembra 1598. Izvoljeni, a tedaj še nepotrjeni škof naj bi tega dne cerkev "zasedel" ter v njej "razbil krstilnik, raztrgal oskrunjene oltarne prte, zopet očistil blagoslovljeno vodo in opravil slovesno mašo s pridigo" ter nekaj drugih obredov. Po škofovih besedah je bila ob tej priložnosti navzoča "velika množica ljudi obeh spolov".[151]

Drugačna letnica stoji v Hrenovem protokolu: špitalsko cerkev naj bi zasedel 1. novembra 1600,[152] torej dve leti pozneje kot je zapisano v škofovem dnevniku. Če si v zvezi s tem vprašanjem ogledamo ustrezni mesti pri Dimitzu in Vrhovcu, vi-

142 NŠAL, ŠAL I, Spisi, f. 16/18.

143 Prim. prav tam; Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES 3,* str. 53; Vrhovec, Meščanski špital. *LMS,* 1898, str. 35; Stare, n.d., str. 18.

144 Prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS,* 1898, str. 36-37. (Izvirnik t.i. evangeličanske matične knjige, ohranjene za osemdeseta leta 16. stoletja, najdemo v AS 2, š. 91, sn. 6.)

145 Dimitz, Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540 bis 1634. *MHVK,* 22, 1867, str. 66, št. 73.

146 Prim. prav tam, str. 80, št. 99; 81, št. 104 sl.; Gestrin, Ljubljana v 16. in 17. stoletju. *Zgodovina Ljubljane,* str. 113.

147 ZAL, LJU 488, Cod, I/15, fol. 180.

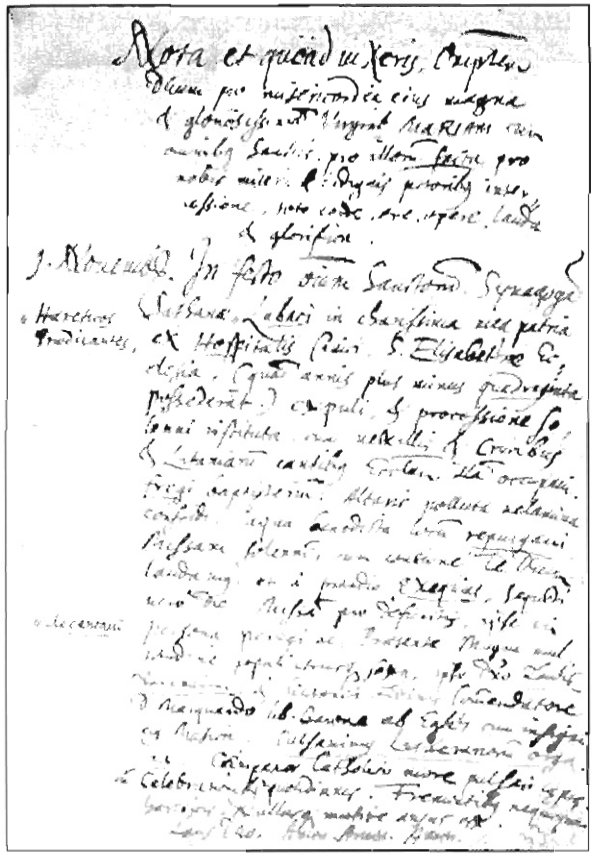
148 Prav tam.

149 Svetina, Pogoji za sprejem v meščanstvo in pravni položaj ljubljanskih meščanov od 16. do 18. stoletja. *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane,* str. 166. Prim. ZAL, LJU 346, V. Fabjančič, Ljubljanski sodniki in župani 2, str. 370.

150 Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Dritter Theil,* str. 285–289; Gestrin, n.d., str. 114.

151 AS 1073, 108r, fol. 33. Obj. Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti II,* str. 255.

152 NŠAL, ŠAL, Škofijski protokoli, f. 1/1, str. 336v (prepis). Obj. (po izvirniku) Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov. Protokol I. *AES 6,* str. 32.

Hrenov dnevniški zapis o zasedbi špitalske cerkve 1. novembra 1598. (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, 108r, fol. 33)

dimo, da Dimitz dogodek postavlja v leto 1598,[153] Vrhovec pa v leto 1600.[154] Pri tem se prvi (posredno) sklicuje na poročilo upravitelja vicedomskega urada in ljubljanskega kanonika Pavla Kočevarja, drugi pa, kot je sklepati iz opombe, na prispevek Johanna Steske iz leta 1854. Ker gre pri Dimitzovem viru za gradivo prve roke[155] in pri Steski Hrenov prevzem špitalske cerkve časovno niti ni opredeljen,[156] je verjeti Dimitzu. Ob tem velja sicer opozoriti na dve razliki vsebinske narave. Kočevar v navedenem poročilu, naslovljenem na nadvojvoda Ferdinanda, piše, da so v špitalski cerkvi tistega dne, tj. 1. novembra 1598, (katoliško) bogoslužje opravili "brez najmanjših ovir".[157] Podobno je razumeti besedilo v Hrenovem dnevniku.[158] V protokolu za 1. november 1600 pa Hren, nasprotno, dodaja, da so takrat "oboroženi heretiki tekali okrog in spodbujali nemir ter da je bilo videti, kako je stvar večkrat postala izjemno nevarna".[159] Kočevarjevo poročilo poleg tega ne omenja razbitja krstnega kamna in drugih škofovih dejanj, o katerih lahko beremo tako v Hrenovem dnevniku (1598) kakor v njegovem protokolu (1600). Kakor koli, Kočevarju (in Hrenovemu dnevniku) gre zaupati vsaj glede datuma procesije in bogoslužja v špitalski cerkvi; tehten argument proti poznejši dataciji bi moglo biti namreč tudi dejstvo, da je v škofovem protokolu zapis za 1. november vrinjen med notici, nanašajoči se na 21. in 23. september 1600.[160]

Vsekakor je škof Hren cerkev sv. Elizabete na novo posvetil šele na velikonočni torek, 24. aprila 1601, ko je hkrati godoval sv. Jurij, zavetnik Ljubljane. Ob tej priložnosti je Hren slovesno umestil špitalskega kaplana Jakoba Arzta, obredu pa je sledila slavnostna gostija, ki jo je pripravil magistrat v mestni hiši.[161] Čeprav so duhovniki v špitalski cerkvi morda redno maševali že po 1. novembru 1598,[162] vnovične vzpostavitve špitalske kaplanije bržkone ne moremo postavljati v čas pred Arztovo umestitvijo. Formalno je položaj špitalskega kaplana pravzaprav uredila šele listina, izdana v ljubljanskem škofijskem dvorcu 27. novembra 1602; pečatila sta jo oba, škof in mestni svet.[163] Listina je poleg restitucije špitalskega premoženja (in posebej premoženja cerkve sv. Petra) določala, da morajo mestne oblasti kaplane prezentirati ljubljanskim škofom. V skladu z dogovorom iz leta 1540 je kaplanom zagotavljala 24 renskih goldinarjev letno in jim obenem naročala, naj špitalskim ubožcem marljivo mašujejo, jih poučujejo o Božji besedi, spovedujejo ter obhajajo. S tem se je končalo štiridesetletno obdobje, v katerem mesto ni razpolagalo le s špitalsko cerkvijo – tu so se morali meščani sicer ozirati na želje (protestantskega) plemstva –, ampak neodvisno od uradnih cerkvenih oblasti prav tako z dohodki špitala in špitalske kaplanije.[164]

153 Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit...*, str. 287.
154 Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 38.
155 Obj. Kočevarjevega poročila v Dimitz, Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain..., *MHVK*, 22, 1867, str. 97-98, št. 176.
156 Steska, Die Burgerspitalsstiftung in Laibach. *MHVK*, 9, 1854, str. 25.
157 Dimitz, Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain..., *MHVK*, 22, 1867, str. 98 (št. 176).
158 AS 1073, 108r, fol. 33. Prim. Lavrič, n.d., str. 255.
159 Benedik, n.d., str. 32. Na to razliko je bržčas gledati v luči Hrenovih protireformacijskih uspehov in zaslug.
160 Prav tam. Med Hrenovim dnevniškim zapisom in protokolom je še nekaj drugih vsebinskih razlik. Prim. Lavrič, n.d., str. 255; Benedik, n.d., str. 32. Podatek, da je Hren "lastnoročno raztrgal protestantske knjige" – Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 38; Stare, n.d., str. 18 – najdemo le pri Dimitzu – Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit...*, str. 287.
161 NŠAL, ŠAL, Škofijski protokoli, f. 1/1, fol. 338v. Obj. Benedik, n.d., str. 36. Prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 38 sl.; Stare, n.d., str. 18.
162 AS 1073, 108r, fol. 33. Prim. Lavrič, n.d., str. 255.
163 NŠAL, KAL, Spisi, f. 76/4.
164 Prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 41 sl. O enotni upravi premoženja špitala in špitalske kaplanije pričata denimo špitalska urbarja iz 1568 in 1596, v katerih predstavljata poseben del "urbarja" kaplanije – NŠAL, KAL, Spisi, f. 64/21-2, fol. 48v sl.; f. 64/21-3, fol.

Sklep

Odnos Ljubljančanov do beneficijev in bratovščin se v 15. in 16. stoletju na splošno ni razlikoval od razmerja med meščani in cerkvenimi ustanovami v drugih evropskih (zlasti celinskih) mestih.[165] Tudi o dinamiki v odnosu Ljubljančanov je moč reči, da se je do začetka širjenja protestantske reformacije družbena krepitev meščanstva med drugim izražala v vse večjem dotiranju in vse dejavnejši udeležbi meščanov pri cerkvenih "podjetjih". Z razmahom protestantizma so tovrstne meščanske dotacije zamrle, dotedanje pa so meščani skušali prenesti na druge ustanove, predvsem take, ki bi združevale pastoralno in karitativno dejavnost v protestantskem duhu. V Ljubljani je bila takšna ustanova špital s cerkvijo sv. Elizabete, čeprav že finančne težave, s katerimi se je v zadnji tretjini 16. stoletja – kljub volilom in drugim dohodkom – otepal špital, dajejo slutiti, da špitalsko premoženje ni rabilo zgolj v dobrodelne namene.[166] Prav gospodarjenje ljubljanskih mestnih oblasti z imetjem cerkvenih ustanov v dobi protestantizma ostaja tema, ki bi jo kazalo kmalu natančneje raziskati. Podobno lahko zapišem glede osebnih vezi, saj bi njihovo poznanje ugotovitve o strukturah in mehanizmih umestilo v konkretnejši življenjski kontekst. Seveda pa so tu še ljubljanski beneficiji in bratovščine, ki jih v okvir tega prispevka, kot rečeno, ni bilo mogoče vključiti.[167]

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
- AS 1 – fond Vicedomski urad za Kranjsko
- AS 2 – fond Deželni stanovi za Kranjsko
- AS 1063 – Zbirka listin
  - kronološka serija
  - HHStAW, Rep. – listine vrnjene iz Državnega arhiva na Dunaju (Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien) po repertorijih
- AS 1073 – Zbirka rokopisov

NŠAL - Nadškofijski arhiv Ljubljana
- KAL – fond Kapiteljski arhiv Ljubljana
  - Spisi
  - Urbarji
- ŠAL - fond Škofijski arhiv Ljubljana
  - I, Spisi
  - Ž - Župnije
  - serija Škofijski protokoli
  - serija Vizitacije
- Zbirka listin

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
- LJU 333 – Zbirka listin Ljubljana
- LJU 346 – Zbirka rokopisnih elaboratov Ljubljana
  - Rokopisna zapuščina V. Fabjančiča, š. 71, Sodniki in župani 1269-1820
- LJU 488 – fond Mesto Ljubljana, Rokopisne knjige
- Cod – kodeksi: I/1-I/18 (1521-1602)

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

AES – Acta Ecclesiastica Sloveniae
BV – Bogoslovni vestnik
ES – Enciklopedija Slovenije
GZL - Gradivo za zgodovino Ljubljane
LMS – Letopis Matice slovenske
MHVK – Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain
SAZU – Slovenska akademija znanosti in umetnosti
SBL – Slovenski biografski leksikon
SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika

Benedik, Metod: Iz protokolov ljubljanskih škofov. Protokol I., 36-128, za leta 1599-1605. *AES 6. Miscellanea.* Ljubljana : Teološka fakulteta v Ljubljani, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1984, str. 7-90.

Blaznik, Pavle: Zemljiška gospostva v Ljubljani in njeni okolici. *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane.* Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski (Razprave zv. 2), 1971, str. 27-96.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. Dritter Theil: Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564-1657).* Laibach, 1875.

Dimitz, August: Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540 bis 1634. *MHVK,* 22, 1867, str. 43-124.

Dolinar, France Martin: Bratovščina. *ES 1,* Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987.

Dolinar, France Martin: Visitationes ad limina et Relationes de statu Ecclesiae ljubljanskih škofov

29v sl. Prim. še zapis o "odmeri" treh tovornih konj za obrambo pred Turki leta 1596: "Laibach spittal sambt der caplanei" – AS 2, š. 440, str. 1549.

165 Prim. *Zgodovina Cerkve III. Reformacija in protireformacija 1500-1715.* Ljubljana: Družina, 1994, str. 28-29.

166 Prim. ZAL, LJU 488, Cod I/11, fol. 29-29v; Cod I/12, fol. 100; Cod I/16, fol. 45v. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS,* str. 8, 41-42.

167 V stolnici na primer beneficij sv. Lenarta, v špitalu beneficij sv. Katarine in roženvenska bratovščina ljubljanskih mošnjarjev, bratovščina v cerkvi sv. Janeza "pred mostom", mašne in druge ustanove v cerkvi sv. Jakoba na Starem trgu ter cerkvah manjših bratov in Nemškega viteškega reda.

od Tavčarja do Missie. *BV,* 39, 1979, št. 2, str. 193-215.

Dolinar, France Martin: Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES 3. Miscellanea.* Ljubljana : Teološka fakulteta v Ljubljani, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1981, str. 47-79.

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in meščanov. 1. zvezek (Sodniki 1269-1504).* Ljubljana : Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1998.

Gestrin, Ferdo: Ljubljana v 16. in 17. stoletju. *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo* (ur. Ferdo Gestrin et al.). Ljubljana : "Kronika", časopis za slovensko krajevno zgodovino in Zgodovinsko društvo Ljubljana, 1984, str. 105-125.

Gruden, Josip: *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije.* Ljubljana : Leonova družba, 1908.

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I-X. Ljubljana : Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, 1956-1965.

Haberkern, Eugen in Wallach, Joseph Friedrich: *Hilfswörterbuch für Historiker. Mittelalter und Neuzeit I-II.* Tübingen : Francke Verlag (Uni–Taschenbücher 119), 1987.

Kos, Milko: *Srednjeveška Ljubljana. Topografski opis mesta in okolice.* Ljubljana : Kronika (Knjižnica "Kronike", časopisa za slovensko krajevno zgodovino, zv. 1), 1955.

Kidrič, France: Bohorič Adam. *SBL I* (ur. Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman). Ljubljana : Zadružna gospodarska banka, 1925-1932, str. 49-52.

Kušej, Rado: *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev.* Ljubljana : Založba juridične fakultete, 1927.

Lavrič, Ana: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti I-II.* Ljubljana : SAZU (Dela, Razred za zgodovinske in družbene vede; 32), 1988.

Matić, Dragan: Utrinki iz starejše zgodovine mestnega predela med Ljubljanico, Ciril-Metodovim trgom, Stritarjevo in Kopitarjevo ulico. *Živilski trg in Plečnikove tržnice z okolico v zgodovini* (razstavni katalog). Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 1997, str. 37-55.

Mlinarič, Jože: Cerkev na Slovenskem v srednjem veku. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik et al.). Celje : Mohorjeva družba, 1991.

Oražem, France: Hrenov odnos do bratovščin. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Slovenska Teološka akademija v Rimu in Mohorjeva družba v Celju (Simpoziji v Rimu 15), 1998, str. 299-306.

Otorepec, Božo: Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani. *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja* (ur. Vlado Valenčič). Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski (Razprave zv. 3), 1972, str. 5-54.

Prelesnik, Matija: Protireformacija na Kranjskem pod škofom Tomažem Hrenom (Chroenom). *Katoliški obzornik,* 5, 1901, str. 296-322.

Rajhman, Jože: *Pisma Primoža Trubarja.* Ljubljana: SAZU (Razred za filološke in literarne vede, Korespondence pomembnih Slovencev 7), 1986.

Rajhman, Jože: Trubar (Truber), Primož. *SBL 13* (ur. Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petre). Ljubljana : SAZU, 1982, str. 206-225.

Schumi, Franz: *Archiv für Heimatkunde I–II. Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten.* Laibach 1882-1887.

Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko: 13. stol. – 1747. 4. del: Cerkvene zadeve, Lit. L.* Ljubljana : Arhiv SR Slovenije (Inventarji. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev; 4), 1994.

Stare, Vida: Pokopališče pri sv. Elizabeti v Špitalski ulici v Ljubljani. *Kronika,* 39, 1991, št. 3, str. 17-28.

Steska, Johann: Die Bürgerspitalsstiftung in Laibach. *MHVK,* 9, 1854, str. 25-27.

Svetina, Anton: Pogoji za sprejem v meščanstvo in pravni položaj ljubljanskih meščanov od 16. do 18. stoletja. *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane.* Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski (Razprave zv. 2), 1971, str. 155-208.

Svetina, Anton: Protestantizem v Ljubljani. Kulturnozgodovinske slike. *Drugi Trubarjev zbornik* (ur. Mirko Rupel). Ljubljana : Slovenska matica, 1952.

Thalnitscher, Johann Gregor: *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis.* Labaci, 1882.

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre des Herzogthums Krain III. Bd. XI.* Laibach-Nürnberg 1689.

Veider, Janez: *Stara ljubljanska stolnica: njen stavbni razvoj in oprema.* Ljubljana : Umetnostno zgodovinsko društvo, 1947.

Vrhovec, Ivan: *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih. Kulturhistorične študije zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva.* Ljubljana : Matica Slovenska, 1886.

Vrhovec, Ivan: Meščanski špital. Doneski h kulturni zgodovini ljubljanskega mesta. *LMS,* 1898, str. 1-112.

Žnidaršič, Lilijana: Šola pri stolni cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani prvih sto let po ustanovitvi škofije. *Kronika,* 46, 1998, št. 3, str. 11-16.

Žnidaršič Golec, Lilijana: *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila.* Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani (AES 22), 2000.

ZUSAMMENFASSUNG

Bürger und Kirchenstiftungen in Laibach bis zum Ende des 16. Jahrhunderts

Bei Kirchenstiftungen wie etwa (Altar-)Benefizien und Bruderschaften mit Sitz in den Laibacher Kirchen des Hl. Nikolaus (nach 1461 bzw. 1462 Domkirche) und der Hl. Elisabeth im Spital treten die Laibacher Bürger bis zum Ende des 16. Jahrhunderts vor allem in der Rolle von Stiftern, Präsentatoren oder Aufsehern sowie Kämmerern oder Mitgliedern auf. Unter diesen Stiftungen ist die Bruderschaft beim Fronleichnamsaltar in der Nikolauskirche als die älteste belegt, deren Kern die Laibacher Schneider bildeten. Auch die 1436 erstmals erwähnte Bruderschaft der Kürschner bestand aus Zunftmitgliedern. Sie wirkte beim Altar der Mutter Gottes in der Nikolauskirche. Außer den erwähnten Bruderschaften existierten bei den genannten Altären bereits in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts zwei Benefizien mit einem ständig angestellten Geistlichen, dennoch hatte die Stadt nur das Präsentationsrecht für den Benefiziar des Hl. Fronleichnams, der Benefiziar beim Marienaltar wurde vom Pfarrer der Petrikirche ernannt, nach der Gründung des Bistums aber vom Bischof zu Laibach.

Eine der ältesten bekannten Bürgerstiftungen in der Nikolauskirche war auch das im Jahre 1414 gegründete Benefizium der Frühmesse. Obwohl die Stifter das Präsentationsrecht den Pfarrern der Nikolauskirche überlassen hatten – nach Gründung des Bistums in den Jahren 1461-1462 bzw. Ernennung des ersten Bischofs im Jahre 1463 aber den Laibacher Bischöfen – nutzten die Laibacher die Übergangsschwierigkeiten aus und übten das Patronat einige Zeitlang selbst aus. Das wiederholte sich zur Amtszeit Bischof Textors (1543-1558), der jedoch bei erster Gelegenheit den Generalvikar Nikolaj Škofič, eine bei den Laibacher Bürgern unbeliebte Person, zum Verwalter des Benifiziums bestimmte. Die Divergenz löste sich zwar zugunsten Textors, dennoch bestand sie auch zur Amtszeit der Bischöfe Seebach (1558/1560-1568) und Glušič (1571-1578) fort, doch das Patronat fiel letztendlich an die Bischöfe. Unbestreitbares Recht, Beneficiare vorzuschlagen, hatten die Laibacher Stadtbehörden beim 1435 gestifteten Benefizium des Hl. Georg in der Nikolauskirche. Doch auch hier ging es nicht ohne Dissonanzen: Im Jahre 1555 wies Bischof Textor die Präsentation von Georg Jurman zurück, allem Anschein nach wegen seiner protestantischen Neigung.

In der Zeit des Protestantismus kam der Spitalskaplanei unter dem Patronat der Bürger besondere Bedeutung zu. Die Erlaubnis, die Einnahmen der Kaplanei (und des Spitals) selbständig zu verwalten, erlangten die Stadtbehörden im Jahre 1540. Seit dieser Zeit war die Kaplanei statt von ständigen Kaplänen von kündbaren Kaplänen besetzt, denen der Magistrat für Messen, Predigten, Beichten und Kommunionen der Spitalsinsassen jährlich eine bestimmte Summe auszahlte. Diese Veränderungen ermöglichten den Stadt- und Landbehörden, daß sie zu Beginn der sechziger Jahre des 16. Jahrhunderts, als sich in Krain das augsburgische Religionsbekenntnis durchsetzte, Primus Truber und seinen Helfern die Kapelle der Hl. Elisabeth überließen. Durch die Einkünfte der Petrikirche, der Fronleichnams-Bruderschaft in der Domkirche und des Benifiziums des Hl. Leonhards, das größtenteils eigenmächtig der Verwaltung des Spitalmeisters unterstellt wurde, versuchte der Magistrat auch seine materielle Lage zu verbessern. Ende des 16. Jahrhunderts befand sich das Spital selbst "in größter Armut". Doch es war zugleich auch die Zeit, wo sich der Stadtrat formal der Rekatholisierung unterwarf und wo bei der Mehrzahl der genannten Einrichtungen bald der alte Zustand aus der Zeit vor dem Vormarsch der protestantischen Reformation wiederhergestellt wurde.

izvirni znanstveni članek

UDK 908(497.4 Ljubljana):910"15/17" Ljubljana
prejeto: 3. 7. 2002

Nataša Budna Kodrič

univ. dipl. zgodovinarka, višja arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

Popotništvo in popotniki v Ljubljani od 16. do 19. stoletja

IZVLEČEK

Na začetku obravnavanega obdobja je bilo potovanje še zelo podobno srednjeveškemu. Prevozna sredstva, prenočišča, nevarnosti na poti – vse je bilo še tako kot nekaj stoletij pred tem. Do 18. stoletja, ko so začeli urejati ceste, so popotniki v glavnem pešačili in jezdili. Z razvojem poti se je uveljavila poštna kočija, pošta je imela do uvedbe železnice monopol nad prevozom potnikov. V Ljubljano so prihajali vsakovrstni popotniki, od trgovcev in obrtnikov do "filozofskih popotnikov" (Angležev) in avanturistov, od konca 19. stoletja tudi že turisti. Mnogi od njih so zapustili svoje spomine, potopise in druge zapise, v katerih so opisali podobo Ljubljane, njene prebivalce, dogodke.

KLJUČNE BESEDE
Ljubljana, popotniki, popotovanje, potopisi

SUMMARY

TRAVELLING AND TRAVELLERS IN LJUBLJANA FROM THE 16TH TO THE 19TH CENTURIES

At the beginning of the discussed period travelling was much similar to the medieval one. Means of transport, lodgings for the night, dangers along the journeys – all was the same as some centuries before that time. Until the 18th century, when they began building roads, travellers mainly walked and rode. With the development of roads the postal coach came into use; until the introduction of the railway the post held monopoly over transport of passengers. All kinds of travellers were coming to Ljubljana, from tradesmen, craftsmen to "philosophical travellers" (the English), and adventurers; from the 18th century on already tourists. Many of them left their memoirs, travel diaries and other notes, in which they described the image of Ljubljana, its inhabitants, events.

KEY WORDS
Ljubljana, travellers, travelling, travel diaries

"Ti Gospod, nam bodi v pomoč v pripravljanju,
tolažba na potu,
senca v vročini,
pokrivalo v dežju in mrazu,
opora v utrujenosti,
bramba v nesreči,
palica na nevarni poti,
zavetje v viharju."
(Molitev za popotnike)[1]

Ljubljana je bila od nekdaj na prepihu severa in juga, vzhoda in zahoda. Tu so se vsaj od antike naprej križale in stikale poti, po katerih je hodilo, jezdilo in se vozilo veliko število ljudi. Za nekatere je bila cilj, za druge le vmesna postaja.

Predvsem v zgodnejšem delu obravnavanega obdobja je bilo potovanje še zelo naporno, zanj je bilo potrebno precej moči in vzdržljivosti. To je veljalo celo za potovanja po zahodu Evrope, kjer se je bilo mogoče gibati sorazmerno varno in udobno. Slabo stanje cest, slaba preskrba, nevšečnosti, ki so jim bili popotniki kot tujci izpostavljeni – vse to so bile zanje težke preizkušnje. Poleg tega je bilo nekoč potovati znatno dražje. Ne zaradi višjih cen, ampak zaradi dolgotrajnosti potovanja; po grobih izračunih vsaj desetkrat dražje kot danes.[2]

Poleg napornosti je bila zelo pomembna tudi nevarnost potovanj, predvsem zaradi razširjenega roparstva. V prošnjah za podporo, ki so jih na ljubljanski magistrat vlagali popotniki, prispeli v Ljubljano, pogostokrat naletimo na tožbe, da so bili oropani.[3] Vsak del Kranjske je imel namreč svoje nadležneže. Na Notranjskem so bili istrski in čiški roparji, na Gorenjskem rokovnjači, na Dolenjskem pa uskoki.[4] Na Goriškem so se pojavljali pobegli zločinci iz Benečije, ki so drzno napadali ljudi. Podobni so bili "absagerji", ki so hodili naokrog s puškami pod obleko, ustavljali ljudi in jim pretili z umorom, če niso hoteli priseči, da bodo ravnali po njihovih navodilih.[5] Mogoče je bila katera od zgodb z roparji tudi izmišljena,[6] vendar je dejstvo, da so ponekod postavljali straže, ki so spremljale popotnike skozi gozd, da so gosposke lovile in preganjale te nepridiprave in obljubljale nagrade zanje. Roparstvo je uspelo iztrebiti francoski upravi v času Ilirskih provinc.[7] Po restavraciji avstrijskega sistema pa je bilo po starem. Najhuje je bilo na Dolenjskem, kjer so se pojavili turško-bosanski roparji. Kako resen je bil ta problem, nam pove celo Levstik v svojem literarnem programu Od Litije do Čateža; na mesto, kjer je bil ubit popotnik, so mimoidoči metali vejice ali kamne in takih "grmad" se je nabralo kar precej.[8] Šele z uvedbo orožništva sredi 19. stoletja so roparje zatrli.[9]

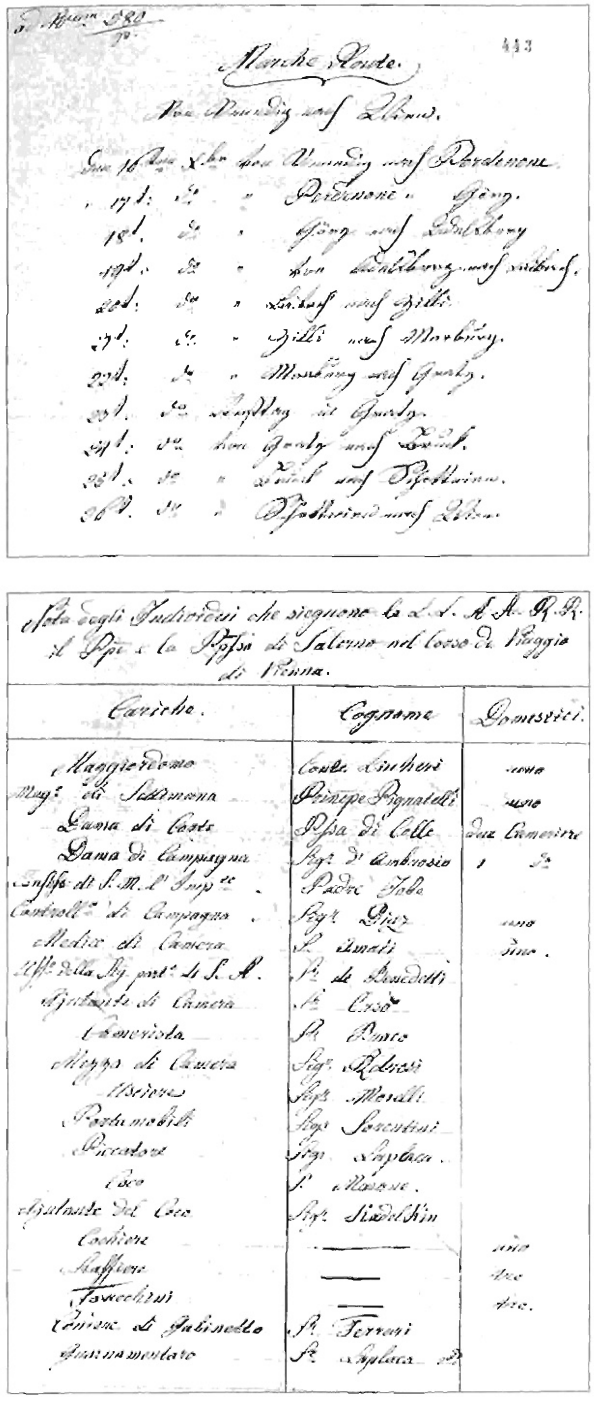
16. in 17. stoletje

V 16. in še v 17. stoletju je bilo potovanje precej podobno potovanju v srednjem veku. Potovali so vsi stanovi in sloji, način potovanja ni bil nič drugačen od onega izpred nekaj stoletij. Prenočevanje v obcestnih gostilnah in špitalih je bilo enako neudobno. Zaradi težav so ostale tudi razdalje v miselnih kategorijah ljudi nespremenjene. Petinosemdeset poštnih milj med Dunajem in Benetkami oziroma 60 med Dunajem in Trstom je bilo za sodobnika Karla VI. še vedno rizična oddaljenost.[10] V času Marije Terezije je bil Sisak za ljubljanske čolnarje, ki so od tam tovorili žito, na koncu sveta.[11]

Ceste so bile zares nevarne. Za popotnike so veljale posebne molitve (kot v uvodu), v Angliji je bila v začetku 16. stoletja, na primer, navada, da je popotnik pred odhodom dal nekomu svoj denar na kredit pod pogojem, da mu ta izplača po vrnitvi dvojno, trojno ali celo petkratno vrednost, če pa se popotnik ne vrne, denar obdrži.[12]

Popotniki so bili v tem obdobju "na cesti" še vedno z bolj resnim namenom in ne zgolj iz zabave. Razen morda plemičev, kadar so potovali med svojimi posestvi, na obiske ali na "študijska" potovanja po Evropi, pa študentov in vojakov, ki so bili sinonim brezciljnih popotnikov.[13] Obe stoletji sta bili precej nemirni: številne vojne, reformacija in protireformacija, turški vpadi, kuga so jemali ljudem možnost in veselje do potovanja. V nevarnih obdobjih so potovale le določene vrste popotnikov, vsekakor vojaki in begunci. Vedno številčnejši so postajali kmetje, ki so se ukvarjali s trgovanjem. Da je bilo tudi klateţev dovolj, izvemo iz osnutkov deželnih in policijskih redov z začetka 16. stoletja.[14] Po deželi so tedaj hodili razni zabavljači z dresiranimi živalmi, lajnarji, vede-

1 Lavližar, *Pri Severnih Slovanih*, str. 6.
2 Leventa1, *Britanski putnici u našim krajevima*, str. 23.
3 Gl. Sojer, Potovanje skozi Ljubljano.
4 Prim. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 1084.
5 Sojer, Potovanje skozi Ljubljano, 213-214.
6 Tako je prepričan Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 170-171.
7 Več o varnostnih ukrepih gl. Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 100-104.
8 Levstik, *Popotovanje od Litije do Čateža*, str. 43-44.
9 Gl. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 1084-1088; Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 244-252. O nevarnosti potovanja v 18. in 19. stoletju tudi v Žontar, Klinar, Hozjan, Razvoj poštnega prometa, str. 104.
10 Helmedach, *Verkehr und Kunststraßenbau*, str. 87. Poštna milja meri 7586 m.
11 Wester, Nekdanje brodarstvo po Savi, str. 128.
12 Leventa1, *Britanski putnici u našim krajevima*, str. 22, 23.
13 O tem Sojer, Potovanje skozi Ljubljano, str. 24.
14 Josip Žontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov, str. 34.

Načrt potovanja in seznam spremstva nadvojvodinje Klementine Salernske, ki je potovala skozi Ljubljano decembra 1819. (ZAL, LJU 489, f. 245)

ževalci, "Jakobovi bratje" in podobni. Pogosteje so se začeli pojavljati tudi tuji trgovci in kramarji, na primer Savojci, Škoti in Švabi.[15] Med priseljenimi ljubljanskimi trgovci so prevladovali severnjaki, na primer Bavarci, proti koncu stoletja pa Italijani.[16] Od kod vse so še prihajali, nam posredno pove blago, ki se ga je tedaj moglo kupiti na ljubljanskih sejmih. Angleško volneno blago iz Londona, imenovano lindensko, in češko sukno iz Trigla sta bila najznamenitejša artikla svoje vrste. Beneški trgovci in kramarji iz Karnije so prinašali kolonialno in špecerijsko blago, na primer začimbe, južno sadje, morske sadeže itd.[17]

Ob koncu stoletja so k nam spet začeli prihajati avanturistični popotniki, od katerih jih je nekaj pustilo zapise o svojem potovanju v takšni ali drugačni obliki. Med temi je bilo veliko Angležev. To so bili "filozofski popotniki",[18] ki so si ogledovali naravne in druge znamenitosti po predhodnem načrtu in o tem poročali v znanstvenih publikacijah ali samostojnih potopisih. Popotniki so tedaj dobili precejšen ugled, pojavilo se je več spisov, ki so hvalili in priporočali potovanja. Nastala je posebna znanost o potovanju – *ars peregrinandi*, nekakšna mešanica praktičnih nasvetov, premišljevanj o tujih deželah in napotkov, na kaj mora biti popotnik pozoren na potovanju.[19]

Morda je to že uvod v poznejši turizem. Trevor R. Shaw je prepričan, da lahko za prvo obliko organiziranega turizma v Sloveniji štejemo obisk Vilenice leta 1633, ko so obiskovalci, skupina Angležev, morali za ogled jame plačati vstopnino v loški cerkvi.[20] Za konec stoletja vemo, da je ljubljansko plemstvo potovalo iz zabave: vozili so se na Cerkniško jezero, v času pustovanja pa v Benetke na karneval.[21]

15 Josip Žontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov, str. 47, 48, 56, 87.

16 To je bila posledica reformacije (nemški vpliv) oz. protireformacije (italijanski vpliv). Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 871-872; Valenčič, Ljubljanska trgovina, str. 138-140.

17 Valenčič, Ljubljanska trgovina, str. 138-140.

18 O njih govorimo po letu 1660, ko je bilo ustanovljeno angleško Kraljevo društvo (Royal Society). Prejšnjim zanimanjem popotnikov je ta dodal nova, usmerjena na tehnološke procese in proučevanja naravoslovnih naukov. V *Philosophical Transactions*, periodični publikaciji kraljevega društva, je bilo objavljenih več programov raziskovanj, namenjenih tej skupini popotnikov. Njihov vpliv je viden v mnogih potopisih iz druge polovice 17. stoletja, od katerih se nekateri nanašajo tudi na naše kraje. (Prim. Levental, *Britanski putnici u našim krajevima*, str. 19.)

19 Nasveti so bili raznovrstni: od primerne starosti za potovanje (med 40 in 56) do povsem enostavnih napotkov o obnašanju v tujini. Konkretni priročniki so bili od polovice 16. stoletja namenjeni tudi angleškim trgovcem: spiski letnih sejmov v glavnih evropskih mestih, obrazci trgovske korespondence, spiski blaga, ki ga je mogoče kupiti ali prodati na posameznih tujih trgih in podobno. (Prim. Levental, *Britanski putnici u našim krajevima*, str. 16-17.)

20 Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 176.

21 Dolničar omenja "mnogo Ljubljančanov", ki so dober mesec med februarjem in marcem 1694 tam ne le pustovali, ampak so si ogledali tudi ustoličenje novega doža. (Steska, Dolničarjeva kronika, str. 80.)

Sicer je večina popotnikov v teh dveh stoletjih morala potovati peš oziroma na konju, saj je bilo potovanje s poštno kočijo zelo drago in so si ga lahko privoščili le premožnejši sloji, pa tudi primernih poti še ni bilo.

18. stoletje

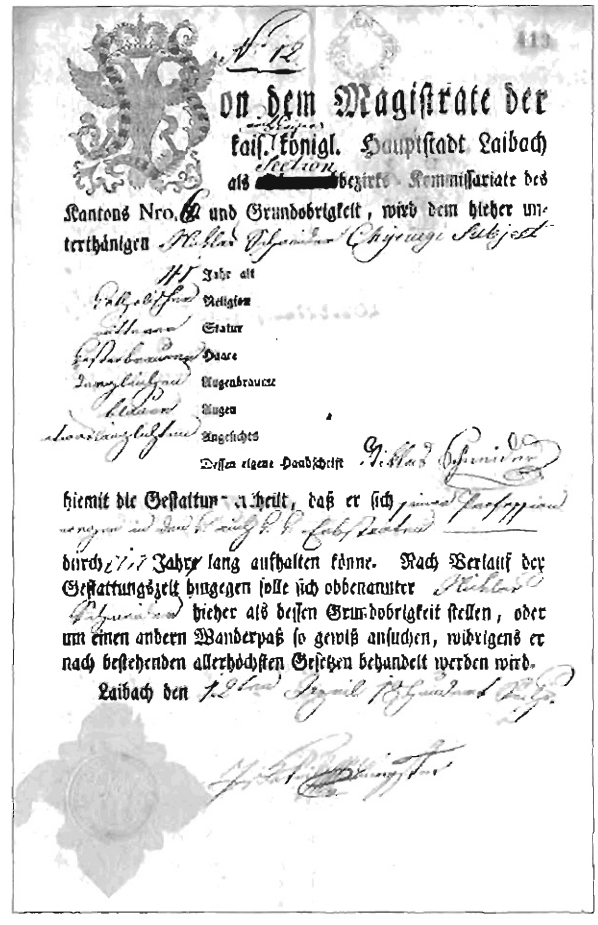
Čeprav uradno o turistih še niso govorili, pa tudi popotniki sebe niso tako imenovali, jih lahko zasledimo med privatnimi osebami, ki so potovali zasebno *("in Eigenen")*, pa tudi časopisje je že kategoriziralo določen tip popotnika za turista.[22] Zato lahko rečemo, da se je v stoletju meščanske revolucije začel tudi turizem – v tistem pomenu, kot ga poznamo danes.[23]

V tem stoletju se je razmahnil predvsem "topliški turizem". Kraji s toplicami so bili pri nas poznani že od srednjega veka, in po malem so jih ljudje vseskozi obiskovali iz zdravstvenih razlogov. V 18. in 19. stoletju je ta navada postala množičnejša.

Potovanje je postalo bolj organizirano. Poštni vozovi niso bili več predrag in privilegiran luksuz. Njihove usluge je začelo sčasoma uporabljati vedno več popotnikov. Ženske so le v redkih primerih pešačile, sploh če so potovale same. Tudi študente srečamo v poštnih vozovih. V nasprotju s prejšnjimi časi pa se je manjšalo število jezdecev. Na začetku 19. stoletja so jih lahko prešteli na prste ene roke.

Pomembnejše goste je začelo spremljati tudi časopisje. *Wochentliches Kundschaftsblatt* je v letih 1775 in 1776 prinašal vesti o plemstvu, uradnikih in drugih pomembnežih, ki so v Ljubljano prispeli s poštnimi kočijami.[24] Pozneje je to navado prevzelo drugo časopisje, tako da so bili Ljubljančani vedno seznanjeni s pomembnimi gosti v svojem mestu.

Konec stoletja je zaznamovala francoska revolucija, ki je posredno omogočila vse meščanske "razvade", tudi turizem. Vendar je bila njena neposredna posledica omejitev potovanj, vsaj kar se tiče avstrijskih dednih dežel. Po revoluciji so uredbe in okrožnice o tujcih in njihovih potovanjih v omenjenih deželah kar deževale. Vpletene so bile

Von dem Magistrate der
kais. königl. Hauptstadt Laibach
als [redacted] bezirks-Kommissariate des
Kantons Nro. 2 und Grundobrigkeit, wird dem hieher unterthänigen
Jahr alt
Religion
Stator
Diare
Augenbraunen
Augen
Angesichts
Dessen eigene Handschrift
hiemit die Gestattung ertheilt, daß er sich
durch Jahre lang aufhalten könne. Nach Verlauf der
Gestattungszeit hingegen solle sich obbenannter
hieher als dessen Grundobrigkeit stellen, oder
um einen andern Wanderpaß so gewiß ansuchen, widrigens er
nach bestehenden allerhöchsten Gesetzen behandelt werden wird.
Laibach den

Potni list, izdan leta 1806 Nikolaju Schneiderju za dobo enega leta. (ZAL, LJU 489, f. 108)

gosposke, policijske oblasti, vojaški oddelki (regimenti), mestni magistrati, politična in naborna okrožja.[25] Predvsem je šlo za preprečevanje vstopa ljudi s področij Francije (in bojišč na Nizozemskem, Nemškem in v Italiji), ki je bila z Avstrijo v vojni, oziroma Poljske, kjer je divjal upor. Po sklenitvi miru februarja 1801 beremo navodilo policijskega ministra, da naj tujci, katerih število se bo v dednih deželah gotovo kmalu povečalo, *"najdejo vse možne olajšave in podporo"*.[26]

19. stoletje

To stoletje je Ljubljano močneje zarisalo na evropski zemljevid, kar je bilo seveda posledica kongresa Svete alianse leta 1821. Če je še leto pred tem Wolfgang Amadeus Mozart, sin istoimenega slavnega očeta, zapisal: *"Jutri odpotujem v dolgo-*

22 Glej WK.

23 Predvsem v smislu masovnosti, ne le potovanje iz zabave, kar je počelo že plemstvo v prejšnjih stoletjih, obenem pa tudi združevanje več dejavnosti (ne le romanje, ampak tudi ogled znamenitosti, bivanje v hotelu ali penzionu itd.), pri čemer je pomembno predvsem trošenje denarja.

24 Radics pravi, da so ti prvi seznami tujcev (Fremdenliste) tudi zanimiv kazalec socialnega življenja Ljubljane. *(Die k. k. Post in Krain*, str. 48). O časopisu gl. Jože Žontar, Ljubljana v 18. in prvi polovici 19. stoletja, *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo*. Ljubljana, 1984, str. 166.

25 Dopisovanja lahko spremljamo v arhivskem gradivu ZAL, LJU 489.

26 ZAL, LJU 489, Navodilo grofa Johanna Antona von Pergna, 25. marca 1801.

Für das Ausland.

IM NAMEN SEINER KAISERL. KÖNIGL. APOSTOLISCHEN MAJESTÄT

FRANZ JOSEPH I.

KAISERS VON ÖSTERREICH,

REISE-PASS

Potni list za prestop državne meje, izdan leta 1866 Mariji Kregar. (ZAL, LJU 489, f. 676)

časno Ljubljano...",[27] bi v času kongresa gotovo spremenil mnenje. Ne le prenovljene hiše in trgi, tudi številne prireditve in množica ljudi z vseh koncev Evrope so povsem spremenile njeno podobo.

Kongres je privabil v Ljubljano mnogo tujcev, predvsem nemških trgovcev in obrtnikov.[28] Prihajali so tudi Čehi (predvsem rokodelci, pa tudi drugi, na primer glasbeniki, arhitekti), ki jih je bilo v drugi polovici stoletja toliko, da Jakob Alešovec ni mogel preko njih in jih je izdatno osiral v *Brencelju*.[29] Predvsem na začetku stoletja, ob (po)revolucionarnem vrenju na zahodu, so prihajali k nam Francozi, Nizozemci, Nemci in tu iskali delo. Pozneje so sezonski delavci, večinoma Italijani, pomagali pri gradnji železnice.[30]

V zvezi s poznejšimi revolucijami v Parizu, Belgiji in na Poljskem (1830) in z revolucionarnimi gibanji v Italiji so postali v Avstriji vsi tujci sumljivi. Ljubljansko županstvo je bilo marca 1831 obveščeno, da je potrebna čuječnost do tujcev, čeprav so njihovi potni dokumetni v redu. Preden bi takim osebam podelili obrtno dovoljenje ali meščanstvo, morajo zanesljivo ugotoviti, ali ne obstajajo proti njim pomisleki, posebno o neoporečnosti njihove usmerjenosti. Magistratu so naložili, da mora zadeve glede podelitve obrtnih pravic obvezno predložiti prezidiju deželne vlade.[31] Po drugi strani v tem času naletimo v Ljubljani na kar nekaj poljskih internirancev, med katerimi je bil gotovo najbolj znan Prešernov prijatelj Emil Korytko. Njegov tovariš Boguslav Horodynski je leta 1838 tarnal nad ljubljanskim podnebjem, ki mu ni ustrezalo, in nad draginjo ter želel v Gradec, ki je bil cenejši.[32]

Nekatere kategorije tujcev v Ljubljani so bile še v začetku 19. stoletja tako pomembne, da so jih navajali celo pri štetju prebivalcev, na primer potujoče rokodelce. Lipič jih za leto 1830 omenja 300.[33] Rokodelski pomočniki so namreč morali v svoji pomočniški dobi tri do šest let potovati in pri tujih mojstrih nabirati izkušnje. S prepisom "učnega pisma" *(Lehrbrief)* so hodili iz kraja v kraj in iskali začasno zaposlitev. Ustavljali so se na "jeprgah", zbirališčih in prenočiščih določenega cеha oziroma zadruge, kjer so jih sprejeli domači rokodelci. S seboj so imeli tudi potne knjižice *(Wanderbuch)*, kamor so se podpisovali mojstri, preden so pomočniki odrinil drugam. Proti koncu stoletja, leta 1886, se je v zvezi z njimi spominjal Vrhovec: *"Poleg drugih romantičnih oseb, ki smo jih gledali še sami v mladih letih, izginil je tudi potujoči pomočnik s cesta in ž njim vred mnogo poezije. Sedanji rokodelski popotnik se ne more prav v ničemer primerjati s prejšnjim, ki je prišel bodisi kamer koli, vendar povsod med prijatelje, katere so vezale tesno druzega na druzega stara sveta pravila. Gorje mu, kdor bi jih bil prekrstil. Na poti je moral paziti, kaj govori. Zabavljanje je bilo strogo prepovedano. Če je kdo grdil zadrugo, pri kateri je kdaj delal, morale so se celo gosposke zanjo potegniti, in ga kaznovati z ječo ali celo s težkim delom v trdnjavah..."*[34]

Pomočniki so na poti pogosto pridobili mojstrstvo, najlaže tako, da so se poročili z vdovo ali hčerjo umrlega mojstra.[35] Precej takih primerov je znanih tudi v Ljubljani.[36]

Tujci, ki sem jih omenjala v tem poglavju, so bili v nekem trenutku tudi popotniki. V Ljubljano so se lahko od avgusta 1849 z dunajske in graške smeri pripeljali z vlakom, od junija 1857 pa tudi s tržaške. Njihovo potovanje je bilo od tega leta precej olajšano tudi zato, ker so bili odpravljeni

27 Kuret, Wolfgang Amadeus Mozart v Ljubljani, str. 141.
28 Šuklje, *Iz mojih spominov*, str. 6.
29 Gl. Cankar, *Obiski*, str. 38.
30 Gl. Cvirn, Studen, *Ko vihar dirjajo hlaponi*, str. 19-21.
31 Slokar, Zgodovina rokodelstva v Ljubljani, str. 52.
32 Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 590.
33 Lippich, *Topografie*, str. 126.
34 Vrhovec, *Ljubljanski meščanje*, str. 243-244.
35 Vrhovec, *Ljubljanski meščanje*, str. 226, 230; Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 408.
36 O konkretnih primerih je pisal n. pr. Andrejka, Strojarji na forštatu, *Kronika*, 1937, št. 1-4.

številni potni listi in njih pregledi. Po novem so avstrijski državljani po Avstriji lahko potovali z legitimacijskimi kartami, potne liste so potrebovali le za prestop državne meje.[37]

Podoba Ljubljane

Podobo mesta in ljudi najbolje spoznamo iz popotnih beležk nekaterih popotnikov, kajti *"sodbe takih tujih, nepristranskih opazovalcev, ki jim ne kali očesa ne pristranska ljubezen niti prenagljena nenaklonjenost ali celo sovraštvo, so za presojo ljudskih družabnih razmer in narodnega značaja često neprecenljive vrednosti."*[38]

V 16. stoletju je bila *"Labach, italijansko Lubiana, vandalsko ali ilirsko Ljubljana, mesto, ki ima škofa, čigar last pa ni. Mesto je namreč last nadvojvode Karla. Leži ob reki Ljubljanici, ki teče skozi mesto, oba bregova pa veže most. Po velikosti se zdi, da je mesto enako Gradcu, čeprav ima Gradec večje zgradbe in bolje utrjen grad, ki leži na višjem mestu. Toda ljubljanski grad ima ljubeznivejšo lego. Zgrajen je namreč na sončnem hribu in je obdan z drevjem raznih vrst. Grad se imenuje Ljubljana kakor mesto in reka. Okoli in okoli leži mogočno in za pogled prijetno obzidje. Tudi tukaj vlada ilirski jezik, pa nemščina, služba božja se vrši v obeh jezikih in v obeh verah, papeški in luteranski. Vrše se tudi luteranske ceremonije. Tu smo imeli za gostitelja sodnika, ki je dostojanstven in dober mož. Mera vina tehta 54 unč. Reka Ljubljanica teče po sredi mesta. Desni del mesta je krajši in prostornejši, levi pa daljši in obstoji iz prav dolge, neoskrbovane ceste. Tudi predmestja ima mesto, z najvišje točke gradu proti severu in jugu je najlepši razgled na ravnine. Mesnice so postavljene na mostiščih pred mestom in sredi mesta, kar je dobro za snago."*[39]

V začetku 18. stoletja je angleški popotnik videl mesto *"v prelepi dolini, ki se odpira v široko ravnino med oddaljenimi visokimi planinami. 12 milj naprej – okrog poldneva – sem prišel do mesta Ljubljane (Labach), ljudje iz okolice jo imenujejo Ljubljana (Lubiana). Od Gorice je oddaljena po mojem mnenju 38 milj. To je škofovsko mesto in glavno mesto Kranjske. Zgrajeno je na obeh straneh reke, ki je široka okrog 30 jardov in ima dva mostova z lepimi malimi trgovinami. Dolgo je okoli pol milje in četrt milje široka, z lepimi kamnitimi hišami po avstrijskem vzoru in različnimi prekrasnimi palačami, ki so last domačega plemstva. Ograjeno je z zidom in ima velik grad na visokem hribu nad mestom. Tu so tudi bankirji, kaže da tudi trgovina in bogastvo. Vina tu ne pridelujejo, ampak ga kupujejo na Hrvaškem, v Gorici in drugod, popijejo pa ga več kot tam, od koder ga vozijo."*[40]

Enega bolj naklonjenih opisov Ljubljane iz leta 1800 je zapustil neki francoski oficir, ki se je vračal iz avstrijskega vojnega ujetništva. *"Ob Ljubljanici, ki teče skozi mesto, in v majhni oddaljenosti od Save, katere bregova sta večinoma položna, leži v čudoviti in rodovitni dolini Ljubljana. Od daleč lepo izgleda s svojim visokim gradom, stolpi in cerkvami, in zbuja pričakovanje velikega in imovitega mesta. In to se potrdi že, ko pridemo v predmestje. Vrsta velikih in lepih hiš, ki večinoma kažejo povsem novo podobo, naredi ugoden vtis. Med njimi je velika vojaška bolnica, vojašnica, vrtovi s paviljoni in nekaj mogočnih zasebnih hiš, ki bi si zaslužili, da jim rečemo gradovi. Je obsežnejša, kot sem mislil, in izgleda precej obljudeno. Ker je danes ravno tržni dan, so deželani iz okolice, ki so prišli v velikem številu, precej prispevali k njeni živahnosti. Celo pozneje se ceste niso izpraznile in pri prebivalcih sem opazil veliko dejavnost. Ta se predvsem kaže na tržnici, ki se priključi dolgi in široki cesti, ki je obenem najlepša. Ob tej živijo odlični trgovci in drugi bogati zasebniki v hišah s tremi ali štirimi nadstropji. Tukaj najdete blago vseh vrst, ki je razstavljeno zelo simetrično in z veliko okusa. Na enem mestu naletite na izdelke iz Italije, Levanta in Nemčije. V Ljubljani se ni težko prepričati, da je človek že blizu italijanski meji; pogosto lahko slišimo italijansko govorico, vidimo italijanske obraze in opazimo italijanske navade. Pa vendar je nemški jezik in nemški karakter še vedno prevladujoč in posebnosti obeh narodov moramo dobro poznati, če hočemo natančno označiti, kaj od njih komu pripada. Mestu se na prvi pogled vidi, da tukajšnji trgovci dobro poslujejo in na vsakem koraku opazimo blagostanje, na katerega navadno naletimo le v večjih trgovskih krajih. Menim, da moramo za dokaz blaginje šteti že to, da v mestu ni opaziti veliko beračev in nobenega slabo oblečenega ali razbojniško odetega človeka. Na splošno moramo prebivalce šteti za lepe ljudi. Moške odlikuje spretnost, ki jo človek ne sreča pogosto med Nemci. In ženske? – Videl sem jih malo, pa še te bolj površno, vendar dovolj, da so v meni zbudile željo, da bi jih v drugih razmerah bolje spoznal. Njihovo obleko določa zaukazana moda, njihova zunanjost me deloma spominja na krasno Italijo."*[41]

37 Apih, *Naš cesar*, str. 65. Podrobneje v *Novice*, 25. 2. 1857, str. 63.

38 Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 178.

39 Poročilo o Ljubljani XVI. veka. V nacionalni biblioteki na Dunaju je našel dr. Stele popotni dnevnik Huga Blotiusa iz leta 1571. Objavil Fran Govekar, *Slovenski narod*, 2. 10. 1931.

40 Leventa, *Britanski putnici u našim krajevima*, str. 174-175.

41 Costa, *Reiseerinnerungen aus Krain* str. 6-7; gl. tudi Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 180.

Krznarski potni list s podobo Ljubljane. (Ivan Stopar, Joseph Leopold Wiser pl. Berg. Ljubljanski vedutist, kaligraf in miniaturist. Ljubljana, 1991, str. 53)

Štiri stvari so tujim popotnikom v Ljubljani najbolj padle v oči: Ljubljanica, grad, nemški značaj in italijanski kulturni vpliv. Ker tedaj Ljubljanica še ni bila regulirana v svoji ozki strugi, je bila seveda precej širša in zato markantnejša. Tudi promet na njej in pristanišče ob Bregu sta pripomogla k njeni vidnosti. Grad še danes daje svoj bistven prispevek k veduti Ljubljane, še toliko bolj ga je dajal v preteklosti, ko je bilo mesto manjše. Tudi nemški značaj mesta je omenila večina popotnikov. Da je bilo res tako, so trdili še pozneje ne le tuji popotniki, temveč tudi domači pisci.[42] Italijanski vpliv je vsak od njih opazil na svoj način: eni pri arhitekturi, drugi pri jeziku, tretji pri hrani in draginji. Ernst Moritz Arndt (1798) na primer: *"Povsod se na cenah in jedeh opazi, da smo bliže Italiji. Jedi so res krepkejše, precej bolj okusne in slastno pripravljene kot v notranjosti, zato pa tudi dvakrat dražje, posebej v revnih vaških krčmah."*[43]

Pozneje, ko so že potovali z vlakom, popotniki niso več le togo opisovali mesta in ljudi, pač pa so se bolj posvetili socialno-političnim, jezikovnim in drugim razmeram.

Vedno več potujočih je proizvedlo tudi večje število potopisnih črtic. Pisanje potopisov je v drugi polovici 19. stoletja sploh postalo moderno. In v velikih količinah napisanega je bilo najti marsikaj. *"Ptujci, ki jih železnica pogostoma v Ljubljano vozi, so že začeli po mnogih časopisih krajnsko deželo popisovati. Lepe kraje vsi zlo hvalijo: unidan je pisal nekdo v Dunajskim časopisu mnogo lepih reči od Kranjcov, pa hudo je zabavljal, de po kmečkih hišah ni skorej nič dimnikov vidil...",* so pisale Novice in brž pristavile nauk, da bi kmetje res morali zidati dimnike, zaradi varnosti in snažnosti.[44] Nekdo drug je nekaj let pozneje znanstveno izpeljeval ime Ljubljanice iz "Lublau" oziroma "Blaubach", ki naj bi izvirala v planinah. V Ljubljani naj bi govorili slovensko, nemško, italijansko, francosko, grško, *"da vse prek leti. Ko bi še turškega pristavil (ni čuda, da ga ni, ker so Turki nekdaj prihruli na Kranjsko), bi unanji lahko mislili, da je Ljubljana carigradski bazar... Odkar smo pred nekimi leti Ellrichov potopis brali, nismo pozneje več zadeli na take burke, kakor smo jih brali včeraj v 'Ill. Zeit'."*[45] Nek Dunajčan pa je s svojimi popotnimi Reise-Skizzen, objavljenimi v Ljubljančanom neznanem časopisu *Der Uhrwähler,* dal leta 1874 Karlu Bleiweisu celo temo za predavanje v čitalnici. Mož je prišel v Ljubljano septembra prejšnjega leta. Tu je bil prvič in navdušen je opisoval naravo, obdelana polja in bleščeče belo mesto. V mestu se je odpravil v čitalnico z namenom, da bo "študiral narodno vprašanje". V potopisu je čitalnico – najbrž je hotel biti vljuden - dosledno imenoval "čitalnična", najbrž zato, ker je nad tamkajšnjo gostilno prebral "Čitalnična restavracija". Nekaj sam nekaj pa s strani ljubljanskih Nemcev se je seznanil z razmerami v Ljubljani. Čitalničarji so ugotovili, da je vse, kar je napisal po lastnih opažanjih, pohvalno, *"kar pa je zajemal iz znanih kalnih virov",* je tako, kot berejo lahko vsak dan v domačih časnikih.[46]

Kdo potuje in s kakšnim namenom

Gotovo da so bili tujci v Ljubljani že v srednjem veku bolj pisana množica kot le domači proletariat in tuji trgovci. Franc Sojer[47] je za obdobje 1581 do 1618 razdelil potujoče v 15 skupin: študenti, pevci in godci ter popotne igralske skupine, romarji (laiki in duhovniki), duhovniki in menihi, učitelji, zbiralci za cerkve, vojaki, ujetniki (od Turkov, ki so bili izpuščeni za odkupnino), plemiči (nekaj oropanih je prosilo za podporo pri ljubljanskem magistratu), rokodelski pomočniki, pogorelci, žene vojakov, odposlanstva, zločinci (ki so jih vodili v rudnike ali na galeje) in drugi, potujoči iz različnih nagibov. Vedeti moramo, da je izpostavil

42 Henrika Tuma v spominih opisuje vtise očeta, ki je prišel v Ljubljano leta 1836 kot pomočnik – vandrovec. *"Na Kranjskem se mu je zdelo vse nemško. Obrtniki so bili tedaj večinoma Nemci ali ponemčeni Čehi. Tako tudi v Tržiču, v Škofji Loki so bili po njegovem pripovedovanju vsi rokodelci priseljenci, ki so govorili nemško. V Ljubljani je bil že šest tednov, pa je bil prepričan, da je v nemškem mestu. Obrt in trgovina sta bila v rokah Nemcev, uradništvo je bilo nemško."* (Tuma, *Iz mojega življenja,* str. 14).

43 *Traumreisen,* str. 60.

44 *Novice,* 10. 10. 1849, str. 179.

45 *Novice,* 10. 1. 1857, str. 11/12.

46 Kaj popotni tujec piše o Ljubljani. *Novice,* 30. 12. 1874.

47 Sojer, Potovanje skozi Ljubljano.

le tiste skupine, ki jim je v Ljubljani zmanjkalo denarja in so prosili magistrat za podporo. Gre torej za relativno reven sloj potujočih. Izmed omenjenih skupin so bili le nekateri prisiljeni prositi za denar in nam njihovo število pove le približen del vseh potujočih. Kljub temu povejmo, da se je s prošnjo za denarno podporo med 1606 in 1618 oglasilo pri ljubljanskem magistratu 18 študentov, dva muzikanta in ena gledališka skupina, 44 romarjev, 34 vojakov in dva rokodelska pomočnika, med avstrijsko-beneško vojno (1615-1618) pa še 93 posameznikov, 7 kompanij in več transportov vojaštva.

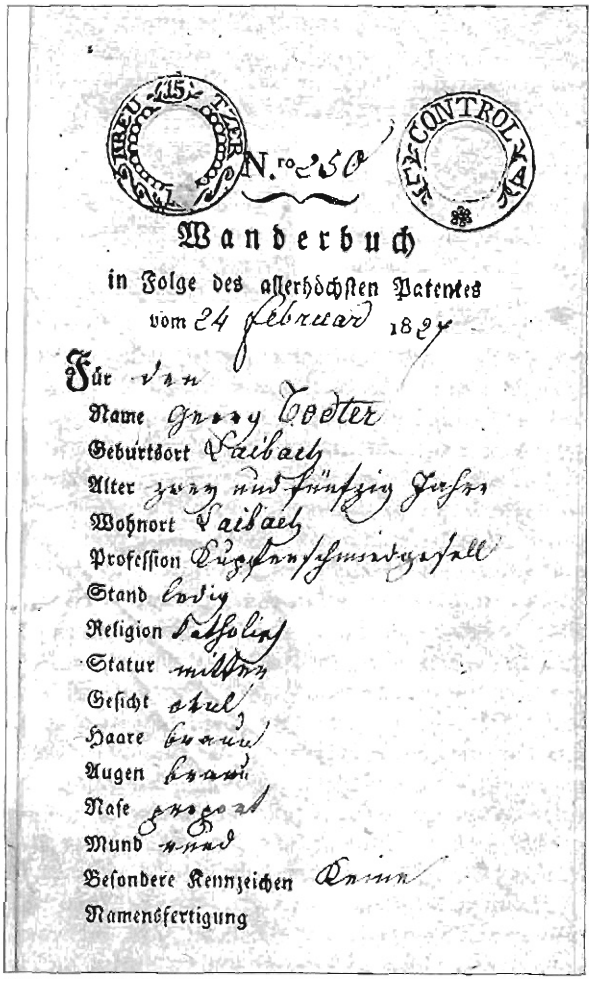
Številne obiskovalce Ljubljane med 1660 in 1718 je predstavil dr. Janez Gregor Dolničar v svoji kroniki. Zajel je plemstvo in duhovščino, vojake, žide, ujetnike, sle in uradnike, umetnike, begunce, potepuhe in druge.[48]

Wochentliches Kundschaftsblatt im Herzogtum Krain je v letih izhajanja (1775 in 1776) poročal o tistih potujočih skozi Ljubljano, ki so uporabljali poštne usluge. Leta 1775 jih je bilo 611; dnevno največ 8 (16. julij). Potovalna "sezona" je trajala od maja do oktobra. Od omenjenih je bilo med januarjem in aprilom tega leta največ plemičev (48), uradnikov (glavarji, upravniki posestev, cesarjevi in papeževi sli – 27) in trgovcev (21), manj pa vojakov (9) in duhovnikov (5). S tem se sklada tudi frekvenca potovanj.[49] Zanimive so manj zastopane kategorije popotnikov, na primer neopredeljena gospod oziroma gospa (82-krat), židje (osemkrat), turisti (štirikrat), tovarnarji in umetniki (po dvakrat), šolniki (petkrat), doktorji (devetkrat) in po enkrat študent, ladijski kapitan, inženir in lekarnar.

Ker je *Tedenski novičar* upošteval omejen krog popotnikov (potujoče s pošto), lahko za precej popolno upoštevamo le število plemičev in ljudi z uradno funkcijo.

Nekoliko popolnejšo predstavo dobimo s podatki iz knjig izdanih potnih listov[50] za leti 1802 in 1806 *(Paß Protokoll für das Jahr 1802, 1806)*.[51] Če odmislimo pomanjkljivosti teh seznamov,[52] je bilo leta 1802 izdanih 1818 potnih listov, 1806 pa 2215. Nekateri popotniki so seveda večkrat prečkali Ljubljano in dobili več potnih listov. V primerjavi z letom 1775 torej več kot trikrat več potnikov.

Iz tega vira tudi vidimo, da nemirno obdobje ni dosti vplivalo na tradicionalne popotnike (trgovce, obrtnike, uradnike), nekateri od teh so celo več potovali. Na primer obrtniški pomočniki in mojstri iz zahodnoevropskih držav (Francije, Nizozemske),

Potujoči pomočnik je imel tako imenovan Wanderbuch (popotno knjižico). Vanjo se je podpisal mojster, ko je pomočnik odšel od njega. Če pomočnik ni bil v službi pri "poštenem mojstru", torej pri takem, ki je bil član kakšne zadruge, se mu mojster ni mogel podpisati v knjižico in se čas, prebit pri njem, pomočniku ni štel v dobo, ki jo je moral prebiti na tujem. (ZAL, LJU 359, Zbirni fond, Ljubljana, a.e. 6)

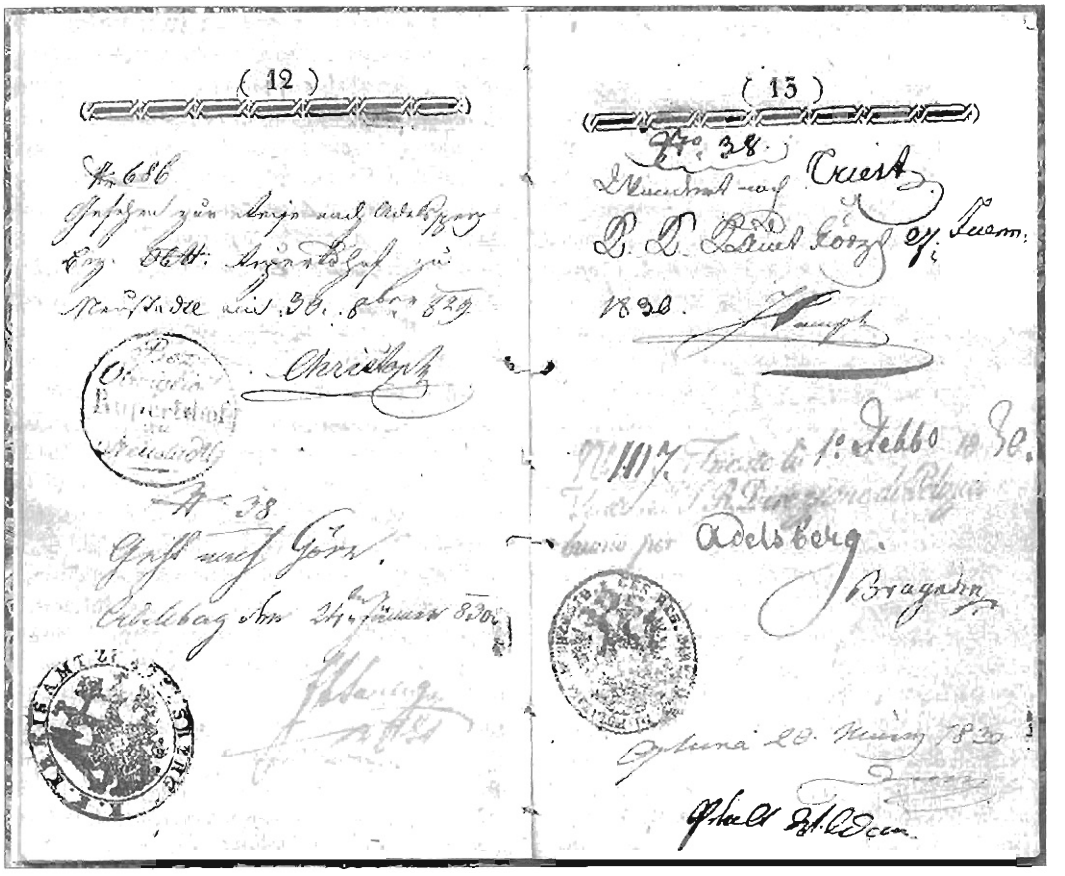
48 Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika.

49 V Ljubljani zasledimo plemiče 207-krat (največkrat grofe in barone), trgovce 135-krat, ljudi z uradnimi funkcijami 91-krat, duhovščino 47-krat, vojake 21-krat, druge pa 118-krat.

50 Noben popotnik, ki je prišel v Ljubljano, ni mogel čez deželno mejo brez potnega lista, ki ga je izdal mestni magistrat, potrdil pa okrožni urad (Kreisamt). (Izčrpno o tem v: Holz, Potovanje po slovenskih deželah, str. 49-52.)
V omenjene knjige izdanih potnih listov so vpisovali potnike po datumih prihoda. Izvemo za ime in poklic, s katerim potnim listom so pripotovali v Ljubljano, kdaj je bil izdan, kam in kdaj odhajajo iz Ljubljane in na kakšen način.

51 ZAL, LJU 488, Cod XXI/25, 26.

52 Knjigi namreč navajata število potnih listov, ki so bili izdani, lahko tudi za več oseb skupaj (npr. družino, potujočega in njegovo služničad itd.).

Potujoči pomočnik je imel tako imenovan Wanderbuch (popotno knjižico). Vanjo se je podpisal mojster, ko je pomočnik odšel od njega. Če pomočnik ni bil v službi pri "poštenem mojstru", torej pri takem, ki je bil član kakšne zadruge, se mu mojster ni mogel podpisati v knjižico in se čas, prebit pri njem, pomočniku ni štel v dobo, ki jo je moral prebiti na tujem. (ZAL, LJU 359, Zbirni fond, Ljubljana, a.e. 6)

ki so prihajali na vzhod iskat delo. Na drugi strani pa se je pojavil nov tip popotnika – francoski dezerter.[53] Tudi ti so šli kar številčno preko Ljubljane na vzhod za delom. Precej je bilo Britancev: preko Ljubljane je šlo vsaj 14 Angležev, dva Škota in en Irec, nekateri z družinami, skoraj vsi pa tudi s služničadjo. Največ je bilo plemičev (8), po dva trgovca in "angleška podložnika", en mornar, najemnik *(Inwohner)*, posestnik in zdravnik, pa celo minister (Jackson) je prišel 25. maja in odšel na Dunaj. Razen mornarja so vsi potovali s poštno ali najeto kočijo. V glavnem niso bili na poti službeno.

Kam so šli oziroma s kakšnim namenom so bili na poti, je eno pomembnejših vprašanj v zvezi s popotniki. In nanj lahko, vsaj za začetek 19. stoletja, tudi precej točno odgovorimo. Večina je bila na poti službeno; bodisi da so bili trgovci ali rokodelci, ki so iskali delo. Precej jih je potovalo do določenega cilja. Plemiči so potovali "službeno" ali "zasebno".

Leta 1806, za katerega imamo podatke o namenu potovanja, pade v oči število potnikov, ki so šli v toplice. Bilo jih je 20, od tega večina namenjena v Rimske Toplice *(Töpliz)* oziroma v Rogaško Slatino *(Neuhaus)*. Stanovsko so bili precej raznolika množica: od kmetov, ki so potovali peš, preko trgovcev do doktorja prava in kanonika. Kmetje so bili vsi po vrsti iz okolice Vidma, pa tudi večina drugih je izhajala z italijanskega področja.

Ljubljano so pogosto obiskovali cesarji in drugi velikaši, pa tudi slavni vojskovodje, umetniki. Ljubljančani so jim ob prihodu in v času bivanja prirejali sprejeme, plese, večerne razsvetlitve mesta, vožnje po Ljubljanici in druge zabavne prireditve. Ob eni takšnih priložnosti so leta 1847 otvorili Kolizej. Mnoga znana imena so bila z Ljubljano tudi usodneje povezana; na potovanju so se tu rodili ali umrli.[54]

53 Verjetno gre tudi za ubežnike pred francosko vojsko, ne le za klasične dezerterje.

54 Marca 1848 se je, na primer, rodil španski prestolonaslednik Don Carlos, februarja 1715 pa je umrl slikar Peter Werex iz Antwerpna. (Več o tem v B. Pešak-Mikec, N. Budna-Kodrič, Ljubljanski hoteli do druge svetovne vojne, pričujoča št. Kronike.)

Načini in relacije potovanj

Veliko popotnikov, ne samo revni (študenti, kmetje, vojaki, umetniki, sluge), je potovalo peš. Trgovci z živino in tudi sicer trgovci, celo z družinami, so bili na poti peš. Nekateri ljubiteljski popotniki, na primer Johann Gottfried Seume, pa Adalbert Krickel, so potovali peš. Anglež Edward Brown, ki je sredi 17. stoletja potoval z Dunaja proti Benetkam, je namesto poštne kočije, *"ki gre vedno po isti poti"*, raje izbral konja, kar mu je omogočilo, bolj razgibano potovanje.[55] Pešačenje je postalo na prehodu iz 18. v 19. stoletje celo v modi.[56]

Srednjeveških načinov potovanja, to je na konju oziroma v nosilnici, je bilo v novem veku vedno manj. Jezdeci na daljše razdalje so do sredine 19. stoletja izumrli. Tudi potovanje na nosilih so počasi opuščali: na ta način je oktobra 1684 prispel v Ljubljano p. Marko Avijanec, kapucin, ki je tu že večkrat pridigal in čudežno pomagal bolnikom.[57]

V 17. in začetku 18. stoletja je bil ne le za tovore, temveč tudi za ljudi pogost način prevoza plovba po Savi in Ljubljanici. Vozili so se v glavnem med Ljubljano in Vrhniko. Do zgraditve Tržaške ceste je bila to sploh najboljša možnost v smeri proti Trstu. Tako so potovali vsi sloji popotnikov. V prvi polovici 18. stoletja so obe reki regulirali za potrebe trgovine in vojske. Plovba po Ljubljanici je prenehala šele z dograditvijo železnice do Trsta (1857).[58]

Pozimi je uporaba sani za krajše relacije ostala v uporabi še v 19. stoletju. Bila pa je tudi oblika zabave meščanov, o čemer je poročal Dolničar.[59]

Potovanje v kočijah je bilo sprva navadnim ljudem prepovedano; ta pravica je bila pridržana cesarskemu dvoru. Šele v Valvasorjevem času se je "razvada" začela širiti med bogataši in število kočij v Ljubljani je zraslo s štirih na petdeset voz.[60] Z razvojem cest v 18. stoletju se je uveljavila poštna kočija in vozovi za tovorni promet. Vzporedno s tem je napredoval tudi poštni promet. Redna poštna zveza z vozovi je bila na cesti Gradec – Ljubljana – Trst uvedena šele leta 1730.[61] Sprva je bilo potovanje s poštno kočijo drago, sčasoma pa je vanjo sedalo vedno več ljudi. Marija Terezija se je močno zavzemala za vpeljavo diligenc, t. j. večjih poštnih vozov, ki so že vozili po voznem redu in so poleg pošte sprejemali tudi potnike. Diligence so vozile med Dunajem in Gradcem že sredi 18. stoletja, ob koncu stoletja pa tudi po gorenjski (ljubeljski) cesti.[62]

Ker je imela pošta do sredine 19. stoletja monopol nad prevozom ljudi in blaga,[63] je z njo potovalo največ popotnikov. Na voljo so jim bili navadni ali hitri poštni vozovi *(Postwagen)*, posebni poštni vozovi ali navadne kočije *(Landkutsche)*. Z lastnim prevozom so se vozili le posamezniki, na primer trgovci s težjimi tovori, lastniki zverinjakov, popotni zabavljači in glumači, oziroma tisti, ki so potovali po stranskih cestah.[64]

Zaradi monopola so morale biti poštne povezave med kraji precej dobre. Leta 1752 so uvedli redno poštno zvezo s Celovcem, leta 1790 so vozili poštni vozovi med Ljubljano, Celovcem in Salzburgom.[65] Leta 1812 je tekel promet iz Ljubljane in obratno v sedmih smereh,[66] leta 1834 je bila Ljubljana povezana z vsemi večjimi mesti srednje Evrope z 29 prometnimi progami.[67] Pogostost voženj kaže pomembnost posameznih relacij; največ so potovali med Trstom in Dunajem. Druge pogoste destinacije so bile Gradec, Celovec, Gorica, Linz, Salzburg, Reka, hrvaška in italijanska, pa nemška in češka mesta,[68] pa še od bolj daleč so prihajali popotniki v Ljubljano: iz Francije, Holandije, Flandrije, Poljske, Rusije, Danske, Švedske, Turčije in Egipta. Francozi, Holandci in Flandrijci so v glavnem iskali delo, iz Makedonije, Grčije, Levanta so prihajali trgovci, iz Rusije in Španije pa uradniki.

Povezave z bližnjimi mesti na Kranjskem, Štajerskem, Goriškem so bile seveda pogostejše. Leta 1848 je pošta iz Trsta v Ljubljano vozila trikrat dnevno, iz Ljubljane v Salzburg pa dvakrat tedensko, v torek in soboto.[69] Po prihodu vlaka so se povezave še okrepile. Zaradi udobnejšega poto-

55 Leventat, *Brilanski pulnici u našim krajevima*, str. 136.
56 Studen, Iz avanturizma v turizem, str. 96.
57 Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 70. Avijanec je nadaljeval potovanje na ladji do Bistre.
58 Mal, Kako so potovali, str. 103.
59 Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 27.
60 Mal, Kako so potovali nekoč, str. 102.
61 Žontar, Klinar, Hozjan, Razvoj poštnega prometa, str. 108.
62 Mal, Kako so potovali, str. 108.
63 Holz, Potovanje, str. 32.
64 Pivec-Stele, Vodnik, str. 188; ZAL, LJU 488, Cod XXI/26.
65 Žontar, Klinar, Hozjan, Razvoj poštnega prometa, str. 110, 115.
66 1) Francija, Italija, Gorica (trikrat tedensko); 2) Dalmacija, Dubrovnik, Albanija (dvakrat tedensko); 3) Reka (trikrat tedensko); 4) Nemčija preko Vranskega (štirikrat tedensko); 5) Beljak, Bavarska, Tirolska in Celovec (dvakrat tedensko); 6) Novo mesto, Karlovec, Kostajnica (Costainizza) in Turčija (trikrat tedensko) ter 7) proti Trstu (vsak dan). (Radics, *Die k. k. Post in Krain*, str. 72-73).
67 Vodile so na Reko, v Zagreb, Petrovaradin, Zadar, Trst, Benetke, Verono, Milano, Padovo, Gradec, Celovec, Innsbruck, Bregenz, Salzburg, Linz, Dunaj, Prago, Cheb, Brno, Bratislavo, Košice, Črnovice, Opavo, Lvov, Ofen, Debreczin, Temišvar, Sibinj in Cluj. (Melita Pivec-Stele, Vodnik, str. 188.)
68 Najpogostejša Zagreb, Karlovec, Varaždin, Benetke, Rim, Genova, Padova, Neapel, Firence, Parma, Livorno, München, Brixen, Augsburg, Hamburg, Nürnberg, Schwarzwald, Frankfurt, Berlin, Tübingen, Praga.
69 Pivec-Stele, Ljubljana in Slovenija, str. 124.

vanja je prihajalo vedno več popotnikov. Leta 1865 je pošta dokončno izgubila privilegij prevažanja potnikov. Leta 1874 so z Dunaja in iz Trsta vozili dnevno po štirje vlaki iz vsake smeri. Bili so poštni in hitri poštni vlak, brzovlak in "zmešani" vlak.[70] Naslednje leto (1875) je prevoz pošte in potnikov na Gorenjskem popolnoma prevzela železnica, postopoma se je to zgodilo tudi na drugih koncih Kranjske.[71]

Bivanje v Ljubljani

V 18. stoletju so morali zaradi povečanja prometa skozi Ljubljano izboljšati tudi bivanje popotnikov. Število gostiln s prenočišči je postalo premajhno. Predvsem pa ni bilo nobene gostilne, ki bi oskrbela pomembnejše obiskovalce Ljubljane. Razvijati so se začeli hoteli.

Do ureditve razmer na tem področju se je vsak popotnik znašel, kakor je vedel in znal. Gostiln je bilo v Ljubljani dovolj, toda večina je bila na precej nizki ravni in v svoji ponudbi ni imela nočitev. V prejšnjih stoletjih so se preprosti popotniki verjetno znašli podobno kot Blotius leta 1571. *"Ker smo zvečer prispeli prepozno, smo bili iz mesta izprti in smo prenočili v zanemarjenem predmestju pri nekem nepridipravu. Noč smo prebili na senu, prineşenem v hlev. Tako smo za slabo večerjo, trdo posteljo in za slabo oskrbo konj plačali 80 krajcerjev, potem pa odjezdili v mesto k mestnemu sodniku."*[72] Potlej jih je gostil mestni sodnik, vendar ni povsem jasno, ali so pri njem tudi prenočevali. Verjetno ne, kajti tridnevno bivanje v Ljubljani jih je stalo 114 krajcerjev, kar je v primerjavi z omenjeno nočitvijo v predmestju sicer malo, a vendar preveč le za hrano in pijačo.

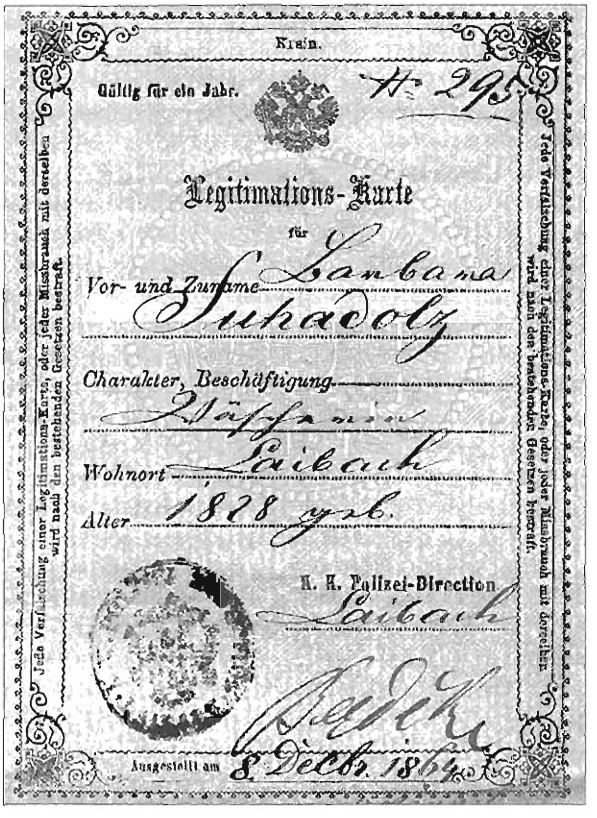
Pomembnejše goste je čakala nastanitev v kakšnem od ljubljanskih dvorcev, večjih hiš, na škofiji, v katerem od samostanov (seveda glede na njihov stan in poklic), pozneje pa v boljših hotelih. Najvišji gostje so navadno bivali v deželnem dvorcu. Cesar Leopold je ob obisku Ljubljane septembra in oktobra 1660 stanoval v škofovem dvorcu, njegovo številno spremstvo pa v boljših hišah po mestu.[73] Papež Pij VI. je marca 1782 na poti na Dunaj v Ljubljani prenočeval v Križankah, v samostanu nemškega viteškega reda.[74] Februarja 1797 se je v Ljubljani na poti v Italijo na bojišče ustavil nadvojvoda Karel. Prenočil je v hotelu Bidelmon.[75] Na povratku s Koroške v Lombardijo je konec aprila 1797 v Ljubljano prišel Napoleon z generaloma Masseno in Muratom. Nekaj ur je prebil v škofiji. Po obedu ob dveh popoldne je odpotoval proti Trstu.[76]

V času ljubljanskega kongresa 1821 je mesto doživelo pravo poplavo tujega in domačega plemstva. Meščani so imeli skrbi z izbiro primernih stanovanj za visoke goste. Za večmesečno bivanje v Ljubljani so suverene naselili: avstrijskega cesarja Franca I. s cesarico Karolino v deželni dvorec, ruskega carja Aleksandra na škofijo, sicilsko-napolitanskega kralja Ferdinanda pa v Gosposko ulico, tik poleg cesarja. Prišla je tudi nadvojvodina Klementina Salernska, ki je potovala skozi Ljubljano že dobro leto pred tem, decembra 1819. V gradivu ljubljanskega magistrata najdemo načrt njenega potovanja, seznam spremstva in predloge, kje naj bi v Ljubljani prenočevala. Tedaj sta v poštev prišla le hotel Bidelmon in gostilna pri Zlatem jelenu.[77] Med kongresom je z možem stanovala pri cesarju in cesarici. Najvplivnejši udeleženec kongresa, knez Metternich, je stanoval v Zoisovi hiši na Bregu.

Pozneje je večina visokih obiskov v Ljubljani (nadvojvoda Janez, cesar Franc Jožef) bivala v deželnem dvorcu, nekoliko nižji člani dvora in drugi plemenitaši pa v boljših hotelih.

Tujce so morali že v prejšnjih stoletjih prijavljati mestni oblasti. V 16. stoletju jih je *"moral vsak gostilničar priti takoj županu naznanit"*, piše Ivan Vrhovec. *"Zelo strogo je bilo nadzorovanje o kužnih časih. Takrat ni smel gostilničar vsprejeti nobenega tujca pod svojo streho."*[78] Pozneje so v gostilni, kjer so prenočevali, morali sami izpolniti prijavnico, ki so jo gostilničarji potem oddali županstvu oziroma mestni upravi. Seznami potnikov, ki so potovali s poštnimi vozovi ali konji, so delali tudi na poštnih postajah. Obenem so se morali izkazati s posebnimi dovolilnicami.[79] Med kongresom Svete alianse so zaradi številnih tujcev vseh stanov in poklicev poostrili nadzor nad njimi. Vsi, ki so hoteli v mesto, so morali že na mitnici oddati potni list, od tam so ga poslali policiji, ki je vsakega skrbno preverila.[80] Sumljive so seveda zavrnili.

70 *Novice*, 14. 10. 1874.
71 Žontar, Klinar, Hozjan, Razvoj poštnega prometa, str. 141.
72 Poročilo o Ljubljani XVI. veka. *Slovenski narod*, 2. 10. 1931.
73 Steska, Dolničarjeva kronika, str. 19/20; Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 896-897.
74 Rybař, Papeževo potovanje skozi naše kraje, str. 61.
75 Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 18.
76 Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 23.
77 ZAL, LJU 489, f. 245; Gostilne "pri Zlatem jelenu", katere lastnik je bil Ivan Detela, Ivan Vrhovnik (Staroslav) v "Gostilnah v stari Ljubljani" ne omenja, verjetno pa gre za gostilno pri Deteli na tedanji Frančiškanski (dan. Nazorjevi) ulici, približno na mestu dan. Unionа, ki je sprejemala boljše goste.
78 Vrhovec, Ljubljanski meščanje, str. 253.
79 Žontar, Klinar, Hozjan, Razvoj poštnega prometa, str. 102, 111.
80 Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 284.

Krain.

Gültig für ein Jahr. № 295

Legitimations-Karte

für

Vor- und Zuname Lambana Suhadolz

Charakter, Beschäftigung Bäckermeister

Wohnort Laibach

Alter 1828 geb.

K. K. Polizei-Direction Laibach

Ausgestellt am 8 Dečbr. 1864

Jede Verfälschung einer Legitimations-Karte, oder jeder Missbrauch mit derselben wird nach den bestehenden Gesetzen bestraft.

Jede Verfälschung einer Legitimations-Karte, oder jeder Missbrauch mit derselben wird nach den bestehenden Gesetzen bestraft.

Legitimacijska karta je od leta 1857 zamenjala številne potne liste, ki so si jih popotniki pred tem morali pridobivati pri gosposkah, mestnih magistratih, policijskih direkcijah ali vojaških oblastvih. (ZAL, LJU 489, f. 676)

Po spremembah v zvezi s potnimi listi leta 1857 so se morali popotniki v krajih, kjer so nameravali ostati dalj časa, zglasiti na policijski upravi, pri županu ali okrajni (kantonski) gosposki. V ta namen so začeli voditi posebne knjige tujcev, ki naj bi jih v bolj prehodnih krajih vodili tudi v gostilnah.[81] Za Ljubljano so za sezname tujcev skrbeli na policijskem oddelku mestnega magistrata. Ker je za tujca veljal vsak, ki ni bil iz mesta oziroma tu običajno ni stanoval, so bili seznami zelo obsežni: učenci iz drugih krajev, ki so se šolali v ljubljanskih šolah, obrtni vajenci in pomočniki, trgovci in drugi, so bili zapisani vanje.[82] Razen ljudi iz sosednjih dežel, Štajerske, Koroške in Primorske, so prihajali največ iz Češke, Moravske, Tirolske, Spodnje in Zgornje Avstrije. Šolarji so prihajali iz obalnih mest (Reke, Trsta), Istre, pa tudi iz Bosne, Italije, Madžarske. Na babiško šolo so hodile pogosto Hrvatice, pa tudi kandidatinje iz drugih dežel.[83]

81 *Novice*, 25. 2. 1857, str. 63.
82 ZAL, LJU 489, za posamezna leta pod oznako VII/31.
83 ZAL, LJU 489, t.e. 703, 856; "Preskušnja učenk na tuk. porodoslovni šoli." *Novice*, 4. 3. 1874.

Potopisi in spomini o Ljubljani

Od številnih tujih popotnikov, ki so prekrižarili slovenske dežele, jih je večina obiskala tudi Ljubljano. V posameznih obdobjih so sicer imeli drugačne cilje in je bila Ljubljana zanje povsem nezanimiva, na primer v 17. in 18. stoletju, ko so "filozofski popotniki" pri nas komaj čakali, da vidijo Postojnsko jamo, Cerkniško jezero in Idrijo. Ljubljano so prečkali le, če so potovali še kam na vzhod.

Pa vendar se v vseh obdobjih najde literatura z omembo Ljubljane, tako da lahko sledimo razvoju mesta v očeh tujih popotnikov. V tiskani obliki je Ljubljana prvič omenjena leta 1493 v delu Hartmannusa Schedla, ki je zapisal: *"Hoc oppidum sclavi et itali lublana vocat ex lugea palude sumpto vocabulo."*[84]

V obravnavanem obdobju je eden prvih opisov mesta v popotnem dnevnik Huga Blotiusa iz 1571. Omenil je lego in velikost mesta, grad, ki ima prijetno lego, ceste in predmestja, ilirski in nemški jezik, ki ju govorijo v mestu, in obe veri, katoliško in protestantsko. Odlomke je leta 1931 objavil Fran Govekar v Slovenskem narodu.

Edward Brown si je v letih 1668 in 1669 na potovanju po Ogrski, Srbiji, Bolgariji, Makedoniji, Tesaliji, Avstriji, Štajerski, Koroški, Kranjski in Furlaniji izpopolneval medicinsko znanje. Bil je član Royal Society (Kraljevega združenja) in omenjal ga je tudi sodobnik Valvasor.[85] Z Dunaja se je na konju odpravil proti Benetkam. Na Kranjskem ga je najprej očaral ljubeljski prelaz, ki je po njegovi oceni mojstrsko zgrajen, *"z večjo veščino, kot sem za to deželo mogel pričakovati"*. Ljubljano je omenil zelo bežno; podobno kot sodobniki Ljubljanico, grad na griču in lep razgled na številne okoliške vzpetine in gradove. Bolj navdušen je bil nad Cerkniškim jezerom in Idrijo.[86] Brownovi potopisi so izšli v avtorjevi predelavi v več izdajah z raznimi spremembami in dopolnitvami.[87]

84 "To mesto se imenuje slovansko in italijansko Ljubljana, z besedo zajeto po močvirnem kraju." (Poročilo o Ljubljani XVI. veka. *Slovenski narod*, 2. 10. 1931.)
85 Vilfan, Novo gradivo z Brownovega potopisa, str. 57.
86 Brown omenja, da tujci, ki obiščejo idrijsko graščino, zapisujejo svoja imena in kraje, iz katerih prihajajo, v posebno knjigo. Seznam je dolg, a je v njem malo Angležev – v zadnjih letih omeni Johna Evelina, angleškega plemiča in potopisca, in doktorja Walterja Popa z njegovo družbo.
87 Značilno zanj (pa tudi za duge "filozofske popotnike") je, da se *"ne spušča v presojo ljudskega značaja, tudi ne v globljo analizo gospodarstva prepotovanih dežel in življenja v njih, marveč da v splošnem samo niza svoja opazovanja in le redkokdaj zavzame stališče do pojavov, ki jih je ugotovil. Njegov potopis je hladen in stvaren; baročnega gostobesedenja, ki je tako značilno za mnoge Brownove nemške sodobnike, v njem ni."* Vilfan, Novo gradivo z Brownovega potopisa, str. 58, 59.

Friedrich Bernhard Werner, s psevdonimom Silesius (Slezijec), je bil vojak, potepuh in vedutist. Kljub številnim dejavnostim je bil precej pomemben med evropskimi vedutisti 18. stoletja. Izdal je obsežne albume evropskih mest, ustvaril pa je tudi vedute manj pomembnih krajev, tako tudi Ljubljane, Kranja, Škofje Loke, Tržiča, Velesovega. Bil je tipičen primer popotnika, že kar potepuh. Njegova biografija je zabavno branje in predstavitev neskončnih možnosti, ki so se ponujale vagabundom na potovanju po Evropi.[88]

V Ljubljani je bil dvakrat: leta 1713 in 1732.[89] Prvič je moral ostati precej dolgo. Prišel je (po datumih v skicirki sodeč) maja, v Škofji Loki je bil julija, v začetku avgusta v Kranju in Velesovem, sredi meseca v Tržiču, od koder je nato odšel na Koroško. Kljub precej dolgem trajanju, o tem potovanju ni pustil poročil. Ob drugem obisku je zbolel, pa vendar je tedaj narisal obe znani vedути Ljubljane.[90] Pod skico je dodal skopo besedilo, kjer je naštel samostane, cerkve in druge stavbe na risbi. Ljubljanica je dobila v legendi posebno številko, s čemer je poudaril njeno veljavo, pa tudi na skici se kaže kot veletok, ki deli obe polovici mesta. Še ne povsem zdrav je odšel proti Koroški, upajoč, *"da mi bo drug zrak do kraja odpomogel"*.

Anglež Simon Clement je med 19. julijem in 30. septembrom 1715 prepotoval spodnjo Madžarsko, Hrvaško, Benečijo *(Friuli)*, Koroško *(Karniolo)* in Štajersko *(Stirio)*. Kranjsko je v naslovu izpustil,[91] a potoval je tudi preko nje. O njem ni veliko znanega, vemo pa, da je nekaj časa živel na Dunaju, govoril je latinsko in francosko, zanimale so ga rimske starine. Potoval je sistematično in uporabljal geografske karte. Zanimala ga je kvaliteta zemljišč, trgovina, poljedeljstvo, še posebej vinogradništvo in vino.[92] Na Kranjsko je prišel s hrvaške strani, potoval nato do Trsta in Gorice, šele potem nazaj do Ljubljane. Na poti je ocenjeval predvsem gostilne in ceste, pri čemer je bil s prvimi bolj zadovoljen kot z drugimi. Ljubljano je opisal podobno kot večina popotnikov v tistem času – lego, podobo, reko Ljubljanico in oddaljenost od drugih mest. Potovanje je nadaljeval proti Vranskem, Celju, Konjicam, Slovenski Bistrici in Mariboru.

Neznani pisec, ki je leta 1728 spremljal cesarja Karla VI. na potovanju z Dunaja preko Gradca do Reke in Trsta, je pisal predvsem o trgovini s suknom in platnom, o deželni suknarni v Ljubljani, ki je preskrbovala s suknom vojaške enote v Vojni krajini, o prometnih zvezah s pristanišči in Italijo.[93]

Nemški učenjak in popotnik Johann Georg Keysler, član Kraljevega združenja, je potoval preko slovenskih krajev maja in junija 1730, v spremstvu dveh mladih grofov, ki ju je kot osebni učitelj vodil po Evropi. Iz tržaške smeri je preko Postojne, Planine, Cerknice in Idrije prišel v Ljubljano, od tu pa nadaljeval pot do Gradca. Zanimalo ga je prečiščevanje rude in stanje rudarstva.[94]

Jeremiah Milles in Richard Pocock[95] sta potovala in raziskovala po slovenskih krajih več kot dva meseca poleti leta 1737. Pococke kot znanstvenik (botanik, arhitekt), Milles pa kot njegov lični spremljevalec. Njun opis dežele se zato precej razlikuje. Obiskala sta Idrijo, Celje, Ptuj, Ljubljano, Celovec, Gorico, Trst, Cerknico. K opažanjem zgodnjih piscev sta dodala malo novega.

Leta 1780 je po naročilu ruske carice Katarine II. po avstrijskih deželah potoval Benedikt Franz Hermann. Svoja znanstvena opazovanja je zapisal v obliki potopisnih pisem in jih poklonil petrograjski akademiji znanosti. Opisal je svoje občudovanje do kranjske ženske narodne noše, nagnjenost k čistoči in lepoto Kranjic, Kranjci pa so marljivi in gospodarni.[96]

Baltazar Hacquet je bil na Kranjskem precej osovražen. Kot "materialist" namreč ni skrival svojega zaničevanja do duhovščine in do "neumnosti" Kranjcev. Ponujeno profesuro v Lvovu je leta 1787 sprejel, ker je bil, kot sam pravi, Kranjske in v njej stanujočih svetohlincev naveličan.[97] Sicer je v Ljubljani poučeval na medikokirurški šoli.

Ernst Moritz Arndt (1798) nad Ljubljano in prebivalci ni bil kaj navdušen. Predmestja, slabe ceste v mestu in neugledni ljudje so ga razočarali. Bolj so ga očarale nekatere hiše v mestu, pa grad in bogata tržnica, kjer so svoje blago ponujali med drugimi tudi Tirolci in Lombardijci.[98]

Karl Gottlob Küttner, nemški učenjak in popotnik, je podobno kot Keysler potoval z mladimi plemiči po Evropi kot njihov učitelj. Na poti iz Celovca do Trsta je maja 1799 prečkal Ljubljano in

88 Gl. Stopar, *Vojak, potepuh in vedutist*.
89 Stopar, *Vojak, potepuh in vedutist*, str. 15 in 22.
90 Hrani ju Mestni muzej v Ljubljani. Ena od njiju je objavljena v Grudnovi *Zgodovini slovenskega naroda*, 6. zv., str. 1021.
91 "Of my travails in the Lower Hungary Sclavonia, Croatija, Friuli, Carniola and Stiria"; rokopis hranijo v knjižnici Britanskega muzeja v Londonu, v prevodu Tihomirja R. Gjorgjeviča je izšel leta 1921 v Časopisu za zgodovino in narodopisje.
92 Leventat, *Britanski putnici u našim krajevima*, str. 174-175.
93 Mayer, Zur Geschichte der österreichischen Handelspolitik unter Kaiser Karl VI.
94 Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 182-183.
95 Carmichael, Angleška gentlemana, str. 41-46.
96 Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 179-180. Original: Reisen durch Osterreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg u. Baiern i. J. 1780. Wien 1781-83.
97 *SBL I.*, str. 284.
98 *Traumreisen*, str. 59-60.

v mestu ostal dva dni.[99] Pozneje ga je med svojim bivanjem v Ljubljani omenjal Seume, ki se ni strinjal z njegovo slabo oceno Francozov med prvo zasedbo naših krajev. Küttner je tedaj tudi ocenil prebivalce Kranjske, ki so se mu zdeli boljše in višje rasti kot so bili Zgornještajerci. Leta 1822 je potoval po Krasu, toda o Kraševcih je zapisal, da so suhi, revni in nevedni, vasi pa grde in umazane.[100]

Maximillian Fischl[101] je v jeseni 1800 na poti skozi Notranjo Avstrijo do Benetk bežno opisal Ljubljano. Ocenil je, da ima več prebivalcev kot Celovec (približno 14.000), ne pa tudi tako lepih hiš in trgov. Omenil je prehodno trgovino med Gradcem, Celovcem in Trstom, grajski hrib, Ljubljanico s kanali, majhno število tovarn v mestu, Zoisov vrt (v ednini) tik ob mestu, vrt grofa in nadškofa B. (Brigida) ob vznožju hriba in javno sprehajališče *"zur lieben Natur"*.[102] Dotaknil se je prijetnega družabnega življenja, h kateremu veliko prispeva nadvojvodinja Mariana iz Bavarske. V Goričanah, gradu ljubljanskih nadškofov, je do konca oktobra tistega leta bival malteški veliki mojster, baron Hompesch.

Johann Gottfried Seume, nemški popotnik in pisatelj, je leta 1802 lego, veduto in življenje v Ljubljani primerjal z Gradcem. Zdelo se mu je, da sta mesti precej podobni, edino gledališče je bilo po njegovem v Ljubljani slabše kot v Gradcu, ampak še vedno kar spodobno. Navdušen je bila nad kavarnami, ki so, tako kot graške, prekašale one na Dunaju. *"Vidiš torej, da človek tu, na zadnjem končku naše nemške domovine prav udobno živi in nam je še precej v čast."*[103]

Med francosko okupacijo je v Ljubljani kot bibliotekar in urednik uradnega lista *Télégraphe officiel* služboval Charles Nodier, ki je pozneje v Parizu objavil spomine na Ilirijo in njeno glavno mesto.[104] Poleg opisa mestne podobe je bil zelo naklonjen tudi prebivalcem, ki jih je – mimogrede – precenil tudi številčno (20.000 prebivalcev). Navdušen je bil nad mnogimi jeziki, ki jih obvladajo, nad urejenostjo in snažnostjo mesta, posebej je omenil bogato deželno knjižnico. Ljubljančanom ni pripisoval revolucionarnih nagibov in ničesar zločinskega nimajo v sebi, so pa zviti, preudarni, pobožni, gostoljubni in v vseh pogledih zmerni.[105]

Leta 1815 je Ljubljano na svoji poti v Italijo bežno opazil Dunajčan Joseph Kreil.[106] Vse, kar mu je ostalo v spominu, je bil visok hrib z gradom. Drugo se je izgubilo v noči, ko se mu je zdelo vredno opazovati le temno nebo.[107]

Pozimi leta 1816 je čez Kranjsko proti morju pešačil nemški botanik in zdravnik David Heinrich Hoppe s spremljevalcem. Od Tržiča do Ljubljane sta hodila deset ur. Kranjsko je v svojem dnevniku opisal kot *"sijajen kos zemlje"*, ki ga je zanimala predvsem v znanstvenem pogledu. O Ljubljani v njunem zapisu ne izvemo skoraj nič, razen da sta imela nekaj birokratskih težav s policijo glede potnega lista. Obiskala sta Žigo Zoisa in se pri njem zadržala v prijetnem pogovoru nekaj ur. Napotil ju je še k profesorju na liceju, botaniku Hladniku. Po enodnevnem postanku sta nadaljevala pot proti Trstu.[108]

V času kongresa Svete alianse je izšel članek Jeana Paula Bresa iz Limogesa. Bil je eden iz množice znanstvenikov in pisateljev, ki so prišli k nam v času francoske Ilirije. V pariškem *Annales de la litterature et des arts* je objavil poročilo "Beležka o mestu Ljubljani".

Škotski pravnik John Russel (1822) je bil eden tistih popotnikov, ki ga glavno mesto Kranjske ni prav dosti zanimalo. Prispel je preko Gradca in Celja, iz Ljubljane nadaljeval potovanje do Vrhnike in Idrije. Šele tam je začel podrobnejše opisovati svoje potovanje. Zanimali so ga kraški pojavi, Cerkniško jezero in Postojnska jama – bil je prvi Britanec, ki jo je obiskal.[109]

Bolj naklonjen je bil Ljubljani in njenim prebivalcem Adalbert Joseph Krickel (1828). V svojem potopisu je poleg običajnih mestnih znamenitosti opisal še licejsko knjižnico in muzej. Spoznal in spoprijateljil se je s skriptorjem Kastelicem in preživel noč v družbi s slikarjem Langusom in gospodom von Lodenigom.[110]

Istega leta sta bila v Ljubljani še Angleža dr. John James Tobin in sir Humphry Davy. Tobin je bil upokojeni zdravnik, Davy pa kemik in pisatelj ter predsednik Kraljevega združenja.[111] Davy je

99 Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 185.
100 Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 180.
101 *Streifzüge durch Innerösterreich*, str. 40-43. Gl. še Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 185.
102 Tivoli.
103 *Traumraisen*, str. 73.
104 V pariškem časopisu *La Quotidienne* je januarja 1821 opisal svoje bivanje v Ljubljani v času francoske okupacije. V zvezi s tem njegovim člankom se je vnela živahna razprava v Ljubljani. (primer Dobrovoljc, Nov opis francoske Ljubljane. *Kronika*, I, 1953, št. 1). Iz SBL izvemo, da *"ga je razočarala preprostost dodeljenega mu stanovanja, začudil pa se je nad razkošnostjo članov francoske kolonije"*. (*SBL II*, str. 202)
105 Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 172; Granda, n.d., str. 149-150.
106 Originalno delo: Mnemosyne. Ein Tagebuch durch Lombardien, Illyrien, Tirol und Slazburg. Leipzig, 1817.
107 *Traumreisen*, str. 87-88. Gl. tudi Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 630.
108 *Tagebuch*, str. 59-62. Gl. še Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 598-599.
109 Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 188.
110 *Traumreisen*, str. 100-102; originalno delo: Adalbert Joseph Krickel, Fußreise durch die österreichischen Staaten in den Jahren 1827-1829. Wien, 1830.
111 H. Davy (1778-1829) se je proslavil z odkritjem rudarske svetilke in "smejalnega plina", prvega anesteličnega plina v medicini moderne dobe.

prišel na Kranjsko že v letih 1818 in 1819 in se tudi tedaj ustavil v Ljubljani. Leta 1826 ga je zadela kap in je moral prenehati z znanstvenim delom. Iz zdravstvenih razlogov se je zato odpravil po Evropi in leta 1828 skupaj s Tobinom obiskal Kranjsko. Precej sta se zadrževala na Gorenjskem, kjer sta uživala v lepi naravi. Najbolj ju je privlačila Savska dolina s svojimi slapovi in jezeri. Tudi Ljubljana z okolico jima je bila všeč, predvsem razgled od Fužin, ki bi se po Davyjevem mnenju dal primerjati le še s kraji v Švici. Tobin pa je opazoval Ljubljančane in ugotovil, da je *"večji del ljudi Servijancev, ki se po navadah in običajih ter po jeziku ločijo od severnih Nemcev; kmeti so ponižni do višjih oseb, grobi in neuglajeni do tujcev in skrajno nevedni"*.[112] Stanovala sta v gostilni pri Deteli.[113]

Skoraj desetletje pozneje, ko je v isti gostilni stanoval Edmund Spencer, so bile med Ljubljančani še poznane anekdote o Davyju. Spencerju jih je pripovedovala "lepa hčerka" gospodinje. Ena od njih pravi, da je bil Davy neutruden ribič, ki je na zelo spreten način lovil postrvi. Ker si kmetje niso znali razložiti, na kakšen način to počne, se ga je prijel vzdevek "angleški čarovnik".[114] Spencer tudi omenja, da si je njegova poročevalka, omenjena mlada gospodinja, pridobila celo mesto v znanstvenikovi oporoki.

Edmund Spencer je prečkal Kranjsko leta 1836 na svojem potovanju po Nemčiji, Poljski, Madžarski in Švici. Napisal je več potopisov, v svojem prvem pa opisuje naše kraje.[115] Iz Maribora je preko Celja prispel v Ljubljano. Opisal je njen položaj *"v obliki polmeseca okrog grajskega griča"*, razgled z gradu in ugoden gospodarski položaj, na katerega je v trgovskem smislu vplivala bližina Trsta. Omenil je tudi, da je zanimiva za ljubitelje znanosti. Iz Ljubljane je potoval naprej do Cerknice, Postojnske jame in Trsta.

V revolucionarnem letu 1848 je preko naših krajev potoval prirodoslovec Franz Wilhelm Junghuhn, po rodu Saksonec. Podobno kot prej omenjeni Werner je imel tudi on razgibano in pestro življenje, ukvarjal se je namreč z različnimi poklici. V nasprotju s Šlezijcem je bil Junghuhn znanstvenik – svoje raziskave je objavil v več delih – in je potoval tudi po neevropskih deželah.[116] K nam je prišel preko morja do Trsta in od tam s pošto do Ljubljane.

Iz Trsta je proti koncu oktobra 1850 pripotoval v Ljubljano Anglež John Ratliff (Ratcliffe), uslužbenec v vzhodnoindijski družbi na dopustu. Njegov cilj je bil Dunaj, toda namesto tega si je raje ogledal Postojnsko jamo in se nato vrnil v Trst.[117]

Naslednje leto je z graške strani v Ljubljano pripotoval ameriški pisatelj Bayard Taylor, ki se je preživljal s pisanjem potopisov. V Ljubljani je prenočeval v hotelu, kjer je srečal angleškega polkovnika, ki se je odpravljal v Indijo. Sam je imel namen priti v Afriko in Azijo.[118]

Še en Američan, pravnik in šolnik Erastus Cornelius Benedict, je prišel v Ljubljano leta 1854, potem ko je prepotoval večji del Evrope. Pri ogledu krajev je bil zelo na tesnem s časom. Iz Ljubljane se je proti Gradcu odpeljal z vlakom.[119]

Druga polovica 19. stoletja je prinesla spet nov tip popotnika. Njegova značilnost je bila, da je potoval z vlakom in da se je sicer še vedno zanimal za naravne znamenitosti in ljudske šege in navade, vendar je pretežni del svoje popotniške radovednosti namenil narodnim in političnim razmeram. Posameznike je zamenjal narod, njegove značilnosti, politične in jezikovne razmere, odnosi med družbenimi sloji in podobno.

Louis Leger, francoski profesor, je poleti 1882 potoval skozi Kranjsko in Ljubljano. Svoje popotovanje je opisal v knjigi *"La Save, le Danube et le Balkan"*. V Ljubljano je pripotoval z vlakom iz Trbiža. Mesto samo zase nanj ni naredilo vtisa, pač pa toliko bolj vzneseno vzdušje ob slovenski zmagi pri volitvah v ljubljanski mestni svet. Sestal se je s Karlom Dežmanom in obiskal pomembnejše kulturne ustanove. Po mestu so ga vodili Valentin Zarnik, Maks Pleteršnik, Josip Vošnjak, župan Peter Graselli in Ivan Železnikar, urednik Slovenskega naroda. Med bivanjem v Ljubljani se je seznanil z "enakopravnostjo" med Slovenci in Nemci, s slovenščino v šolah in sploh z jezikovno politiko.[120]

Kar na vlaku, med pogovorom s sopotniki je leta 1870 proučeval te razmere na Štajerskem in Kranjskem Franz Maurer. V Ljubljani se ni ustavil.[121]

Za konec

Kranjska je bila, podobno kot danes Slovenija, za večino tujih popotnikov skoraj neznana dežela.

112 Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 180.
113 Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 188-189; *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 596-598. Več o teh dveh popotnikih: Janez Šumrada, Angleška popotnika v slovenskem alpskem svetu l. 1828, *Planinski vestnik*, 84, 1984, št. 7, 9. V zvezi z gostilno pri Deteli gl. op. 77.
114 Leventa1, *Britanski putnici u našim krajevima*, str. 281.
115 Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 190; Leventa1, *Britanski putnici u našim krajevima*, str. 276-290.
116 Pivec-Stele, Ljubljana in Slovenija, str. 124.
117 Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 191.
118 Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 181, 192.
119 Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 192.
120 Poleg navedenega še več v: Vodopivec, Slovenci v francoskih očeh, str. 38-39.
121 *Traumreise*, str. 135.

Niso poznali ne ljudi ne pokrajine. *"O prebivalcih te tuje dežele nismo dosti slišali, nismo poznali njihovega gostoljubja, njihov jezik nam je bil tuj,"* je leta 1816 zapisal nemški botanik Hoppe.[122] Nekateri so bili potem, ko so spoznali pokrajino in ljudi, prijetno presenečeni, celo navdušeni, drugi pa ne. Omenila sem že Josepa Kreila. Tudi pisatelj in svetovni popotnik Bayard Taylor ni prekipeval od navdušenja, še posebej ne, ko je na vlaku iz Maribora proti Ljubljani opazoval skupino kranjskih kmetov, katerih *"izraz je prekašal podlost hrvaških vojakov v avstrijski vojski"*.[123] Oba sta Kranjsko in Ljubljano le prečkala na poti k sijajnejšim ciljem in v pričakovanju lepših doživetij.

Drugi, kot na primer omenjeni Hoppe, pa potem, ko so se seznanili z ljudmi in okolico, niso nehali s hvalo. Na nemškega botanika je prva naredila dober vtis krčmarica v Tržiču, ki je premraženim in prepotenim popotnikom, potem ko so ravno prečkali visoki Ljubelj, oprala nogavice in očistila čevlje. Marsikdo od popotnikov je hvalil prebivalce, bodisi po zunanjosti ali pa po prijaznosti, tako na primer Benedikt Hermann, pa Karl Küttner.

Podobno je bilo z odnosom popotnikov do Ljubljane. Večina je v svojih popotnih zapisih sicer omenjala iste stvari (arhitekturno, gospodarsko in kulturno podobo), toda vtisi so bili vsekakor različni. Večinoma sicer pozitivni, kljub majhnosti in periferiosti mesta. Nekaterim pa si ga ni bilo vredno niti ogledati, medtem ko so bili tretji nad njim razočarani (na primer Ernst Arndt).

Danes so njihovi zapisi zanimivi z več plati. Poleg omenjenih opisov mesta in ljudi izvemo tudi kakšno zanimivo podrobnost. Na primer to, da so v kavarni postregli kavo v kozarcih za pivo.[124] Ali pa, da so bile Kranjice, še posebej Ljubljančanke, lepo in modno oblečene, da so imele gladko kožo in lepo postavo.

Od sredine 19. stoletja je nastalo nekaj domačih opisov mesta in dežele, očitno že s težnjo, predstaviti oboje tudi tujim obiskovalcem. V drugi polovici 19. stoletja najdemo številne potopisne črtice v časopisih, na primer v Novicah. Sledili so prvi domači turistični vodniki. Eden takih je bil Radicsev *Führer durch Krain* iz leta 1885.[125]

[122] *Tagebuch*, str. 57.
[123] Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 181.
[124] Tagebuch, str. 60.
[125] Popoln naslov: Führer durch Krain. Die Landeshauptstadt Laibach und die schönsten Touren in Oberkrain, Innerkrain für Reisende und Einheimische. Laibach, 1885.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKO GRADIVO

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 488 – Mesto Ljubljana, rokopisne knjige
LJU 489 – Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura

ČASOPISI

Kmetijske in rokodelske novice (N), 1849, 1857, 1874
Slovenski narod (Sl. n.), 1931
Wochentliches Kundschaftsblatt im Herzogtum Krain (WK), 1775, 1776

LITERATURA

Apih, Josip: *Naš cesar. Ob 50-letnici vladanja Franca Jožefa.* Celovec : Družba svetega Mohorja, 1898.
Cankar, Izidor: *Obiski.* Ljubljana : Nova založba, 1920.
Carmichael, Catherine: Angleška gentlemana na potovanju po slovenskih krajih leta 1737. *Zgodovinski časopis,* 45, 1991, št. 1, str. 41-46.
Costa, Henrik: *Reiseerinnerungen aus Krain von Heinrich Costa.* Laibach, 1848.
Cvirn, Janez, Andrej Studen: *Ko vihar dirjajo hlaponi.* Ljubljana : Slovenske železnice, železniški muzej (Zbirka Tiri in čas; št. 12), 2001.
Granda, Stane: Izjemna Ljubljana, *Slovenska kronika XIX. stoletja (1800-1860),* (ur. Janez Cvirn). Ljubljana : Nova revija, 2001, str. 149-150.
Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda.* Celovec : Družba sv. Mohorja, 1910-1916.
Helmedach, Andreas: *Verkehr und Kunststraßenbau zu den Seehäfen der Habsburgermonarchie im 18. Jhr. Merkantelistische Wirtschaftspolitik und modernizierung der Infrastruktur.* Magisterarbeit an FU Berlin, 1989 (tipkopis).
Holz, Eva: Potovanje po slovenskih deželah v času od propada Ilirskih provinc do uvedbe železnice, ko še niso izumili turizma. *Razvoj turizma v Sloveniji, Zbornik referatov* (ur. Franc Rozman, Žarko Lazarević). Bled, 1996, str. 48-57.
Kuret, Primož: Wolfgang Amadeus Mozart v Ljubljani. *Slovenska kronika XIX. stoletja (1800-1860)* (ur. Janez Cvirn). Ljubljana : Nova revija, 2001, str. 141-142.
Lavtižar, Josip: *Pri Severnih Slovanih.* Celovec : Družba sv. Mohorja, 1906.
Levental, Zdenko: *Britanski putnici u našim krajima: od sredine 15. do početka 19. veka.* Gornji Milanovac : Dečje novine, 1989.

Levstik, Fran: *Popotovanje od Litije do Čateža.* Ljubljana : Mladinska knjiga, 1984.

Lippich, Fr. Wilhelm: *Topographie der k.k. Provinzialhauptstadt Laibach in Bezug auf Natur- und Heilkunde, Medicinalordnung und Biostatik.* Laibach, 1833.

Mal, Josip: Kako so potovali nekoč. *Koledar Mohorjeve družbe.* Celje : Mohorjeva družba, 1963, str. 101-111.

Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba.* Celje : Družba sv. Mohorja, 1928-1939.

Mayer, Franz Martin: Zur Geschichte der österreichischen Handelspolitik unter Kaiser Karl VI. *Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung,* XVIII, 1897 (tipkopis).

Pivec Stele, Melita: Vodnik leta 1834 o Sloveniji. *Kronika,* IX, 1961, št. 3, str. 187-190.

Pivec-Stele, Melita: Ljubljana in Slovenija v očeh inozemskega potnika leta 1848. *Kronika,* VII, 1959, št. 2, str. 124.

Radics, Peter: *Die k. k. Post in Krain und ihre geschichtliche Entwickelung.* Laibach : Kleinmayr & Bamberg, 1896.

Rybař, Miloš: Papeževo potovanje skozi naše kraje pred 200 leti. *Mohorjev koledar.* Celje : Mohorjeva družba, 1982, str. 58-63.

Shaw, Trevor R.: Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880. *Historični seminar II* (ur. Oto Luhtar, Vojislav Likar). Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1997, str. 165-193.

Slokar, Ivan: Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do leta 1860. *Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja* (ur. M. Drnovšek). Ljubljana : RSS, 1977, str. 8-102.

Slovenski biografski leksikon (SBL) I., II. (ur. Iz. Cankar, F. K. Lukman). Ljubljana 1925-1932, 1933-1952.

Sojer, Franc: Potovanje skozi Ljubljano med leti 1580-1618 in podpora na ljubljanskem magistratu. *Kronika slovenskih mest,* VI, 1939, št. 1, str. 21-24; št. 2, str. 100-104; št. 3, str. 164-168; št. 4, str. 211-214.

Staroslav (Ivan Vrhovnik): *Gostilne v stari Ljubljani.* Ljubljana : Jutro, 1926.

Steska, Viktor: Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko,* XI, 1901, št. 1-2, str. 18-32; št. 3-4, str. 69-98; št. 5-6, str. 141-186.

Steska, Viktor: Nelson v Ljubljani. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko,* XV, 1905, št. 3-4, str. 168-171.

Stopar, Ivan: *Vojak, potepuh in vedutist Friedrich Bernhard Werner Silesius.* Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990.

Streifzüge durch Innerösterreich, Triest, Venedig, und einen Theil der Terra ferma im Herbste 1800. Leipzig, 1801.

Studen, Andrej: Iz avanturizma v turizem. *Razvoj turizma v Sloveniji, Zbornik referatov* (ur. Franc Rozman, Žarko Lazarević). Bled, 1996, str. 96-104.

Šuklje, Fran: *Iz mojih spominov.* Ljubljana : Jugoslovanska knjigarna, 1926-1929.

Traumreisen und Grenzermessungen. Reisende aus fünf Jahrhunderten über Slowenien (ur. K.D. Olof, M. Okuka), Celovec : Drava, 1995.

Tagebuch einer Reise nach den Küsten des adriatischen Meeres und den Gebürgen von Krain, Kärnten, Tyrol, Salzburg, Baiern und Böhmen; vorzüglich in botanischer und entomologischer Hinsicht. Von Dr. David Heinrich Hoppe und Dr. Friedrich Hornschuch. Regensburg, 1818.

Tuma, Henrik: *Iz mojega življenja.* Ljubljana, 1997.

Valenčič, Vlado: Ljubljanska trgovina v 16. in 17. stoletju. *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane.* Ljubljana : Mestni arhiv (Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. Razprave; zv. 2), 1971, str. 97-145.

Valenčič, Vlado: Prebivalstvo in hiše stare Ljubljane. *Kronika,* V, 1957, št. 3, str. 111-123.

Vilfan, Sergij: Novo gradivo iz Brownovega potopisa. *Kronika,* I, 1953, št. 1, 57-60.

Vrhovec, Ivan: *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih.* Ljubljana : Matica slovenska, 1886.

Vodopivec, Peter: Slovenci v francoskih očeh v letih 1830-1920. *Zgodovinski časopis,* 44, 1990, št. 1, str. 31-46.

Wester, Josip: Nekdanje brodarstvo po Savi. *Carniola NV,* V, 1914, str. 123-136.

Žontar, Josip: Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine. *Zgodovinski časopis,* X, 1956, str. 32-121.

Žontar, Majda, Vladimir Klinar, Andrej Hozjan: Razvoj poštnega prometa na Slovenskem od podržavljenja leta 1722 do 1918. *Pošta na slovenskih tleh* (ur. Andrej Hozjan). Maribor : Pošta Slovenije 1997.

ZUSAMMENFASSUNG

Wanderschaft und Wanderer vom 16. bis zum 19. Jahrhundert

Ljubljana lag seit jeher im Schnittpunkt der Wege von Norden nach Süden, von Osten nach Westen. Hier führten mindestens seit der Antike Wege zusammen und kreuzten sich, auf denen sehr viele Leute zu Fuß gingen, ritten oder fuhren. Für die einen war die Stadt das Ziel, für die anderen nur eine Station.

Vor allem am Anfang des behandelten Zeitraums war das Reisen ein anstrengendes Unternehmen, das viel Kraft und Ausdauer erforderte. Der schlechte Straßenzustand, mangelhafte Versorgung, Unannehmlichkeiten, denen Wanderer als Fremde ausgesetzt waren, und die Gefahr von Raubüberfällen – all dies stellte die Wanderer vor schwere Proben. Darüber hinaus war das Reisen früher viel teurer – nach groben Einschätzungen mindestens zehnmal so teuer wie heute. Das lag nicht an höheren Preisen, sondern an der Langwierigkeit des Reisens.

Im 18. Jahrhundert nahm das Reisen organisiertere Formen an. Postwagen waren kein zu teuerer und priviligierter Luxus mehr. Es tauchen die ersten Touristen auf, vor allem der Kurtourismus erlebte einen Aufschwung. Über bedeutendere Gäste begann auch die Presse zu schreiben. Die Zeitung *Wöchentliches Kundschaftsblatt* brachte in den Jahren 1775 und 1776 Nachrichten über den Adel, Beamte und andere bedeutende Persönlichkeiten, die Ljubljana in Postkutschen erreichten.

Das 19. Jahrhundert trat Ljubljana im europäischen Raum deutlicher in Erscheinung durch den Kongreß der Heiligen Allianz im Jahre 1821. Der Kongreß zog viele Fremde, vor allem deutsche Kaufleute und Gewerbetreibende, aber auch Tschechen an. Im 19. Jahrhundert übernahm die Eisenbahn die Beförderung von Reisenden, das Reisen wurde billiger und schneller. Vor allem wurde es einem breiteren Kreis der Menschen möglich.

Reisende standen in Ljubljana unter ständiger Aufsicht. Im 16. Jahrhundert waren Gastwirte angehalten, dem Bürgermeister Reisende, die sie beherbergten, anzumelden. Später wurden Verzeichnisse von Reisenden in Postwagen oder auf Pferden an den Poststationen zusammengestellt. Gemäß den neuen Bestimmungen im Zusammenhang mit dem Reisepaß von 1857 mußten sich Reisende auf der Polizeiverwaltung, beim Bürgermeister oder bei der Bezirksobrigkeit melden.

Viele Fremde schrieben über Ljubljana in ihren Memoiren, Tagebüchern und Reiseberichten: von H. Blotius (1571) über berühmte englische "philosophische Reisende", etwa E. Brown (1668-1669), S. Clement (1715) bis zu den deutschen Avanturisten E. M. Arndt (1798), J. G. Seume (1802) und den Franzosen B. Hacquet, C. Nodier, J. P. Bres, L. Leger und zahlreichen anderen.

izvirni znanstveni članek

UDK 271.973(497.4 Ljubljana)
prejeto: 3. 7. 2002

Damjan Hančič

univ. dipl. zgod., arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

Samostan klaris v Ljubljani

IZVLEČEK

Samostan klaris je bil prvi samostan kakega ženskega samostanskega reda, ki se je naselil v Ljubljani, in hkrati prvi ženski samostan na območju tedanje ljubljanske škofije.

Glavnina članka je namenjena predstavitvi redovnega življenja ljubljanskih klaris (na osnovi ohranjenih samostanskih Konstitucij), kar je pri proučevanju zgodovine samostanov, zaradi pomanjkanja arhivskih virov, vedno najtežje. Članek deloma posega tudi v opis gradnje samostana in prikaz gospodarskega stanja ter odgovarja na vprašanje, kdo so bile redovnice, ki so v 125-letni zgodovini samostana bivale v njem.

KLJUČNE BESEDE
klarise, samostan, Ljubljana, redovnice

SUMMARY

THE CONVENT OF THE POOR CLARES IN LJUBLJANA

The convent of the Poor Clares was the first convent of any female conventual order that settled in Ljubljana, and at the same time the first female convent on the territory of the then Ljubljana diocese.

The majority of the article is intended to the presentation of the conventual life of the Ljubljana Poor Clares (on the basis of preserved conventual Constitutions), which is with researching the history of monasteries – because of lack of archival sources – increasingly difficult. The article also partly describes the construction of the convent, and answers the question who the nuns that lived in the convent through the 125 years of its history, were.

KEY WORDS
Poor Clares, convent, Ljubljana, nuns

Nekaj splošnih podatkov o redu klaris

Red sester sv. Klare (Ordo Sanctae Clarae – OSC) je drugi red sv. Frančiška Asiškega. Ustanovljen je bil leta 1212. Začetnica reda je bila plemkinja Clara de Offreduccio iz Assisija (1194-1253). Že z osemnajstimi leti se je po Frančiškovem zgledu in pridigah odločila, da bo živela v popolnem uboštvu. Odrekla se je udobju in sijaju sveta, da bi lahko v notranji svobodi hodila za križanim Kristusom in ga ljubila z vsem svojim bistvom. Sv. Klara je hotela posnemati Jezusovo življenje v Nazaretu, ko je trideset let živel skrito, opravljal preprosta opravila v pokorščini do Marije in Jožefa in molil, ter v času njegovega javnega delovanja, ko se je umikal množicam, odhajal na samotne kraje in molil. Leta 1211 je zbežala od doma k cerkvici sv. Marije Angelske ali Procijunkuli pri Assisiju, kjer ji je sv. Frančišek dal redovno obleko in jo posvetil Bogu. Odpeljal jo je v samostan benediktink San Paolo pri Bastiji, kjer so jo uvedli v redovno življenje. Kmalu se ji je pridružila še njena mlajša rodna sestra Agneza. Še isto leto je Frančišek ustanovil za njiju in ostale, ki so se jima pridružile ter sklenile živeti v čistosti, uboštvu in pokorščini, samostan pri sv. Damijanu. Sestre, ki so se v začetku imenovale *"damijanke"*, so po navodilih sv. Klare živele v strogem uboštvu, zavračale so vse bogastvo in navezanost na materialne dobrine. Zadnja leta svojega življenja si je sv. Klara zelo prizadevala, da bi njeno Vodilo potrdil tudi papež in končno ji je to uspelo 9. avgusta 1253, dva dni pred smrtjo. Sv. Klara je umrla 11. avgusta 1253, njeno truplo pa je ostalo do današnjega dne nestrohnjeno. Klara je bila za svetnico razglašena 15. avgusta 1255.[1]

Sveta Klara je podobno kot pred njo sv. Frančišek s svojo zahtevo po strogem uboštvu precej "revolucionarno" posegla v mišljenje in navade tedanje srednjeveške fevdalne družbe. Zahodnoevropski samostani do te dobe (npr. benediktinci, cistercijani) so se v skladu s pravilom sv. Benedikta *"ora et labora"* (moli in delaj) ukvarjali poleg molitve tudi z gospodarstvom, imeli so velika posestva, precej premoženja in podložnike. Samostani so bili namenjeni predvsem za otroke iz plemiških in bogatih meščanskih rodbin, ki jih iz različnih razlogov niso mogli poročiti, oziroma so bili že od rojstva določeni, da si bodo poklicno "kariero" ustvarili v samostanu. Zato so se tudi zahteve sv. Klare po strogem uboštvu za redovnice v samostanu zelo težko uveljavile v praksi. Urban IV. je 27. junija 1263 izdal v buli *"Religionis augmentum"* dopolnjeno in popravljeno "Inocenčevo Vodilo", ki dopušča vsem klariškim samostanom imeti tudi večja posestva. V buli je Urban IV. določil enotno poimenovanje za klarise, ki so se tedaj imenovale zelo različno. Namesto poimenovanj "zaprte sestre", "uboge gospe", "manjše sestre", "damijanitc", "klarise", je uvedel enotno ime: *"sestre reda sv. Klare"*.

Na podlagi Urbanove bule je kmalu prišlo do razdelitve na dve "skupini":

1. klarise, ki so živele po Klarinem vodilu *(klarise prvega Vodila);*
2. klarise, ki so živele po Urbanovem vodilu *(klarise drugega Vodila).*

Klarise, ki so se ravnale po Urbanovem vodilu, imenujemo *urbanke*. Tej podskupini klaris so pripadale tudi klarise v Ljubljani.[2]

Prva opatinja samostana klaris v Ljubljani m. Marija Lukančič (Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, str. 999)

Prvi samostani klaris se na slovenskem ozemlju pojavijo zelo zgodaj. Prva listinsko dokazljiva samostana (v Kopru in Mekinjah) se pojavita že v letih 1299 in 1300. Na slovenskem etničnem ozemlju so do 1782 ustanovili šest samostanov klaris, ki so delovali različno dolgo. Od teh šestih

1 Hančič, *Sedemsto let klaris na Slovenskem*, str. 10-11.

2 Hančič, *Sedemsto let klaris na Slovenskem*, str. 14-15.

so trije delovali na skrajnem robu slovenskega etničnega ozemlja (Koper, Gorica, Šentvid ob Glini na Koroškem), trije pa v središču, točneje na Kranjskem (Mekinje, Škofja Loka, Ljubljana). Noša klaris pri nas je bila rjav habit in plašč ter črn pajčolan. Predstojnice klariških samostanov se imenujejo opatinje.[3]

Danes delujeta na ozemlju Slovenije dva samostana klaris in sicer v Nazarjah (od leta 1978) in v Dolnicah pri Ljubljani (od leta 2000), sestre pa pripadajo skupini klaris, ki izpoljnjuje izvirno vodilo sv. Klare.

1. Najpomembnejši podatki iz zgodovine samostana klaris v Ljubljani (1656/59-1782)

Predzgodovina ustanovitve samostana

Samostan klaris v Ljubljani so začeli graditi po zaslugi dveh dobrotnikov: *Mihaela Tallerja*, poštnega mojstra in cerkvenega ključarja pri Sv. Petru, ki je leta 1631 v oporoki namenil za gradnjo ženskega samostana v Ljubljani 5000 do 6000 goldinarjev in *Mihaela Friderika Hillerja*, doktorja prava, ki je za gradnjo ženskega samostana v Ljubljani leta 1643 v oporoki namenil skoraj vse svoje premoženje.

Tako je Burkhard pl. Hitzing s Hiltzenegga 14. decembra 1643 poročal notranjeavstrijski vladi, da ga je pokojni Mihael Hiller določil za svojega dediča z obveznostjo, da njegovo imetje porabi za zidavo ženskega samostana v Ljubljani.[4] Hillerjevo premoženje je obsegalo: gospostvo Poganek, ki je štelo 11 podložnikov in prinašalo 300 goldinarjev dohodka letno; dve glavnici: pri kranjski deželi v višini 3771 goldinarjev ter koroški deželi v višini 10.000 goldinarjev; hišo in kajžo v Ljubljani.[5] Zato je Hitzing zaprosil, naj deželni knez naroči ljubljanskemu škofu Frideriku Bucheimu, deželnemu upravniku Paradeiserju in kranjskemu deželnemu vicedomu grofu Orfeju Strassoldu, da sporazumno z županom, sodnikom in svetom mesta Ljubljane določijo primerno zemljišče za gradnjo samostana. Notranjeavstrijska vlada je Hitzingovo prošnjo 26. februarja 1644 posredovala kranjskemu deželnemu upravniku in vicedomu in jima naročila, naj v primeru, če bi se lastniki najprimernejšega zemljišča upirali prodaji ali zahtevali previsoko kupnino, zemljišče ocenijo in ga za to ceno odkupijo.

Vendar se je gradnja samostana nekoliko zavlekla, ker so izročitev zapuščin obeh omenjenih dobrotnikov ljubljanskemu županu, sodniku in svetu odlagali in ker v obdobju dveh let in pol niso našli nobenega primernega zemljišča. Zato je deželni upravnik menil, da se izročitev premoženja iz Hillerjeve zapuščine dovoli pod pogojem, da bodo mestni župan, sodnik in svet redno polagali obračun in brez obotavljanja začeli z gradnjo samostana. Z gradnjo samostana so pričeli leta 1648. Deželni vicedom Friderik Attems je 4. maja 1653 sporočil, da je prenesel vrhovni nadzor nad imovino Mihaela Tallerja na deželnega svetnika Matija Strobla. S tem pa se ni strinjal Hillerjev sindik Wolfgang Markovič, ki se je pritožil cesarju, ker je imel vicedomovo odločitev za samovoljno, do katere naj ta ne bi imel pravice. Spor glede uprave zapuščinskega premoženja se je zaostril celo do takšne mere, da je deželni vicedom Attems avgusta 1653 ustavil zidavo samostana, ker se je deželni svetnik Strobel izkazal za nepoštenega.[6] Spor glede uprave zapuščinskega premoženja se je zaključil šele leta 1654, ko so po sklepu deželnih oblasti dediči pokojnega poštnega mojstra Mihaela Tallerja izplačali zneske, določene za zidavo ženskega samostana v Ljubljani. Judita Scher je poravnala polovico zneska v gotovini, polovico pa v deželnih zadolžnicah, Matija Strobl kot varuh svojih otrok pa zgolj v deželnih zadolžnicah. S Hillerjevo oporoko je od 1. februarja 1651 do 31. januarja 1653 upravljal kot izvajalec oporoke ljubljanski mestni svetnik Janez Henrik Widerkehr.[7]

Gradnja samostana

Načrt za ljubljanski klariški samostan sta izdelala Janez Henrik Widerkehr in ljubljanski župan Ludvik Schönleben, ki je bil inženir in kipar. Pri načrtih sta sodelovala tudi Franc Olivieri in Abondi Donini, ki je bil stavbenik, najet za zidanje samostana in je med delom umrl. Načrt za samostan so potrdili deželnoglavarski in vicedomski urad ter ljubljanski škof. Prostor za samostansko poslopje in cerkev sta določila ljubljanski župan in mestni svet. V prvem obdobju zidave samostana je mestni svetnik Strobl vsako leto na praznik sv. Klare gostil mestne svetnike in druge zainteresirane. Widerkehr je moral skrbeti, da so gradnjo opravili po odobrenem načrtu, priskrbeti gradbeni material in obrtnike, jih vsak dan nadzorovati in jim vsak teden izplačati zaslužek. Kranjski deželni vicedom je sredi gradnje zahteval, naj bo samostan večji, kot je bil prvotno zamišljen, tako da bi bil takšen, kakršen je bil prav tedaj zgrajeni klariški samostan v Gorici. Vendar Hillerjevih 50.000 goldinarjev za takšno gradnjo ni zadoščalo. Zato je bilo pod vprašanjem kasnejše vzdrževanje redovnic iz Hillerjeve zapuščine, saj je bilo jasno, da jih ljubljanski gospodje niso imeli namena vzdrževati.

3 Hančič, *Sedemsto let klaris na Slovenskem*, str. 18.
4 Smole, *Vicedomski urad za Kranjsko*, str. 220-221.
5 Smole, *Vicedomski urad za Kranjsko*, str. 221.
6 Smole, *Vicedomski urad za Kranjsko*, str. 223.
7 Smole, *Vicedomski urad za Kranjsko*, str. 224.

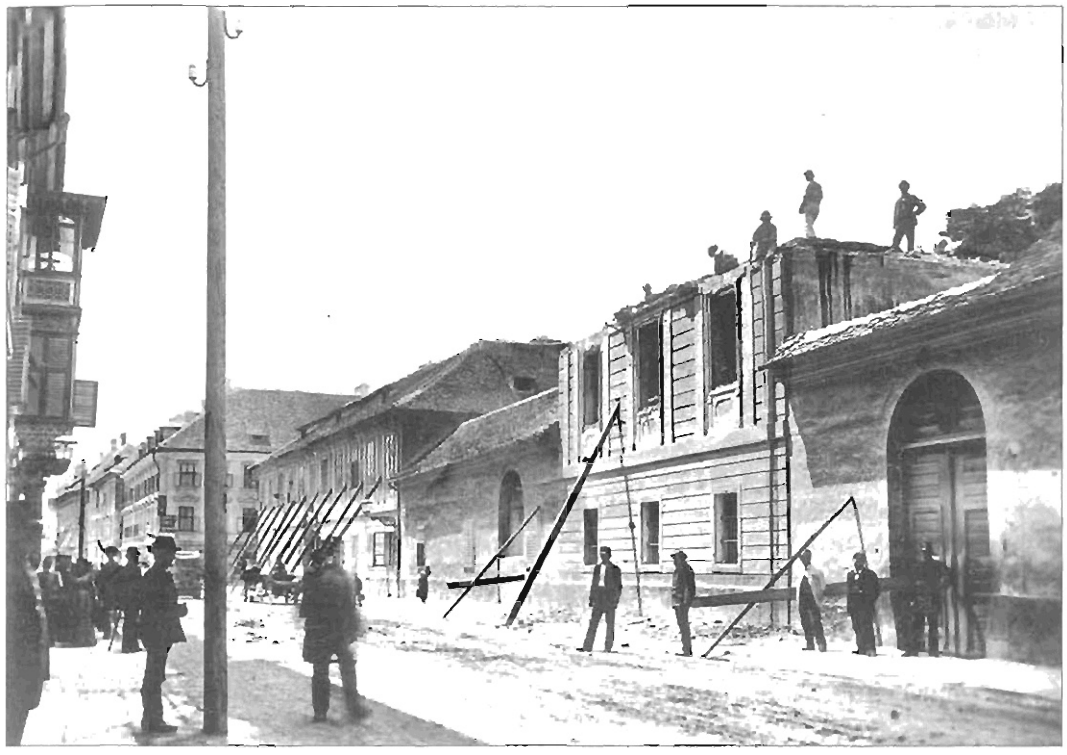
Stavba, kjer je v letih 1656 do 1782 deloval samostan klaris v Ljubljani. Fotografija je iz okoli leta 1895, ko je bilo v stavbi vojaško skladišče (levo: hotel "Stadt Wien", danes Narna; desno spredaj: hotel "Slon"). (ZAL, Fototeka, A1-520)

Samostan je potreboval tudi vrt, vodnjak in mlin. Widerkehr je za svoje delo dobival 100 goldinarjev letno, kar je bilo zelo malo. Račune je predlagal redno in so bili vedno potrjeni. Zidarska dela je po Doninijevi smrti prevzel mojster Knez, za njim pa Frančišek Bocador. Prostor, ki je bil prvotno zamišljen kot refektorij, je bil z neznatnimi stroški spremenjen v govorilnico, s čimer so se strinjali ljubljanski škof, stolni generalni vikar in reški jezuiti, katerim je bil samostan sploh zelo všeč.

Ljubljanski mestni župan, sodnik in svet so 11. decembra 1654 sporočili, da se strinjajo z naselitvijo redovnic z ozemlja Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti v novem ženskem samostanu v Ljubljani in z izvzemom samostana izpod jurisdikcije oglejskega patriarha, pod katerega so spadale loške redovnice, ki so prve naselile ljubljanski samostan. Samostan je bil končan in posvečen leta 1656 in takrat so blagoslovili tudi cerkev. Prve štiri redovnice so prišle iz klariškega samostana Škofja Loka 23. decembra 1657. To so bile opatinja Marija Lukančič, Uršula Herzog, Terezija Štih in Johana Raumschissel. Samostan je spadal pod frančiškansko provinco. Ker je imel tedanji ljubljanski škof prvo vpeljavo redovnic in posvetitev samostana, ki jo je že leta 1656 opravil frančiškanski provincial, za neveljavno, je bila na dan sv. Cecilije, 23. novembra 1659 s strani ljubljanskega škofa Otta Friderika Bucheima še enkrat izvedena javna vpeljava. Še leta 1658 pa se je frančiškanski provincial za Bosno in Hrvaško Mihael Angelo Bosnjač pritožil notranjeavstrijski vladi proti ljubljanskemu škofu Otonu Friderik Bucheimu, ker ga je oviral pri uvajanju redovnic v novi ljubljanski klariški samostan. Nadzor nad tem samostanom je namreč po klariških redovnih pravilih sodil v pristojnost manjših bratov sv. Frančiška, ki so bili klarisam določeni tudi za spovednike. Intervencija notranjeavstrijske vlade je šla v tem primeru tako daleč, da se je kranjski deželni glavar Wolf Engelbreht Auersperg o ravnanju ljubljanskega škofa pogovoril celo z apostolskim nuncijem.

Poskus nastanitve grofice Zrinjske v tem samostanu

Od pomembenejših dogodkov, ki se nanašajo na ljubljanski samostan klaris, velja omeniti, da je hotela leta 1671 avstrijska vlada po neuspeli zaroti Zrinjski – Frankopan vdovo Ano Katarino Zrinjsko zapreti oziroma izročiti v varstvo samostanu klaris v Ljubljani. Notranjeavstrijski tajni svet je 30. junija 1671 poročal kranjskemu deželnemu vicedomu Eberhardu Leopoldu Ursiniju grofu Blagaju,

Pogled na nekdanji kompleks klariškega samostana z Ajdovščine v smeri današnje Name, 1895. (ZAL, Fototeka, A2-344)

da je vladar pripravljen izploniti prošnjo grofice Zrinjske, da bi se stalno naselila v kakem samostanu v avstrijskih dednih deželah. Zato naj omenjeni vicedom poizve, kateri ženski samostan bi bil pripravljen sprejeti grofico in koliko bi zahteval za njeno vzdrževanje.[8] Grofici bi bilo potrebno zagotoviti eno sobo in manjši sobi za njeni služkinji. Samostanska govorilnica zaradi sprejema grofice ne bi smela biti preveč obremenjena, ker grofici ne bi bilo dovoljeno sprejemati obiskov.

Ohranil se je dopis opatinje ljubljanskih klaris Marije Lukančič o razlogih, zakaj ne morejo sprejeti grofice Zrinjske.[9] Ker iz dopisa izvemo veliko o stanju samostana in o življenju redovnic v njem, se mi zdi potrebno, da razloge za zavrnitev sprejema omenjene grofice podrobneje pogledamo:

1. Samostan v Ljubljani je tako majhen in tesen, da tri redovnice nimajo svojih celic in že pet let ne morejo sprejeti nobene novinke.

2. Zaradi dozidave novih prostorov je klavzura odprta, redovnice pa zaradi duhovnih opravil ne morejo kontrolirati samostanskih obiskovalcev in bi bila zato tudi grofica Zrinjska nenadzorovana. Samostan leži v predmestju in na samem. S pomočjo lestve je mogoče priti iz klavzure neposredno na prosto, kar bi grofici olajšalo beg.

3. V samostanu za grofico ni bilo primernega prostora. Dozidati bi ga bilo možno le na koncu celic. Če bi hotela iti grofica na kor, bi morala mimo vseh celic in bi jo utegnile redovnice motiti. Motila pa bi jo tudi nadvse skromna hrana redovnic.

4. Tudi vhod v samostan je zaradi dozidave odprt za zidarje, kar bi še povečalo možnost grofičinega bega.

5. Ker se govori, da je grofica bolehna, bi moral v samostan kljub strogi klavzuri neprestano prihajati zdravnik, kar bi še dodatno vznemirjalo redovnice. Tako bi bilo za redovnice bolje, če bi ostale v svetu, kot pa da bi živele v samostanu nemirno.

6. Redovnice tudi ne bi mogle preprečiti pogovore grofice s tujimi osebami. Prav tako samostan ne bi mogel ustrezno preživljati grofice in ji streči.

7. Prav tako grofici ne bi mogli dati redovne obleke, kajti če bi pobegnila, bi s tem spravila cel klariški red na slab glas.

8. Klarise se bojijo tudi izhoda grofičinih služkinj v prostem času iz samostana, ker bi utegnile spraviti samostan na slab glas.[10]

Cesar se za vse te ugovore ni menil in je vztrajal pri svoji nameri spraviti grofico Zrinjsko v

8 Smole, *Vicedomski urad za Kranjsko,* str. 218.
9 Smole, *Vicedomski urad za Kranjsko,* str. 218-219.
10 Smole, *Vicedomski urad za Kranjsko,* str. 219, 220.

ljubljanski klariški samostan. Odobril je nastanitev grofice in njene spletične v samostanu in določil za njuno vzdrževanje 400 goldinarjev.[11] Vendar tudi nadaljnje intervencije kranjskega vicedoma niso kaj dosti pomagale. Ljubljanske klarise so vztrajale pri svoji odločitvi in so se sklicevale tudi na možnost izobčenja, če brez izrecnega škofovega dovoljenja nastanijo v klavzuri neredovno osebo. Zato je moral cesar popustiti in tako grofica Zrinjska ni bila nastanjena v tem samostanu.

Spori zaradi patronatnih pravic nad samostanom

Leta 1677 je izbruhnil spor glede patronatnih pravic nad samostanom v zvezi z vprašanjem, ali se smejo sprejemati v samostan tuje plemkinje. Tako so ljubljanski mestni župan, sodnik in svet 25. junija 1677 v pismu ljubljanskemu knezoškofu Jožefu grofu Rabatti izjavili, da se ne bodo odrekli patronatskih pravic do samostana in si bodo prizadevali uveljaviti določbe iz oporoke ustanovitelja samostana. Ustanovitelj je namreč določil, naj se samostan sezida predvsem v korist meščanskih deklet, pri čemer seveda plemkinje niso izrecno izključene. Magistrat je zato zahteval, da samostanske predstojnice ne smejo sprejeti tuje plemkinje, če bi s tem onemogočili vstop v samostan domačemu meščanskemu dekletu.[12]

Po oporoki ustanovitelja je znašala dotacija 35.744 goldinarjev, tako da je samostan lahko vzdrževal tudi revna dekleta, katerih starši zanje niso mogli veliko prispevati. Tudi o kvalitetah novink niso mogle odločati ljubljanske klarise same, ampak sta v skladu z določitvijo ustanovitelja sodelovala pri tem tudi ljubljanski škof in generalni vikar.

Kratek prikaz gospodarskega stanja samostana[13]

O gospodarskem stanju ljubljanskega klariškega samostana bi lahko napisali kar precej obsežno študijo, zato bom na tem mestu navedel le nekaj najzanimivejših podatkov, razvidnih predvsem iz popisov, izdelanih ob razpustitvi samostana leta 1782. Skupaj s premoženjem samostanske cerkve in bratovščine Srca Jezusovega je znašalo njegovo premoženje 156.036 goldinarjev. V gotovini je bilo denarja za 1661 goldinarjev, vrednost dragocenosti v zlatu in cerkvene srebrnine je bila 3005 goldinarjev. Vse to so prenesli v državno blagajno. Pohištvo, ki je bilo v celicah, so prodali za okoli 1063 goldinarjev, slike, kipe in bakroreze pa za okoli 32 goldinarjev. Štirideset veder samostanskega vina je bilo prodanih za 1575 goldinarjev.

Samostan je imel za nakup osnovnih življenjskih potrebščin letno za okoli 7000 goldinarjev stroškov, specifikacija nakupov pa je bila naslednja:[14]

- Goveje meso ... 252 gld
- Teletina ... 222 gld 8 kr
- Petelini, perutnina, klobase ... 342 gld 18 kr
- Slanina ... 84 gld 42 kr
- Mast ... 520 gld
- Ribe, žabe, rakci ... 392 gld
- Jajca (8 komadov na vsakega kmeta) ... 51.376 jajc oz. 364 gld
- Maslo in druge drobnarije ... 104 gld
- Moka za peko ... 31 gld 44 kr (16 mernikov)
- Moka za kruh in moka za kuho ... 433 gld 30 kr (255 mernikov)
- Ajda za peko in kuho ... 340 gld (240 mer.)
- Proso ... 100 gld (60 mer.)
- Ječmen ... 80 gld (48 mer.)
- Stročnice ... 23 gld 48 kr (12 mer.)
- Sol skupaj s škatlicami ... 43 gld 12 kr (27 mernikov)
- Začimbe ... 30 gld
- Olivno olje za kuho in za lekarno ... 216 gld 40 kr (650 funtov)
- Kuhinjska posoda, metle in druge kuhinjske potrebščine ... 100 gld
- Milo ... nič, ker so ga izdelovali v samostanu
- Vino ... 700 gld
- Drva (20 malih peči se kuri, od katerih se tri ne ogrevajo redno) ... 60 klafter ... 351 gld, za kurjenje štedilnika pa je potrebno 2300 kosov drv, kar znese 60 gld
- Sveče za sobe in kor ... 600 funtov letno oz. 90 gld
- Plačilo dimnikarja ... 12 gld 34 kr
- Plačilo zdravstvenih storitev:
- Plačilo zdravnika: 40 gld
- Plačilo za lekarno, nakupe zdravil in kirurga: 200 gld

(Opomba: v stroške je všteta tudi oskrba 12 revnih študentov, ki so bili na vsakdanji oskrbi v samostanu. K temu se prišteva še 15 žensk, ki so dvajsetkrat letno dobile 2 jedi, kruh in vedno polovico pletenke vina)

- Obleka in posteljnina
- Obleka za 26 redovnic skupaj s pranjem ... 360 gld
- Posteljnina ... 20 gld
- Stroški za vse "uslužbence" v samostanu ... 549 gld 53 kr
- Stroški vzdrževanja 4 krav ... 150 gld
- Pravni stroški: zastopniku ... 30 gld, za pečatenje in druge pravne posle ... 40 gld

11 Smole, *Vicedomski urad za Kranjsko,* str. 217.
12 Smole, *Vicedomski urad za Kranjsko,* str. 227.
13 Wolf, *Die Aufhebung der Klöster in Innenösterreich,* str. 84-85.
14 ARS, AS 7, šk. 220.

- Kontribucija in davki: 56 gld 19 kr; neko plačilo obresti 3 redovnicam, ki so posodile 912 gld po 4% obrestni meri ... 18 gld
- Gradbene adaptacije samostana in cerkve: 150 gld
- Potrebe cerkve:
- Sveče: 100 gld
- Olje za gorenje dveh večnih in dveh nočnih luči
- Paramenti: 30 gld
- Stroški opravljanja maš: 262 gld 56 kr.

Skupaj: 7.084 gld 4 kr

Samostanski prihodki so znašali: 177.101 gld 40 kr
Stroški skupaj z odplačilom obresti: 137.229 gld 41 kr

Skupaj pozitivno stanje samostana: 39.871 gld 59 kr

Skrb ljubljanskega samostana klaris za dušni blagor

Pri samostanski cerkvi je bilo ob razpustitvi plačanih še 583 maš. Njihovo opravljanje so razdelili po ostalih ljubljanskih cerkvah.

Ljubljanski samostan je imel v 18. stoletju 33 mašnih ustanov, v okviru katerih je moral opravljati 1076 maš. Za njihovo opravljanje je prejel 15.912 goldinarjev, ki so skupaj z dodatki v višini 3240 znašali 19.152 goldinarjev.[15]

Na seznamu opravljanja maš oziroma mašnih ustanov ljubljanskega klariškega samostana so bili: baronica Konstancija Gušič (1724),[16] Ziegelfest Pauman Felicita (1701), Bosio Ana Marija (1707), Peršin Lukrecija (1711), Dinzl Suzana (1713), Mugerle Edelhein Hans Jožef (1702), Ottheimova ustanova (1711), Wagner Sigmund in Maximila (1709), Mugerle Andreja (neznano kdaj), Engelman Luka (1709), Wolfova ustanova (1709), Coppinis Suzana (1722), Gerbec Ana Katarina (1721), Dolničarjeva ustanova (neznano kdaj), Otto Otheim (1754), Stern Adam (1714), Schweiger Helena (1722), Koren Uršula (1729), Kukovec Marija (1723), Peternelova in Čebulova ustanova (1713), Kasimiri Anton Lepold in Anna roj. Kappus (1716), Germak Martin (1723), Dergančič Stefan (1715), Schiling Johan Jakob (1755), Schager Matija (1780), Hiller Mihael Fridrik (1780), Bezjak Janez (1735), isto leto so bile ustanovljene tudi Cigoljeva, Tollarjeva, Tropova, Reinerjeva in Wendlerjeva ustanova.

II. Iz redovnega življenja klaris v ljubljanskem samostanu[17]

Dnevni red sester v ljubljanskem samostanu[18]

Opatinja, sestre-profese in tudi novinke (torej vse razen bolnih in z dovoljenjem opatinje oproščenih) so morale vsako jutro vstajati ob štirih in se pol ure zatem zbrati v zgornji cerkvi k jutranji molitvi. Pri tej molitvi, ki so jo lahko opravljale vse skupaj ali vsaka zase, so ostale do pete ure. Od pete ure so se v zgornji cerkvi (razen, če zaradi mraza opatinja ni določila kakega drugega prostora), razen bolnih in oproščenih sester, vsaj pol ure zadrževale v duhovnih opravilih. Prebrale se kak izrek iz Sv. pisma in ga potem premišljevale, proseč, da bi lahko vsaka sestra "po spodbudi svoje pobožnosti dosegla korist za izgraditev svoje duhovne popolnosti". Preostali čas do šeste ure je lahko vsaka sestra molila po svojem namenu. Ob 6. uri so se vse sestre in novinke (razen bolnih, oproščenih ali z ostalimi deli na podlagi zaobljube pokorščine zasedenih sester) zbrale v koru, da so zmolile in zapele prvo molitveno uro brevirja skupaj z martirologom; potem pa so se odpravile k pouku glasbe ali učenju. Ob 8. uri so se sestre spet zbrale v koru, da so zmolile ali pele pred redno dnevno sv. mašo, ki se ji pravi tudi konventna maša. Sledile so molitvene ure brevirja: ko je bil navaden ali zapovedani cerkveni praznik, nedelja ali dan v osmini kakega praznika, so molile le terco (t.j. tretjo molitveno uro); na navadni dan ali navadno nedeljo tudi seksto; na adventne dneve, v dneh 40 dnevnega predvelikonočnega posta, na kvaterne postne dni, na predvečere praznikov, ko se posti, ali v binkoštni osmini pa tudi deveto molitveno uro (nono). Vsa ostala duhovna opravila, ki jih je predpisoval brevir ali klariški korni koledar, so bile dolžne skrbno opraviti po konventni maši.

Po končanem oficiju v cerkvi do odhoda k kosilu so se vse sestre v svojih celicah ali v sobah, ki jih je za to odredila opatinja, vadile branja in pisanja, latinske in nemške pisave ter tiskanih črk in se učile tudi aritmetiko (računstvo). Učenje je bilo potrebno zato, da bi v prihodnosti, ko bi bile nekatere od njih na podlagi Vodila od konventa izvoljene, lahko nadzorovale in presojale poslovanje opatinje ali samostanskega oskrbnika. Za splošno korist samostana so se nekatere glasbeno izobražene sestre lahko vadile v pisanju in prepisovanju glasbenih not. Vse to so sestre opravljale

15 ARS, AS 7, šk. 235: Tabelarisches Ausweis der gehobener Krainer Ordenskloster der geistlichen Stifftungen.

16 V oklepajih je navedeno leto ustanovitve mašne ustanove oziroma od katerega leta je samostan moral opravljati te maše.

17 ARS, AS 1073, I 20r: Regula Conventualium Sororum Ordinis S. Clarae Labaci – Konstitucije in pravila klaris v Ljubljani (v nadaljevanju: Konstitucije).

18 ARS, AS 1073, Konstitucije, str. 20-23.

po odredbi opatinje, ki je morala za poučevanje sester postaviti primerno sestro in paziti, da tega časa sestre ne bi izrabile na nekoristen način z lenarjenjem.

Čas za kosilo je bil praviloma vedno četrt ure čez deseto, če le ni bil tisti dan post ali velika cerkvena slovesnost, ki je povzročila zakasnitev začetka kosila. Večerja je bila četrt ure po šesti uri zvečer. Po kosilu so se, podobno kot je to v navadi pri manjših bratih sv. Frančiška, odpravile od mize na kor, medtem ko so molile psalm "Miserere" (Gospod, usmili se!) in se zahvalile Bogu za njegove darove. Vsaka redovnica je takrat lahko po svoji želji opravila še svoje posebne molitve.

Za ohranitev zdravja so imele sestre po končanem kosilu in večerji čas za rekreacijo, ki pa ni smela potekati v samostanski celici, ampak bodisi na hodniku ali vrtu bodisi v skupnem refektoriju, delavnici, v šoli ali bolniški sobi. V tem času so bile sestre oproščene zapovedi molčanja, tako da so se mogle "z medsebojnim pogovorom ali igro okrepčati".

Ko je ura odbila dvanajst, so se morale sestre spet zbrati pod zapovedjo molčečnosti v skupni delavnici za delo in se podrediti opatinji ali sestri, ki ji je bila zaupana skrb za delavnico. Za to delo so samostanske konstitucije izrecno določale, naj sestre ne bodo le navidezno prisotne, ampak da morajo "zvesto in stanovitno služiti v prisotnosti in pred očmi Gospoda Kristusa". Delo v delavnici je trajalo do tri četrt na dve popoldne, da so lahko v času petnajstih minut, ki je še manjkalo do dveh, oproščene dela pregledale brevirje in poiskale oficij za naslednji dan. Ob drugi uri so se vse sestre in novinke spet zbrale vsaka na svojem stolu v koru, da so opravile molitev večernic (vesper). To je veljalo za dni izven posta, ker so morale biti na postne dni večernice pete kmalu po koncu konventne maše pred poldnevom, ročno delo v delavnici, začeto okoli poldneva, pa je takrat trajalo do ure, določene za molitev sklepnic – kompletorija.

Po opravljenih večernicah in ostalih redovnih in samostanskih molitvah so se sestre spet vrnile v delavnico in do četrte ure, "upoštevajoč zapoved molčečnosti s potrebno poslušnostjo in ponižnostjo", nadaljevale delo, ki ga je posamezni sestri naložila opatinja ali predstojnica delavnice. Dela v delavnici so bile oproščene bolne sestre ali sestre, ki so bile zaposlene z drugim delom. Ob 4. uri so se vse sestre in novinke ponovno zbrale vsaka na svojem mestu v koru, da so opravile molitev kompletorija in druge morebitne molitve, ki jih je določilo za molitev njihovo duhovno vodstvo.

Zanimiva je tudi odredba konstitucij, ki določa, naj razen kadar velika letna, redovna ali samostanska slovesnost ne zahteva drugače, sestre opravljajo molitev jutranjic ob polnoči.[19] Po končanem kompletoriju in drugih molitvah klariškega reda so opravile skupno in v zboru (vendar le z branjem (brez petja)) tudi matutin in hvalnice naslednjega dne.

Nato so se zbrale pod zapovedjo molčečnosti v svojih celicah ali zaradi mraza v za to določeni sobi in z branjem duhovnih knjižic ali v notranjem duhovnem premišljevanju ostale do okoli četrt ure po šesti uri, ko je bil dan znak za večerjo. Večerja je bila zaključena ob 7. uri, nakar je sledila t.i. samostanska rekreacija, da so se sestre lahko do osme ure bodisi v refektoriju (jedilnici) ali na vrtu bodisi na kakem drugem javnem kraju med seboj pogovarjale ali igrale (vendar ne v samostanskih celicah). Konstitucije opozarjajo sestre, naj to opravljajo "pošteno in ne v nasprotju z redovno vzgojo". Zvečer ob 8. uri so se morale pod strogo zapovedjo molčečnosti ponovno zbrati v koru in do pol devetih opravljati javno (skupno) ali privatno molitev ter "si z Božjo pomočjo s kesanjem izprati svoje duše, ki so jih omadeževale z čez dan zagrešenimi grehi in z Božjim strahom končati dan". Od pol devete do devete ure so se sestre odpravile v spalnico; spale so v isti spalnici, vendar vsaka v svoji postelji, razen bolnih sester in njihovih skrbnic, ki so imele postelje v posebni sobi za bolnike (infirmarija). Pri tem opatinja praviloma ni smela nobene sestre obložiti s takšnim opravilom ali ji celo podeliti dispenzije, da bi zvečer prišla kasneje v splanico, ali da bi ponoči, ko so druge sestre spale, opravljala kakšno delo ali da bi brez pomembnega razloga lahko spala v privatni samostanski celici. Ni pa bilo prepovedano, da bi zjutraj kaka sestra vstala pred ostalimi. Delitev dela je veljala vse dni razen ob nedeljah in praznikih. Ker je ob takšnih dneh veljala prepoved dela in je bilo prepovedano skupno ročno delo, so bile ob teh dneh prepovedane tudi pevske vaje (ki so jih imele sestre sicer po končani prvi molitveni uri brevirja do osmih), kakor tudi redne vaje branja, ki so jih opravljale po končani maši v cerkvi do kosila, da bi lahko ta čas po določbah konstitucij "s petjem pri maši, z branjem pridige, s spovedjo, prejemom sv. obhajila, branjem nabožnih duhovnih knjižic in z opravljanjem drugih izrednih pobožnih del izkazovale dolžno čast le Bogu in njegovim svetnikom". Vodilo papeža Urbana je v devetem poglavju dovoljevalo, da lahko opatinja ob praznicnih slovesnostih oprosti sestre za kratek čas s primerno zmernostjo od zapovedi molčanja. Ljubljanski škof kot njihov ordinarij pa jim je to dovolil "zaradi ohranjanja telesnega zdravja kar vsak teden en cel delovni dan

[19] Tega podatka v konstitucijah mekinjskih in loških klaris (v 18. stol.) ni zaslediti, polnočno molitev pa opravljajo danes klarise v Nazarjah in Dolnicah.

za okrepčanje telesa, vendar ne da bi zjutraj pozneje vstale ali da bi šle zvečer pozneje spat, ali da bi izpustile opravljanje cerkvenega oficija, udeležbo pri maši v cerkvi, ali ne spoštovale sedmih dnevnih časov ali opravljanja ostalih molitev, posta in premišljevanj, ampak le dispenz v zapovedi molčečnosti".

Ko so se učile glasbe ter ko so se bile dolžne učiti brati, pisati in računati, jim je bilo dovoljeno, da so se po svoji volji prijateljsko med seboj pogovarjale, igrale in delale: vendar ne v zasebnih samostanskih celicah, ampak na javnem mestu v samostanu in to toliko, kolikor je to dopustno in ni v nasprotju z redovno vzgojo.

Ureditev samostanske cerkve[20]

Glede samostanske cerkve so samostanske konstitucije določale, naj v čast najsvetejšemu zakramentu sestre obložijo notranjost in zunanjost tabernaklja s svileno prevleko. Odrejeno je bilo tudi, naj bo v cerkvi puščica z oljem za poslednje maziljenje, ki naj ne bo prevelika, ampak primerne velikosti. Za njegovo hranjenje so morali na eni strani glavnega oltarja izdolbsti rokav s primerno zaporo oziroma vrati in z napisom *"Sveto bolniško olje"*. Ključ od vratc je imel v hrambi in varovanju samostanski kaplan.

Za glavni oltar so izdelali primerno zaveso iz lanene tkanine. Ker je bil oltar pozlačen, so izdelali iz obarvane tkanine zaveso, ki ga je varovala pred prahom. Neblagoslovljena stran oltarja je bila pokrita čez portal in čez vso oltarno mizo z fino tkanim platnom. Pregrinjalo je bilo obešeno tudi čez pozlačeni oltar.

Oltar na evangeljski strani je moral po določbah konstitucij ostati (vedno) posvečen sv. nadangelu Mihaelu, tako da bodo "sestre izkazovale na enem oltarju pobožnost Materi Božji, na drugem pa po njegovem naročilu zavetniku ustanovitelja samostana Mihaela Hillerja – sv. nadangelu Mihaelu".

Posebej je bilo odrejeno, naj bosta cerkev in zunanja zakristija izven klavzure. Sestre, ki so bile zavezane k spoštovanju klavzure pod kaznijo izobčenja s strani papeža (v katero so same po sebi (ipso facto) zapadle, kadar so izstopile iz samostana), niso smele niti v zunanjo zakristijo niti v notranjo cerkev. Odrejeno je bilo tudi, naj se leseni kor, kjer so samostanske gojenke in notranja samostanska služinčad prisostvovali maši, ogradi z mrežami, tako da ljudje niso mogli videti redovnic, kljub temu pa so lahko s kora brez ovir videli na glavni oltar.

Prostori v samostanu[21]

V govorilnici je bilo odprto okence iz železne pločevine in z zaporo; ključe tega okenca je imela pri sebi opatinja, da se ne bi proti pravilom klavzure kaj slabega vnašalo ali iznašalo iz samostana.

V kuhinji je stal sezidan dimnik, ki so ga podstavili z eno ali dvema kamnitima mrežama. Vse to so morale sestre urediti po nasvetu izkušenega zidarskega mojstra. Prav tako so se z njim posvetovale glede razmehčanega in udirajočega vogala samostana, da se ne bi zaradi odpadnih voda, ki so jih iz kuhinje izlivali zraven zidu, zemlja preveč zmehčala in bi bil to razlog, da bi se začela stavba posedati.

Da so imeli v začetku obstoja samostana težave z vlago, kažejo konstitucije z določbo, naj sestre "sobo, kjer so shranjene obleke, ki je označena s črko "O", ker je tam vlažno in neprimerno, uporabljajo za druge stvari; novo sobo z oblekami pa naj uredijo v delavnici, ki je zgrajena nad jedilnico, in sicer en del te sobe naj ločijo s tankim zidom ali z deskami in jo uporabljajo za shranjevanje oblek, preostanek sobe pa naj uporabljajo tako kot do tedaj za skupno delavnico". Na gornjem cerkvenem koru sta bili dve okni obrnjeni proti vzhodu, na njih pa je bila nameščena železna žična mreža, tako da niso bile obvarovane le steklene šipe, ampak da tudi vrabci niso mogli letati noter, kadar je bilo zaradi izsuševanja vlage okno odprto. Okno so odpirale okoli poldneva.

Zanimiv je tudi podatek, da je v začetku primanjkovalo kornih stolov. Konstitucije so zato določale, naj na koru namestijo primerne stole, da bi imele vse sestre priložnost sedeti in klečati, dokler ne bi namestili stalnih stolov. Tako je ena sestra uporabljala stol pri molitvah opoldne, druga pa pri večernih molitvah. Prav tako pa je bilo vsem sestram naročeno, da kadar kleče molijo iz knjige, postavijo pred seboj svetilko, s katero naj osvetljujejo tudi knjigo najbližje sestre.

Če sta se pokvarila register ali orgle, so morale sestre poiskati primernega mojstra, ki jih je znal spet usposobiti. Iz škofijske pisarne so mu morali podeliti dovoljenje, da je z še nekaterimi za popravilo nujno potrebnimi ljudmi vstopil v klavzuro in tam ostal, dokler ni končal vsega dela. Očitno je imel samostan težave tudi z orgelskim mehom, saj je bilo določeno, naj oglarski mojster ob prvem popravilu orgel popravi oziroma uredi tudi orgelski meh, da bi ga bilo mogoče z manj truda dvigovati. Zanimivo pa je določilo, ki pravi, da je potrebno, "kadar se opravljanje tega dela naloži novinkam, nežnim in šibkim gospodičnam", upoštevati, da težko delo ne bi zatrlo njihovih moči in da ne bi prizadelo škode njihovemu telesnemu zdravju. Če

20 ARS, AS 1073, Konstitucije, str. 23-24.

21 ARS, AS 1073, Konstitucije, str. 24-26.

pa se ta pomanjkljivost ne bi izboljšala, naj bi opatinja za opravljanje tega dela določila kakega močnejšega samostanskega podložnika. Težave so bile tudi z velikim zvonom, ki je bil "tudi skoraj pretežak za zvonjenje", zato je morala opatinja zvonjenje tega zvona poveriti kaki močni služkinji. Zvonjenje malega zvona pa naj bi po določbah samostanskih konstitucij ostalo namenjeno utrjevanju pokorščine za samostanske novinke, zato je morala opatinja "resnično paziti, da ne bodo kdaj samostanske gojenke, novinke ali sestre izrabljale povzpenjanja v zvonik za izogibanje neprijetnim stvarem ali za radovedno razgledovanje mesta". Opatinji so tudi naročili, naj "pazi na stopnice gornjega hodnika, po katerih se gre na podstrešje, da ne bi nekatere sestre brez potrebe zapravljale časa z razgledovanjem mesta".

Samostansko spalnico, v kateri je bilo v začetku 8 postelj, so sestre kasneje razširile (na podlagi petega poglavja Urbanovega Vodila, da morajo vse zdrave sestre spati v eni spalnici) in zaradi tega so v celici s številko 17 odstranile predelne stene, da je tako služila za namestitev nadaljnjih 12 postelj. Prav tako so morale zazidati opoldanska okna v celici s št. 19 in pred njo, da ne bi mogla več služiti radovednemu razgledovanju iz samostana.

Na samostanskem vrtu niso smeli gojiti prosa, ješprenja ali drugih poljščin, ampak je del vrta služil za senčni prehod in sadna drevesca, drugi del pa za cvetlični vrt, namenjen krašenju cerkve. Prav tako so morale na podlagi dolžne pokorščine zazidati okence iz samostanskega vrta proti hlevu in drugo okence zraven pašnika, ki je vodil iz samostana v ovčjo stajo.

Notranjost samostana je imela vrata z nameščeno zaporo, ki je bila podnevi zaklenjena z enim, ponoči pa z dvema ključema. "Če bi se utegnilo zgoditi pohujšanje", pa bi morale sestre odprtino za vitel zazidati. V tem primeru naj bi nujne vnose in iznose iz samostana opravljali le pri glavnem vhodu klavzure.

Določila o obračunih o samostanskih prejemkih in izdatkih[22]

Opatinja je morala najmanj enkrat na tri mesece konventu ali štirim sestram, ki jih je za to določil konvent, predložiti pisni obračun o vseh prejemkih in izdatkih samostana. Zato so morali sklicati kapitelj, kjer so se sestre posvetovale in s svobodnimi in dobro premišljenimi volitvami izvolile štiri sestre, ki so sprejele obračun opatinje.

V opatinjih obračunih so morale biti stvari specificirane in moralo je biti jasno navedeno, zakaj in iz katerih razlogov je temu ali onemu dala napitnino, tako "da se je v obračunu ohranila misel o prejetem dobrem delu, ki je bilo izkazano z napitnino". Na podlagi 22. poglavja Vodila opatinja ni smela ignorirati konventa, kadar so pisno sklepali posle in obljube pri velikih prejemih ali izdatkih, ki so se tikale vseh samostanskih sester, ampak je morala vse skupne konventske zadeve uskladiti s svetom vseh sester. Prav tako je bila opatinja opomnjena, da je dolžna pravočasno nakupiti samostanske letne potrebščine, da ji teh stvari ne bi bilo potrebno v samostansko škodo kupovati ob neprimernem času za dvojno ceno.

Vprašanje lastništva[23]

Uboštvo po določilih samostanskih konstitucij ni bilo samo v tem, da ni imela nobena sestra nikakršne lastninske pravice, nikakršnega gospostva, nikakršne časne stvari, kot so zlato, srebro ali česa drugega, kar se ocenjuje z zlato ali srebrno vrednostjo. Uboštvo, ki izhaja iz Vodila, ali redovno uboštvo je moralo obsegati tudi to, da si sestre ne bi želele nič imeti. Tudi to še ni bilo dovolj, obsegati je moralo: ničesar si želeti zaradi Kristusa.

Zato skupno premoženje samostana ni pripadalo vsaki sestri posebej, da bi ga smela vsaka samostanska redovna oseba vzeti del zase ali ga dati neki drugi osebi (to bi pomenilo, da so stvari njihova lastnina). Upravljanje je pripadalo vodstvu samostana oziroma opatinji, ki je imela pravico in oblast kot upraviteljica s temi dobrinami gospodariti in dajati o tem obvezen obračun škofu – ordinariju ob vizitaciji in na vsako četrtletje tudi sestram. Opatinja s premoženjem ni smela ravnati kot gospodarica ali lastnica, ampak v zavesti, da je na to mesto postavljena na osnovi Vodila ter duhovnih pravic in kot zemeljska Kristusova namestnica.

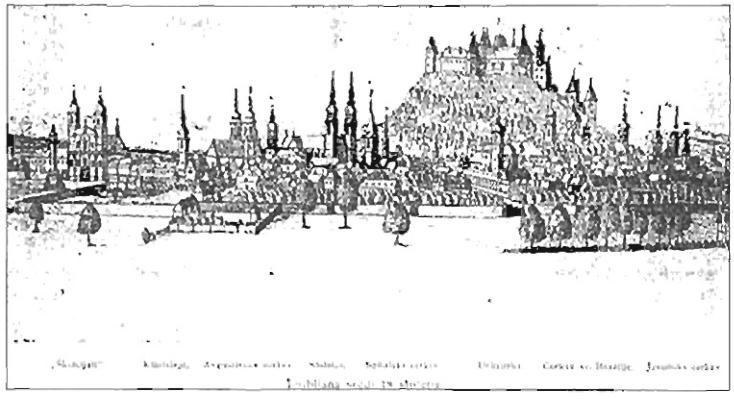
Govorilnica (parlatorij)[24]

Sestre niso smele v govorilnico brez pomembnega in zadostnega razloga. Potrebnost pogovora je presojala opatinja z ozirom na primernosti zahteve, pri čemer se je morala kar najbolj držati predpisanega načina in časa, ko se je lahko šlo v govorilnico. Tudi samostanskim gojenkam ni bilo dovoljeno, da bi šle same v govorilnico, da bi govorile z zunanjimi osebami, ampak so lahko šle le v spremstvu redovnice, če je bila ta zadržana pa v spremstvu kake preudarne dekle. Gojenk tudi ni bilo dovoljeno pogosto izpuščati iz samostana, pa še tedaj so smele le k najbližjim sorodnikom.

22 ARS, AS 1073, Konstitucije, str. 26-27.

23 ARS, AS 1073, Konstitucije, str. 27-29.

24 ARS, AS 1073, Konstitucije, str. 32.

Ljubljana sredi 18. stoletja; označeni so vsi tedaj v Ljubljani delujoči samostani.

Izobraževanje deklet v samostanu[25]

Tako kot ostali kranjski ženski samostani je tudi obravnavani samostan v tistem času pomenil eno redkih možnosti izobraževanja deklet.

Samostanske konstitucije so glede tega določale, da sme opatinja vzeti v samostan gojenko le s predhodnim posvetom in soglasjem sester, ki so tudi skupaj odločile o višini plačevanja vzdrževalnine, česa se bo gojenka učila in katera redovnica ji bo predpostavljena za poučevanje. Potem je moral z volitvami to potrditi še večji del konventa in po takšnem sklepanju so predlog predložili škofu, ki je podelil dovoljenje za vstop v klavzuro. Upoštevati je bilo treba, da gojenk ni bilo preveč in da ne bi bile takšne, da jih redovnice ne bi mogle zadovoljivo voditi. Prav tako so morala biti sprejeta dekleta že toliko stara, da so se že same oblačile in si čistile, da jim tako ne bi bile redovnice "prisiljene v nasprotju z duhovno spodobnostjo kakor služkinje streči in služiti". V izogib nejevolje z obeh strani je bilo določeno, naj bo v pogodbi o vzdrževanju gojenke sklenjeno, da se polovica vzdrževalnine za gojenko plača ob prvem vstopu, po končanem polletju pa naj se plača ostanek za drugo polovico leta. Gojenke so morale za sprejetje izpolniti več pogojev. Prvič: da bodo ob zavezi, bivale v klavzuri; drugič: da bodo v samostanu brez služkinj; tretjič: da bodo nosile častno in duhovni (samostanski) hiši primerno obleko; in zadnjič: da ne bodo v samostanski vzgoji preko svojega 25. leta, razen če ne bodo postale samostanske služkinje ali da bi vstopile v ta red.

Učiteljica gojenk je bila zavezana, "da njej zaupane nedolžne duše poučuje v nauku krščanske omike, zlasti kako se pobožno vstane, opravljanja jutranje molitve, pobožnega prisostvovanja pri mašni daritvi, moliti trikrat na dan, zjutraj, opoldne in zvečer (ko se da znak za molitev), pa tudi ob vsaki uri, ko se zasliši bitje ure, pogosteje se med dnevom s prisrčno molitvijo združiti z Bogom, zvečer po opravljenem izpraševanju vesti, običajnem večernem blagoslovu in molitvi odpraviti se priporočajoč Bogu k nočnemu počitku, z gorečo vnemo udeležiti se prečastitega oltarnega zakramenta, zdržati se slabih nagnjenj in poželjivosti, kot so npr. jeza, sovraštvo, zavist, uporno st, radovednost, sladkosnednost in kako prekiniti z nerednim prilizovanjem". V skladu s tem so dekleta poučevali branja, pisanja, njihovi starosti in stanu primerna ročna dela, nekaj tudi glasbe in petja. Naučiti so jih morali, "kar bi jim lahko služilo v prihodnjem življenju v svetu, kot je na primer kuhanje, gospodinjstvo, predstojništvo nad služkinjami, hlapci in podložniki", kar naj bi bilo "glavno opravilo, ki ga je potrebno znati svetnim gospem in gospodinjam".

Učiteljica je lahko delala razliko med tistimi, ki so jih starši zaupali v samostansko vzgojo zato, da bi postale redovnice, in tistimi, ki so prišle zgolj za nekaj časa v vzgojo v samostan. Sicer pa je bilo zaželjeno, da so v vzgojo vzeli le zdrava dekleta, za katere je obstajal zadosten razlog in jim je bilo dovoljeno, da se jih je spustilo v klavzuro. Zato je bilo opatinji naročeno, "naj starše deklet–gojenk, ki niso zdrave, da bi bile lahko sprejete v red, na lep način in odločno zavrne."

III. Redovnice v ljubljanskem samostanu

Kot je bilo omenjeno že na začetku, so prišle prve štiri redovnice v novoustanovljeni klariški samostan v Ljubljani iz klariškega samostana v Škofji Loki. Ob razpustitvi samostana pa je bil izdelan seznam vseh redovnic, ki so od ustanovitve do razpustitve bivale v tem samostanu.[26]

1. Na podlagi podatkov lahko ugotovimo, da je bilo v 125 letnem obstoju samostana vanj sprejetih 88 redovnic. To so bile:

25 ARS, AS 1073, Konstitucije, str. 39-40.

26 ARS, AS 7, šk. 220, drugi ovoj: "Consignation aller von Erbauung des Klosters St. Clarae Ordens in Laybach gestifftet bis daher zugewachsten und bereits et quo dato verstorbene auch annoch lebenden Closterfrauen".

Ime redovnice	kraj rojstva	red. preobleka	datum smrti	višina dote
1. Marija Lukančič[27]	Šk. Loka; 5.6.1623	15.4.1640*	28.2.1683	neznana
2. Uršula Herzog	okolica Šk. Loke	23.12.1657*	27.11.1676	neznana
3. Terezija Štih	Koroška, Sorgendorf	23.12.1657*	22.2.1698	neznana
4. Johana Ramschissel	gospostvo Križ	23.12.1657*	7.9.1663	neznana
5. Klara Strener	Ljubljana	11.1.1660	24.7.1695	neznana
6. Terezija Neuriser	Ljubljana	11.1.1660	17.1.1714	neznana
7. Rozalija Metzger	Ljubljana	11.1.1660	27.12.1762*	neznana
8. Illuminata Portner	Ljubljana	23.5.1660	16.6.1702	neznana
9. Agnes Freudenstein	Ljubljana	23.5.1660	3.2.1704	neznana
10. Jožefa Zerovnik	Šk. Loka	23.5.1660	6.10.1674	neznana
11. Ana Andrijan	Ljubljana	18.11.1663	11.3.1700	neznana
12. Regina Dellizenstein	Kranjska	18.11.1663	17.12.1679	neznana
13. Renata Andrijan	Ljubljana	31.5.1665	15.8.1686	neznana
14. Benedikta Hauenstein	Kranjska	31.5.1665	7.9.1686	neznana
15. Julijana Lamberg	Ljubljana	2.5.1666	5.5.1727	neznana
16. Frančiška Jankovič	Kranjska	2.5.1666	10.9.1686	neznana
17. Viktorija Fabjančič	Kranjska	14.5.1673	15.9.1716	neznana
18. Ignacija Ternin	neznano	21.4.1675	1.7.1704	neznana
19. Jožefa Kušlan	neznano	21.11.1677	2.5.1728	neznana
20. Serafina Doss	neznano	21.11.1677	5.4.1678	neznana
21. Katarina Sizenheim	neznano	21.11.1677	14.11.1718	neznana
22. Roza Fischer	neznano	21.11.1677	29.8.1715	neznana
23. Hortulana Raab	Ljubljana	18.11.1679	2.8.1729	neznana
24. Hiacinta Jankovič	Kranjska	28.4.1680	19.11.1706	neznana
25. Maksimilijana Ramser	Beljak na Koroškem	12.5.1680	8.10.1726	neznana
26. Ksaverija Snedič	Ljubljana	12.8.1680	5.5.1694	neznana
27. Antonija Waldreich	Kranjska	19.1.1681	11.11.1690	neznana
28. Rozalija Rasp	Šk. Loka	11.1.1682	18.5.1728	neznana
29. Kordula Subeneg	Kranjska	11.1.1682	26.7.1744	neznana
30. Alojzija Schweiger	Ljubljana	10.1.1683	8.5.1728	850 gld
31. Bernardina de Georg	Ljubljana	17.2.1683	4.2.1789*	425 gld
32. Seraphina Dinzl	Ljubljana	23.4.1684	14.12.1719*	1275 gld
33. Ludgarda Dassek	neznano	29.4.1685	25.3.1691	1275 gld
34. Konstacija Kunst	neznano	12.1.1687	1.11.1730	850 gld
35. Florencija Menegal	neznano	12.8.1689	26.10.1730	850 gld
36. Antonija Tauffer	neznano	21.9.1692	6.2.1731	1275 gld
37. Johana Helmin	neznano	29.9.1692	14.7.1712	nič
38. Terezija Gasteiger	Zg. Štajerska	29.9.1692	14.1.1703	850 gld
39. Frančiška Otto	Ljubljana	12.8.1696	6.11.1754	1275 gld
40. Klara Hvalič	Ljubljana	27.10.1696	29.4.1759	850 gld
41. Bernardina Bivič	neznano	12.8.1699	19.3.1762	1300 gld
42. Leopoldina Učen	neznano	18.4.1700	4.4.1759	425 gld
43. Beatriks Erberg	Ljubljana	23.10.1701	23.9.1767	1700 gld
44. Ignacija Widerker	neznano	12.8.1704	31.10.1709	1700 gld
45. Aleksija Dolničar	Ljubljana	12.8.1704	7.10.1767	1225 gld
46. Cecilija Šarc	neznano	12.8.1705	10.9.1720	1700 gld
47. Ana Modersheim	neznano	12.1.1710	25.1.1759	850 gld
48. Agnes Šifrer	neznano	12.8.1711	8.8.1714	1700 gld
49. Terezija Rasp	Ljubljana	12.8.1712	12.11.1741	1700 gld
50. Izabela Apfaltrer	neznano	12.8.1712	16.4.1751	1500 gld
51. Ignacija Rastner	neznano	12.8.1712	6.1.1713	nič
52. Ksaverija Dergančič	neznano	21.9.1714	4.5.1747	800 gld
53. Ludgarda Weret	neznano	8.9.1715	26.8.1768	1700 gld
54. Elizabeta Nussdorfer	Postojna	13.10.1715	1782 še živa	850 gld
55. Roza Wonz	Idrija	7.11.1717	27.7.1770	2650 gld
56. Metilda Lavrič	Ljubljana	7.11.1717	1782 še živa	700 gld
57. Gertruda Pernet	neznano	17.9.1718	9.2.1732	1300 gld
58. Ignacija Strupi	Kranj	17.9.1718	1782 še živa	850 gld
59. Katarina Warnuss	Ljubljana	19.1.1721	1782 še živa	3400 gld
60. Hijacinta Weynacht	neznano	17.5.1728	6.12.1752	800 gld
61. Jožefa Prešern	Ljubljana	27.12.1728	1782 še živa	2000 gld

[27] Pri prvih štirih redovnicah - klarisah, ki so prišle iz loškega samostana v novoustanovljeni ljubljanski samostan, je, razen pri opatinji Mariji Lukančič, naveden kot datum redovne preobleke dan njihove slovesne vpeljave v omenjeni samostan, čeprav so bile v redovništvo sprejete že pred tem datumom. Pri opatinji Mariji Lukančič pa je naveden datum redovne preobleke v loškem samostanu.

62. Rozalija Kapus	Ljubljana	30.1.1729	1.2.1734	1000 gld
63. Cecilija Laier	Innsbruck	8.5.1729	4.11.1762	500 gld
64. Agnes Laier	Innsbruck	8.5.1729	1782 še živa	500 gld
65. Margareta Degeorgin	Dolenjska	15.1.1730	1782 še živa	1000 gld
66. Angelika Malič	Ljubljana	15.1.1730	1782 še živa	1000 gld
67. Magdalena Tropper	Ljubljana	12.10.1732	1782 še živa	1225 gld
68. Nepomucena Gall	neznano	26.7.1733	1782 še živa	1700 gld
69. Antonija Prešern	Ljubljana	12.8.1733	26.9.1767	1225 gld
70. Rozalija Dinzl	neznano	11.9.1735	1782 še živa	2000 gld
71. Alojzija Possareli	neznano	21.11.1735	10.12.1739	2000 gld
72. Alojzija Auersperg	Ljubljana	4.10.1740	1782 še živa	3000 gld
73. Nothburga Rasp	Ljubljana	21.11.1741	1782 še živa	850 gld
74. Terezija Kranich	Ljubljana	7.6.1745	1782 še živa	1000 gld
75. Kordula Rasp	Ljubljana	21.11.1747	1782 še živa	850 gld
76. Ksaverija Morautscher	Ljubljana	3.6.1748	1782 še živa	1500 gld
77. Ludovika Ranilovič	Ljubljana	31.5.1751	1782 še živa	1400 gld
78. Mihelina Wodlein	Kamnik	31.5.1751	4.3.1764	1000 gld
79. Avguština Lichtenturn	Ljubljana	2.7.1752	1782 še živa	1500 gld
80. Johana Apfeltrern	Ljubljana	30.5.1756	1782 še živa	nič
81. Frančiška Ranilovič	Ljubljana	23.10.1757	1782 še živa	2000 gld
82. Stanislava Lichtenberg	Ljubljana	7.5.1758	4.8.1768	1500 gld
83. Klara Umnik	Ljubljana	14.10.1759	1782 še živa	2000 gld
84. Gertruda Lichtenturn	Ljubljana	13.9.1761	1782 še živa	1500 gld
85. Ana Karis	Ljubljana	4.9.1763	1782 še živa	1700 gld
86. Salezija Resthauelt	Gorica	27.12.1763	1782 še živa	1000 gld
87. Cecilija Šniderščič	Kropa	3.6.1764	1782 še živa	2000 gld
88. Antonija Mariens	Ljubljana	14.10.1770	1782 še živa	500 gld
			Skupaj dote:	94.075 gld

2. Seznam redovnic z njihovimi zadolžitvami, gojenk, nameščencev in služinčadi ob razpustivi samostana:[28]

- Jožefa Prešern: opatinja[29]
- Elizabeta Nussdorfer: zaradi starosti brez zadolžitve
- Mathilda Laurič: zaradi starosti brez zadolžitve
- Ignacija Strupi: zaradi starosti brez zadolžitve
- Katarina Warnus: zadolžena za vitel pri kaplaniji
- Agnes Payer (Tirolka): voditeljica novink ... za plačilo prejemala 6 gld letno
- Margareta Degeorgin: vratarica ... plačilo: 8 gld
- Angelika Mulič: kletarica ... plačilo: 6 gld
- Magdalena Tropper: zakristanka ... plačilo: 10 gld
- Nepomucena Gall: komunitentka ... plačilo: 6 gld
- Rozalija Dinzl: voditeljica samostanske šole ... plačilo: 8 gld
- Alojzija Auersperg: za oskrbo samostana z mlekom ... plačilo: 25 gld
- Nothburga Rasp: skrbnica samostanske shrambe
- Terezija Kranich: lekarnarka
- Kordula Rasp: koristka
- Ksaverija Morautscher: vodja kuhinje
- Ludovika Ranilovič: skrbnica samostanske delavnice ... plačilo: 10 gld
- Auguštin Lichtenturn: vrtnarica
- Johana Apfalter: skrbnica za olje in kis
- Frančiška Ranilovič: skrbnica za kruh ... 10 gld
- Klara Umnigg: skrbnica za sadje
- Jera Lichtenturn: pomočnica komunitentke
- Ana Karis: pomočnica lekarnarke
- Salezija Reschauer: pomočnica v šoli
- Cecilija Šniderščič: pomočnica vodje kuhinje
- Antonija Mariens: pomočnica vodje samostanske delavnice

Samostanske gojenke:

- Antonija Kneei (letno plačilo samostanu: 120 gld)
- Marija Cecilija Rubida ... 120 gld
- Marija Katarina Jenčič ... 60 gld
- Marija Kerpet ... 60 gld

Nosilci cerkvenih služb:

- Spovednik Jožef Mikolič ... skupno letno plačilo: 236 gld 8 kr
- Kaplan Gašper Mikolič ... 140 gld 36 kr
- Mežnar Franc Taberer ... 22 gld 59 kr
- Ministrant Anton Ferlan ... 6 gld 14 kr (reven študent na hrani v samostanu; takrat še 12 študentov na hrani pri samostanski kaplaniji).

Domači in pristavski hlapci in dekle (služinčad):
(samostan jim je moral plačevati: mezdo, kruh, vinarino in čevljarino)

- prva vratarica: Ana Špindel ... 15 gld 18 kr
- druga vratarica: Mica ... 8 gld
- tretja vratarica: Gertraud ... 2 gld 58 kr
- kletarka: Gera ... 14 gld 45 kr 3 d

28 ARS, AS 7, šk. 220: "Consignation deren Tempore Commisionis in der Closter St. Clarae Ordens zu Laybach befindliche Klosterfrauen, Kostmaedeln, Geistliche, Kirchenbedienste, Haus und Mayer Gesind, dann diesfaellig jahrlichen Auftrags zu deren sammentlichen Unterhaltung".

29 V ljubljanskem klariškem samostanu služba opatinje ni bila doživljenjska, ampak so jo sestre volile vsake tri leta. Obstajala pa je možnost, da je bila opatinja kar večkrat zapored izvoljena za to službo in jo je opravljala praktično do smrti. Tak primer je bila npr. prva opatinja samostana Marija Lukančič.

- šolska paznica: Elizabeta ... 11 gld 55 kr 3 d
- pomočnica komunitentke: Miedel ... 11 gld 55 kr 3 d
- kuharica: Mica ... 14 gld 21 kr
- prva pomočnica v kuhinji: Urša ... 10 gld 43 kr 3 d
- druga pomočnica v kuhinji: Miedel ... enak znesek
- pekarica: Mica ... enak znesek
- perica: Elizabeta ... enak znesek
- vrtnarica: Gertruda ali Mina ... enak znesek
- Pristavnica (nem.: Mayerin): Jera ... 6 gld 48 kr
- kravji pastir: Jožef ... 4 gld 15 kr

Razpustitev samostana

Samostan je bil razpuščen 29. januarja 1782 in je ob razpustitvi posedoval kar precej premoženja. Nekaj redovnic je že maja 1782 zapustilo samostan in začelo živeti posvetno. Zadnjič se je brala sv. maša 1. julija 1782. Redovnicam je bilo dano na izbiro isto kot v ostalih klariških samostanih, ki jih je zajela razpustitev. Leta 1790 je živelo še 19 nekdanjih ljubljanskih klariških redovnic in dve kandidatki. Zadnja redovnica iz tega samostana je umrla šele leta 1839.[30] Za vladnega komisarja za razpustitev je bil določen Niklas Rozman. Poročilo ob razpustitvi poroča, da so se redovnice ob razpustitvi vedle "odločno in pokončno". Samostan in vrt sta bila ob razpustitvi ponujena elizabetinkam, ki so darilo odklonile.

Samostansko poslopje so po razpustitvi uporabljali za vojaško bolnišnico in skladišče, dokler ga potres leta 1895 ni dokončno uničil. Danes je na mestu nekdanjega samostana zgradba (nasproti hotela Slon), kjer ima med drugim sedež tudi Banka Slovenije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 7 – DG – Ecclesiastica),
šk. 235: *Tabelarisches Ausweis der gehobener Krainer Ordenskloster der geistlichen Stifftungen*
šk. 220: *Consignation deren Tempore Commisionis in der Closter St. Clarae Ordens zu Laybach befindliche Klosterfrauen, Kostmaedeln, Geistliche, Kirchenbedienste, Haus und Mayer Gesind, dann diesfaellig jahrlichen Auftrags zu deren sammentlichen Unterhaltung*
šk. 220, drugi ovoj: *Consignation aller von Erbauung des Klosters St. Clarae Ordens in Laybach gestifftet bis daher zugewachsten und bereits et quo dato verstorbene auch annoch lebenden Closterfrauen*
AS 1073 – Zbirka rokopisov, I 20r: *Regula Conventualium Sororum Ordinis S. Clarae Labaci* - Konstitucije in pravila klaris v Ljubljani

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Hančič, Damjan: *Sedemsto let klaris na Slovenskem.* Nazarje : Samostan Brezmadežne sester klaris, 2000.
Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko : 13. stol. – 1747. Cerkvene zadeve, 4. del.* Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1994.
Wolf, Adam: *Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich : 1782-1790 : ein Beitrag zur Geschichte Kaiser Joseph's II. Wien* : Wilhelm Braumüller, 1871.

30 Wolf, *Die Aufhebung der Klöster in Innenösterreich,* str. 85.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Klarissenkloster in Ljubljana / Laibach

Im diesem Artikel wird die bisher fast völlig unbekannte Geschichte des Klarissenklosters in Laibach/Ljubljana vorgestellt. Dieses Kloster wurde im Jahre 1656 neu aufgebaut und war das erste eines Frauenordens in der damaligen Hauptstadt Krains und überhaupt auf dem Gebiet der ehemaligen Laibacher Diözese. Der Gründer des Klosters war Michael Friedrich Haller. Die ersten vier Nonnen kamen aus dem Klarissenkloster Škofja Loka/Bischoflack.

In dem Artikel werden zuerst die wichtigsten Daten und Ereignisse vorgestellt, vor allem der Aufbau des Klosters, der erfolglose Versuch der Einweisung der Gräfin Katharina von Zrinjski in dieses Kloster und der Streit zwischen den Franziskanern und dem Bischof von Laibach wegen der Patronatsrechte über das Kloster. Im zweiten Teil des Artikels wird der Alltag des Ordenslebens der Klarissinnen in Laibach dargestellt. Danach folgt die Reihe aller von der Gründung bis zur Aufhebung ins Kloster eingetretenen Klarissinnen zusammen mit der Erwähnung des Tags ihrer feierlichen Einkleidung und ihren ins Kloster eingebrachten Mitgiften. Am Ende befindet sich eine Liste der Klosterfrauen, Kostmädchen, Dienstboten, Mägde und der anderen beim Kloster angestellten Personen. Die Klosterfrauen waren größtenteils bürgerlicher Herkunft und stammen vorwiegend aus Krain, einige aber auch aus Kärnten und Tirol.

Das Kloster wurde im Jahre 1782 aufgehoben und in ein militärisches Magazin umgewandelt.

pregledni znanstveni članek

UDK 351.74(497.4 Ljubljana)"17"
prejeto: 29. 8. 2002

Andreja Klasinc Škofljanec
prof. zgodovine, arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana

Ljubljanska policija v drugi polovici 18. stoletja

IZVLEČEK

Urejanje mestnih policijskih zadev pomeni v 18. stoletju ne samo skrb za varnostne zadeve, ampak tudi tržni in požarni nadzor. Te naloge so bile še v sredini 18. stoletja v pristojnosti mesta, do konca stoletja pa so preko številnih upravnih in sodnih reform prešle v pristojnost Policijske direkcije v Ljubljani, državnega oblastva, ki je bilo popolnoma ločeno od magistrata.

KLJUČNE BESEDE
policija, mestna uprava, Ljubljana

SUMMARY

REFORMS OF THE LJUBLJANA POLICE IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

Managing town police matters meant in the 18th century not only taking care of security matters but as well market and fire control. Those tasks were in the middle of the 18th century in competence of the town; by the end of the century they have passed through numerous administrative and legal reforms to the competence of the Police directorate in Ljubljana, a state authority that was entirely separated from the magistrate.

KEY WORDS
police, municipal administration, Ljubljana

Namen pričujočega prispevka je osvetlitev začetka delovanja policijske direkcije v Ljubljani v začetku leta 1793. Ker pa je njena ustanovitev vpeta v upravne reforme, ki so tekle vse od konca prvega desetletja vladavine Marije Terezije, same ustanovitve ni mogoče prikazati, ne da bi pojasnili predhodne reforme na tem upravnem področju.

Čeprav spada skrb za varnost državljanov že od nekdaj k najosnovnejšim nalogam države, so pričeli v Avstriji s podržavljanjem varnostnih zadev in vzpostavitvijo enotnega državnega varnostnega aparata šele pred dobrimi dvesto šestdesetimi leti.

Izraz "police" se najprej pojavi v 14. stoletju v Franciji, kjer pomeni od oblasti vzpostavljen red, blaginjo in javno moralo. V pravnih virih nemškega govornega področja jo prvič srečamo v obliki "polletzey" v cesarskem privilegiju za mesto Nürnberg leta 1464. Postopoma se začne izraz uporabljati tudi v drugih delih cesarstva in se v času vladanja Karla V. leta 1530 prvič pojavi v državnem zakonu "Römischer Kayserlichen Majestät Ordnung und Reformation guter Polizey in Heiligen Römischen Reich", ki je začetek serije tako imenovanih policijskih redov tako na državni kot na deželni ravni (1542 za nižjeavstrijske dežele, leta 1577 za posamezne dežele, kasneje tudi za posamezna mesta).[1]

Vsebovali so npr. odredbe o javni morali, omejevanju potratnosti, proti draginji usmerjene ukrepe v zvezi z nakupom zaradi preprodajanja, kmečki trgovini in drugem. V policijskih redih so bili torej zajeti na najrazličnejša področja nanašajoči se predpisi, katerih namen je bil zagotoviti boljšo varnost in red, usmerjati javno moralo, omejiti razkošje ter dvigniti splošno blagostanje.[2] "Policija" torej pomeni skrb za javno dobro v najširšem smislu in ne posebnega (državnega) oblastnega organa.

Podobno kot izraz "policija" se je tudi ime za posebno oblastvo, zadolženo za varnost, prvič uporabilo v Franciji. Ludvik XIV. je leta 1667 skrb za varnost v glavnem mestu odtegnil mestni upravi in jo prenesel na policijskega predsednika. Njemu je bil podrejen poveljnik policijske straže, mesto pa je bilo razdeljeno na četrti, ki so jih vodili komisarji. Ta model ureditve je služil kot vzor mnogim evropskim glavnim mestom, tudi Dunaju, kjer so začeli z ukrepi za podobno ureditev v letu 1767.[3]

Kljub temu da se je izraz "policija" v avstrijskem prostoru pojavljal že od 16. stoletja dalje, so šele sredi 18. stoletja z njim začeli označevati tudi poseben oblastni organ. Naloge s tega področja so v mestih in na podeželju izvrševali različni organi vse do leta 1848, ko je z ukinitvijo zemljiških gospostev in z ustanovitvijo orožništva v letih 1849-1850 prišlo do poenotenja.[4]

S terezijanskimi upravnimi reformami se širijo področja družbenega življenja, na katera država posega s svojimi na novo ustanovljenimi organi na različnih stopnjah. Prvič se pojavi v avstrijskih deželah izraz "policija" tudi v imenu oblastva leta 1749, ko je na Dunaju ustanovljena "policijska komisija", ki naj bi poskrbela za ureditev posebnega oblastva, ki bo skrbelo za "dobro urejeno policijo".[5] V sklopu refom na stopnji dežele so ob ustanovitvi reprezentance in komore za Kranjsko med drugimi področji delovanja navedeni tudi varnost in policija, preko okrožnega glavarja pa je mestu naročena med drugim tudi ustanovitev posebne policijske komisije.[6]

Ustanovitve take komisije v času delovanja reprezence in komore ni zaslediti, bila pa je ustanovljena v času, ko je upravne naloge na nivoju dežele prevzelo deželno glavarstvo za Kranjsko. Tako je leta 1774 mesto Ljubljana dobilo "Inštrukcijo, po kateri naj ravna magistrat deželnoknežjega glavnega mesta Ljubljana in za to iz njenega gremija določeni posamezniki v zvezi s policijsko oskrbo pod nadzorom c. k. deželnega glavarstva".[7]

Inštrukcija je zanimiva z dveh vidikov. Na eni strani se v njej kaže raznolikost zadev, ki so jih prištevali med policijske, in na drugi strani organi, ki so bili v okviru mesta zadolženi za izvajanje teh nalog. Naloge so razdeljene v osem razdelkov, v vsakem so določeni tisti, ki so za izvajanje zadolženi na operativni ravni - stražniki s stražmojstrom ter sodni sluge in četrtni mojstri, za nadzor pa člani komisije s strani magistrata in višji komisar, ki je bil za nadzor določenega delovnega področja zadolžen s strani deželnega glavarstva.

Prvi razdelek, ki nosi naslov "o varnosti", ima kar 12 točk, v katerih so zajete naloge s področja izgona beračev in prepoved dajanja miloščine na roke, obvezne prijave tujcev[8] ter na kratko še izva-

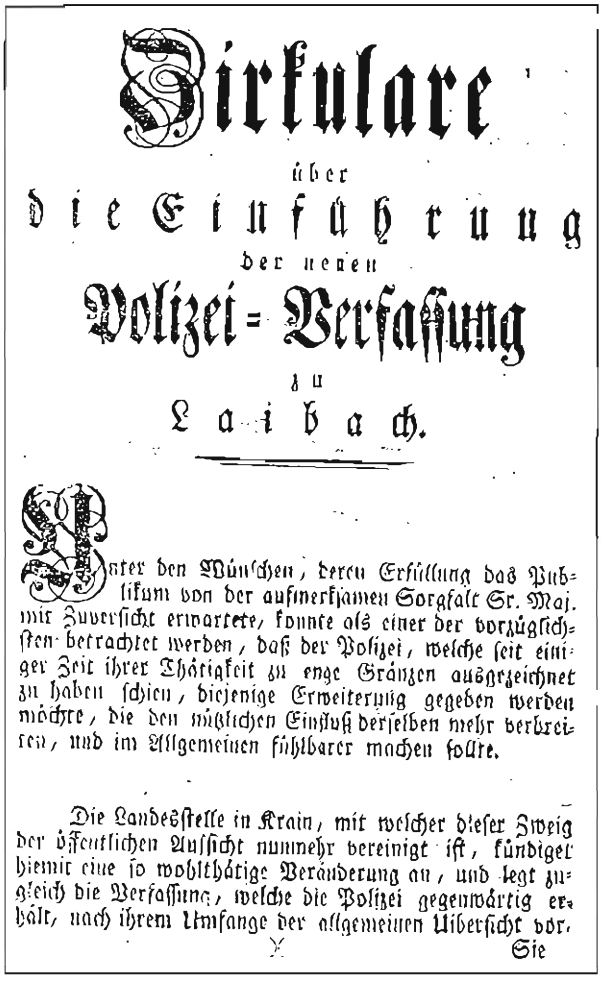
1 Gebhardt, *Die Grazer Polizei 1786-1850*, str. 17-21.
2 Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 304-306.
3 Gebhardt, *Die Grazer Polizei 1786-1850*, str. 30 in 38-40.
4 Prim. Pavle Čelik, Cesarski orožniki pri na (1850-1918). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52, št. 2, 2001, str. 146-150. Osnovni podatki tudi v *Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918*. Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste 1988.
5 Gebhardt, *Die Grazer Polizei 1786-1850*, str. 34.
6 Valenčič, Odnosi med ljubljanskim magistratom in državnimi oblastmi ob terezijanskih upravnih reformah. *Kronika*, 26, 1978, št. 1, str. 22.
7 Inštrukcijo najdemo nedatirano v AS 7, šk. 52, publico-politica, lit. P, N. 5, medtem ko je v ZAL Reg. I., f. 12 označeno, da so jo prejeli 23. 2. 1774.
8 Magistrat je bil zadolžen za dnevno sporočanje imen tujcev, ki so prenočevali v mestu, deželnemu glavarju že od leta 1720, vendar te naredbe ni izpolnjeval, glej: Valenčič, Odnosi med ljubljanskim magistratom in državnimi oblastmi, str. 19.

janje prepovedi puščanja gradbenega materiala na ulicah, odstranitev klateških psov, redno nočno izklicevanje ur ter skrb za požarno varnost. Za nadzor nad izvajanjem teh nalog je bil s strani deželnega glavarstva določen grof von Blagaj, ki je hkrati predsedoval varnostnemu oddelku, s strani mesta pa vsakokratni sindik in mestni sodnik ter mestna odbornika Adam Fanton in Peter Anton Charniati. Naloge so izpolnjevali mestni stražniki in sodni sluge pod vodstvom stražmojstra, ki so morali tudi redno patruljirati, vendar sporazumno z v mestu nastanjeno vojsko. Nadzor nad dogajanjem so morali izvrševati v svojih predelih mesta četrtni mojstri, ki so morali skrbeti tudi za izvajanje požarnega reda. Drugi razdelek se nanaša na nadzor nad cenami živil, kar naj bi dosegli s preprečevanjem preprodajanja. Za nadzor nad temi nalogami so bili odgovorni s strani deželnega glavarstva baron Livio Schwab von Lichtenberg, s strani mesta Anton Kerer in Andrej Kuppitsch ter šest meščanov in četrtni mojstri. Tretji del inštrukcije govori o nadzoru nad kakovostjo in mero živil, ki jo je potrebno preverjati z nenapovedanimi kontrolami. Te so vršili vsak dan pri drugem prodajalcu s strani magistrata izbrani komisarji in četrtni mojstri. Ugotovljene nepravilnosti pri pekih je bilo potrebno naznaniti višjemu komisarju Lichtenbergu, za nadzor pri mesarjih, prodajalcih rib, branjevcih, trgovcih z moko, gostilničarjih, medičarjih in pivovarjih pa je bil zadolžen Sigmund grof von Gallenberg. V četrti točki je govora o čistoči. Nadzornik za to področje je bil višji komisar Salesio grof von Gallenberg. Zlivanje nesnage na ulico je bilo prepovedano, za odkrivanje tovrstnih prekrškov so bili zadoženi četrtni mojstri, ki jim je pripadala v primeru, da so odkrili meščana pri takem dejanju, "denunciantska tretjina" kazni. V tej točki je določeno tudi, da se bo tlakovanje izvajalo, kjer bo potrebno in če bo denar, ob lepem vremenu spomladi, v nasprotnem primeru pa naj ulice večkrat posipajo s peskom. Peta točka določa nadzor nad odpiralnim časom gostiln, točilnic in kavarn, ki jih je bilo treba od jurjevega do mihaelovega zapreti do 12. ure, po mihaelovem pa do 11. ure zvečer, ter prepoved visokih stav pri igrah. Izvajanje tega navodila je začela preverjati patrulja četrt ure po zapiralnem času. S strani mesta so bili za nadzor zadolženi mestni sodnik in četrtni mojstri, kršitelje pa je bilo potrebno naznaniti s strani deželnega glavarstva določenemu višjemu komisarju Sigmundu grofu von Gallenbergu. Naslednja točka se nanaša na skrb za nravnost, na katero naj bi pazili četrtni mojstri, s strani mesta mestni sodnik, pri glavarstvu pa baron von Janeschitsch. Osmi razdelek je namenjen preverjanju, ali so gostilne in trgovine ob nedeljah in praznikih pred dovoljeno uro zaprte, kot je predvideno, in ali se plesi morda začenjajo pred zapovedano uro. S strani mesta je bil za to odgovoren mestni sodnik, kršitelje pa je bilo treba naznaniti višjemu komisarju baronu von Raigersfeldu. Zadnja točka je namenjena nadzoru nad govorjenjem proti državi in veri ter sumljivim zbiranjem ljudi, posebej je omenjena prepoved organiziranja v prostozidarske lože. Za to področje je bil s strani mesta odgovoren mestni sodnik, višji komisar pa je bil baron Waidmansdorf.[9]

Področje javnih zadev, ki jih je zajemal izraz "dobro urejena policija", je torej v tem obdobju izredno obširno in ne pomeni le skrbi za javni red in mir ter varnost meščanov, ampak tudi tržni nadzor in skrb za preskrbo prebivalstva z osnovnimi živili. Za izvajanje inštrukcije so poleg stražnikov in stražmojstra v veliki meri odgovorni četrtni mojstri, izmed prebivalstva izbrani posamezniki, ki so delovali v svojem predelu mesta in so to nalogo opravljali poleg svojega osnovnega poklica.

Do novih sprememb pripelje niz reform, ki jih je Jožef II. uvedel na različnih upravnih stopnjah v letih 1782-1785. Prva korenita reforma je ustanovitev notranjeavstrijskega gubernija v Gradcu, ki je v enotno upravno področje združil Štajersko, Koroško in Kranjsko in je imel pristojnosti s področja celotne uprave, vključno z verskimi in šolskimi zadevami, obrtno in varnostno policijo.[10] Ker je bilo število zadev, ki naj bi jih obravnaval gubernij, izredno veliko, so jih del prenesli na okrožna glavarstva oziroma kresije, zlasti tiste, ki so jih prej pokrivale komisije pri deželnih oblastvih. Odtlej so delovala okrožna glavarstva dosti bolj samostojno. Okrožni glavarji na Kranjskem (Postojna, Ljubljana, Novo mesto) so začeli delovati po novem 1. novembra 1783.[11] V istem letu je prišlo v sklopu sodnih reform še do magistratne reforme. Jožef II. se je odločil, da mestne svete in mestna sodišča združi v eno oblastvo z enim predstojnikom - županom, magistratne svetnike pa voli odbor meščanov v navzočnosti okrožnega glavarja. Mesta župana in svetnikov so bila plačana, zanje pa je bilo potrebno imeti potrdilo o potrebnih kvalifikacijah. Novi magistrat je bil torej enotno oblastvo za sodne in gospodarsko upravne zadeve mesta. Kjer finančne razmere mestu niso dopuščale ureditve takega organa, so se odločili za municipalizacijo, to je prenos izvajanja upravnih nalog (tudi pobiranja davkov) in sodstva na zemljiška gospostva. Sklep o postavitvi magistrata v Ljubljani je bil izdan marca 1785.[12]

9 AS 7, šk. 52, publico-politica, lit. P, N. 5
10 *Priročniki in karte*, str. 78.
11 Žontar, Struktura uprave in sodstva, str. 100-103; Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 376-377.
12 Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 110-113.

Zirkulare

über

die Einführung

der neuen

Polizei-Verfassung

zu

Laibach.

Unter den Wünschen, deren Erfüllung das Publikum von der aufmerksamen Sorgfalt Sr. Maj. mit Zuversicht erwartete, konnte als einer der vorzüglichsten betrachtet werden, daß der Polizei, welche seit einiger Zeit ihrer Thätigkeit zu enge Gränzen ausgezeichnet zu haben schien, diejenige Erweiterung gegeben werden möchte, die den nützlichen Einfluß derselben mehr verbreiten, und im Allgemeinen fühlbarer machen sollte.

Die Landesstelle in Krain, mit welcher dieser Zweig der öffentlichen Aufsicht nunmehr vereinigt ist, kündiget hiemit eine so wohlthätige Veränderung an, und legt zugleich die Verfassung, welche die Polizei gegenwärtig erhält, nach ihrem Umfange der allgemeinen Uibersicht vor.

Sie

Okožnica o novi ureditvi ljubljanske policije. (AS 14, okrožnice za leto 1792, okrožnica 13. novembra 1792)

V istem obdobju je prišlo do še ene, z varnostnimi zadevami povezane reforme. Aprila 1782 je bila na Dunaju ustanovljena policijska direkcija. V pristojnosti magistrata in župana so ostale naloge kot čiščenje in tlakovanje mesta, tržni nadzor, razsvetljava mesta in podobno, varnostno policijske naloge vključno s tajnimi nalogami pa je prevzela novo ustanovljena višja policijska direkcija, ki je bila neposredno podrejena predsedniku spodnjeavstrijske vlade von Pergenu.[13] V naslednjih letih so bile take direkcije ustanovljene tudi v mestih s sedežem gubernijev oziroma deželnih glavnih mestih. Leta 1785 so uvedli policijsko direkcijo tudi v Gradcu,[14] v Trstu, kjer so bile okoliščine drugačne, pa je obstajala že prej.[15] Policijski direktorji so bili podrejeni predstojnikom gubernijev, za zadeve, ki so se nanašale neposredno na državo, pa predsedniku spodnjeavstijske vlade von Pergenu,[16] ki je februarja 1789 prevzel vodstvo novoustanovljenega centralnega oblastva, to pa je imelo za nalogo poenotenje policijskih in varnostnih ustanov, podrejeno pa je bilo neposredno Jožefu II.[17]

Tudi dogajanje v Ljubljani je vpeto v vse zgoraj naštete reforme. Tako je moral mestni stražnik (Stadtwachter) Franc Venturini oktobra 1785 na novoustanovljeni magistrat nasloviti prošnjo za službo policijskega stražnika. Navedel je, da je vešč branja, pisanja in jezika. Magistrat je njegovi prošnji za zaposlitev ugodil.[18] Mestnih stražnikov pa je bilo za izpolnjevanje nalog premalo, zato je julija 1786 župan Potočnik pisal okrožnemu glavarstvu, da na nočnih patruljah zaradi premalega moštva ne morejo ustrezno ukrepati. Dobil je odgovor, da nočne patrulje pri vratih izvaja tudi vojska, sicer pa da vsak dan pričakujejo sklep o povečanju moštva.[19] Stvari so se premaknile v decembru 1786, ko je graški notranjeavstrijski gubernij ljubljanskemu okrožnemu uradu sporočil, da je nj. veličanstvo odločilo, naj se vinska naklada, ki so jo do tedaj plačevali le gostilničarji po 1 pfening za bokal, poveča na 2 pfeninga za bokal in sicer za vse v mestu in predmestjih Ljubljane konzumirano vino, da bi po eni strani vzdrževali fond za novoustanovljeni magistrat, po drugi strani pa za odplačilo mestnih dolgov. V istem dopisu navaja med odobrenimi stroški za magistratno osebje (vsi stroški smejo znašati 6818 goldinarjev in 36 krajcarjev in ne smejo biti prekoračeni) tudi plačo požarnega stražnika (73 goldinarjev, 56 krajcarjev), treh biričev (216 goldinarjev) ter 13 stražnikov (1374 goldinarjev). Kar zadeva izbiro stražnikov, so menili, da bi jih bilo treba izbrati, tako kot na Dunaju in v Gradcu, izmed vojaških polinvalidov, pri izbiri pa je potrebno upoštevati tudi znanje deželnega jezika. Predlagali so tudi, da vodenje stražnikov prevzame Gašper Schanda, dotedanji mestni stražmojster, ki je prav tako prestopil iz vojske in od katerega so pričakovali, da bo kot dotlej marljivo izpolnjeval naloge in sposoben vzdrževati disciplino. Hkrati so jim naročili, naj pretehtajo, v kakšni meri bi bila za Ljubljano uporabna inštrukcija, ki je veljala za graško policijo.[20] Očitno je bil stražmojster Schanda sposoben mož, saj je magistrat ob ustanovitvi policijske direkcije leta 1792 prosil, da ostane in ga označil kot "za magistrat nepogrešljivega".[21]

13 Gebhart, *Die Grazer Polizei 1786-1850*, str. 41-42.
14 Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 100.
15 Aleksej Kalc: Tržaško podeželje in policijski red iz leta 1777, *Annales, Ser. hist. sociol.*, 9, 1999, 2 (18), str. 271-286.
16 Gebhart, *Die Grazer Polizei 1786-1850*, str. 47.
17 Gebhart, *Die Grazer Polizei 1786-1850*, str. 71.
18 ZAL, Reg. I, f. 12, prošnja z dne 2. 10. 1785.
19 ZAL, Reg. I, f. 12, koncept župana Poločnika z 11. 7. 1786 in odgovor okrožnega urada z 21. 7. 1786.
20 AS 14, reg. I, f. 19, koncept 2. 12. 1786.
21 ZAL, Reg. I., f. 29, šk. 83.

Okrožni glavar Alojz Cannal je v februarju 1787 predloge pretehtal skupaj z županom dr. Potočnikom in omenjenim stražmojstrom ter graškemu guberniju sporočil svoje poglede na reformo ljubljanske policije. Kar se tiče enotnih uniform, je menil, da si jih ne bodo mogli privoščiti, saj v odobrenih 100 goldinarjih za posameznega stražnika ni bilo govora o uniformiranju, čeprav bi bila koristna že zato, da bi ljudje v primeru potrebe hitreje vedeli, na koga naj se obrnejo. Glede tega sta z županom menila, da bi bilo mogoče odtegniti od odobrenih dnevnih 16 krajcarjev za oskrbo posameznega stražnika po 2 krajcarja in se izogniti 11 razcapanim, na pogled potepuhom podobnim stražnikom, saj lahko zajezita izgrede že njihov izgled in odločnost. Prosili so tudi, da gubernij preko notranjeavstrijskega poveljstva izposluje pri v tem okrožju nastanjenem Thurnskem regimentu 11 preudarnih, kranjskega jezika veščih vojaških polivalidov, ki jim noge dobro služijo. Poleg tega je želel imeti okrožni glavar besedo pri končni izbiri, saj je, kot piše, znano, da se hočejo pod pretvezo polinvalidnosti v regimentu pogosto znebiti ljudi, ki nimajo nobene telesne pomanjkljivosti, so pa do te mere neolikani, da jih ni mogoče spraviti v red niti s kaznovanjem.[22] Ta bojazen se je pokazala za utemeljeno, saj se je dogajalo, da so od vojske dobili za delo neuporabne ljudi. Tako so leta 1792 morali prositi za zamenjavo stražnika zaradi njegove vdanosti pijančevanju, v zamenjavo pa so dobili Johanna Schweinbecka, ki zaradi poškodbe na glavi ni mogel nositi čelade.[23] Stražarnico bi lahko po mnenju župana uredili na številki 192 poleg magistrata skorajda brez dodatnih stroškov. Okrožni glavar je predlagal tudi, da naj različne protokole vodi stražmojster, pole bi ob koncu leta zvezali, na zahtevo pa bi jih iz rok župana dajali na vpogled in razpolago okrožnemu uradu. Pri požarih naj bi nezadostnemu številu policijskih stražnikov pomagala v mestu nastanjena vojaška posadka. Menil je tudi, da bi bilo nalagati gostilničarjem dvojno javljanje prihodov in odhodov gostov preostro. Okrožni urad lahko namreč prisotnost tujcev razvidi tudi iz poročil, ki jim bodo dana na vpogled. Predlagal je še, da naj bi izdaja dovolilnic Judom, ki so prihajali na glavne letne sejme, ostala v pristojnosti magistrata. Na koncu je Cannal ugotavljal, da mu preostane le še, da gubernij prosi za potrditev osnutka inštrukcije, čeprav je bila 31. maja izdana okrožnica o isti temi splošno znana[24] (mišljena je bila okrožnica notranjeavstrijskega gubernija o novih policijskih ustanovah v treh združenih notranjeavstrijskih provincah)[25] in da lahko uvedejo novo policijsko ureditev v Ljubljani takoj, ko se bodo v mestno blagajno začela stekati sredstva, pridobljena s povišano vinsko naklado.[26]

Prejeti predlog so z graškega gubernija poslali v presojo še notranjeavstrijskemu policijskemu komisarju Karlu von Haibeju, ki je bil mnenja, da je osnutek pravilnika za ljubljansko policijo ustrezen, le da se bo treba držati enotnega poimenovanja in policijske stražnike "Polizei wächter" imenovati enako kot na Dunaju in v Gradcu "Polizei Wach Soldaten". Posebna inštrukcije za policijskega komisarja v Ljubljani po njegovem mnenju ni bila potrebna, saj sta vodila ljubljansko policijo vsakokratni župan in okrožni glavar, ki sta se bila dolžna ravnati kot vsa ostala okrožna glavarstva in magistrati po tozadevni okrožnici z 31. maja 1786. V primeru, da bi Ljubljana dobila posebno inštrukcijo, bi jo lahko zahtevali tudi vsi ostali. O uniformah je menil, da bi bilo potrebno tudi v Ljubljani priskrbeti enake kot v Gradcu - svetlomoder suknjič z zavihki usnjene barve, enako kamižolo in hlače, način financiranja, kot ga je predlagal ljubljanski okrožni glavar, pa se je zdel graškemu policijskemu direktorju ustrezen.[27]

Notranjeavstrijski gubernij je obe poročili pretehtal in ju skoraj v celoti upošteval. Ljubljansko okrožno glavarstvo je obvestil, da posebna inštrukcija ni potrebna, saj bosta na novo urejeno policijo vodila vsakokratni župan pod nadzorom okrožnega glavarja, poimenovanje policijskih stražnikov je bilo potrebno poenotiti, dovoljenja za poroko pa naj bi stražniki pridobivali od notranjeavstrijskega guvernerja preko okrožnega glavarja. Istega dne je notranjeavstrijski gubernij naročil graški policijski direkciji, naj pripravi izračun, s kolikšnimi stroški bi bilo povezano uniformiranje stražnikov.[28]

Da so se poenotenega poimenovanja policijskih stražnikov v Ljubljani res držali, kaže zapisnik zaslišanja Jakoba Metle, bivšega mestnega stražnika, ki je februarja 1791 prišel v konflikt s policijskim stražnikom, ki ga imenuje "Polizeisoldat". Navaja, da je okoli šeste ure zvečer sedel v gostilni, ko je vstopil policijski stražnik in se začel pritoževati nad tem, koliko dela da ima. Metla je pripomnil, da je moral tudi sam, ko je bil še mestni stražnik, opraviti vso to delo. Policijski stražnik se je razjezil in rekel, da so vsi stari stražniki same barabe, ko pa je Metla odgovoril, da je potemtakem baraba tudi on sam, se je le-ta razjezil in ga udaril s palico po glavi.[29]

22 AS 14, reg. II, f. 26, seja 10. - 14. 3. 1787.
23 ZAL, Reg. I., f. 29, šk. 84, dopis 18. 7. 1792.
24 AS 14, reg. II., f. 26, seja 10.–14. 3. 1787, dopis 11. 2. 1787.
25 AS 14, gubernijske okrožnice za leto 1786, okrožnica 31. 5. 1786.
26 AS 14, reg. II., f. 26, seja 10.–14. 3. 1787, dopis 11. 2. 1797.
27 AS 14, reg. II., f. 26, seja 10.–14. 3. 1787, dopis 10. 3. 1787.
28 AS 14, reg. II., f. 26, seja 10.–14. 3. 1787, koncept s 14 3. 1787.
29 ZAL, Reg. I, f. 8., šk. 67, št. 439.

Nočni stražar, bakrorez J. Adama, konec 18. stoletja. (Josip Mal: Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957, str. 30)

Omenjena okrožnica notranjeavstrijskega gubernija z 31. maja 1786 je za cilj delovanja notranjeavstrijske policijske direkcije določila odvračanje nesreč oziroma odpravljanje njihovih posledic, ščitenje življenja in premoženja prebivalcev, odpravo beračenja in klateštva ter pravočasno odkrivanje vsega, kar bi lahko škodovalo javni varnosti in blagostanju in izvajanje zakonov ter policijskega reda. Ukrepi v okrožnici so bili osredotočeni na prijavo tujcev in vodenje evidenc o njihovi navzočnosti. Magistratom in kresijam so naložili tudi vodenje tozadevnih protokolov, iz katerih bi v primeru izdane tiralice lahko ugotovili, ali se je določena oseba zadrževala v njihovem kraju. V tem pogledu so naložili vsem trem v notranjeavstrijski gubernij združenim deželam sodelovanje z graško policijsko direkcijo. V prilogi je bil dodan tudi vzorec protokola tujcev.[30]

Podrobnejša navodila za delovanje v policijskih zadevah je notranjeavstrijski gubernij izdal za municipalizirana mesta in trge 5. novembra 1789,[31] nova ureditev ljubljanske policije pa je bila uvedena, kot je razvidno iz nove policijske uredbe za Ljubljano, 11. decembra 1789.[32] Policijske zadeve za Ljubljano s predmestji so prenesli s preobremenjenega okrožnega glavarstva na ljubljanski magistrat v funkciji policijske direkcije, sicer še vedno pod vodstvom okrožnega glavarja in nadzorom vsakokratnega notranjeavstrijskega guvernerja. V zvezi z reformo policijskih ustanov je novembra 1789 okrožno glavarstvo izdalo okrožnico, v kateri je med drugim določeno tudi, da je ljubljanski magistrat, da se prihrani čas, obvezan pošiljati mesečna poročila notranjeavstrijskemu policijskemu direktorju neposredno in ne preko okrožnega urada kot dotlej, kar pa seveda ne pomeni, da izvajanje nalog ni bilo več pod njegovim nadzorom.[33]

Naloge, ki jih je opravljal magistrat v funkciji policijske direkcije, so v uredbi zajete v 78. točkah. Kot v prejšnjih inštrukcijah izstopajo navodila v zvezi z obvezno prijavo tujcev, s katero so bile očitno še vedno težave. Da se nihče ne bi mogel izgovarjati na nevednost, je bilo določeno, da dobi vsak lastnik hiše v mestu in predmestjih tiskani izvod predpisa, prejem pa so morali potrditi s podpisom,[34] kar so v januarju 1791 tudi izvedli.[35] Pri novi policijski direkciji je bilo potrebno pridobiti posebno potrdilo za izdajo potne listine, izdajali so tudi tiralice.

Naslednji členi se nanašajo na vzdrževanje čistoče na mestnih ulicah (odstranjevanje odvečnega gradbenega materiala, prepoved zlivanja nesnage na ulico, skrb za očiščene kanale in odtoke za deževnico, odstranjevanje snega in ledu (za katerega so bili odgovorni lastniki hiš), čiščenje greznic, odstranjevanje mrtvih psov in mačk) ter njihovo prehodnost (prodajalci morajo vozove takoj, ko dostavijo blago, spet odpeljati, tudi njihovi blago in stojnice niso smele zoževati ulic, les za kurjavo pa ni smel ležati razmetan tako, da bi oviral pešce).

Sledijo členi, povezani s prometom. Vozovi (z izjemo poštnih) niso smeli voziti eden poleg drugega, voz, ki je obtičal na ulici, pa so morali ponoči označiti z lučjo, da so bili pešci obveščeni o oviri. Prepovedana je bila hitra in nepremišljena vožnja in ježa, nevarno hitro prehitevanje na mostovih, ulicah in trgih mesta in predmestij (zagrožena je bila ne le denarna kazen, ampak tudi 25 dobro odmerjenih udarcev s palico) ter neprimerno pokanje z bičem. Določena je bila tudi smer prometa, kadar so bile predstave. H gledališču so lahko pripeljali le po Gosposki ulici ali s

30 AS 14, okrožnice za leto 1786, okrožnica 31. 5. 1786.
31 ZAL, Reg. I, f. 12, šk. 15.
32 ZAL, Reg. I, f. 12, šk. 14 št. 200-205, Allgemeine Polizeieinrichtung für die Hauptstadt Laibach im Herzogthum Krain, 25. 11. 1790.
33 ZAL, Reg. I, f. 12, šk. 15.
34 AS 14, okrožnice za leto 1786, okrožnica 31. 5. 1786.
35 ZAL, Reg. I, f. 29, šk. 83.

strani uršulinskega samostana, da bi se kočije ne srečevale na ozkih delih ulice. Otrokom je bilo prepovedano, da se nenadzorovano potikajo po ulicah in obešajo na mimovozeče.

Naslednji sklop se nanaša na preprečevanje nesreč. Prepovedano je bilo kopanje v Ljubljanici, apnenice pred hišami, posode s cveticami so morale biti dobro zavarovane, prav tako vrata v kleti, gradbišča so morala biti označena tako, da je bilo opozorilo vidno na razdalji 30 korakov, krovcem pa je bilo najstrožje prepovedano metanje opeke na ulico.

Sledijo členi v zvezi s požarno varnostjo. Za gradbena dela je bilo potrebno pri kresiji pridobiti dokazilo, da ne predstavljajo požarne nevarnosti. Razen ob času sejmov je bilo prepovedano postavljati lesene lope, prepovedani so bili ognjemeti, hoja z odprto lučjo po podstrešjih, hlevih in ulicah ter kajenje. V vsaki hiši je morala biti na tleh posoda, napolnjena z vodo. V predmestjih so morali imeti svoje požarne bobne, s katerimi so lahko opozorili na nevarnost požara ali poplave. Poleg tega je morala magistratna gasilska komisija vsako hišo najmanj enkrat letno pregledati in ugotoviti, ali niso četrtni mojstri pri nadzoru česa spregledali.

V naslednjih členih je določen odpiralni čas gostiln in kavarn. Tega se je smelo prekoračiti le ob predhodno pridobljenem dovoljenju, ki ga je izdala policijska direkcija. Ta je izdajala tudi dovoljenja za glasbene akademije in plese na prostem ter dovoljenja za predstave in razstavljanje različnih zanimivosti, ki jih je bilo treba predložiti okrožnemu glavarstvu.

Sledi prepoved beračenja, posebej otroškega, in sklop členov, ki podrobno določajo, ob kateri uri so smeli začeti s prodajo živil ter odpiralni čas gostiln ob navadnih dneh in na zapovedane cerkvene praznike.

Zadnja dva člena urejata pokop umrlih – pridobiti je bilo potrebno potrdilo mrliškega oglednika, oziroma, kjer ga ni bilo, zdravnika, ki je potrdil, da ni upanja na ponovno oživitev in pri policijski direkciji zaprositi za dovoljenje za pokop. Trupla so morali posipati z apnom in zakopati najmanj 5 čevljev globoko.

V zaključnem odstavku inštrukcije je govora o spoštovanju policijskih stražnikov, na katere se nekateri obračajo tudi z izrazi kot "Polizeischütze" ali celo kar "Knecht" ali "Kerl". Poudarjeno je, da je treba na policijske stražnike gledati kot na pripadnike katere od drugih vojaških straž.[36]

Od konca leta 1790 je bilo stanje na področju policijskih zadev v Ljubljani s predmestji torej sledeče: za varnostne zadeve je skrbel organ, ki se je imenoval podobno kot v mestih s sedeži gubernijev policijska direkcija. Tudi poimenovanje policijskih stražnikov je bilo enako kot v Gradcu, vendar jih ni vodil poseben policijski direktor, ampak so ostali pod vodstvom župana. Za nadzor je bil pristojen ljubljanski okrožni glavar, kljub temu pa naj bi magistratna policijska direkcija v nekaterih primerih komunicirala neposredno z notranjeavstrijskim policijskim direktorjem.

Do novih reform na upravnem področju je prišlo, ko je v februarju 1790 umrl Jožef II. in ga je nasledil Leopold II. Notranjeavstrijski gubernij v Gradcu je bil odpravljen, njegovo funkcijo pa so ponovno prevzela deželna oblastva – štajerski gubernij v Gradcu, deželno glavarstvo na Koroškem in deželno glavarstvo na Kranjskem, ki je z delovanjem začelo 15. novembra 1791.[37] Na vmesni stopnji ni prišlo do sprememb. Okrožna glavarstva so delovala naprej v enakih okvirih kot za časa Jožefa II., le da so bila spet podrejena deželnemu glavarstvu.[38] Prav tako je ostala v veljavi reforma mestne uprave, torej magistratna ureditev.[39]

Tudi kar zadeva centralno policijsko oblastvo na Dunaju je prišlo do sprememb. V marcu 1791 je von Pergen odstopil, Leopold II. pa je določil, da so policijske direkcije poslej podrejene deželnim predstojnikom.[40] Z reformami, tudi policijskega aparata, je imel Leopold II. izkušnje iz časa, ko je kot veliki vojvoda vladal v Toscani. Vendar pa je Leopold II. kmalu umrl in že spomladi 1792 ga je nasledil Franc, ki je januarja 1793 grofu von Pergenu kot državnemu ministru ponovno podredil javno in tajno policijo, kot jo je vodil pod Jožefom II. Pergen oziroma policijsko dvorno oblastvo je bilo podrejeno neposredno cesarju.[41] V ta čas pa sodi tudi ustanovitev policijske direkcije v Ljubljani, ki se je dokončno izločila iz magistratne uprave in kot taka, seveda z večkratnimi spremembami pristojnosti, delovala vse do leta 1866.

Namera, da dobi Ljubljana pravo policijsko direkcijo s policijskim direktorjem na čelu, je bila prvič izražena še za časa Leopolda II. v dekretu dvorne pisarne z začetka februarja 1792. Z njim so deželnemu glavarstvu sporočili, da je nj. c. k. veličanstvo odločilo odobriti fond za policijsko direkcijo in za policijskega direktorja imenovati Kajetana von Auersperga.[42] V začetku marca istega leta je dvorni kancler grof Kolowrat sporočil kranjskemu deželnemu glavarju Gaisrucku, da je iz erarja za ljubljansko policijsko direkcijo odobrenih 2090 goldinarjev letno, od tega je za plačo direktorja predvidenih 1000, za pisarja 300, za dodatnih osem po-

36 Istotam.

37 Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 144.
38 Istotam, str. 145.
39 Istotam, str. 152.
40 Istotam, str. 144.
41 Gebhardt, *Die Grazer Polizei 1786-1850*, str. 92.
42 AS 14, Resolucije za leto 1792, I. del, resolucija s 4. 2. 1792.

licijskih stražnikov skupno 640 goldinarjev ter 50 za dodatek ranocelniku in 100 goldinarjev za dve babici.[43] Nastavitev ranocelnika in babic, ki so nudili brezplačno pomoč revnim pri policijskih direkcijah, je bila novost, ki jo je uvedel Leopold II.[44]

Na sestanku, na katerem so 13. novembra 1792 prisostvovali deželni glavar Franc Ksaver von Lichtenberg, okrožni glavar Jožef Semen, ljubljanski policijski direktor Kajetan von Auersperg in ljubljanski župan Anton Podobnik, so sprejeli ukrepe, ki so omogočili, da je policijska direkcija 1. januarja 1793 začela z delovanjem.

Od odobrenih 2090 goldinarjev za leto 1792 so jih 1000 porabili za plačo policijskega direktorja, saj je ta dekret o imenovanju že prejel, pisar je plačo prejel od dneva zaprisege v septembru, ostalo osebje naj bi začelo dobivati plače, ko bi direkcija začela delovati. Sredstva, ki so jih prihranili na ta način, so uporabili za ureditev pisarne in opremo dodatnih stražnikov. Policijska posadka je štela 15 mož in stražmojstra, 10 mož je moral skupaj z njihovim plačilom odstopiti magistrat, 5 dodatnih mož pa so pridobili skupaj z invalidskim dodatkom 4 krajcarje dnevno od thurnskega regimenta. Za mesto stražmojstra z letno plačo 240 goldinarjev se je že prijavil podoficir Georg Huber, pripadnik istega regimenta. Stanovanje in urad policijskega direktorja naj bi začasno uredili v Buchenthallovi hiši, takoj ko bi izpraznili prostore v prvem nadstropju magistrata, kjer bi bili lahko v pritličju tudi prostori za stražnike, pa naj bi se preselil tja.[45]

Z istim datumom je deželno glavarstvo izdalo tudi okrožnico o uvedbi nove policijske ureditve v Ljubljani. Iz njene vsebine je razvidno, da so bili poleg policijskega direktorja in 15 policijskih stražnikov pri izvajanju nalog dolžni sodelovati tudi sodni sluge in nosilničarji, vkolikor je to dopuščalo njihovo delo. Tudi četrtni mojstri so ostali, za svojo službo pa so bili oproščeni obrtnega davka. Ker so bili brezplačni zdravniki in babice za mesto in predmestja že nastavljeni, so bili dodatno nastavljeni le še ranocelnik in dve babici.

Sledi opis nalog in pristojnosti policijske direkcije: skrb za izpolnjevanje zakonov in predpisov, vzdrževanje miru, reda, varnosti in v kolikor je bilo mogoče, odprava vsega, kar bi lahko škodilo javnemu in privatnemu blagostanju. Njene naloge so v okrožnici razdeljene na civilne, kriminalne in policijske zadeve.

V civilnih zadevah so bile pristojnosti policijske direkcije omejene na direktorjevo posredovanje pri manjših sporih in pretepih, v katerih ni prišlo do poškodb, o posredovanjih pa je moral direktor voditi natančen protokol.

V kriminalnih zadevah je moral direktor sodni oblasti v določeni meri pomagati pri pripravi preiskave. Če je zvedel za kriminalno dejanje, je moral dejanje potrditi, ugotoviti okoliščine, zbrati dokaze, poizvedeti o storilcu, podvzeti ukrepe za preprečitev njegovega pobega in ga, če je bilo mogoče, prijeti in zaslišati, nato pa prepustiti sodni oblasti.

Še vedno so ostale v policijski pristojnosti policijske naloge v najširšem smislu, kot so jih poznali starejši policijski redi - nadzor nad zdravstvenimi razmerami, živili, berači in klateži, tujci, požarno varnostjo, javnim redom, prodajo prepovedanih knjig in slik, gostilnami in javnimi prireditvami ter nevarnimi tajnimi združbami.

Policija je bila upravičena z vso resnostjo ukrepati brez ozira na stan, vendar tudi z vso previdnostjo, da s svojimi delovanjem ne bi neupravičeno škodila posameznikovemu dobremu imenu. V zadevah, ki so bile določene s predpisi, je morala delovati po njih, če pa je za določen primer manjkal predpis, je moral policijski direktor pridobiti navodilo deželnega glavarja. Stražnikom je bil dolžan v primeru potrebe pomagati vsak meščan. Posebna skrb je bila namenjena revnim, ki so jim bili ranocelnik in babici dolžni nuditi brezplačno pomoč, po navodilu ranocelnika so jim morali lekarnarji izdati tudi brezplačna zdravila.

Dolžnost policijskega direktorja je bila opravljati nadzor, pisati poročila in voditi protokole prejetih predpisov, protokol stanja prebivalstva po hišah, protokol prisotnosti tujcev, protokol poravnav manjših prepirov ter glavni protokol o vseh uradnih dejanjih, ki je moral biti deželnemu glavarju predložen vsak dan do 12. ure. Neposredno vodstvo policije je bilo pridržano deželnemu predsedniku, ki so ga morali o dogajanju dnevno obveščati.[46]

V primerjavi s starejšimi inštrukcijami opazimo, da je bilo področje policijskih zadeve še vedno zelo obširno, veliko bolj pa je poudarjeno sodelovanje policije s sodnimi oblastmi pri preiskavi ter vodenje različnih protokolov o policijskih zadevah.

Brez konfliktov nove policijske direkcije z magistratom seveda ni šlo. Že v septembru 1792, ko je policijski direktor pripravljal vse potrebno za začetek delovanja, se je magistrat okrožnemu glavarstvu pritožil, da bodoči direktor od njih zahteva predloge in poročila, ki bi jih lahko izdelal tudi sam, in da se do njih obnaša kot do podrejenega oblastva, ki je zadolženo za izvajanje njegovih odredb. Magistrat je prosil, da jih teh nalog razrešijo, in predlagal, da naj policijski direktor sam poskrbi za vzpostavitev vsega potrebnega za

43 AS 22, šk. 1.
44 Gebhard, *Die Grazer Polizei 1786-1850,* str. 82.
45 AS 14, okrožnice za leto 1792, okrožnica 13. 11. 1792.
46 Istotam.

začetek delovanja, saj delo po nepotrebnem povečuje, kar pomeni samo opravljanje istih nalog z več ljudmi. Zagotavljali so, da so poročila o stvareh, ki jih direktor ne more vedeti, pripravljeni dati, vendar ustno in brez nepotrebnih pisarij, ki samo povzročajo zastoje pri delu.[47] Okrožno glavarstvo jim je odgovorilo le, da bodo meje v pristojnostih med magistratom začrtane, ko bo policijska direkcija začela z delom.[48]

Kot je bilo dogovorjeno, so začeli problem pristojnosti razreševati v začetku leta 1793. V februarju je prejel magistrat dopis deželnega glavarja Gaisrucka, ki jih je obveščal o novi razdelitvi pristojnosti. Policijske zadeve je do tedaj izvajal magistrat pod vodstvom okrožnega urada. Vodstvo teh poslov je od okrožnega urada prevzela policijska direkcija. Tako kot je bil prej magistrat v policijskih zadevah podrejen okrožnemu uradu, je bil po novem v enakem razmerju do policijske direkcije. Ker v vsej monarhiji ni bilo magistrata, ki ne bi bil dolžan nuditi policijski direkciji potrebnih informacij in pomoči, tudi ljubljanski magistrat ni mogel zahtevati izjeme. Okoliščina, da je bil magistrat tudi sodna inštanca, ga ni smela ovirati pri tem, da s policijsko direkcijo sodeluje kot politični magistrat. Prav tako se je morala policijska direkcija držati razdelitve pristojnosti, kot jo je začrtalo deželno glavarstvo, in od magistrata neposredno zahtevati potrebne informacije le v nujnih primerih, sicer pa naj bi z magistratom korespondirala preko okrožnega urada. V prilogi so poslali še razdelitev nalog, za katere je bila pristojna policijska direkcija sama, tistih, za katere je bil pristojen okrožni urad, in tistih, ki sta jih morala reševati skupaj. Izključno v pristojnosti policijske direkcije je bilo vodenje evidenc o tujcih, ovadbe pri krajah in izdelava tiralic, nadzor nad čistočo in prehodnostjo ulic, nadzor pri gradnjah in obnovitvenih delih ter požarni nadzor (skupaj s protipožarno komisijo), nadzor nad javnimi prireditvami, podeljevanje licenc za plese, dovoljenja za glasbenike, lastnike redkih živali in drugih zanimivosti za razkazovanje občinstvu, odgon beračev in potepuhov, nadzor nad javno moralo, odpiralnim časom, kvaliteto prodajanih živil, mero in utežmi ter nadzor nad prepovedanimi igrami.

Okrožnemu uradu so bili brez vpliva policijske direkcije pridržani razglašanje tiralic, izdajanje potnih listin ter izdajanje licenc za zbiranje denarja za tiste, ki jih je prizadel požar.

Oba omenjena urada sta morala sodelovati pri določanju prodajnih mest za vse vrste blaga, posebno ob tržnih dnevih, ukrepih za polepšanje mesta, zadevah, ki se tičejo preskrbe, razsvetljave mesta, posebno pa pri zadevah, pri katerih so se predpisi spreminjali ali na novo uvajali. Deželno glavarstvo je zaključilo, da je samoumevno, da morata tako okrožni urad kot policijska direkcija za svoje pobude pridobiti soglasje deželnega glavarstva.[49]

Z ustanovitvijo policijske direkcije je dobila Ljubljana mestno policijo kot poseben državni upravni organ, podrejen deželnemu predsedniku in popolnoma ločen od magistrata. Kljub temu, da se v njeni neodvisnosti od mestne uprave, pristojnostih in nenazadnje obveznem vodenju številnih protokolov že zrcali novo pojmovanje policije, se je v njenih raznolikih nalogah še vedno kazala ideja o "dobro urejeni policiji" iz prejšnjih stoletij.

Policijska direkcija je, sicer s spremembami pristojnosti in večkrat povečanim moštvom, delovala vse do leta 1866.

VIRI IN LITERATURA

AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 7 – Deželno glavarstvo na Kranjskem
AS 14 – Gubernij v Ljubljani
AS 22 – Policijska direkcija v Ljubljani
ZAL - Zgodovinski arhiv Ljubljana
Splošna mestna registratura - Reg. I

LITERATURA

Čelik, Pavle: Cesarski orožniki pri nas (1850-1918). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 2, 2001, str. 146-150.

Gebhardt, Helmut: *Die Grazer Polizei 1786-1850.* Graz : Leykam-Verlag, 1992.

Kalc, Aleksej: Tržaško podeželje in policijski red iz 1777. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 9, 1999, št. 2, str. 271-286.

Priročniki in karte o organizacijski strukturi do 1918. Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste, 1988.

Valenčič, Vlado: Odnosi med ljubljanskim magistratom in državnimi oblastmi ob terezijanskih upravnih reformah. *Kronika*, 26, 1978, št. 1, str. 19-27.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev.* Ljubljana : Slovenska matica, 1996.

Žontar, Jože: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848.* Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1998.

47 ZAL, Reg. I., f. 29, šk. 83, koncept 17. 9. 1792.
48 ZAL, Reg. I., f. 29, šk. 83, dopis 29. 9. 1792.
49 ZAL, Reg. I., f. 29, šk. 83, dopis 18. 2. 1793.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Reformen des Laibacher Polizeiwesens in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts

Der polizeilichen Zuständigkeit unterstanden im 18. Jahrhundert nicht nur die Sorge um die Sicherheit, sondern auch die Markt- und Feueraufsicht. Diese Aufgaben lagen in der Mitte des 18. Jahrhunderts bei der Stadt, durch zahlreiche Verwaltungs- und Rechtsreformen gingen sie am Jahrhundertende über in die Zuständigkeit der Polizeidirektion in Laibach, einer Staatsbehörde, die getrennt vom Magistrat funktionierte.

Zur ersten Veränderung kam es im Jahre 1774, als die Aufsicht über die Durchführung von Aufgaben im Bereich der Polizeiangelegenheiten von einer besonderen Kommission bei der Landeshauptmannschaft übernommen wurde. Die Durchführung dieser Aufgaben stand nach wie vor unter der Aufsicht der Stadt, zugleich wurde aber für jeden der Tätigkeitsbereiche ein Kommissar seitens der Landeshauptmannschaft bestimmt.

Als 1783 die Landeshauptmannschaft aufgehoben wurde, übernahm die Aufsicht über dieses Gebiet die Kreishauptmannschaft, die Durchführung wurde aber 1785 dem neugegründeten Magistrat übertragen, fortan eine einheitliche Behörde für Gerichts- und verwaltungswirtschaftliche Angelegenheiten der Stadt. Zugleich begann man nach 1782 in den Hauptstädten der Gubernien Polizeidirektionen einzurichten (in Graz 1785). In Laibach blieb die Reform auf halbem Wege stecken. Die Durchführung der Aufgaben lag noch immer in der Zuständigkeit des Magistrats, der Magistratspolizeidirektion. Sie wurde vom jeweiligen Bürgermeister und unter Aufsicht des Kreishauptmanns und des Präsidenten des Guberniums geleitet.

Endgültig wurde das Polizeiwesen aus dem Rahmen des Magistrats ausgesondert, als zu Beginn des Jahres 1793 auch in Laibach eine Polizeidirektion ihre Tätigkeit aufnahm mit einem Polizeidirektor an der Spitze, der dem Landespräsidenten unterstellt war.

Der Arbeitsbereich des Polizeiwesens wurde durch Instruktionen bestimmt, die für Laibach und Vorstädte in den Jahren 1774,1789 und 1792 erlassen wurden. Die Palette der Polizeiangelegenheiten blieb in diesem Zeitabschnitt sehr breit, nach wie vor gehörte dazu die Markt- und Feueraufsicht. In den ersten zwei Instruktionen wurde ausdrücklich auf die alltägliche Meldepflicht der sich in der Stadt aufhaltenden Fremden und das Führen von entsprechenden Protokollen hingewiesen. Eine wesentliche Neuheit der letzten Instruktion stellt die Zusammenarbeit mit den Gerichtsbehörden bei der Untersuchung von Straftaten und bei der eventuellen Festnahme des Täters dar.

Die Polizeidirektion wirkte, zwar mit beträchtlichen Änderungen, bis 1866.

izvirni znanstveni članek

UDK 908(497.4 Kranjska) "1790/1791"
908(497.4 Ljubljana)"1790/1791"
prejeto: 20. 3. 2002

Eva Holz

dr. zgodovinskih znanosti, docentka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Gosposka 13, SI-1000 Ljubljana

Popotovanje cesarja Leopolda II. in neapeljskega dvora skozi Kranjsko v letih 1790 in 1791

IZVLEČEK

V letih 1790 in 1791 je bila Ljubljana deležna visokih obiskov. V razpravi sta prikazani obe plati medalje teh obiskov. Lepa stran, ki je bila namenjena navduševanju prebivalcev, je bila objavljena v časopisu Laibacher Zeitung. Nekoliko manj lepo ozadje tega dogajanja pa je predstavljeno na osnovi arhivskih virov.

KLJUČNE BESEDE
deželni stanovi, Ljubljana, potovanje, obiski, slovesni sprejemi

SUMMARY

THE TRAVELLING OF EMPEROR LEOPOLD II AND THE NAPLES COURT THROUGH CARNIOLA IN THE YEARS 1790 AND 1791

In the years 1790 and 1791 Ljubljana received high visits. In the treatise both sides of those visits are presented. The pretty side, which was intended for the enthusiasm of the inhabitants, was published in the newspaper Laibacher Zeitung. The somewhat less pretty background of those vents are presented on the basis of archival sources.

KEY WORDS
the States, Ljubljana, travelling, visits, solemn receptions

V letih 1790 in 1791 so skozi Ljubljano potovali zelo zanimivi gostje in dežela Kranjska se je morala pripraviti na visoke obiskovalce. Deželni stanovi so se ob tem znašli v precejšnjih škripcih; leto 1790 je bilo še leto žalovanja za cesarjem Jožefom II., v Evropi pa se je že čutila napetost in negotovost zaradi dogodkov v Franciji. Kranjskim deželnim stanovom se je nekako posrečilo, da so se vsem tem pastem spretno izognili in visokim gostom pripravili lep sprejem.

Obisk cesarja Leopolda II. v Ljubljani leta 1790 ter potovanje neapeljskega dvora na Dunaj in nazaj je na kratko opisal že Avgust Dimitz v Geschichte Krains. Ob tem je pripomnil, da je pisal na osnovi podatkov, ki jih je pobral iz poročil v časopisu Laibacher Zeitung. Za ta časopis je omenil, da je razmeroma težko dostopen. Želo je obžaloval, da nima o tem zanimivem obisku in o dogajanju okrog njega na razpolago drugih podatkov. V tem članku sem podrobneje povzela poročila iz Laibacher Zeitung in jih dopolnila z arhivskimi viri, tako da si lahko ustvarimo zaokroženo sliko o dogajanju.[1]

Poluradni ljubljanski časopis Laibacher Zeitung je v začetku avgusta 1790 med novicami iz tujine prinesel sporočilo, da sta se neapeljski kraljevski princesi Marija Terezija in Amalija Luisa zaročili z avstrijskima cesarskima princema Francem in Ferdinandom. Novica je prišla iz Rima.[2] Sredi avgusta je sledila novica, da bosta neapeljski kralj in kraljica z zaročenima princesama potovala na Dunaj, hkrati pa je časopis tudi poročal, "da bo naš cesar potoval gostom naproti na Reko".[3] To je pomenilo, da bodo vsi potovali skozi Ljubljano, ki se bo morala, tako kot ostali kraji ob poti, po kateri je bilo predvideno potovanje kronanih glav, pripraviti na dostojen sprejem. 17. avgusta je Laibacher Zeitung sporočila svojim bralcem, da bo "cesar prihodnji teden potoval na Reko preko Gradca, Ljubljane in Trsta, da bi sprejel neapeljskega kralja in kraljico ter obe princesi".[4] Ti dve novici je časopis povzel po dunajskih poročilih. Stanovski odbor v Ljubljani je vsa ta poročila vestno spremljal. Z Reke je 18. avgusta 1790 pripotoval sel z novicami, ki so potrdile časopisno pisanje, in prinesel tudi načrt predvidenega potovanja gostov čez naše ozemlje. Scenarij potovanja je bil kar obsežen pa tudi težaven, saj sta neapeljski kralj in kraljica s princesami potovala ločeno. Za oba je bilo tako treba zagotovitvi vse potrebno udobje in varnost, treba je bilo pripraviti pravo število voz in vprežnih ter jezdnih konj. Za ta del organizacije je poskrbela pošta, ki je bila po tedanji avstrijski zakonodaji monopolist tudi pri prevozu potnikov, pa četudi so bile to okronane glave. Načrt potovanja neapeljskega dvora, ki ga je prinesel sel z Reke, pa je bil sledeč.

Neapeljski kralj naj bi z Reke, kjer je stanoval v guvernerjevi palači, potoval proti Trstu. Tu je bil predviden dan postanka, stanoval pa bi v guvernerjevi palači. Na razpolago je imel 24 vprežnih in dva jezdna konja. Iz Trsta naj bi ga pot vodila do Planine, kjer bi stanoval pri grofu Kobenzlu, od tu je šla pot v Idrijo in naprej v Ljubljano, kjer bi stanoval v škofijskem dvorcu. Iz Ljubljane se je pot nadaljevala v Celje, kjer bi s spremstvom zasedel dve gostilni, potoval skozi Ernovž, kjer bi stanoval v gostilni, in nato naprej do Gradca, kjer se bi sešel s svojo kraljevsko soprogo in njenim spremstvom.

Neapeljska kraljica je imela na razpolago 42 voznih in dva jezdna konja (sem so prišteti tudi konji avstrijskega cesarja, ki ji bo prišel nasproti). Kraljica s spremstvom bi z Reke potovala proti Planini in naprej proti Ljubljani, kjer je bil predviden enodnevni postanek, nato je bilo predvideno potovanje v smeri Celje-Ernovž-Gradec, kjer je bil spet predviden počitek in srečanje obeh neapeljskih veličanstev ter skupna pot naprej proti Dunaju. Njeno veličanstvo ogrska kraljica bi prišla obema naproti do Brucka. Od Dunaja do Brucka bi imela na razpolago 16 vprežnih konj.

Za spremstvo neapeljskega kralja od Gradca do Mürzzuschlaga je bilo na razpolago 24 vprežnih konj, prav toliko tudi od tam do Dunaja. Spremstvo so sestavljali: komornik, dve komorni slugi, ranar, garderober, nadzornik, šest telesnih služabnikov, dva kuharja in štirje kuharski pomočniki, dva kurirja ter neapeljski poslanik z dvema služabnikoma. Vozili so se v dveh šesterovpregah in dveh četverovpregah, na razpolago so imeli tudi dva jezdna konja ter še dva voza, v katera so bili vprežení po štirje konji. Kralj je imel od Gradca do Brucka, kjer je prenočeval v poštni gostilni, na razpolago 46 konj, od Brucka do Neustadta, kjer je stanoval v Akademiji, 58 konj in od tu do Dunaja prav tako 58 konj.

Spremstvo neapeljske kraljice je bilo sestavljeno iz petih šesterovpreg in ene četverovprege, dveh voz s po štirimi konji; dva voza, s prav tako po štirimi konji in dva jezdna konja sta pripadala ogrski kraljici. Spremstvo ogrske kraljice je bilo sestavljeno iz dveh šesterovpreg in enega voza s po štirimi konji.

V spremstvu neapeljske kraljice so potovale tri kraljevske princese, ki so morale imeti lastne postelje, ena dvorna dama, dva komornika, štiri komornice in dva služabnika, osebni zdravnik, dve

1 Dimitz, *Geschichte Krains*, 239-245.
Arhiv republike Slovenije, Deželni stanovi – Reg. II. Grafschaft Mitterburg Angelegenheiten, v delu, ki nosi naslov Dvorna žalovanja. V nadaljevanju ARS. – Dež. stan. – Reg. II.

2 *Laibacher Zeitung*, 6. 8. 1790.

3 *Laibacher Zeitung*, 13. 8. 1790.

4 *Laibacher Zeitung*, 17. 8. 1790.

služabnici komornic, komornica dvorne dame, komornikov sluga, garderober, trije lakaji, en slaščičar, dva kuharja, dva kurirja in deset osebnih strežajev in kavalirskih slug.

Za njegovo veličanstvo ogrskega kralja pa ni bilo treba posebej skrbeti, ker je potoval v spremstvu dveh oseb in stanoval v drugem gostišču kot kraljica.

Označeno število konj so smatrali za tisto, ki je ravno primerno za delo, morali pa so poskrbeti, da je bilo vedno na razpolago dovolj konj, in paziti, da se na posameznih postajah ne bi nabiralo preveliko število konj. O potrebah po konjih so sporočale štafete, ki so potovale z Reke ob določenih dneh na določene poštne postaje, da ne bi prezgodaj najemali konj. V Gradec naj bi potniki pripotovali v časovnem razmaku enega dne. Zato so morali konji, ki jih je uporabljala prva skupina, delati tudi naslednji dan za drugo skupino. V Brucku so morali rezervirati dve gostilni. Neapeljski kralj naj bi stanoval v poštni gostilni, ogrski kralj in kraljica s spremstvom pa naj bi bivala v gostilni Labod (Schwan).[5]

Ob tem sporočilu so se znašle tako kresije kot stanovi v težavah. Spodobilo se je primerno sprejeti cesarja ob njegovi poti na Reko (in nazaj), hkrati pa je bilo treba misliti na to, da se še niso zaključila dvorna žalovanja za cesarjem Jožefom II. Treba je bilo loviti krhko ravnotežje med dvornim žalovanjem in izražanjem veselja nad cesarskim obiskom. Prav tako je bilo treba prirediti primeren sprejem neapeljskemu kralju, kraljici in princesam. Mestna oblast v Ljubljani in deželne oblasti so morale zelo tankočutno odločati, kako bodo uskladile te nasprotujoče si želje. Dan potem, ko so sprejeli sporočilo z Reke, je kresija prejela od stanovskega odbora sporočilo o tem, kaj pričakujejo od nje. Najprej so od kresijskih oblasti želeli doseči, da kmetje s svojimi prošnjami ne bodo nadlegovali cesarja na vsakem postajališču; vse pritožbe naj bi zbirali in jih vladarju predali šele v Ljubljani. Med plemiči pa je bilo treba izbrati delegacijo, ki bo šla počakat cesarja na deželno mejo. Ker je bil še čas žalovanja, si brez cesarjevega dovoljenja niso upali organizirati sprejema. Kljub temu pa so se skrbno pripravljali:

1. Topovi morajo biti pripravljeni, da bodo lahko pozdravili cesarja, če bo to dovoljeno.

2. Redutno dvorano je treba pripraviti za javni ples.

3. Lastnike hiš in stanovanj v Ljubljani bi bilo treba nagovoriti, da bodo pripravili slavnostno razsvetljavo, vendar pa jim je treba dopovedati, da ne smejo nič početi na lastno pest.

4. Vojska in mestna garda bosta morali pripraviti vse potrebno.

5 ARS. – Dež. stan. – Reg. II.

Neapeljski kralj Ferdinand IV. (1751-1825) (Meyers Enzyklopädisches Lexikon, Mannheim, Wien, Zürich, 1973)

Mrzlične priprave, čeprav v negotovosti, so se nadaljevale. Istega dne, 19. avgusta 1790, je bila posebna seja stanovskega odbora, na kateri so potrdili, da bo kresija lahko storila vse, kar je potrebno, da cesarja na poštnih postajah kmetje ne bodo nadlegovali s prošnjami. Brez dovoljenja zaenkrat ni bil možen noben izraz veselja, dovoljen je bil le sprejem plemstva. Prebivalcem je bilo zato treba dopovedati, naj se le pripravijo na slovesno razsvetljavo, vendar ne sme nihče nič početi na svojevoljno. Prav tako naj bi bili pripravljeni topovi za izstrelitev častnih strelov, če bo dovoljeno. Redutno dvorano naj bi pripravili. O tem sta se morala sporazumeti gledališki direktor in inženir Josef Schemerl. Mestna garda in vojska sta bili tudi pripravljeni. Treba je bilo razmišljati tudi o primernem številu voz in konj, ki bi jih morali imeti na razpolago, določiti je bilo treba odposlanstvo, ki naj sprejme cesarja. Odposlanci naj bi cesarja pričakali približno tri ure izven Ljubljane, določiti je bilo treba le še njihovo število. Izvedeli so, da so v Celovcu pripravili cesarju slovesno razsvetljavo in lep slavolok. Grof Gallenberg je predlagal, naj se sprejema na deželni meji poleg štirih že določenih odposlancev udeležita še grof Blagaj in baron Wolkensberg. Ker pa je kazalo, da ne bo na razpolago dovolj konj, so sklenili, da bodo odposlanci največ štirje.

Gubernij je potrdil, da bo cesar 24. avgusta pripotoval v Ljubljano. Še enkrat je bilo omenjeno,

naj cesarja med potjo ne nadlegujejo s prošnjami. Konec je bilo negotovosti o dovoljenem izražanju veselja. Bilo je dovoljeno, vendar ni smelo biti pretirano. Kresijsko navodilo je hišnim lastnikom naročalo, naj od 24. na 25. avgust prižgejo laterne na svojih hišah, kot je bil običaj.

22. avgusta so prebivalci Ljubljane dobili še zadnja navodila za izražanje veselja: razsvetljava je bila dovoljena, topovski streli pa prepovedani, vendar pa naj bodo topovi vseeno pripravljeni. Prebivalci so dobili navodilo, naj ob vladarjevem obisku vzklikajo: Naj živi kralj, naj živi najboljši kralj! Z Dunaja so sporočili, da so vladarju taki vzkliki zelo ljubi.[6] Kljub vsej živčnosti in prerivanju med člani stanovskega odbora, kdo se bo udeležil vladarjevega sprejema na deželni meji, je sprejem in bivanje Leopolda II. v Ljubljani potekalo v redu.

Vladar je s spremstvom pripotoval v mesto 24. avgusta okrog devetih zvečer, v mestu ga je pozdravila mestna garda. Naslednjega dne je med 6. in 12. uro dopoldne sprejemal v avdijenco, prav tako je bila avdijenca tudi popoldne. Popoldne si je ogledal tudi javne stavbe v mestu. Pri ogledu so ga spremljali nadvojvoda Leopold in kresijski glavar baron Ankershofen, polkovnik Struppi, oba delegata baron Schweiger in Rossetti ter deželni inženir Jožef Schemerl. Ob tričetrt na polnoč je vladar odpotoval proti Reki. Ob odhodu se je priporočil za prav tako prisrčen sprejem ob povratku. Njegov odhod je spremljala množica meščanov. Ob vladarjevem obisku so se izkazali tudi ostrostrelci. Za nastop so izbrali same lepo raščene možakarje. Njihova obleka in oborožitev pa sta bili: bele hlače in telovnik, zelen površnik, gamašni škornji, na glavi korzarski klobuk z belo in zeleno kokardo ter belim čopom. Od levega ramena proti desni strani je tekla zelena vrvica, na kateri je bil obešen rog za smodnik. V desnici so imeli risanico, na levem boku pa lovski nož. Poveljujoči stotnik je bil bivši vojaški sodnik pri pešcih regimenta nadvojvode Ferdinanda in tedanji krvni sodnik za Kranjsko gospod Karl Krobat, poleg njega so bili še štirje oficirji: doktor prava Morak, livar zvonov in ljubljanski meščan gospod Samassa, špediter gospod Anton Hofer in gospod Garzarolli. V vojaškem zboru je bilo tudi osem godbenikov, ki so z uspehom zaigrali vladarju podoknico. Zbor petih oficirjev in 70 ostrostrelcev je vadil vsak dan. Vadili so tudi turško muziko in svojo spretnost so pokazali ob vladarjevem obisku.[7] Vojaška godba je bila tedaj v Ljubljani zelo priljubljena tako zaradi lepih uniform kot tudi zaradi dobrega igranja.[8]

Potrebno je bilo misliti na slovesno okrasitev mesta ob vladarjevem povratku in na sprejem neapeljskih visokosti. Za to priložnost so predvidevali razsvetljavo, slavoloke in piramide; po takih okraskih so bili Ljubljančani že znani. Življenje v Ljubljani se je za nekaj dni prilagodilo navadam visoke družbe, ki je bila navajena večernih in nočnih zabav. Na posebni seji 25. avgusta je bilo sklenjeno in sporočeno odboru deželnih stanov, da je treba redutno dvorano spremeniti v kazino. Morali so pripraviti igralne mize s stoli, kartami in vsem, kar spada zraven. Kazino je moral biti urejen tako, da je bil v času bivanja vladarja odprt od šestih naprej, vstop pa naj bi bil dovoljen tudi častnim meščanom. Pripraviti je bilo treba tudi plemiško gledališče. Plemiški prijatelji gledališča so sporočili, da bi se vladarju, če se mu bo zdelo primerno obiskati gledališče, predstavili s komedijo. Stanovi so bili obveščeni tudi o tem, da je vlogo gostiteljice v času bivanja neapeljskega dvora v Ljubljani, prevzela nadvojvodinja Elizabeta,[9] ki je iz Innsbrucka pripotovala v Ljubljano 26. avgusta ob 7. zvečer. Naproti sta ji šla nadškof in kresijski glavar, mestna garda in zbor ostrostrelcev pa sta ji pripravila parado. Stanovala je v hotelu Divji mož.[10]

Hotel Divji mož je bil ustanovljen leta 1731 zaradi vladnega ukaza mestnemu magistratu, da mora poskrbeti za stanovanje potnikom in vojakom. Ko so se izboljšale ceste, je bilo tudi več popotnikov in poštno poslopje, kjer so prej prenočevali, ter privatne sobe niso več zadoščali. Tako je magistrat kupil dve hiši pri Rotovžu, ju med sabo povezal in oblikoval hotel. Tu je bilo na razpolago 10 sob, bile pa so namenjene potujoči gospodi. Hotel je sprejemal imenitne goste, kot so bili cesar Jožef II., cesar Leopold II., nadvojvodinja Elizabeta. Ime je dobil po sliki Herkula, ki jo je nosil na pročelju. Od leta 1763 je bil v privatni lasti, leta 1868 pa so ga opustili.[11]

Ob 9. zvečer se je pred hotelom zaslišala vojaška godba. Naslednje jutro je nadvojvodinja že začela s svojimi družabnimi obveznostmi. Najprej je prisostvovala pri sveti maši v stolnici, ob 12. uri je bil sprejem plemstva in poljub roke, popoldan je obiskala škofijo in si ogledala prostore, ki so bili namenjeni neapeljskemu dvoru. Zvečer je šla na zabavo v kazino. Tudi naslednji dan (28. avgust) je bil poln obveznosti. Začel se je s prisostvovanjem pri sveti maši v cerkvi Marijinega oznanjenja, sledil je obisk kadetnice, kapucinskega in uršulinskega samostana, ogledala si je tudi deželno gledališče. Popoldne je obiskala cerkve sv. Jakoba in si ogledala novi most in kanal (Gruberjev kanal). Večer je preživela v kazinu, kjer so njej na čast priredili

6 ARS. – Dež. stan. – Reg. II.
7 *Laibacher Zeitung*, 27. 8. 1790.
8 Čerin, Zgodovina vojaških oziroma turških godb. *Pevec*, 7, Ljubljana, 1927, 1-2, 11-12, 19-21, 26-28.
9 ARS. – Dež. stan. – Reg. II.
10 *Laibacher Zeitung*, 31. 8. 1790.
11 Vrhovnik, *Goslilne v stari Ljubljani*, 15-16; Costa, *Reiseerinnerungen aus Krain*, 25; Ljubljanski hoteli pred 100 leti. *Kronika slovenskih mest*, III, 1936, 46-47.

glasbeno akademijo. Klavir sta igrali grofica Porzia in gospa von Bonazza, pela pa je gospodična von Gasparini. Nadvojvodinjine družabne obveznosti so se nadaljevale tudi v naslednjih dneh. Tako je 29. avgusta po obisku maše v stolnici šla na sprehodno vožnjo po Zoisovem drevoredu, popoldne je obiskala Cekinov grad, pristavo gospoda ritmojstra von Szöghenya. Zvečer se je peljala na Podturn, kjer jo je čakala številna družba. 30. avgusta je obiskala mašo pri Usmiljenih bratih ter nato tudi njihovo bolnišnico. Sledil je obisk pri baronu Zoisu, kjer si je ogledala njegovo zbirko mineralov. Večer je preživela v kazinu, kjer jo je smel spremljati kresijski glavar.[12] Zadnji dan avgusta je nadvojvodinja začela družabni del svojega bivanja v Ljubljani z obiskom maše, ki jo je ljubljanski knezoškof daroval v cerkvi sv. Florijana. Popoldne ob 4. uri je bila zabavna vožnja po Ljubljanici. Predhodnico veseličnega brodovja sta sestavljali dve ladji, na katerih je bilo vojaštvo, sledila je ladja z godbeniki. Izmenično je bilo slišati glasbo trobent in pavk in še ene godbe. Tej ladji je sledilo brodovje več lepo okrašenih ladij. Na prvi se je peljala nadvojvodinja s spremstvom, v katerem so bili: dvorni mojster, višja dvorna mojstrica, prisotni komorniki, knezoškof, kresijski glavar. Na naslednji ladji so bili ljubljanske dame in ostalo plemstvo, sledila pa ji je še ena okrašena ladja, na kateri se je peljalo še ostalo nadvojvodinjino spremstvo. Sprevod sta zaključili še dve ladji z vojaštvom. Sprevod je plul od Ljubljane proti Vrhniki. Nedaleč od novega kanala se je brodovju priključila še ena ladja, ki je najprej izstrelila pozdravne salve. Na bregu je brodovje spremljala navdušena množica meščanov, nekateri so se s svojimi plovili priključili sprevodu. Proti večeru se je brodovje vrnilo v mesto. Tega večera je bila družba pri grofici Luisi Auersperg in tja je prišla tudi nadvojvodinja. Naslednji dan, 1. septembra, je nadvojvodinja najprej obiskala mašo pri očetih kapucinih, opoldne je na Podturnu obedovala s knezoškofom, zvečer pa je bil tam ples.[13]

Med tem časom si je inženir Schemerl razbijal glavo, kako naj okrasi mesto, da bo primerno lepo za sprejem neapeljskega kralja in kraljice ter kraljevskih zaročenk. Stanovom je v pismu pojasnil, da bo organiziral slovestno razsvetljavo in kako bo postavil slavolok. Pritožil pa se je zaradi pomanjkanja časa in tako spretno opravičil svojo odločitev, da bo slovesno dekoracijo pripravil na Glavnem trgu in jo naslonil na mestno hišo. Nekateri dvomljivci so med tem že začeli zbirati denar, vendar niso nabrali dovolj, da bi bilo za kritje stroškov dekoracije. Schemerl je menil, da morajo stroške okrasitve prevzeti deželni stanovi, nabrani denar pa naj podarijo mestni ubožnici. Po njegovem mnenju je bilo treba osvetliti tudi deželno hišo, stavbo nekdanje normalke in anatomijo. Cena razsvetljave in vseh priprav je bila 700 goldinarjev.[14]

Drugega septembra so topovski streli ob pol enih popoldne naznanili prihod cesarja in neapeljske kraljice s princesami in spremstvom. Njihov prihod v mesto so spremljali topovski streli, igranje na trobente in pavke, nastop meščanske garde, nastop izbranih ostrostrelcev ter vojaška godba.

Neapeljska kraljica s princesami se je nastanila v škofijskem dvorcu, cesar in nadvojvoda Aleksander Leopold pa v hotelu Divji mož. Za vse je bil obed pripravljen v škofijskem dvorcu. Istega večera je bilo mesto slovesno razsvetljeno. Razsvetljava in okrasje sta simbolično prikazovala poroko med člani avstrijskega in neapeljskega dvora. Svetlobni slap se je širil po ulicah, posebno lepo pa je bil okrašen slavolok. Ta je bil postavljen na antičnih arkadah, ki so se naslanjale na mestno hišo. Slavolok je bil sestavljen iz dveh kril. Vsako je sestavljalo šest arkad v rimskem slogu, bile so dolge 17,9 m, v višino pa so segale 7,89 m. Nad arkadami sta bili zgrajeni dve galeriji za godce. Okna mestne hiše in hiš, ki so se z obeh strani naslanjale na mestno hišo, so bila z obema krilomа povezana v celoto, okrašena so bila z zelenimi festoni. Vse to je osvetljevalo 4000 steklenih svetilk, ki so bile napolnjene z najboljšim oljem.

Portala deželnega dvorca in novega šolskega poslopja sta bila lepo okrašena, osvetljevalo ju je več kot 200 steklenih svetilk. Na oknih vseh hiš so svetile voščene sveče. Okusno je bila okrašena in osvetljena stavba kresijskega glavarja barona Ankershofna. V središču dekoracije sta bila na prosojnem papirju narisana cesarski grb in nekoliko nižje grb neapeljskega kralja. Levo in desno od grbov sta bili dve rožnati piramidi, na katerih so gorele bakle, ki jih je prižigal Amor, na eni piramidi sta bila prepletena avstrijski in siciljski grb, na drugi pa toskanski in siciljski. Nad obema so viseli poročni venci, ki so se končali v zelenih piramidah, od katerih je bila vsaka obdana še z vencem iz oljkovih mladik. Vsaka od teh simbolnih podob je merila v višino 2,52 m in v širino 1,26 m. Nad slikami je bil v plamenečih črkah latinski napis: Leopoldo II. Hung et Boh. Regi, Archiduci Austriae, etc, etc. Pio. Provido. Justo. Sapienti. Borussiam Pace; Gemino Hymenaeo Utramque Siciliam Austriae Adunati. Quum Mariam Theresiam Francisci Filii sui primogeniti Archid. Austriae sposam et M. Amaliam Ludovicam Ferdinandi Filii sui secundogeniti M. Hetr. D. sposam, Regias Utriusque Sicilae Principes, Neptes, jam Nurus Suas, Earumque Regios Genitores Ferdinandum IV. Caroli III. Reg.

12 *Laibacher Zeitung*, 31. 8. 1790.
13 *Laibacher Zeitung*, 3. 9. 1790.

14 ARS. – Dež. stan. – Reg. II.

Hisp. Filium, Regem et M. Carolinam A. A. Caes. Franc. I. et M. Teresiae Filiam, Reginam Utriusque Siciliae, Eadem classe advolantes Comitante Archid. Austr. Filio Suo quartum genito Leopoldo Flumine per Labacum Ducatus Carniolae Metropolim IV. Non Septembris 1790 adduceret, hoc laeti animi monumentum D. D. D. Capitaneatus Circuli Labacensis. Te simbolne podobe je razsvetljevalo po 15 steklenih svetilk.

Lepo je bila razsvetljena tudi stavba inšpektorata. Na balkonu so postavili dva stebra, ki sta nosila kratici F.C. in P.L., prepleteni med seboj. Za njima pa je v vencu iz lovorovega listja stal napis: Deo caris mobisque gratis Majestatibus Utriusque Siciliae et Austriae.

Kraljevski višji urad je nad glavnimi vrati nosil dve simbolni sliki, ena je predstavljala zaloge blaga, druga pa plovbo po Ljubljanici. Ob tem je bil še napis: Opes Subditorum opes Principum. Tudi ti dve podobi so osvetljevale steklene svetilke in voščene sveče na oknih.

S steklenimi svetilkami in voščenimi svečami so bile lepo razvetljene tudi hiše privatnikov. Omeniti velja hišo vdove Mulej, pa Kargnijatičevo (Cargniatiševo), Rodeževo, Fantončevo in Pichlerjevo hišo. Njihova razsvetljava je izražala dober okus in harmonijo. Za svoj trud so bili prebivalci Ljubljane poplačani s tem, da so lahko uživali ob pogledu na cesarja, njegovo sestro neapeljsko kraljico Marijo Karolino in na obe princesi.

Tretjega septembra je cesar dopoldne in popoldne sprejemal v avdijenci. Dostop je bil dovoljen vsakomur. Neapeljski dvor in nadvojvodinja Elizabeta so ob pol dvanajstih prisostvovali maši v stolnici. Nato je bil v škofijskem dvorcu sprejem za plemstvo, kjer so lahko vladarju poljubili roko. Ob treh popoldne so pred stanovanjem neapeljskega dvora nastopili ostrostrelci, sodelovala je tudi dobra vojaška godba. Ob pol petih popoldne pa so si visoki gostje ogledali Desselbrunnerjevo suknarno. Po ogledu so se podali v Zoisov drevored, kjer so neapeljski kraljici predstavili dame. Neapeljska kraljica je zbranemu plemstvu predstavila princeso Marijo Terezijo kot bodočo avstrijsko nadvojvodinjo. Cesar se obiska suknarne in sprehoda ni udeležil, ker je bil zaposlen z državniškimi opravki. Zvečer so si gostje v razkošno razsvetljenem deželnem gledališču ogledali priljubljeno Kozebujevo dramo Menschenhass und Reue. Izkupiček 235 forintov in 40 krajcarjev je bil namenjen ubožni blagajni. V mestu je ta večer igrala turška godba.

Četrtega septembra navsezgodaj zjutraj med 6. in 7. uro so cesar, neapeljska kraljica s princesami in spremstvom odpotovali naprej proti Celju in Gradcu. Nadvojvodinja Elizabeta jih je spremljala do Podpeči, nato pa se je vrnila v Ljubljano. Neapeljska kraljica je v zahvalo za sprejem in kot potrditev svojega dobrega počutja obdarovala kresijskega glavarja z zlato tobačnico, okrožnemu komisarju grofu Barbu je podarila zlato žepno uro, prav tako je z zlato žepno uro obdarila tudi knezoškofovega administratorja. Vojaško godbo ostrostrelcev je obdarila z 20 dukati (godbo je kasneje tudi neapeljski kralj obdaril z 12 dukati), vojaška straža je dobila 15 dukatov, služabniki v knezoškofovem dvorcu so dobili 60 dukatov.[15]

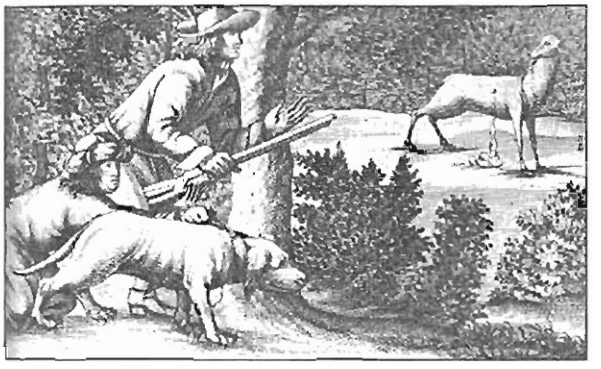
Po 9. uri zvečer istega dne je pripotoval v Ljubljano neapeljski kralj, ki si je izbral nekoliko drugačno pot od Reke do Ljubljane. V njegovem spremstvu je bil tudi njegov opolnomočeni poslanec na dunajskem dvoru markiz de Gallo. V Ljubljani ga je sprejela nadvojvodinja Elizabeta.

Na tem potovanju si je neapeljski kralj ogledal kobilarno v Lipici, 4. septembra pa je pripotoval v Idrijo. Prispel je s tremi vozovi in se najprej ustavil v idrijskem gradu (Gewerkeneg). Tu so ga pričakali direktor rudnika in rudarski svetnik grof Inzaghy, prisotni gubernijski svetnik in dvorni trgovski komisar plemeniti Leitner ter še drugi uradniki. Postavili so častno stražo, paradirali so mladi rudarji v uniformah, igrala je vojaška godba. Člani častne straže so se postavili pred vrata vladarjeve sobe. Kralj in spremstvo so se preoblekli v rudarske uniforme in se v spremstvu dveh šefov in drugih gubernijskih uradnikov odpravili v jamo. Vsa pot je bila razsvetljena z voščenimi svečami, kar je ustvarilo pravljičen vtis in spodbudilo kraljevo navdušenje. Dva rova, v katerih je kralj sam izkopal rudo, so v večen spomin na njegov obisk poimenovali po njem in po neapeljski kraljici. Po ogledu jame si je kralj ogledal še druge rudniške naprave in znamenitosti. Ogledal si je tudi veliko skladišče živega srebra in pripravo živega srebra za tovorjenje. Končno se je odpravil nazaj v grad. Ker na potovanju ni obedoval, se je s spremstvom ob treh popoldne odpravil proti Ljubljani,[16] kamor je prispel ob devetih zvečer. Sprejela ga je nadvojvodinja Elizabeta. V njegovo čast so ustrelile topovske salve, nastopili so ostrostrelci in meščanska garda. Mesto je bilo slovesno razsvetljeno.

Petega septembra ob pol osmih se je kralj, opravljen v lovsko uniformo, odpravil na lov na vodne ptice. Brodovje, ki je odplulo po Ljubljanici, je nosilo neapeljskega kralja, oblečenega v lovsko obleko, ostrostrelce in spremstvo. Zaradi dežja se je lov zgodaj končal, kralj je ustrelil le nekaj vodnih ptic in ob 12. uri so se že vrnili v mesto. Popoldne je kralj obiskal strelišče. Spretni strelci so si pridobili njegovo občudovanje. Meščanski kositrar Mihael Reitter se je celo zapisal v kraljeve lovske anale. Vladar se je nato odpravil k nadvoj-

[15] *Laibacher Zeitung*, 7. 9. 1790.
[16] *Laibacher Zeitung*, 14. 9. 1790.

Prežanje in uplen jelena.

vodinji Elizabeti. Zvečer je bila slavnostna razsvetljava mesta, pripadniki lovske druščine so v redutni dvorani pripravili ples, ki so se ga vsi udeležili v lovskih oblekah.

Šestega septembra proti četrti uri zjutraj je neapeljski kralj nadaljeval svojo pot proti Dunaju. Istega dne je po šesti uri odpotovala proti Trstu in Benetkam tudi nadvojvodinja Elizabeta, ki je ob odhodu bogato obdarila ubožnico, kadetnico in vojaško stražo, vojaška godba je dobila 12 dukatov.[17] Še istega dne je pripotovala v Trst, kjer si je ogledala razne znamenitosti in se pogovarjala z ruskim kapitanom, ki je priplul iz Katarja. Nato se je odpravila v kazino. Osmega septembra je obiskala še druge zanimivosti, prisostvovala je plesni slovesnosti, zvečer pa je obiskala guvernerja. Devetega septembra je odpotovala proti Gorici, od tam pa je nameravala v Benetke, Verono in Innsbruck.[18]

Cesar se je za lep sprejem in razkošno razsvetljavo mesta stanovom zahvalil 19. septembra. V zahvali je omenil, da so ob vsej poti stanovi in kresijski glavarji tekmovali, kdo se bo izkazal bolj vdanega. Vsa ta prizadevanja so vladarja ganila, vendar pa je organizatorje tudi ukoril. Jasno je zapisal, da mu je neprijetno, če njegova potovanja odtegujejo prebivalce od njihovega dela in običajnega življenja ter jim povzročajo stroške, kajti njegova potovanja so namenjena predvsem dobrobiti podložnikov. Cesar je hvaležen za razkošen sprejem, hkrati pa sporoča vsem, da si v bodoče prepoveduje taka slavja, parade in sprejeme ter da namerava po deželi potovati neopažen.[19]

Ko so vladarji odpotovali in se je navdušenje in razburjenje nekoliko umirilo in ko so stanovi dobili še omenjeno cesarjevo pismo, se je začel čas za obračune. Obračunati je bilo treba stroške za slovestno razsvetljavo in slavolok, ki ga je pripravil inženir Schemerl. Ta slavolok je zbudil posebno pozornost, bil je trikrat razsvetljen. Stroški so bili višji, kot je predvideval. Znašali so 862 fl in 50 kr in Schemerl je trdil, da mora takoj plačati delavce in dobavitelje. Ko so odprodali les, iz katerega je

Po lovu na merjasca.

Gonjači preganjajo volka.
Vse lovske ilustracije so iz Der Dianen Hohe und Niedere Jagd-Wissenschaft ausführlich zu befinden: Mit grosser Arbeit inventiret und beschrieben von Johann Täntzern. Hiernächst ist Als ein neuer und besonderer Theil mit beygefüget Der Edle Hirsch-gerechte Jäger kurz, doch gründlich verfertiget von Johann Wilhelm von Pärson, Ihro. Röm. Kayserl. Majestät Ober-Forst-Meister zu Podiebrat im Königreich Böhmen. Mit vielen Kupferstichen. Leipzig.

17 *Laibacher Zeitung*, 7. 9. 1790.
18 *Laibacher Zeitung*, 21. 9. 1790.

19 ARS. – Dež. stan. – Reg. II.

bil slavolok, so se stroški znižali za 44 fl. Obravnave in dokazovanja, kdo bo plačal, so se vlekla še do avgusta leta 1791. Takrat so sklenili, da stanovska blagajna prizna inženirju Schemerlu stroške 811 fl in 48 kr in jih tudi poravna. Prav tako so stanovi še v letu 1791 razpravljali o stroških, ki so nastali ob cesarjevem obisku in potovanju neapeljskega dvora skozi Ljubljano. Stroške za Te Deum laudamus so iz gledališke blagajne preložili na stanovsko. Aprila 1791 je arhivar predložil račun za cesarjevo potovanje na Reko in nazaj in za bivanje nadvojvodinje Elizabete in neapeljskega dvora. O pravilnosti in napakah pri računih so odločali v Gradcu. Avgusta 1791 so stanovskemu odboru sporočili, da je večina računov pravilno sestavljena in opremljena s potrebnimi podpisi in žigi.[20]

V marcu 1791 sta se neapeljski kralj in kraljica vračala z Dunaja proti Trstu, na poti ju je spremljal tudi cesar Leopold II. Načrt potovanja je bil opisan v časopisu Laibacher Zeitung 8. marca 1791. Na pot so se z enodnevnim razmakom odpravile štiri skupine. V prvi skupini je bilo na razpolago 23 konj. V tej skupini so potovali neapeljski kralj, knez Riaro, markiz de Gallo in nekaj dvornih služabnikov neapeljskega kralja. Na pot naj bi odšli 10. marca. Proti Ljubljani naj bi potovali čez Celovec. Druga skupina naj bi odpotovala 11. marca in šla po isti poti do Ljubljane. Tretja skupina naj bi se na pot odpravila 12. marca. V tej skupini so potovali neapeljska kraljica, nadvojvoda Ferdinand z ženo Luiso, dvorne dame, avstrijski cesar z dvema nadvojvodoma in markiz Manfredini. Njihova pot je vodila čez Gradec v Ljubljano. Četrto skupino so sestavljali predvsem dvorni sluge neapeljskega kralja. Ta skupina naj bi šla na pot 13. marca in potovala po isti poti kot skupina, v kateri je bil avstrijski cesar.[21] Časopis Laibacher Zeitung je 11. marca 1791 potrdil novico, da bo cesar res potoval čez Kranjsko.[22]

Skupina, v kateri je potoval neapeljski kralj, je odrinila z Dunaja 10. marca, 14. marca se je ustavila v Celovcu. Kralj je stanoval v gostilni Pri soncu (Bey der Sonne), kjer so mu postavili častno stražo. V Celovcu si je ogledal tovarno svile trgovca Motitscha, zvečer pa je sprejel plemstvo. Naslednjega dne se je ob pol sedmih odpeljal v Borovlje na ogled znamenite puškarne. V Celovec se je vrnil okrog 11. ure, proti drugi popoldne si je ogledal še Tissovo suknarno, okrog 3. ure se je prikazal na okusno okrašenem strelišču. Nato je s spremstvom odšel v deželno hišo. Tu ga je v soju bakel čakalo plemstvo, njemu v čast je bila pripravljena slovesna glasbena akademija. 16. marca ob šestih zjutraj je s spremstvom odpotoval čez Ljubelj proti Ljubljani.[23]

Predvideno je bilo, da bodo med 16. in 19. marcem nekateri gospodje ostali v Ljubljani, ker bodo na Auerspergovem posestvu na Igu organizirali lov na medveda. Ti gostje naj bi nato 20. marca odpotovali čez Trst in Gorico proti Benetkam, kamor naj bi pripotovali 24. marca. V Benetkah naj bi se zadržali do 31. marca, 1. aprila pa nadaljevali potovanje čez Padovo, Firence, Rim, preko Gaete do Neaplja.[24]

V spomnih na ljubljanski kongres sv. alianse leta 1821 je Henrik Costa opisal obisk neapeljskega kralja na ljubljanskem gradu ter njegovo hrepeneče pogledovanje proti Igu in okoliškim gozdovom. Omenil je sprehajalno palico, na katero se je naslanjal postarani vladar. Ročaj te palice je bil iz gamsovega roga, ki naj bi ga kralj uplenil na lovu na Igu pred tridesetimi leti. O tem gamsu je bilo kasneje izraženih kar nekaj dvomov, zato poglejmo, kako so v marcu leta 1791 organizirali lov na posesti grofa Auersperga na Igu.[25]

Priprave na lov so se začele že 6. marca. Cesar Leopold II. je želel, da bi se njegov svak neapeljski kralj udeležil tega lova. Lov naj bi vodil knez Adam Auersperg, stroške lova bi, kot veleva čast, gorečnost in vdanost, nosili kranjski deželni stanovi in lastnik posesti grof Auersperg. Predvidevali so, da bo za lov potrebno zbrati približno 4000 gonjačev, ki bi jih nabrali med kmečkim prebivalstvom. Zato so organizatorji lova zaprosili za sodelovanje tudi plemiške sosede. Lov so zastavili tako obsežno, da so zajeli še mejne posesti: grofijo Turjak, grofijo Kočevje, gospostva Zonek, Bistro, Čušperk, Snežnik, Beli kamen, Ortnek, Haasberk in Ribnico. Knez je zato prosil vse sosede za pomoč in sodelovanje. Pomagali naj bi predvsem s svojimi podložniki, ki bi jih dali za gonjače, pa tudi s svojimi lovci in gozdnimi hlapci.

Da bi bil lov čim varnejši pa tudi uspešen, sta knežji gozdni mojster Johann Michael Rothauer in lovec Johann Georg Weinmann predložila knezu spomenico, kaj je treba urediti.

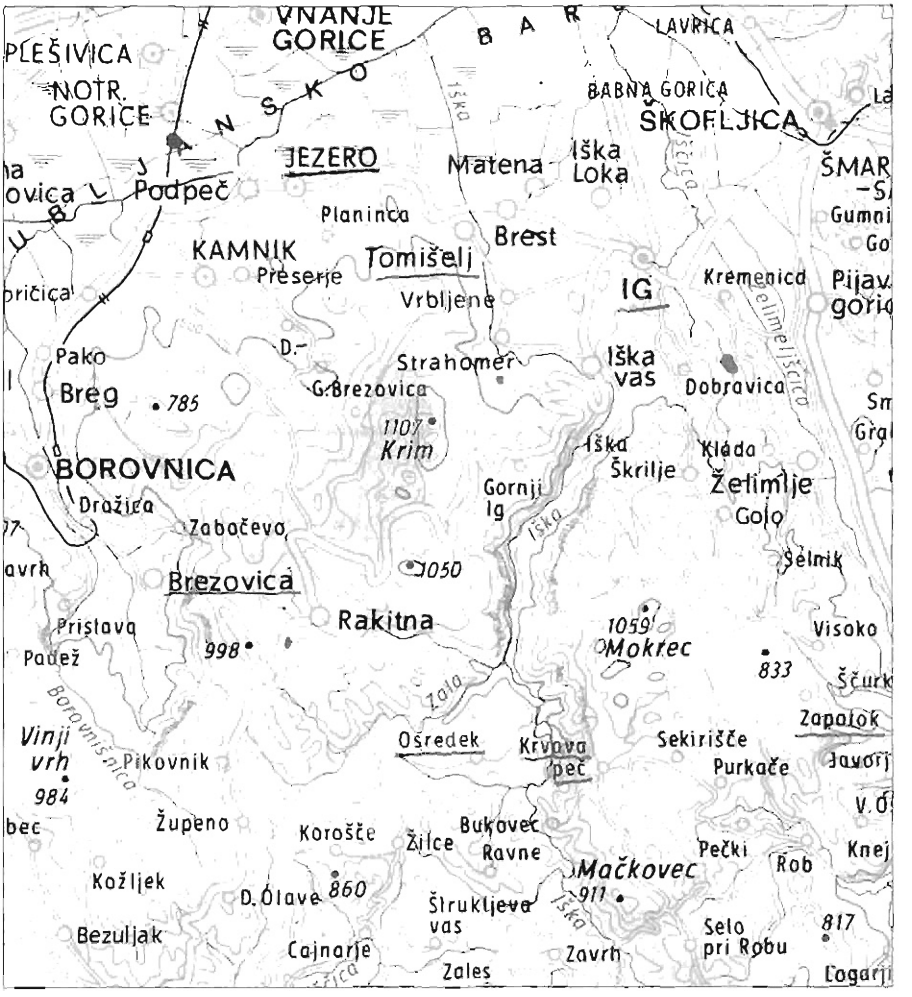
"Najponižnejša spomenica Vaši Ekscelenci

Glede lova na medveda najponižnejše predlagamo:

1. Za lov na medveda potrebujemo 4000 močnih kmetov, ki jih bomo uporabili kot gonjače. Vsak kmet mora imeti s seboj baklo, kresilno gobo ali pa kresilo.

2. Tem kmetom je treba dopovedati, da se morajo oskrbeti s hrano za pet dni in sicer za 14., 15., 16., 17. in 18. marec tako, da nam ne bo treba misliti še na to. Zborno mesto in dan za lov bosta

20 ARS. – Dež. stan. – Reg. II.
21 *Laibacher Zeitung*, 8. 3. 1791.
22 *Laibacher Zeitung*, 11. 3. 1791.
23 *Laibacher Zeitung*, 25. 8. 1791.
24 *Laibacher Zeitung*, 8. 8. 1791.
25 Holz–Costa, *Ljubljanski kongres 1821*, 50.

Prizorišče medvedjega lova.

kmalu znana. Nespodobno pa je upanje ljudi, da jim bo cesar za to plačal.

3. Vsaka skupina naj prinese s seboj seznam, ki ga bo sestavil uradnik ali sodnik. Iz tega seznama bomo razbrali število gonjačev in tudi videli, kdo manjka. Ne mislimo, da se ljudje ne bodo odzvali ukazu in se lova ne bodo udeležili ali pa se bodo ukazu celo upirali. Zdi se nam le primerno izvedeti za neposlušneže, da bi jih kasneje, če bi pri lovu nastale težave, lahko obtožili.

4. Mejna posestva morajo dati na razpolago svoje lovce in gozdne hlapce. Oboroženi morajo biti s puškami in pištolami. S seboj naj bi imeli tudi orožje za slepo streljanje. Tudi njim bosta v kratkem sporočena mesto in čas zbiranja."

Tej spomenici je bil priložen še seznam naborniih okrajev, v katerih so nameravali novačiti gonjače: Snežnik naj bi dal 300 gonjačev, Kočevje 600, Ribnica 500, Haasberk 500, Zonek 400, Bistra 200, Turjak 600, Čušperk 400, Boštanj 500, Logatec 250 in Polhov Gradec 250 gonjačev.

Sedmega in osmega marca sta bili še dve posebni seji stanovskega odbora, na katerih so izpopolnjevali in dopolnjevali lovski načrt in zahteve knezovega gozdnega mojstra. Spomenico gozdnega mojstra so prepisali v desetih izvodih in jo razposlali omenjenim gospostvom. Najprej so računali na 4000 gonjačev, nato pa so jih iz varnostnih razlogov dodali še 500, ki so jih zanovačili v naborniih okrajih Logatec in Polhov Gradec. Na seji 8. marca so sklenili, da je treba gonjače razporediti tako, da bodo zasedli vse prostore, kjer bi divjad lahko zbežala.[26]

Knez Auersperg je pripotoval 9. marca v Ljubljano, po obedu se je takoj odpravil naprej na Ig, da bi dokončno uskladil priprave na medvedji lov.[27] Dokončni načrt lova je predvideval, da 4500 gonjačev zasede ozemlje od Zoneka do 8 milj (60,6 km) oddaljenih hribov in gostih gozdov. Gorelo naj bi 20.000 kresov, ki bi divjačini preprečevali preboj obroča, v katerega so jo ujeli. Z gospostva Zonek je 10. marca razposlal razpored, kam naj

[26] ARS. – Dež. stan. – Reg. II.
[27] *Laibacher Zeitung*, 10. 3. 1791.

katero gospostvo pošlje svoje ljudi. Grofija Kočevje jih je morala poslati v Zapotok, gospostvo Ribnica, Ortnek in grofija Turjak so jih razpostavili pri Krvavi Peči, gospostva Snežnik, Haasberk in Nadlišek so poslala ljudi k Osredku, gospostvo Čušperk je postavilo gonjače pri Golem, gospostvo Boštanj pri Studencu, Gospostvo Bistra pri Brezovici, gospostvo Zonek pri Tomišlju, gospostvi Polhov Gradec in Logatec pri Jezeru, prav tam naj bi bili tudi ljudje ljubljanske komende. Enajstega marca je grof Joseph Maria Auersperg določil kraj, kjer so se morali zbrati gonjači. Sosednja gospostva je tudi uradno opozoril na lov, da se bodo uradniki teh gospostev znali primerno obnašati v času lova. Kajti če bodo pravočasno obveščeni, se ne bodo mogli upirati in izmikati. Zato je bil sprejet ukaz, ki je določal, da "se bo lov na medveda v čast Njegovega veličanstva siciljskega kralja začel 14. marca ob 7h zjutraj, zato naj vsako gospostvo, tako kot je bilo sporočeno že 7. t.m., skliče gonjače, lovce in gozdne hlapce na določeni dan navsezgodaj".[28]

Cesar Leopold II.
(Josip Gruden: Zgodovina slovenskega naroda. Celje, 1992).

Dne 15. marca so bili v Ljubljani zbrani knez Adam Auersperg, grof Josef Maria Auersperg, Karl Lichtenstein, Nikolaj Esterhazy in bodoči deželni šef Johann grof Gaysruck s starejšim sinom. Pripravljali so se na sprejem neapeljskega kralja, ki so ga pričakovali 16. marca zvečer.[29]

Vse priprave in živčnost pa tudi strah pred nesrečo na lovu, ki so spremljali te priprave, so ostali bralcem časopisa Laibacher Zeitung skriti. Časopis je navdušeno in podrobno poročal o uspešnem lovu.

Neapeljski kralj je pripotoval iz Celovca 16. marca. 17. marca se je začel lov na medveda. Kralj s spremstvom se je proti Zoneku odpeljal po Ljubljanici. Plovbo je spremljala vojaška in turška godba. Ob prihodu je kralj takoj šel na pripravljeno visoko prežo, ki je bila od gradu oddaljena le 500 korakov. Lov se je začel takoj po 10. uri, izstrelili so več kot 10.000 strašilnih strelov. Gonjače so vodili knezovi in grofovi nadlovci na konjih. Lov je bil zelo dobro organiziran, hrup, ki so ga povzročali gonjači z lomastenjem, kričanjem in streljanjem, je bil pravilno razporejen. Po treh urah so se prikazali trije medvedje pri kraljevi visoki preži. Pred kraljevimi očmi je enega od njih ustrelil kraljevi komornik markiz Priore Ianucci, druga dva pa sta se pognala med lovce in zbežala v bližnji gozdiček. Gonjači so ju od tu pregnali. Neapeljski kralj je na tem lovu pokončal enega medveda in enega volka, s svojim ulovom je bil zelo zadovoljen. Na tem lovu so uplenili dva medveda, tri volkove, jelenčka ter več lisic in zajcev. Pod večer se je kralj odpravil proti gradu, ob poti so mu vzklikali vaščani. Na gradu so ga čakali trije nadvojvode, ki jih je cesar poslal iz Ljubljane na Zonek. Naslednji dan se je lov nadaljeval. Tokrat se je kralj odpravil na skoraj dve uri oddaljeno pogorje do neke jame, v katero se je skril roparski medved. Tri nadvojvode so se medtem v grajskem zverinjaku zabavali z lovom na medveda, ki so ga pred kratkim ujeli. Pokončal ga je nadvojvoda Karel, nadvojvoda Leopold in Ferdinand pa sta pokončala gamsa. Ob 4. uri popoldne se je neapeljski kralj s tremi nadvojvodami odpeljal po Ljubljanici nazaj v mesto. Na ladji, ki je pluta pred kraljevo, so bili lovci in lovski plen.

Kjer se v Ljubljanico izliva Iščica, je vladarja pričakalo več kot dvajset lepo okrašenih ladjic. Na njih so bili plemstvo, dame in kavalirji, oficirski zbor in več uglednih meščanov. Igrali sta turška in vojaška godba. Na obeh obalah Ljubljanice je zbrano ljudstvo z "vivat" klici pozdravljalo kralja. Ko se je kralj pripeljal nazaj v mesto, so se razlegli tudi streli iz pušk. Kralj in nadvojvode so odšli k cesarju v hotel Divji mož, od tu pa so se odpravili v svoja domovanja. Uplenjena divjačina je bila raz-

28 ARS. – Dež. stan. – Reg. II.

29 *Laibacher Zeitung*, 15. 3. 1797.

stavljena na Dvoru.[30] Ker so zveri veljale za nekoristne, jih je bilo treba uničevati na vse mogoče načine.[31] Slikar prof. Herrlein je ta lov tudi ovekovečil na sliki, ki jo je predstavil knezu Auersperg ob njegovi vrnitvi iz Benetk 16. aprila.[32]

Avstrijski cesar, neapeljska kraljica in trije nadvojvode so pripotovali v Ljubljano 17. marca 1791.[33] Pot jih je vodila čez Gradec, kjer so jim pripravili lep in slovesen sprejem.[34] Čez tri dni so veličanstva nadaljevala potovanje proti Trstu. Do Postojne so potovali skupaj. Od tu dalje je neapeljsko kraljico spremljal knez Auersperg do Trsta; cesar pa je iz Postojne odpotoval proti Gorici. V Trbižu sta se obe veličanstvi spet sešli in nato skupaj potovali do Benetk.[35]

Po štirinajstdnevnem bivanju v Milanu je avstrijski cesar konec maja 1791 odpotoval nazaj proti Dunaju. Pot ga je vodila čez Padovo, Benetke, Trst, kamor je priplul na lepo okrašeni ladji, Gorico, Ljubljano, Gradec na Dunaj.[36] V začetku junija se je cesarica odpravila v Gradec, kjer je želela počakati na cesarjevo vrnitev.[37] Vendar pa je pot nadaljevala v Maribor, kamor je s spremstvom pripotovala 14. julija in se naselila v gostilni Jelen. Po obedu se je v spremstvu nadvojvode Franca odpeljala do Drave, kjer sta se oba dobre pol ure zabavala z ribolovom. Od tam sta se odpeljala v drevored, od tu pa šla do gostilne Jelen peš, da bi ju ljudje lažje videli od blizu. Naslednja dva dneva čakanja na cesarja sta cesarica in nadvojvoda prebila tako, da sta prisostvovala maši v farni cerkvi, obiskala strelišče, si dala predstaviti plemstvo in se posvečala ribolovu.[38]

Cesar Leopold II. je s spremstvom pripotoval v Ljubljano 15. julija zvečer. Stanoval je pri Divjem možu. S spremstvom je zvečer obiskal gledališče, Ljubljana je bila sceveda slovesno razsvetljena. 19. julija zvečer so odpotovali proti Mariboru. Pot proti Dunaju so nadaljevali čez Gradec.[39] Na Dunaj so prispeli 27. julija.[40]

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv republike Slovenije
Fond Deželni stanovi za Kranjsko. Registratura II. Grafschaft Mitterburg Angelegenheiten (Zadeve glede grofije Pazin) v škatli z naslovom Dvorna žalovanja, 747/1790, 782/1790, 789/1790, 829/ 1790, 852/1790, 925/1790, 1253/1790, 1330/ 1790, 1349/1790, 52/1791, 519/1791, 885/1791, 925/ 1791, 423/1791, 432/1791, 436/1791

ČASOPISNI VIRI

Laibacher Zeitung – 6. marec 1790 do 21. september 1790; 8. marec 1791 do 29. julij 1791.

LITERATURA

Costa, Henrik: *Reiseerinnerungen aus Krain. Mit Ansichten von Laibach, Neustadtl, Veldes u. Lueg.* Laibach : Eger, 1848.

Čerin, dr. J.(osip): Zgodovina vojaških, oziroma turških godb. *Pevec*, 7, Ljubljana, 1927, str. 1-2, 11-12, 19-21, 26-28.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von den ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Vierter Theil: Vom Regierungsantritt Leopold I. (1657) bis auf das Ende der französischen Herrschaft in Illyrien (1813).* Laibach : Kleinmayr & Bamberg, 1876.

Holz, Eva – Costa, Henrik: *Ljubljanski kongres 1821.* Ljubljana : Nova revija, 1997.

Krivi lov v Karavankah = Die Wilderei in den Karawanken. Razstava ob deželni razstavi "vse je lov ... zgodovina neke kulture" = Ausstellung anläßlich der Landesaustellung "alles Jagd ... eine Kulturgeschichte". Šentjanž = St. Johann 1997.

Ljubljanski hoteli pred sto leti. *Kronika slovenskih mest*, III, 1936, str. 46-47.

Vrhovnik, Ivan /Staroslav/: *Gostilne v stari Ljubljani.* V Ljubljani : Jutro, 1926.

30 *Laibacher Zeitung*, 22. 3. 1791.
31 *Krivi lov v Karavankah = Die Wilderei in den Karawanken*, 14.
32 Dimitz, *Geschichte Krains*, Vierter Theil, Laibach 1876, 245.
33 *Laibacher Zeitung*, 18. 3. 1791.
34 *Laibacher Zeitung*, 22. 3. 1791.
35 *Laibacher Zeitung*, 22. 3. 1791.
36 *Laibacher Zeitung*, 3. 7. 1791.
37 *Laibacher Zeitung*, 14. 7. 1791.
38 *Laibacher Zeitung*, 26. 7. 1791.
39 *Laibacher Zeitung*, 22. 7. 1791.
40 *Laibacher Zeitung*, 29. 7. 1791.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Reise Leopolds II. und des neapoletanischen Hofstaats durch Krain in den Jahren 1790 und 1791

Im Jahre 1790 reiste der König von Neapel mit seiner Gattin und zwei Prinzessinnen, Maria Theresia und Amalia Luisa, die mit den kaiserlichen Prinzen Franz und Ferdinand verlobt waren, von Rijeka (Fiume) nach Wien. Der österreichische Kaiser Leopold II. reiste in Rijeka an, wo er den Hoftstaat von Neapel empfing, um darauf die Königin von Neapel und die beiden Prinzessinnen nach Wien zu begleiten. Die hohen Gäste machten auf ihrem Weg in Laibach halt. Das bedeutete für die krainischen Landstände und für Laibach eine große Ehre, aber auch eine große Bürde. In Laibach wurde der Hofstaat von Neapel im Bischofspalais untergebracht, der österreichische Herrscher und die Erzherzogin Elisabeth im damaligen Elitehotel *Wilder Mann*. Die Stadt veranstaltete während des hohen Besuchs einen feierlichen Empfang, Festbeleuchtung, es wurde auch das Kasino eröffnet. Kurzum, Laibach war bemüht, den Eindruck einer lebhaften Stadt zu übermitteln.

Der König von Neapel reiste auf einem anderen Weg von Rijeka nach Laibach. Er besichtigte das Gestüt von Lipizza und das Quecksilberbergwerk in Idria. Von Idria reiste er nach Laibach wo eine Wildvögeljagd vorgesehen war, die wegen Regen ausfiel.

Im Jahre 1971 kehrten der König von Neapel und seine Gattin in Begleitung des österreichischen Kaisers heim. Auch diesmal machten sie in Laibach Station. Für den König von Neapel wurde auf dem Landgut des Grafen Auersperg in Ig eine Bärenjagd veranstaltet.

Die Reiseorganisation übernahm die Post, die damals das Monopol für die Beförderung von Waren und Personen hatte, auch wenn es sich um gekrönte Häupter handelte.

Die Aufenthaltskosten der Hoheiten in Laibach, die Empfangs- und Beleuchtungskosten sowie Wildvögeljagdkosten trugen die Landstände. Die Kosten der Bärenjagd teilten sich dagegen Fürst Auersperg und die Landstände.

pregledni znanstveni članek
UDK 349.22:930.85(497.4 Ljubljana)"18"
prejeto: 18. 7. 2002

Sonja Anžič
magistrica znanosti (zgodovina), arhivska svetovalka, vodja enote, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

Postlana je postelja kranjskim lenuhom in potepuhom! Prisilna delavnica v Ljubljani

IZVLEČEK

S korenitimi ekonomskimi in socialnimi spremembami ter novimi pogledi na vprašanje ubogih v času humanizma je povezan nastanek in delovanje prisilnih delavnic. Prve zasledimo v evropskem prostoru v 16. stoletju, v habsburški monarhiji pa v drugi polovici 17. stoletja. Tudi v Ljubljani je bila 1754. leta ustanovljena kaznilnica in prisilna delavnica, 1847. leta pa nova, samostojna prisilna delavnica. Določila uredbe o njenem delovanju in hišni red sta podajala poglavitne smernice njenega delovanja, zato sta v prispevku podrobneje predstavljena. Pomembnejša sprememba pri delovanju prisilne delavnice je sledila v letih 1873 ter 1885, ko so v njenih okvirih pričeli ustanavljati poboljševalnice, ki so se kasneje osamosvojile, ter po prvi svetovni vojni, ko je bila prisilna delavnica ukinjena.

KLJUČNE BESEDE
prisilna delavnica, prisiljenec, 19. stoletje, Ljubljana

SUMMARY

THE BED IS MADE FOR THE CARNIOLIAN IDLERS AND LOITERERS! COMPULSORY WORKSHOP IN LJUBLJANA

The origin and operating of compulsory workshops are connected with thorough economic and social changes and with new views upon the question of the poor in the time of humanism. First such workshops in European space can be traced in the 16th century, and in the Habsburg monarchy in the second half of the 17th century. A bridewell was founded in Ljubljana in 1754, and a new independent compulsory workshop in 1847. Provisions and decrees on its operation, and the house regulations were presenting the principal guidelines of its functioning; thus they are in the contribution presented in detail. A significant change in operating of the compulsory workshop followed in the years 1873 and 1885, when within its frame bridewells were being founded; those later became independent, and after World War I, when the compulsory workshop was cancelled.

KEY WORDS
compulsory workshop, constraint, 19th century, Ljubljana

"Tako od mesta in deželnega sodišča v Ljubljani kot tudi kazenskega sodišča je bil zaradi svojega storjenega hudodelstva tatvine ab instantia Anton Klemenčič, rojen v Ljubljani, 16 let star, sin tukajšnjega paznika inkvizicijske hiše Klemenčiča, odpuščen in izročen mestu in deželnemu sodišču na podlagi opombe, vsebovane v poizvedovalni tabeli, naj se kot zelo nevarna oseba izroči v prisilno delavnico. Policijska direkcija je popolnoma istega mnenja s spoštovanim mestom (magistratom) in deželnim sodiščem glede tega, že večkrat kaznovanega in nepoboljšljivega potepuha (vagabunda) in se potemi taistega preda slavnemu magistratu k zakoniti pripravi v prisilno delavnico." (Nota [dopis] cesarsko-kraljeve policijske direkcije v Ljubljani, spisana 28. marca 1848 in poslana na mestni magistrat v Ljubljani).[1]

"Včeraj zvečer je bila tukaj pridržana, v mestu zaradi ponočnega klatenja poznana, razuzdana (zanikrna), neštetokrat zaprta punca (vlačuga) Agnes (Neža) Vidic, 31 let stara, katoliške veroizpovedi, samska, tukaj rojena, tačas stanujoča v Poljanskem predmestju št. 58.

Potem ko ta nepoboljšljiva, delomrzna, zelo nemoralna in pijači zelo vdana punca (vlačuga) kljub vsem prejetim opominom in popravnim kaznim na noben način ni zaposlena, temveč neprenehoma sledi razuzdanemu življenju, se jo preda za sprejem v prisilno delavnico." (Nota cesarsko-kraljeve policijske direkcije v Ljubljani, napisana 4. julija 1848 in poslana na magistrat v Ljubljani).[2]

"Znani Anton Petrovčič recte Ludovik se klati po svetu, od koder potem prihajajo od raznih občin tirjatve za povračilo podpor temu lopovu, ki je bil že okrog 40 krat radi vlačuganja zaprt. Tako tirjata zdaj Metković in Split. Lani je oblazil celo Tirolsko, del Bavarske in Zgornjo Italijo. Iz Italije so ga za vedno izgnali potem. Skoro od vsake tirolske sodnije smo dobili vprašanje o 'glasu' tega poštenjaka. Zato je zadnji čas, da se ga kurenduje, da ne bomo nadalje po nepotrebnem plačevali njegovih strokovno-znanstvenih potovanj. V Kurendo bilo bi vmestiti osobni popis, ki ni težak, ker je P. na eno oko slep in ker izgleda, kakor more le ljubljanska baraba izgledati. Bilo bi zahtevati odgona, Petrovčiča pa, dobro došlega, vtakniti v prisilno delavnico." (Uradno poročilo mestnega magistrata o Petrovčiču z dne 5. junija 1907).[3]

"Ko je obtoženec prestal dne 7. avgusta 1908 kazen 2 letne ječe v Gradiški, se je vrnil v Viško občino, tam kak dan delal, večinoma se pa okoli potepal, nabavil si tudi orgeljce ter od hiše do hiše hodeč beračil in ljudi nadlegoval. Slednjič so ga ljudje ovadili pri orožniški postaji vsled delomržnje in nadležnega beračenja. Dne 17. septembra 1908 ga je orožniška patrola, obstoječa iz c.k. postajevodje Alojzija Bizjaka in c.k. orožnika Alojzija Adamiča, aretovala. Ko sta ga hotela orožnika odvesti, je prijel orožnika Alojzija Adamiča za roko, raztepal in brcal z rokama in nogama, ter pri tej priložnosti tudi oba orožnika lahko telesno poškodoval in ga je morala omenjena patrola na tla vreči, da ji je bilo možno ga ukleniti. Obtoženec sicer dejanje taji, in pravi, da je pri aretaciji le rekel, da je nedolžen in da je bil takrat pijan, priči Alojzija Bizjak in Alojzij Adamič sta pa zaprisežena izpovedala, da se je obtoženec pri aretaciji upiral z naporo vseh moči, da bi aretacijo onemogočil. Tudi priča Neža Orehek je pod prisego izpovedala, da je vidla aretacijo obtoženčevo in vidla, da se je obtoženec upiral, kolikor se je mogel, suval in brcal okoli sebe, se metal po tleh in glasno kričal, da ne gre z orožnikoma. Po pričevanju Franceta Oblak je pa tudi dognano, da se obtoženec ni prizadeval, se pošteno preživeti, marveč da je obtoženec na javni cesti in od hiše do hiše prosjačil. Na podlagi tega pričevanja prič se je torej sodni dvor o krivdi obtoženčevi prepričal, ker je dejanje popolnoma dognano; krivdorek je tedaj utemeljen. Kazen je bilo po § 82 II odst. k.z. odmeriti z težko ječo od enega do pet let. Olajšilno je: pijanost, obtežilno pa: snidenje hudodelstva in prestopka, povratek, ter to, da je pri upiranju tudi oba orožnika poškodoval. Z ozirom na snidenje hudodelstva in prestopka uporabila se je določba § 35 k.z. Izrek o povračilu stroškov kazenskega postopanja in izvršitvi kazni temelji na § 389 k.p.r. Ker je bil obtoženec tudi po § 1 in 2 zakona z dne 24. maja 1885 št. 89 drž. zak. krivim spoznan, je izrek, da je dopuščeno, obtoženca držati v prisilni delavnici po prestani kazni, v smislu § 7 omenjenega zakona upravičen." (Razsodba c.-kr. deželne sodnije v Ljubljani glede Antona Zlobca z dne 10. oktobra 1908).[4]

To so štirje izmed številnih primerov, ki jih lahko preberemo ob pregledovanju arhivskega gradiva, nastalega pri delovanju prisilne delavnice v Ljubljani. Takšnih inštitucij, ki so delovale v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja, danes pri nas ne poznamo več. Ohranilo pa se je, kot rečeno, arhivsko gradivo, ki nam omogoča spoznati namen, ustanovitev, delovanje in življenje v taki, današnjemu človeku povečini nepoznani ustanovi. Poglejmo v začetke nastajanja prisilnih delavnic.

1 ZAL, LJU 489, fasc. 503, fol. 275.
2 ZAL, LJU 489, fasc. 503, fol. 302.
3 ZAL, LJU 489, fasc. 1354, fol. 132.
4 ZAL, LJU 489, fasc. 1354, fol. 290-291.

K.k. Landesregierung für KRAIN!

Zl. 7472 VII 20

Laibach am 13. April 1907
126
16752

Die Landesregierung findet unter Anwendung des §.7, des Gesetzes vom 24. Mai 1885, R.G.Bl.Nr. 90, die Anhaltung des am 20. November 1869 zu Laibach geborenen und daselbst heimatberechtigten, laut des vorliegenden ärztlichen Gutachtens gesunden und arbeitsfähigen Franz Josef Podkrajšek im Zwangsarbeitshause zu Laibach auf Grund des, die Zulässigkeit einer derartigen Anhaltung rechtskräftig aussprechenden Urteiles des k.k. Landes-Gerichtes zu Laibach vom 3. Dezember 1906, Zl. Vr VII 1250/6, und auf Grund des einschlägigen Beschlusses der gemischten Landeskommission hiemit anzuordnen.-

Die Abgabe des Franz Josef Podkrajšek in das Zwangsarbeitshaus hat der Stadtmagistrat zu veranlassen, bei welcher Gelegenheit der Anstaltsdirektion Abschriften der Auskunftstabelle und des ärztlichen Gutachtens über den Genannten mitzuteilen sind.

Von der erfolgten Abgabe ist der krainische Landesausschuss ~~sowie die Heimatsgemeinde, letztere im Wege der vorgesetzten Bezirksbehörde~~ entsprechend zu verständigen.

./. Die Beilage des hiemit erledigten Berichtes vom 5. April 1907, Zl. 13064, folgt im Anschlusse zurück.-

Für den k.k. Landespräsidenten:

An den Stadtmagistrat in Laibach

Odredba deželne vlade za Kranjsko o oddaji Franca Jožefa Podkrajška v prisilno delavnico, 5. april 1907. (ZAL, LJU 489, fasc. 1354, fol. 126)

Nastanek in razvoj prisilnih delavnic

Prve prisilne delavnice so bile najprej združene s kaznilnicami v isti ustanovi. V evropskem prostoru jih zasledimo v 16. stoletju. Njihov nastanek je po eni strani v tesni povezavi s korenitimi ekonomskimi in socialnimi spremembami zgodnjega kapitalizma po drugi pa z novimi temeljnimi določitvami glede vprašanja ubogih v času humanizma.[5] Prisilne delavnice in kaznilnice so odigrale pomembno vlogo pri poskusih države v boju proti beračenju, saj so bile namenske ustanove, kamor so oblasti lahko napotile nesocializirane posebneže, kot so bili klateži, potepuhi in cipe.[6] Vanje so zapirali tudi zločince in tiste delomrzneže, ki jih nihče ni mogel pripraviti do dela, poštenja in reda.[7] Na ta način je bila ostala družba pred njimi "obvarovana", istočasno pa bi se le-ti v prisilni delavnici navajali na delo ter red in to z namenom, da po izpustitvi ne bi ponovno zašli na stranska pota, da ne bi beračili naokrog, ampak se preživljali sami. V nadaljnjem razvoju so se te inštitucije preobrazile v dve ločeni smeri: prave ustanove za izvrševanje kazni (jetnišnice, kaznilnice) in prisilne delavnice, ki so imele poboljševalni namen.

V habsburški monarhiji je bil v mestu Wrocław položen temeljni kamen za prvo kaznilnico, in sicer v letu 1668. Sodila je pod mestno upravo in je pomenila ustanovo, "v kateri se tako bogu, oblasti, staršem in gospodi neposlušni ljudje, telesno močni berači in nemarna sodrga privedejo do njihovega poboljšanja, se rešijo iz njihove večne nevarnosti pogube in kjer si morejo pošteno pridobiti dnevni kruh z odkazanim jim delom".[8] V letu 1717 je bila ustanovljena prisilna delavnica na Dunaju, ki je zaživela šele čez deset let (1727).[9] V Ljubljani pa zasledimo ustanovitev kaznilnice in prisilne delavnice v letu 1754. Po predhodnem privoljenju cesarice Marije Terezije je reprezentanca in komora za Kranjsko 10. julija 1754 izdala akt o ustanovitvi skladov za ureditev in vzdrževanje kaznilnice (jetnišnice) in prisilne delavnice (Zucht- und Arbeit Haus) v Ljubljani.[10] Prostor zanjo so našli na Žabjaku (Frosch Platz) v takratni kasarni.[11] V naslednjih letih se je razširila, tako da je po končanih prezidavah stala na stavbišču prvotnih sedmih hiš v Hrenovi ulici. V letu 1805 je nosila hišno številko Mesto 82, kasneje pa Hrenova ulica 17.[12] Bila je v pristojnosti mestnega sveta, ki je bil v vseh zadevah v zvezi s kaznilnico in prisilno delavnico odgovoren reprezentanci in komori za Kranjsko. V letu ustanovitve je magistrat v Ljubljani sestavil tudi navodila za upravljanje te ustanove, ki so opredeljevala upravo, financiranje, vodenje, red in naloge upravnika ustanove.[13]

Glede na splošni razvojni ciklus delovanja teh ustanov so leta 1765 v stavbi ločili sobe in določili prostor, ki je bil namenjen kaznjencem, in prostor za prisilne delavce.[14] V prvi polovici 19. stoletja je imela kaznilnica in prisilna delavnica prostore na ljubljanskem gradu, kjer je bila tudi uprava kaznilnice. Vse bolj je postajala le kaznilnica. Njeno vodstvo je želelo, da bi podjetniki od zunaj delovne moči kaznjencev vzeli v zakup, vendar se to ni obneslo. Pričnemo slediti pobudam za ustanovitev oziroma vzpostavitev nove, samostojne prisilne delavnice v Ljubljani.

Ustanovitev prisilne delavnice v Ljubljani

V letu 1839 so se pričeli resni pogovori oziroma dopisovanje med mestnim magistratom in ljubljanskim okrožnim uradom ter gubernijem o ustanovitvi prisilne delavnice v Ljubljani.[15] Najprej je bilo treba izbrati zemljišče za gradnjo. Izbiro je okrožni urad prepustil mestnemu magistratu. Kot je značilno za vse take in podobne ustanove, so lokacijo izbirali v predmestjih. Tako je v ljubljanskem primeru prišlo v poštev zemljišče v predmestju Gradišče ali pa t.i. Gadnerjev mlin ob Ljubljanici v Poljanskem predmestju.[16] Pobuda za ustanovitev prisilne delavnice v Ljubljani je prišla tudi s strani knezoškofijskega ordinariata v Ljubljani. Škof Anton Alojzij Wolf je namreč 29. decembra 1839 predlagal ilirskemu guberniju, naj v Ljubljani ustanovijo prisilno delavnico. V njej bi zaposlili postopače, vandrovce in rokovnjače, ki so takrat ogrožali javno varnost v deželi.[17] K ustanovitvi je veliko pripomogel Lovrenc pl. Schluderbach (1756-1835). Z oporoko je vso svojo imovino, ki je ostala po plačilu nekaj volil, namenil za graditev prisilne delavnice. Zgrajena naj bi bila v desetih letih od njegove smrti. Če do zgraditve ne bi prišlo, je določil, da ves zanjo namenjeni denar (14.633 goldinarjev) pripade mestnim revežem v Ljubljani.[18] Gubernij je bil pripravljen do-

5 Stekl, *Oesterreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920.* Wien, 1978, str. 53.
6 Stekl, n. d., str. 9.
7 Dolenc, "Usoda" ljubljanske prisilne delavnice. *Kronika slovenskih mest*, 1937, št. 2, str. 72.
8 Stekl, n. d., str. 62.
9 Dolenc, n. d., str. 72; ZAL, LJU 489, fasc. 55, fol. 1-10. Ohranjena so navodila za pooblaščenega superintendanta z dne 1. aprila 1727 za oskrbovanje dunajske kaznilnice in prisilne delavnice.
10 ZAL, LJU 489, fasc. 55, fol. 155-156.
11 ZAL, LJU 489, fasc. 55, fol. 164.
12 ZAL, LJU 346, Vladislav Fabjančič: *Knjiga ljubljanskih hiš, I. del*, str. 168.
13 ZAL, LJU 489, fasc. 55, fol. 164-171.
14 ZAL, LJU 489, fasc. 55, fol. 570.
15 ZAL, LJU 489, fasc. 369.
16 ZAL, LJU 489, fasc. 369, fol. 686.
17 Jarc, Osnove sodobne zaščite otrok v Sloveniji. *Kronika slovenskih mest*, III, 1936, št. 1, str. 11.
18 Dolenc, n. d., str. 73.

voliti in podpreti ustanovitev prisilne delavnice v Ljubljani samo v primeru, če bo služila za potrebe cele kranjske province.[19] Mestni občini ljubljanski se je t.i. Gadnerjev mlin ob Ljubljanici zdel najprimernejši in je kupila mlin in tudi precej zemljišča ter ga odstopila oziroma prepustila za postavitev prisilne delavnice.[20] Dovoljenje za ustanovitev prisilne delavnice za Kranjsko v Ljubljani je naposled izdalo tudi Njegovo Veličanstvo (cesar Ferdinand) z odlokom z dne 30. novembra 1844. Cesarsko kraljevi ilirski gubernij je 27. decembra 1844 z okrožnico že pozival k zbiranju prostovoljnih prispevkov za gradnjo.[21] Večino sredstev za pokritje gradnje je dežela že imela, za poravnavo ostalih stroškov pa je cesar dovolil iz državne blagajne vzeti 50.000 goldinarjev, ki naj bi jih vrnili v več letnih obrokih. Gubernij je pripravil vse, da se je pričetek gradnje lahko načrtoval že za april 1845 in dovršitev del za konec upravnega leta 1846.[22]

Koncem leta 1846 (28. decembra) je bilo s strani gubernija izdanih več predpisov in navodil o prisilni delavnici v Ljubljani. Predpisan je bil hišni red, izdano navodilo za njeno upravo, navodilo za nadzorno osebje, navodilo za dušnega pastirja, navodilo za hišnega zdravnika in ranocelnika ter navodilo za zakupnike delovnih moči v prisilni delavnici.[23] Naslednje leto, 18. junija 1847, pa je bila izdana dvojezična okrožnica oziroma oznanilo, da bo prisilna delavnica v Ljubljani na podlagi visokega dvornega sklepa št. 8525 in 16919 z dne 29. marca 1847 kmalu dobila dovoljenje za delovanje.[24] Istega dne je izšla tudi uredba (naredba) o prisilni delavnici za deželo Kranjsko v Ljubljani, prav tako tudi predpis o njeni natančni notranji ureditvi. Uredba o prisilni delavnici je bila sestavljena iz dvanajstih delov, ki so vsebovali 60 paragrafov.[25] Objavljena je bila v nemškem in slovenskem jeziku. Iz vsebine določil je mogoče razbrati poglavitne smernice delovanja ustanove, zato si jih oglejmo pobliže.

Določila uredbe o prisilni delavnici v Ljubljani

1. Namen prisilne delavnice je bil opisan v prvem delu, ki ga je sestavljalo pet paragrafov. Namen prisilne delavnice je bil dvojen: vanjo pripeljane ljudi poboljšati, jih spreobrniti v delavne in koristne ljudi, na drugi strani pa pri ljudeh vzbuditi strah pred privedbo v prisilno delavnico in jih odvrniti od tega, da bi zašli na slaba pota. Prisilna delavnica je pomagala vzgajati lepo (nravstveno) vedenje in s svojo dejavnostjo prispevala k večji deželni varnosti. Posebej je bil njen namen služiti izpolnjevanju § 455 prvega dela kazenskega zakonika. Izrecno je bilo poudarjeno, da prisilna delavnica ni kraj kaznovanja, ampak je "policijska hiša poboljšanja". Sredstva za dosego poboljšanja so bila poučevanje v krščanski veri in lepem nravstvenem vedenju ter privajanje k delu. Za to je skrbel dušni pastir, dolžnost ostalih zaposlenih delavcev pa je bila, da kolikor mogoče pripomorejo k lepemu vedenju prisilnih delavcev oziroma prisiljencev. Kot najboljši pripomoček za spreobrnitev je bilo mišljeno delo, zato je zavzemalo najpomembnejše mesto. Skrbno naj bi se opuščalo vse, kar bi utegnilo zmanjševati ali zatirati ljubezen do dela. Čas bivanja v prisilni delavnici je bil odvisen od vedenja vsakega posameznika. Nihče pa ni smel biti v prisilni delavnici neprekinjeno več kot tri leta.

2. Zaposleni v prisilni delavnici in njihovo delo so bili opredeljeni v drugem delu. *Oskrbnik* je bil podrejen neposredno deželnemu uradu. Na podlagi posebej zanj izdanih določil je vodil celotno ustanovo; odgovoren je bil tako za disciplino, gospodarsko stanje ter poslovanje delavnice kakor tudi za izpolnjevanje namena delavnice ter obnašanje svojih podrejenih. Hišni *dušni pastir* se je prav tako moral ravnati po posebej zanj spisanih določilih in je bil, dokler ni bil za prisilno delavnico nastavljen poseben duhovnik, v duhovnih zadevah podrejen župniku pri sv. Petru v Ljubljani. Sicer se je moral ravnati po hišnem redu in zapovedih oskrbnika. *Delovodja* je odkazoval delo prisilnim delavcem in jih poučeval pri delu. Tudi za delovodjo so veljala posebna pravila. *Višji čuvaj* je neposredno nadzoroval prisilne delavce in je bil nadrejen ostalim čuvajem. Njegova naloga je bila posebej skrbeti za red in snažnost v prisilni delavnici. V vseh zadevah je bil podrejen oskrbniku, ravnati pa se je moral po zanj napisanih pravilih. *Čuvaji* so skrbeli za varnost in red in so bili podvrženi strogi disciplini. Za zdravje prisilnih delavcev pa sta skrbela *zdravnik* in *ranocelnik*, ki sta se ravnala po posebej zanju pisanih določilih.

3. Delo, zaslužek in čas za delo so opredeljevali paragrafi v tretjem delu uredbe. V prisilni delavnici so opravljali dela, primerna za prisilne delavce, od katerih je imela koristi tudi delavnica, na primer: predenje lanu in volne, krtačenje, tkanje platna, volne in svile, šivanje, pletenje in opravljanje drugih domačih opravil. Vsak prisilni delavec je opravljal delo, ki mu je bilo naloženo in ga je bil zmožen opravljati. Plačilo za odkazano delo je pripadlo prisilni delavnici. Z njim so med drugim plačevali hrano in obleko prisilnih delavcev. Plačilo za delo, ki ga je prisilni delavec opravil

19 ZAL, LJU 489, fasc. 369, fol. 708.
20 Dolenc, n. d., str. 73.
21 ZAL, LJU 489, fasc. 369, fol. 732-733.
22 ZAL, LJU 489, fasc. 369, fol. 732-733.
23 ZAL, LJU 489, fasc. 503.
24 ZAL, LJU 489, fasc. 503, fol. 14; Dolenc, n. d., str. 73-74.
25 ZAL, LJU 489, fasc. 503, fol. 14.

Provisorische Einrichtung des Zwangsarbeits-Hauses für die Provinz Krain bei St. Vincenz in Laibach.

I. Abschnitt.

Zweck der Anstalt.

§. 1.

Das Provinzial-Zwangsarbeits-Haus hat zum Zweck, die dahin gebrachten Leute zu bessern, und zu arbeitsamen, nützlichen Menschen umzuschaffen, andere aber durch die Furcht, dahin gebracht zu werden, vor Abwegen abzuschrecken und auf solche Weise auf die Beförderung der Sittlichkeit und öffentlichen Sicherheit einzuwirken. Insbesondere ist es bestimmt, zum Vollzug des §. 455 I. Theils des Strafgesetzes zu dienen.

Es ist daher kein Strafort, sondern eine polizeiliche Besserungsanstalt.

§. 2.

Die Hauptmittel zur Besserung bestehen in dem Religions- und sittlichen Unterrichte und in der Angewöhnung zur Arbeit.

§. 3.

Der Religions- und sittliche Unterricht ist die Sache des Seelsorgers; die weltlichen Angestellten sind jedoch auch ihrerseits verpflichtet, nach Kräften zur sittlichen Bildung mitzuwirken.

§. 4.

Da die Angewöhnung an Arbeit am gründlichsten Besserung bewirkt und befördert, so wird

Sapoſkuſhnjiſka naprava delavſhnize sa Kranjſko deshelo pri ſvetim Vinzénzu v Ljubljani.

I. Rasdélek.

Namen délavſhnize.

§. 1.

Namen deshelne pokorivne delavſhnize je, v njo pripreljane ljudi poboljſhati in v delavne, koriſtne ljudi preoberniti, druge pa s ſtraham, v-njo priti, od hudobnih pót odplaſhiti in tako k lépimu sadershanju in k deshelni varnoſti pripomozhi. Poſebno je pa namenjena, k ſpolnovanju §. 455 perviga déla ſtrahovavnih poſtavnih bukev ſlushiti.

Ni tedej kraj ſhtrafovanja, ampak poliziajſka hiſha poboljſhevanja je.

§. 2.

Pripomozhki k poboljſhanju ſo poduk v kerſhanſki veri in v lepim sadershanji in privajenje k délu.

§. 3.

Poduk v kerſhanſki veri in v lepim sadershanji je rézh duhovniga goſpoda; pa tudi poſvetni ſlushabniki delavſhnize imajo dolshnoſt, kolikor jim je mogózhe, pokorivnikam k lepimu sadershanju pripomozhi.

§. 4.

Ker je délo nar vézhi pripomózh k poboljſhanju, ſe bo vſe ſtorilo, kar ljubésin k

1*

Določila uredbe o prisilni delavnici v Ljubljani, 18. julij 1847. (ZAL, LJU 489, fasc. 503, fol. 14)

poleg odkazanega, se je imenovalo zaslužek. Le-ta je pripadal njemu, vendar ga je dobil šele ob izpustu, nekaj malega pa tudi sproti, če je izpolnjeval pogoje (prestop v boljši razred). Delali so ob vseh delavnikih, v poletnih mesecih (od 1. aprila do 30. septembra) od pol petih zjutraj do osmih zvečer, ostale mesece pa od pol šestih zjutraj do osmih zvečer. Posebej je bil določen čas za počitek in obede.

4. Kdo je bil "primeren" za sprejem v prisilno delavnico? Na to vprašanje so odgovarjali člani četrtega dela uredbe. Sprejemali so predvsem tiste, ki jih je bilo potrebno na podlagi § 455 prvega dela kazenskega zakona za določen čas policijsko zapreti; med njimi so bili izrecno navedeni rokovnjači. Nadalje so sprejemali tiste, ki so s svojim razuzdanim življenjem delali nemir v okolici in jim niso zalegle policijske kazni, ter postopače, lenuhe in zanikrneže, ki niso bili zaposleni. V delavnico pa ne glede na storjene prestopke niso sprejemali otrok, ki še niso dopolnili 14 let, norcev, slepih, gluhih in gluhonemih, doječih mater z otroki, bolnikov s kužnimi boleznimi ali tistih, katerih zdravstveno stanje je bilo tako slabo, da ne bi mogli delati. Določeno je bilo tudi, da noben kaznjenec iz deželne jetnišnice (na ljubljanskem gradu) ne sme priti direktno (neposredno) v prisilno delavnico.

5. Razsodba ali odločitev o oddaji posameznika v prisilno delavnico je bila na prvi stopnji (za dobo šest mesecev) v pristojnosti kresije, na drugi in tretji stopnji pa v pristojnosti deželnega urada. Razsojali so na podlagi poročil lokalnih oblastev in mnenj duhovnikov, ki so posredovali opise okoliščin, v katerih je živel posameznik. Možna je bila pritožba zoper razsodbo kresijskega urada, ki jo je bilo potrebno nasloviti na deželni urad, jo napovedati v štiriindvajsetih urah po oznanilu razsodbe ter jo oddati v treh oziroma petih dneh.[26] Tudi sicer so na deželnem uradu pregledali in potrjevali vse razsodbe, izdane od kresijskih uradov, ne glede na pritožbe.

6. Sprejem v prisilno delavnico so opravili na podlagi potrditve razsodbe s strani deželnega urada preko kresije ali lokalnih oblasti. Iz bolj oddaljenih krajev so jih pripeljali v prisilno delavnico na podlagi odgona; če je bilo potrebno tudi skrivaj in s preoblečenimi čuvaji. Kresija je morala ob oddaji posameznika v prisilno delavnico zahtevati od zdravnika in ranocelnika, da sta naredila zapis o njegovem zdravstvenem stanju in osebni opis ter poročilo o njegovem življenju pred prihodom v prisilno delavnico. Zapis sta izročila hišnemu oskrbništvu. Vnešeno je bilo v hišno knjigo in na njegovi podlagi je bilo določeno, kako bodo ravnali s sprejetim v prisilni delavnici. Ob vstopu vanjo je vsakogar še enkrat pregledal zdravnik in če ni bilo nič drugače, kot je bilo že zapisano, se je moral prisiljenec najprej umiti in preobleči. Vsa oblačila in kar je posameznik prinesel s seboj, mu je bilo odvzeto. Oblačila so najprej očistili, jih skupaj z morebitnimi ostalimi stvarmi (tudi prinesenim denarjem) označili s posebno številko in jih shranili do izpustitve posameznika, ko mu je bilo vse vrnjeno. Oskrbnik je odredil, v kateri razred je kdo razporejen.

7. Pri razvrstitvi po razredih in ravnanje s prisilnimi delavci je bilo poudarjeno, da se sprejeti v prisilno delavnico imenujejo prisilni delavci ali "pokorivniki" in ne jetniki. Spola sta bila strogo ločena in tudi pri delu so morali gledati, da niso prišli skupaj. Razvrščali so jih v tri razrede. Odvisno od tega, v katerega je posameznik spadal, so zanj veljala posebna določila glede hrane in zaslužka. Za storjene prekrške, ki so jih naredili v prisilni delavnici, so bili kaznovani, kazen pa je bila odvisna oziroma vezana na razred, v katerega je spadal posameznik. Kot spodbuda za delo je bilo določeno, da zaslužek prisilnih delavcev,[27] ki so bili razporejeni v tretji (najslabši) razred, ostane hiši (prisilni delavnici), zaslužek prisilnih delavcev v ostalih dveh (boljših) razredih pa njim samim. S polovico zaslužka so prisilni delavci lahko gospodarili že v prisilni delavnici. Lahko so ga porabili za obleko, živež in druge potrebe, če to ni bilo v nasprotju s hišnim redom; lahko pa so ga dali tudi sorodnikom ali drugim, le svojim sotrpinom ne. Nikoli ga niso dobili v roke, ampak je za izpolnitev njihovih želja skrbelo oskrbništvo. Drugo polovico zaslužka so dobili ob izpustitvi. S prisilnimi delavci so ravnali upoštevajoč razred, v katerega je bil posameznik razporejen. Prisiljenci med seboj niso bili ločeni glede na razred, ampak jih je oskrbništvo razporedilo po svoji presoji v skupine in spalnice. Bilo jih je iz vsakega razreda nekaj in to z namenom, da se opazi razlika med boljšim in slabšim razredom. Po prihodu v prisilno delavnico noben prisilni delavec nikoli ni prišel takoj v boljši razred. Prestop v boljši razred je bila namreč nagrada za lepo obnašanje, prestop v slabši razred pa kazen. Določeno je bilo, da dokler prisilni delavec ne naredi več, kot mu je naloženo, ne more biti razporejen v boljši razred. Razred je določil oskrbnik po posvetu z duhovnikom. Glede na zmožnosti prisilnega delavca mu je oskrbnik dodelil določeno delo. Vsak prisilni delavec je dobil knjižico, v katero je delovodja zapisal, kakšno orodje mu je bilo izročeno, kakšno delo mu je bilo dodeljeno in koliko je zaslužil. V knjižice so zapi-

[26] V nemškem besedilu je navedeno: v petih dneh, v slovenskem pa: v treh dneh.

[27] Zaslužek je prisiljenec prejel le za tisto delo, ki ga je naredil več, kot mu je bilo naloženo.

1847.

F 3
7831.

Nro. 18207. Nro. 168. 740

CIRCULARE

an sämmtliche Bezirksobrigkeiten des Laibacher Kreises.

Laut des herabgelangten hohen Gubernial-Dekretes vom 18. Oktober d. J., Z. 25591, ist die Zwangsarbeits-Anstalt in Laibach den 14. Oktober d. J. in Wirksamkeit getreten.

Hievon werden die Bezirksobrigkeiten zur Wissenschaft mit dem Bemerken in die Kenntniß gesetzt, daß hiernach die Bestimmungen, der mit der kreisämtl. Verordnung von 20. August hinausgegebenen hoh. Gubernial-Currende v. 18. Juni d. J., Z. 13857, und der gleichzeitig erlassene Weisung, nunmehr volle und ungehinderte Geltung erhalten haben.

K. k. Kreisamt Laibach am 25. Oktober 1847.

Ludwig Freiherr v. Mac-Neven o Kelly,
k. k. wirklicher Gubernialrath und Kreishauptmann.

Franz Schanda
k. k. Kreissekretär.

Okrožnica okrožnega urada Ljubljana o pričetku delovanja prisilne delavnice v Ljubljani, 25. oktober 1847. (ZAL, LJU 489, fasc. 503, fol. 740)

sovali tudi stroške prisilnega delavca, tako da je lahko imel pregled nad svojim gmotnim stanjem. Zaslužek so obračunavali po tarifi, potrjeni od deželnega urada. Vsebovala je tudi obračun za hišna dela. Vsak prisilni delavec je moral opraviti njemu naloženo delo, drugače je bil kaznovan. Daril v denarju ali drugi obliki ni smel nikoli prejeti sam, ampak so jih shranili do njegove izpustitve in zapisali v njegovo knjižico, saj je veljalo načelo, da sme delavec porabiti samo toliko, kolikor si je prislužil z dodatnim delom. Darila v obliki hrane je oskrbnik lahko dopustil z ozirom na okoliščine prisiljenca, toda samo tistim v najboljšem razredu, kot plačilo oziroma nagrado za posebno pridnost.

8. Hrano so dobivali različno glede na razred, v katerega so spadali, in z ozirom na zdravstveno stanje. Do dodatnih jedi kakor tudi njuhanca so bili upravičeni iz svojega zaslužka samo delavci boljših razredov in še to z dovoljenjem oskrbnika. Kajenje tobaka pa je bilo strogo prepovedano. Delavci so dobili letnemu času primerno obleko in obutev, ki jo je predpisoval hišni red. Tudi posteljno perilo, sveče in kurjavo je preskrbela hiša. Stroške vzdrževanja so morali kriti delavci sami.

9. Pri izpoljnevanju hišnega reda se ni smelo nikoli pozabiti, da je glavni namen delavnice prisiljence poboljšati in jih navaditi na pridnost. Zahtevano je bilo milosrčno, poučno, mirno ravnanje z njimi, brez nestrpnosti, pretepanje je bilo zelo strogo prepovedano, razen kadar je bila odkazana taka kazen. Zaposleni so se smeli pogovarjati s prisiljenci le, če je to zahtevalo delo. Ravno tako se niso smeli pogovarjati delavci med seboj. Določeno je bilo, da je v delavnico ljudem od zunaj vstop prepovedan. Kdor je želel priti vanjo, je moral imeti posebno dovoljenje vodstva. Oskrbnik je odločil, kako in kaj se smejo zunanji obiskovalci pogovarjati z delavci.

Vsakemu, ki je bil sprejet v prisilno delavnico, so ob prihodu prebrali hišni red in ga nato brali vsak teden.

Glede kaznovanja prisiljencev je bilo določeno, da je potrebno upoštevati osebne lastnosti in telesno postavo tistega, ki naj bi mu bila naložena kazen. Vedno naj bi se pričelo kaznovati z lažjimi oblikami kazni in šele, če te ne bi zalegle, so lahko uporabili hujše kazni. Navedene so bile konkretne kazni: opominjanje in karanje na samem, opominjanje in karanje pred ostalimi delavci, prepoved sprehajanja po vrtu, težje delo, zmanjšana količina hrane, vklenitev v železne spone, post ob kruhu in vodi, zapor v ječi na samem, glede na okoliščine sključeno v okovih, pretepanje s šibo ali palico tudi z ozirom na okoliščine (na skrivaj ali pa od drugih delavcev) in kot zadnje: prestop iz boljšega v slabši razred. Naložene kazni so bile odvisne od storjenih prekrškov. Delili so jih na manjše in večje. Med manjše so prištevali: prepir, manjši pretep, neopravljeno dodeljeno delo ali zanikrnost pri opravljanju dela, poškodovanje priprave ali orodja za delo iz malomarnosti, nespodobo vedenje (obnašanje) do nadrejenih, grdo govorjenje. Med večje in s tem bolj kaznovane prekrške so prištevali: namerno poškodovanje priprave ali orodja za delo, upornost proti nadrejenim z besedami ali s silo, večji in večkratni pretepi, manjše tatvine pri sodelavcih v hiši, govorjenje zoper vero, nevarni naklepi in nameni, poskus pobega. Določeno je bilo, da se v primeru, če bi navedeni večji prekrški prerasli v policijske prestopke ali celo hudodelstva, izročijo pristojnim uradom, ki jih kaznujejo po zakonu.

10. Božja služba in učenje sta bili določeni v desetem delu uredbe. Božja služba se je opravljala po hišnem redu in navodilih, danih duhovniku. Po hišnem redu so učili prisilne delavce brati, pisati in računati.

11. Za bolnike sta bili v prisilni delavnici na voljo dve sobi: ena za moške in druga za ženske. Vanje so premestili samo tiste prisilne delavce, ki so zboleli za lažjo boleznijo, ali pa take, za katere so sumili, da bolezen samo hlinijo. Če je bila bolezen hujša, so prisiljenca oddali v bolnišnico ali špital, kjer je dobil vso postrežbo, ki so jo plačali iz njegovega premoženja ali iz kresijske blagajne. Dokler je bil prisiljenec v bolniški sobi, so mu stregli po zdravnikovem nasvetu in storili vse, kar je bilo potrebno za ozdravitev.

12. Odpust iz prisilne delavnice je določalo zadnjih šest paragrafov dvanajstega dela uredbe. Prisilni delavec je bil lahko odpuščen iz delavnice, če je kazal znamenja poboljšanja, se je privadil na delo in so upali, da se bo tudi na prostosti prizadeval priti do poštenega zaslužka. Pogoji za izpustitev so bili:

a) Prisilni delavec je moral biti razporejen v najboljšem (prvem) razredu in se stalno dobro obnašati. Prisiljencev, uvrščenih v drugi in tretji razred, niso smeli odpuščati.

b) Duhovnik je moral potrditi, da je delavec dovolj poučen v krščanskem nauku in svojih dolžnostih ter jih je pripravljen tudi izpolnjevati. Tudi pri prestopu prisiljenca iz enega v drugi razred je moral duhovnik posredovati svoje mnenje.

c) Prisilni delavec s svojim obnašanjem in pridnostjo dalj časa ni smel storiti nobenega prekrška. Če je namreč storil katerega od v devetem delu opisanih prekrškov, je bil odpust zadržan za najmanj tri mesece, če pa je šlo za večji prekršek, za šest mesecev.

č) Prisilni delavec je moral obljubiti, da se bo in povedati kako se bo po odpustu pošteno preživljal. O tem se je bilo potrebno pogovoriti z lokalnimi oblastmi.

Lokalna oblast, v katero je bil prisiljenec pristojen, ga je morala vzeti nazaj in ga podpirati pri

iskanju poštenega zaslužka. Odpuščali so po naročilu oskrbništva prisilne delavnice (s strinjanjem duhovnika) ter vodstva deželnega urada. Če pa je prisilni delavec pobegnil iz prisilne delavnice, za kar je bil odgovoren oskrbnik, so ga morali poiskati na podlagi osebnega popisa. Ko so pobeglega prisilnega delavca ujeli, ga je morala njegova krajevna oblast zapreti in povprašati deželni urad, ali naj ga oddajo nazaj v prisilno delavnico. Če je bil bolan, je bilo potrebno najprej poskrbeti za njegovo zdravje. Če je prisilni delavec na begu zagrešil težji prestopek ali hudodelstvo, je deželni urad ravnal z njim po zakonskih določilih.

Istega dne, kot je bila izdana uredba o prisilni delavnici, 29. marca 1847, je bil izdan tudi natančen predpis o njeni notranji ureditvi. Sestavljalo ga je šestnajst poglavij s podrobnejšimi navedbami o stavbi, sprejemu prisilnih delavcev, obleki in posteljnini, zaposlitvi, oskrbi, bolnišnični ustanovi, pogrebu, kaznih, o verskem in šolskem pouku, odpustu, zunanjih obiskih, notranjem nadzoru, vojaški stražnici, razsvetljavi in ogrevanju, kurišču ter uradnikih in njihovih dolžnostih.[28]

Prisilna delavnica je pričela uradno delovati 14. oktobra 1847.[29] Hišni red, spisan za prisilno delavnico, nam ustvarja predstavo, kako je v njej potekalo vsakdanje življenje in delo. Zato naj bo tudi podrobneje opisan.[30]

Hišni red prisilne delavnice

Že uredba o prisilni delavnici je navajala nekatera določila glede obnašanja in ravnanja s prisilnimi delavci ter redom v hiši. Hišni red pa je še podrobneje opredeljeval in določil potek preživljanja časa v njej.

Prisilni delavci so bili razdeljeni v tri razrede. Vsak je moral opravljati njemu dodeljeno delo. Ob vstopu v prisilno delavnico je bil novinec dodeljen v slabši tretji razred. Od njegovega obnašanja je bilo dvisno, kako hitro je nato prestopil v boljši drugi in potem v prvi razred; temu je lahko sledil izpust iz prisilne delavnice.

Hišni red je določal, da so morali prisiljenci spoštovati in ubogati zaposlene v prisilni delavnici. V spalnicah ali sobah, kjer so delali, so morali biti mirni in tihi in jih brez dovoljenja niso smeli zapuščati. Med delom so morali molčati. V prostem času jim je bilo sicer dovoljeno govoriti, vendar ne preglasno in ne o svojih storjenih hudodelstvih. Noben prisiljenec ni smel od drugega vzeti obleke, dela, hrane ali si česa izposoditi ali kaj zamenjati. Med seboj so morali živeti mirno, kdor se je posmehoval ali žalil ostale, kaj ukradel ali zamenjal, je bil kaznovan. Vsak je moral skrbno varovati in vzdrževati svoje delovno orodje, perilo, obleko, posteljo in delovni material. Kdor je iz zlobe ali malomarnosti kaj poškodoval, je moral škodo povrniti in je bil tudi kaznovan. Skrbeti so morali za snažnost sob kakor tudi za čistočo delovnega orodja, predvsem pa samega sebe. Vsak dan so se počesali, si umili obraz in roke ter od časa do časa postrigli nohte na rokah in nogah. Za to so lahko dobili od višjega čuvaja škarje, ki pa so jih morali po končani uporabi vrniti. Prepovedana je bila uporaba nevarnega orodja, denarja in oblačil, ki niso bila hišna. V hišnem redu je bilo natančnejše določeno, da si lahko prisiljenci, ki so prestopili v boljši razred, kupijo za priboljšek za polovico svojega zaslužka toplo juho, kruh, olje, pivo, kis, poper, sol, tobak za njuhanje, sveže ali suho sadje, surovo maslo in slanino. Poleg tega so si lahko kupili tudi robce in šale. Pri delih, ki so jih opravljali zunaj delavnice, jim je bilo strogo prepovedano kogarkoli ogovoriti ali prositi za darilo.

Delovni dan je potekal takole: poleti je ob pol petih, pozimi pa ob pol šestih zazvonilo in tedaj je višji čuvaj odprl vrata spalnic in prisiljenci so odšli v delovne sobe. Če sta vreme in letni čas dopuščala, so z vojaško stražo in v spremstvu čuvajev v skupinah odhajali na dvorišče k vodnjaku, pozimi in v grdem vremenu pa na hodnik, da so se umili, potem so se vrnili v delovne sobe, se popolnoma oblekli in kleče skupaj zmolili jutranjo molitev – cel rožni venec. Uro po jutranjem vstajanju so pričeli delati. Ob sedmih so dobili vsak svoj kruh in imeli četrt ure časa, da so ga pojedli, potem so nadaljevali z delom do enajstih dopoldne. Od enajstih do dvanajstih je bil čas kosila. Pred jedjo in po njej so glasno molili Oče naš in Zdravo Marijo. Če je po jedi ostalo do pol enih še kaj časa, so se smeli ločeno sprehoditi po vrtu. Ob pol enih popoldne so pričeli zopet delati, ob pol petih pa so dobili kruh in večerjo. Po pol ure so nadaljevali z delom do pol osmih zvečer. Po končanem dnevnem delu so pospravili orodje, zopet molili in odšli spat. V vsaki spalnici je od oskrbnika imenovan prisilni delavec skrbel, da je potekalo vse tako, kot je zahteval hišni red. Prisiljenci, ki so se morali učiti krščanski nauk in se udeleževati šolskega pouka, so trikrat tedensko od pol devetih do pol enajstih dopoldne prenehali z delom in se udeležili pouka, ki ga je vodil duhovnik. Redno pa je učenje krščanskega nauka potekalo ob nedeljah in praznikih od desete do enajste ure dopoldne (po sveti maši) za moške ter od enih do dveh popoldne za ženske. Ob nedeljah in praznikih so vstajali uro kasneje in namesto delovne obveznosti jih je delovodja poučeval o njihovem delu in opravilih. Prisilnim delavcem je bila dana tudi možnost, da so se pritožili oskrbniku, če

28 ZAL, LJU 489, fasc. 503, fol. 15.
29 ZAL, LJU 489, fasc. 503, fol. 740.
30 ZAL, LJU 489, fasc. 503, fol. 16.

Ad Gub. Nr. 15596 de 1846. 16

Hausordnung

für

die Zwangsarbeiter im Provinzial-Zwangsarbeitshause zu Laibach.

§. 1.

Die Zwangsarbeiter in der Arbeitsanſtalt werden in drei Claſſen eingetheilt, und haben die über ſie verhängte Anhaltung mit Ruhe zu dulden, und ſich zu ſolchen Menſchen umzubilden, welche nach Wiedererhaltung ihrer Freiheit als nützliche Glieder des Staates behandelt werden können. Sie werden zuerſt in die unterſte Claſſe eingewieſen, und können nach Maßgabe ihres ſittlichen Wohlverhaltens in die beſſeren, d. i. in die zweite und erſte Claſſe vorrücken, wo dann ſie nach an Tag gelegten Beweiſen ihrer Beſſerung wieder in Freiheit geſetzt werden.

§. 2.

Sie haben ſich genau und pünktlich nach der ihnen beim Eintritte vorgeleſenen Hausordnung und nach den beſtehenden übrigen Satzungen um ſo mehr zu benehmen, als die geringſte Verletzung derſelben ihnen die unvermeidliche Beſtrafung als Folge ihres Ungehorſams oder Widerſpenſtigkeit zuziehen würde, abgeſehen davon, daß ſonach auch ihre Entlaſſung aus dem Hauſe um ſo ſpäter erfolgt.

§. 3.

Die Arbeiter haben nicht allein dem Verwalter und deſſen Stellvertreter, ſondern auch allen übrigen im Hauſe Angeſtellten, als dem controllirenden Beamten, Seelſorger, Aerzte, Wundärzte, dem Werk- und Oberaufſeher, ſo wie dem geſammten Aufſichtsperſonale mit gebührender Achtung zu begegnen, und ihnen

Hiſhni rèd

sa

pokórnike v deshélni pokorivni delavnizi v Ljubljani.

§. 1.

Pokórniki ſo v delavnizi v tri klaſe ali verſte rasdeljeni; vſi imajo ſebi odlozheno pokóro voljno terpéti in ſe tako ſpreoberniti, de, kadar bojo ispuſheni, bojo sa deshelo ſopet koriſtni ljudjé poſtali. Vſak pokornik bo pervo v sadnji klaſ djan in ſe samore po wéri ſvojiga dobriga sadershanja v boljſhi, to je, v drugi in v pervi klaſ preſtaviti, potém pa, ako reſnizhno poboljſhanje pokashe, is pokorivne delavnize ispuſtiti.

§. 2.

Natánko in svéſto ſe morajo po hiſhnim redu, ki jim bo o prihódu v delavnizi osnanjen, in po drusih obſtojézhih poſtavah tim bólj sadershati, ker bi jim nar manjſhi pregrêha soper njé gotovo oſtro kasin ali ſhtrafingo savoljo nepokórſkine ali nevkrétnoſti naklonila, verh tega bi pa potém tudi ſhe delj zhaſa v pokoriſhi mogli oſtati.

§. 3.

Pokórniki morajo ne le gospoda oſkerbnika (ferbalterja) in njegoviga namêſtnika, ampak tudi vſe druge v delavnizi v ſlushbi ſtojézhe gospode, namrezh: gospoda kontrolorja, duhovna, sdravniſhkiga dohtarja, ranozélnika, ravno tako tudi delovodja in vélkiga zhuvaja in vſe druge zhuvaje ſpodobno puſhtovati in

Hišni red prisilne delavnice v Ljubljani, 28. december 1846. (ZAL, LJU 489, fasc. 503, fol. 16)

so menili, da so z njimi ravnali nepravilno. Vsako nedeljo sta po dva prisiljenca iz vsake delovne sobe poročala o pritožbah in željah prisilnih delavcev.

Nadaljnji razvoj in ukinitev prisilne delavnice v Ljubljani

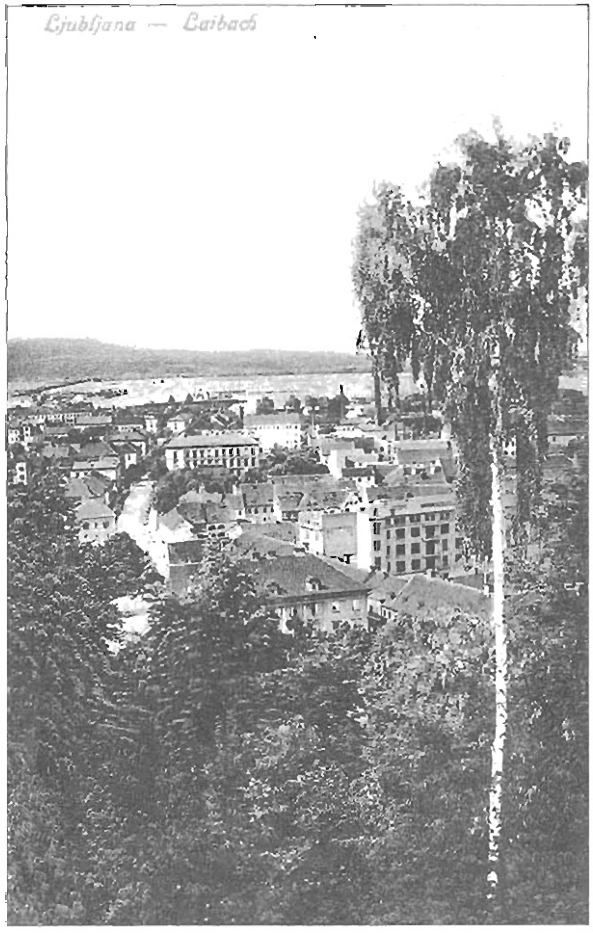
Predstavljena predpisa, uredba o delovanju in hišni red prisilne delavnice, sta začrtala delovanje in razvoj te ustanove v Ljubljani. O pripravah na gradnjo prisilne delavnice v Ljubljani, ustanovitvi in delovanju so pisale tudi Novice. Že v letu 1844 so v njih objavili naslednje: "Naše milostljivo c.k. poglavarstvo si vseskozi prizadeva, tudi nevarne lenuhe poboljšati in druge ljudi pred njih hudobijami obvarvati: ravno zato je tudi, ni davnej, sklenilo, take lenuhe, postopače, vlačugarje, rokolnače in kar je še take derhali več, is dežele ispraviti in jih v delavnice potakniti, kjer bodo z ojstro šibo k vsakdanjemu delu siljeni, več ali manj let, dokler se bodo do dobrega poboljšali."[31] Bralce so obveščali tudi o nadaljnjih dogajanjih v zvezi s prisilno delavnico. V letu 1847 je bil v nadaljevanjih v štirih številkah Novic objavljen prispevek "Kranjskim lenuham in potepuham je postelja postlana!", v katerem je avtor bralcem dokaj podrobno predstavil določila uredbe o delovanju prisilne delavnice v Ljubljani.[32] Tudi v naslednjih desetletjih so Novice spremljale dogajanja v zvezi s prisilno delavnico v Ljubljani.

Kako je vodstvu in vsem zaposlenim v prisilni delavnici uspevalo "poboljševati" k njim pripeljane ljudi, je drugo vprašanje. Med arhivskim gradivom, kjer so ohranjena napotila ljudi v prisilno delavnico, pogosto lahko preberemo, da so prenekaterega že pred časom vzgajali v prisilni delavnici in da gre za povratnika.

Ženske so v prisilno delavnico v Ljubljani sprejemali do leta 1855. Od takrat dalje so jih oddajali v žensko prisilno delavnico v Lankovice pri Gradcu, v ljubljansko pa pričeli sprejemati moške prisiljence tudi iz drugih dežel, iz Koroške, Štajerske, Primorske ... in ne samo iz Kranjske.[33] Neposreden pogled v starostno, poklicno in versko strukturo ter krajevno pripadnost prisilnih delavcev, oddanih v prisilno delavnico v Ljubljani, nam ponujajo ohranjene popisne pole popisov prebivalstva, kjer so popisani vsi, ki so na dan 31. decembra v letu popisa prebivali v prisilni delavnici.[34] Popise prebivalstva so izvedli v letih 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910. Predstavitev omenjenega gradiva in zanimivih informacij, ki jih ponujajo popisne pole za prisilno delavnico, presega obseg tega prispevka. Omemba se lahko ponuja tudi kot izziv za njihovo obdelavo, mi pa si poglejmo, kaj je bilo novega v zvezi z delovanjem prisilne delavnice v naslednjih letih.

Do leta 1866 je bila uprava prisilne delavnice v rokah deželne vlade. Navedenega leta jo je izročila kranjskemu deželnemu odboru pod pogojem, da se ohrani zakonitost in z volili določen namen te ustanove; pridržala pa si je pravico za policijsko in disciplinsko nadzorstvo nad ustanovo.[35] V letu 1870 je izšel deželni zakon, ki je predpisoval pogoje za vstop v prisilno delavnico[36] in prinesel nekatere spremembe prej veljavnih določil. Po tem zakonu so sprejemali v prisilno delavnico v Ljubljani samo osebe, ki so imele domovinsko pravico na Kranjskem. Odločitev, kdo je primeren za sprejem v prisilno delavnico, je bila v pristojnosti okrajnih glavarstev, v Ljubljani pa mestnega sveta. Stroške za oskrbovanje prisilnih delavcev je kril deželni zaklad, če ni bilo drugih zavezancev, ki bi morali plačevati oskrbovalne stroške. Tudi po teh določilih nihče ni smel biti v prisilni delavnici manj kot šest mesecev ali nepretrgoma več kot dve leti (samo z dovoljenjem deželne vlade tri leta). Uvedena je bila hišna komisija, ki so jo sestavljali poročevalec deželne vlade, oskrbovalni uradniki, domači duhovnik in zdravnik. Upravništvo prisilne delavnice je pošiljalo letna poročila o delovanju ustanove. Tako na primer poročilo za leto 1871 med drugim navaja, da so poslopja prisilne delavnice v dobrem stanju, da nadzorništvo nad prisilnimi delavci izvajajo dva nadpaznika, dvanajst paznikov, pomožni pazniki (od enega do štirih) ter pomožna paznica za ženski oddelek. Povprečno je bilo v letu 1871 v prisilni delavnici 197 moških in 27 žensk. Moški so se ukvarjali s tkanjem, krojaštvom, čevljarstvom in mizarstvom, z izdelovanjem papirnatih zavitkov in škatlic za vžigalice ter drugimi pomožnimi deli, tudi hišnimi opravki, ženske pa so šivale, predle in pletle. V začetku leta 1872 je bilo 70 štajerskih prisilnih delavcev iz ljubljanske premeščeno v prisilno delavnico v Messendorf. V izpraznjene sobe so po predlogu deželnega odbora namestili mirne blazne[37] za približno deset let (do 20. oktobra 1881), ko so prostor preuredili in uredili oddelek za mlade prisilne delavce.[38]

31 *Novice*, 1844, št. 26, str. 104.
32 *Novice*, 1847, št. 43, str. 171; št. 44, str. 175-176; št. 46, str. 183; št. 47, str. 186.
33 Dolenc, n. d., str. 74.
34 Hranijo se v arhivskem fondu: ZAL., Mesto Ljubljana, statistični popisi, LJU 504.
35 Jarc, n. d., str. 12.
36 Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, leto 1870, št. 24, str. 194.
37 Obravnave deželnega zbora ljubljanskega, leto 1872, Priloga 37, str. 434-441.
38 Obravnave deželnega zbora ljubljanskega, leto 1882, letno poročilo o deželnih zavodih in skladih, str. 128.

Pogled z gradu proti šentpeterskem predmestju pred letom 1919. (ZAL, Fototeka, a.e. G 6-052-007)

Pomembnejšo spremembo v delovanju prisilnih delavnic je prinesel državni zakon iz leta 1873. Bil je podlaga za ustanavljanje poboljševalnic za osebe, mlajše od 18 let.[39] V letu 1874 je bil tako pri prisilni delavnici v Ljubljani ustanovljen oddelek za mladoletne, o katerem pa se ni pisalo pohvalno.[40] Še posebej je bil kritičen do njegovega delovanja pravnik Fran Milčinski, ki se je ukvarjal z vprašanji mladinske kriminologije[41] in bil tudi eden najzaslužnejših ustanoviteljev in prvi tajnik Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljana, katerega prvi društveni zbor se je vršil 15. aprila 1908.[42]

Določneje sta ustanavljanje poboljševalnic odredila zakon z dne 24. maja 1885,[43] ki je predpisoval kazenskopravna določila o tem, koga se sme oddati v prisilno delavnico ali poboljševalnico (popravljalnico), in zakon o prisilnih delavnicah in popravnicah.[44] Na podlagi sklepa kranjskega deželnega zbora z dne 16. januarja 1909 je deželni odbor preuredil oddelek poboljševalnice v "posebno vzgajališče za zanemarjeno mladino".

Med prvo svetovno vojno je vojska prevzela vse prisilne delavce, ki so bili sposobni za vojaško službo. V prisilno delavnico so naselili duševno zaostale osebe, oddelek za zanemarjeno mladino pa je deloval naprej. Po končani vojni prisilne delavnice niso oživili. Zgradbo je pokrajinska vlada namenila za norišnico, osebje pa razpustila. To je bil konec delovanja prisilne delavnice v Ljubljani.[45]

39 Državni zakon za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, leto 1873, št. 108, str. 385-388.

40 Skaberne, Fran Milčinski Pionir slovenske mladinske kriminologije, str. 175.

41 Skaberne, Fran Milčinski Pionir slovenske mladinske kriminologije, str. 163-176. Avtor v navedenem članku opisuje življenje in delo Fran Milčinskega ter navaja tudi njegova dela.

42 ZAL, LJU 259, a.e. 19.

43 Državni zakon za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, leto 1885, št. 89, str. 208-210.

44 Državni zakon za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, leto 1885, št. 90, str. 210-214.

45 Dolenc, n. d. str. 75.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 346 – Rokopisni elaborati, Vladislav Rabjančič, Knjiga ljubljanskih hiš, I. del
LJU 489 – Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fasc. 55, 369, 503, 1354
LJU 259 – Društvo za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljana, a.e. 19
Državni zakon za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, leto 1873, 1885
Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, leto 1870
Obravnave deželnega zbora ljubljanskega, leto 1872, 1882

ČASOPIS

Novice (Kmetijske in rokodelske novice), leto 1844, 1847

LITERATURA

Stekl, Hannes: *Oesterreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920.* Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1978.

Dolenc, Metod: "Usoda" ljubljanske prisilne delavnice. *Kronika slovenskih mest*, IV, 1937, št. 2, str. 72-76.

Jarc, Evgen: Osnove sodobne zaščite otrok v Sloveniji. *Kronika slovenskih mest*, III, 1936, št. 1, str. 1-18.

Skaberne, Bronislav: Fran Milčinski Pionir slovenske mladinske kriminologije (1867-1932). *Kriminalistična služba*, IX, 1958, str. 163-176.

ZUSAMMENFASSUNG

Arbeitsscheue und Landstreicher in Krain sind nun weich gebettet! Das Zwangsarbeitshaus in Laibach

Die Entstehung und der Betrieb von Zwangsarbeitshäusern sind mit tiefgreifenden wirtschaftlichen und sozialen Veränderungen sowie mit einer grundlegenden Neuorientierung hinsichtlich des Armenwesens zur Zeit des Humanismus verbunden. Zwangsarbeitshäuser tauchten im europäischen Raum im 16. Jahrhundert auf, und die ersten standen zunächst im Zusammenhang mit Strafanstalten. Sie spielten eine bedeutende Rolle bei den Bemühungen des Staates im Kampf gegen das Betteln, konnten doch resozialisierte Sonderlinge wie Streicher, Vagabunden und Straßenmädchen, nach abgebüßter Strafe aber auch Verbrecher, dorthin eingewiesen werden. Auf diese Weise blieb die Gesellschaft vor ihnen "geschützt". In der weiteren Entwicklung erfolgte die Umwandlung solcher Institutionen in zwei Richtungen: echte Einrichtungen zum Strafvollzug (Zuchthäuser, Strafanstalten) und Zwangsarbeitshäuser, die einen Besserungszweck verfolgten.

Das erste Zwangsarbeitshaus in der Habsburgermonarchie wurde im Jahre 1668 in Wroclaw errichtet. 1717 wurde auch das erste Zwangsarbeitshaus in Wien gegründet, das seinen Betrieb im Jahre 1727 aufnahm. In Laibach reicht die Gründung von Zucht- und Arbeitshaus in das Jahr 1754 zurück. Es fiel in die Zuständigkeit des Stadtrats, der in Angelegenheiten des Zucht- und des Arbeitshauses der Repräsentation und Kammer für Krain verantwortlich war. In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts sind Anregungen zur Gründung eines neuen, selbständigen Zwangsarbeitshauses in Laibach zu verzeichnen.

Nach mehrjährigen Verhandlungen zwischen dem Laibacher Stadtmagistrat und dem Laibacher Kreisamt sowie dem Gubernium nahm 1847 das Zwangsarbeitshaus in Ljubljana seine Arbeit auf. Die Bestimmungen der einschlägigen Verordnung sowie die Hausordnung enthalten die wesentlichen Richtlinien, deswegen werden sie im vorliegenden Beitrag eingehend behandelt. Das Zwangsarbeitshaus verfolgte den Zweck, die dort eingewiesenen Personen durch Arbeit und Disziplin zu arbeitsamen und gesellschaftlich nützlichen Menschen umzuerziehen. Die Einweisung ins Zwangsarbeitshaus erfolgte aufgrund des Schiedsspruchs des Kreisamtes (erste Instanz) oder des Landesamtes (zweite oder dritte Instanz). Aufgenommen wurden lediglich Personen älter als vierzehn Jahre, die in drei Klassen aufgeteilt wurden. Alle mußten sich an die strenge Hausordnung halten, die den Aufenthalt im Zwangsarbeitshaus genau bestimmte. Folgende Arbeiten wurden verrichtet: Flachsspinnen, Wollespinnen, Kämmen, Weben in Leinen, Wolle und Seide, Nähen, Stricken und andere häusliche Arbeiten. Das Personal des Zwangsarbeitshauses bildeten: ein Verwalter, ein Seelsorger, ein Arbeitsleiter, mehrere Aufseher, ein Arzt und ein Wundarzt. Eine wesentlichere Veränderung in der Tätigkeit des Zwangsarbeitshauses brachten die Reichsgesetze von 1873 und 1885, durch welche die Grundlage zur Einrichtung von Besserungsanstalten geschaffen wurden, die für Personen unter achtzehn Jahren bestimmt waren. Im Jahre 1909 wurde eine Abteilung des Zwangsarbeitshauses in eine "besondere Erziehungsanstalt für die verwahrloste Jugend" umgestaltet.

Während des Ersten Weltkriegs wurde das Zwangsarbeitshaus geräumt, die Einweisungen in die Anstalt wurden nach Kriegsende nicht mehr vorgenommen. Die Landesregierung entließ das Personal, was zugleich das Ende des Zwangsarbeitshauses in Laibach bedeutete.

izvirni znanstveni članek

UDK 351.74(497.4 Ljubljana)"18"
prejeto: 3. 7. 2002

Gorazd Stariha

magister znanosti (zgodovina), arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj,
Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

Začetek ustavnega življenja in ljubljanska policija

IZVLEČEK

S sprejetjem oktobrske diplome leta 1860 in februarskega patenta leta 1861 se v Avstriji začne ustavno življenje. Toda načela ustavne demokracije so se le počasi prebijala v življenje. Lep odraz tega je delovanje policije v Ljubljani, saj so bile njene naloge, poročila in ukrepi pravzaprav enaki kot v prejšnji dobi t.i. Bachovega absolutizma. Če so poslanci v deželnem zboru s prezirom govorili o prejšnji dobi absolutizma, velika večina ljudi vsaj v začetni dobi ni razumela, kaj naj bi bilo tako posebno novega s sprejetjem ustave – davki so pritiskali po starem, policija pa prav tako.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana, policija, 19. stoletje, ustavnost, narodnost, tisk, društva, volitve

SUMMARY

THE BEGINNING OF CONSTITUTIONAL LIFE AND THE LJUBLJANA POLICE

With the adoption of the October diploma in 1860, and of the February patent in 1861 constitutional life began in Austria. But the principles of constitutional democracy were very slowly piercing into life. A clear reflection of that fact is the activity of the police in Ljubljana; their duties, reports and measures were actually identical with those in the preceding period of the so-called Bach's absolutism. If the delegates in the provincial assembly spoke with disrespect of the previous period of absolutism, the great majority of people, at least in the initial period, did not understand what was to have been so specially new with the acceptance of the constitution – the taxes were pressing just the same, as well did the police.

KEY WORDS

Ljubljana, police, 19th century, nationality, press, societies, elections

S sprejetjem oktobrske diplome leta 1860 in februarskega patenta leta 1861 se začne v Avstriji ustavno življenje. V Ljubljani je začel 6. aprila 1861 zasedati kranjski deželni zbor in izobraženci so v parlamentu in časopisju govorili o težkih svinčenih časih absolutizma, ki da je desetletje zatiral svobodo misli in dejanja. Z nastopom ustavne svobode naj bi bilo seveda vse drugače, vendar pa so (kot ponavadi) ostali policaji isti, prav tako njih ravnanje in poročanje. Seveda se tudi oblast ni nameravala kar odreči vsemu nadzoru in dopustiti vsakršne svoboščine – nasprotno, ko se je z začetki parlamentarne demokracije jela zahtevneje oglašati narodnost pri Slovencih, nemštvo pa se je zbiralo pod zastavo liberalizma, je bila oblast še prav posebno občutljiva na vse, kar je hotelo izstopati kot narodno, slovensko. Ko se je slovenska večina začela jasneje zavedati svojih pravic in jih tudi glasneje zahtevati, se je nemštvo s tem "razbijanjem nekdanjega sožitja" začutilo ogroženo tudi na Slovenskem.

Že leta 1853 je bil direktor ljubljanske policije Josef Strobach zaskrbljen, ker je izobraženi sloj kranjskega prebivalstva sicer govoril nemško, v nižjih slojih, torej pri večini, pa naj bi se komaj še slišalo nemško (!) in naj bi govorili skoraj samo kranjsko. Sicer pa naj ločitev na Kranjskem še ne bi bila tako izoblikovana kot drugod, kjer si slovanski in nemški dejavniki stojijo ostro nasproti. V nadaljevanju je ugotavljal, da je avstrijska uprava nemška in da je uradni jezik nemški. Z bolj dejavnim razširjanjem nemščine na podeželju bi se lahko izognili številnim težavam, ki jih povzročajo razlike v jeziku. Na žalost se zle posledice razvoja različnih narodnosti že močno občutijo, je menil Strobach. Na južnem Tirolskem npr., kjer naj bi se vedno enako uporabljali italijanščina in nemščina, je nemščina skoraj povsem izginila, ker se je nanjo pozabilo in je niso negovali, dokler je bil še čas. Na Češkem naj bi se vzdignil "češki element" in se s pomočjo šol v češčini tako izobrazil, da je bilo zaskrbljujoče, da bi nadvladal nemškega. Podobno naj bi se dogajalo tudi v drugih provincah. Nezmožnost, da bi se medsebojno sporazumevali v enem jeziku, naj bi odtujevala ljudi in neskončno oteževala dejavnost oblasti.[1]

Ta strah, odpor pred narodnostjo, se je v šestdesetih letih še okrepil. Če so na eni strani poslanci v parlamentu hvalili ustavno svobodo in udrihali čez minulo desetletje absolutizma, je besednjak policijskih poročil o dogodkih in osebah ostajal enak. Samo datumi so bili drugi. Namen tega članka je torej prelet poročil ljubljanske policije o političnem dogajanju oziroma političnih prekrških v začetku šestdesetih let 19. stoletja. Za začetek poglejmo dogajanja v tisku.

1 ARS, AS 22, del. št. 1015/1853.

TISKOVNE ZADEVE, ČASOPISI

Kozler in *Zemljovid*

Znane so težave Petra Kozlerja, ki je nameraval svoj *Zemljovid Slovenskih dežel* izdati že leta 1852 oziroma 1853, vendar so na Dunaju zaplenili vse natise zemljevida in je ta smel v javnost šele v ustavni dobi leta 1861.[2] Pa tudi tedaj ne brez zapletov. Leta 1861 je bil direktor ljubljanske policije Leopold Bezdek in ko je Kozler, verjetno v veri, da je zavladala svoboda tiska, hotel svoj zemljevid izdati, ga je policija ponovno zaplenila, saj prepoved izdaje in prodaje zemljevida še ni bila odpravljena.[3]

Bezdek je deželnemu predsedstvu poslal tudi zapisnik zaslišanja Petra Kozlerja glede izdaje slovenskega zemljevida. Kozlerjev zagovor je temeljil na spremenjenih (političnih) razmerah in okoliščini, da naj bi šlo izdajo te karte presojati samo z znanstvenega vidika, ne pa iskati še kakšnih drugačnih teženj. Vendar je bil Bezdek neomajen, češ da je leta 1853 najvišja policijska oblast ukazala zapleniti zemljevid, ker se ni pustila prepričati, da se izdaja v znanstvenem interesu, ampak da je njegov namen širiti subverzivne tendence. Menil je, da so razlogi, ki so narekovali zaplembo leta 1853, še vedno enaki.[4]

Vendar pa je policijsko ministrstvo ugodilo prošnji Petra Kozlerja in dvignilo policijsko prepoved glede slovenske karte, tako da ni bilo več zadržkov za njeno prodajo. O tem je obvestilo deželno predsedstvo in mu naročilo, naj o tem obvesti tudi policijsko direkcijo.[5]

Vilhar in *Naprej*

Tudi v primeru Miroslava Vilharja in njegovega *Napreja* je bil šef ljubljanske policije Bezdek strožji kot ministrstvo na Dunaju. Vilhar je v začetku aprila 1861 zaprosil kranjsko deželno predsedstvo za dovoljenje za izdajo časnika z imenom *Naprej*.[6] Deželno predsedstvo je poslalo prošnjo v presojo ljubljanski policijski direkciji. Direktor Bezdek je menil, da se Vilharjeva prošnja za izdajanje slovenskega časnika *Naprej* zavrne, ker bi ta gotovo krenil po stopinjah *Narodnih listov* in *Požara*. Deželno predsedstvo je pisalo policijskemu ministrstvu, da je Vilhar kljub pomanjkanju temeljitejše izobrazbe, a upoštevajoč njegove šolske študije in dosežke v beletristiki, še posebno v pesništvu v domačem jeziku, vsaj minimalno sposoben za vo-

2 ARS, AS 17, del. št. 107/1852.
3 ARS, AS 16, del. št. 277/1861.
4 ARS, AS 16, del. št. 456/1861.
5 ARS, AS 16, del. št. 332/1861.
6 ARS, AS 16, del. št. 500/1862.

denje časnika. Tudi z ozirom na tiskovni zakon ni bilo ovir za izdajo dovoljenja. Vendar pa glede na poizvedbe pri nižjih oblasteh (pri okrajnih uradih) o karakterju prosilca in o njegovem političnem zadržanju in mišljenju ne gre svetovati podelitve dovoljenja, ker se je z izdajanjem časopisa upravičeno bati subverzivnega vplivanja na kmete. Zato je deželni šef dr. Karl Ulepitsch plem. Krainfels predlagal vse skupaj v "visoko odločitev" ministrstvu. Z Dunaja so nato septembra odgovorili deželnemu predsedstvu, da glede na to, da ni zadržkov glede tiskovnega zakona, policijsko ministrstvo proti izpolnitvi zakonskih obveznosti podeljuje posestniku in deželnozborskemu poslancu Miroslavu Vilharju koncesijo za omenjeni časnik.[7]

Vilhar je začel po pologu 2625 goldinarjev kavcije izdajati časopis, Bezdek pa budno paziti, kdaj mu bo lahko skočil za vrat.[8] Priložnost za to se mu je ponudila kaj kmalu. Že v prvi polovici januarja 1863 je Bezdek Vilharja ovadil državnemu pravdništvu zaradi članka o uradni prepovedi shoda volivcev poslanca Schuselke,[9] sledila je prijava zaradi pisanja o dr. Tkalcu, ki je bil zaradi kršitve tiskovnega zakona v ječi,[10] in zaradi članka *Misli o sedanjih mednarodnih mejah*, v katerih je Vilhar razpredal o v nacionalnem pogledu nesmiselnosti obstoječih deželnih mejа proti Štajerski, Koroški in Primorski. Te meje naj bi odpravili, da bi bili Slovenci v eni deželi, v kateri naj bi bili nastavljeni samo narodni (slovenski) uradniki. V članku je bila izražena tudi ideja, da bi se slovenske čete, ki so bile razporejene v različnih regimentih, združile. Državno pravdništvo je o tem uvedlo preiskavo, vendar deželno sodišče najprej ni ukrepalo, na poziv državnega pravdništva pa je nato kazensko preiskavo ukazalo višje deželno sodišče v Gradcu. Bezdek je o tem z zadoščenjem poročal deželnemu predsedstvu v začetku aprila 1863.[11]

Naprej pa se ni dal motiti in že 26. maja 1863 je izšla številka 42 z uvodnikom *Kaj se nekterim zdi ravnopravnost*. Namenjen je bil okrajnemu glavarju Ljubljane Okolice Johannu Pajku. Govoril je o rabi oziroma nerabi slovenščine v dopisih okrajnega urada, povod za to pa je iskati v že aprila 1862 sprožení zahtevi županov iz okraja Ljubljana Okolica, da naj okrajni urad z njimi posluje s slovenskimi dopisi. Pri tem so se sklicevali na oktobrsko diplomo, češ da jim zagotavlja rabo domačega jezika v uradih, vendar se naj to ne bi izpolnjevalo. Pajk je nato sklical župane, jim predstavil, da so njihove zahteve povezane s stroški, in jih vprašal, ali so jih pripravljeni kriti. Župani so seveda izjavili, da novih stroškov za slovenske dopise nikakor ne prevzamejo nase.

Po tem Pajkovem manevru s finančno grožnjo je napadel *Naprej*: "Nekteri v ustih pač nosijo udanost do vlade in cesarske rodovine, ali kako so udani, ker[12] ne delajo, kakor ne želi samo ampak tudi ukazuje Nj. veličanstvo?" Glavar Pajk se je zgrožen takoj obrnil na državno pravdništvo, češ, kaj bo, ko bodo ljudje to brali, še predvsem pa župani, ki so zahtevali slovensko dopisovanje in ki jih je Pajk kasneje prepričal, da naj tega ne počno, ker da bodo s tem stroški. Ljudje bodo mislili, da okrajni glavar Pajk ne upošteva zakonov, ne uboga vlade in to vse zato, da zatira narodnost. Kaj si bodo ljudje mislili o svetosti prisege zvestobe službi, spoštovanju državne uprave, o vzvišeni časti monarha, če si (že) uboga para, kot je okrajni glavar, drzne kljubovati cesarskim ukazom?

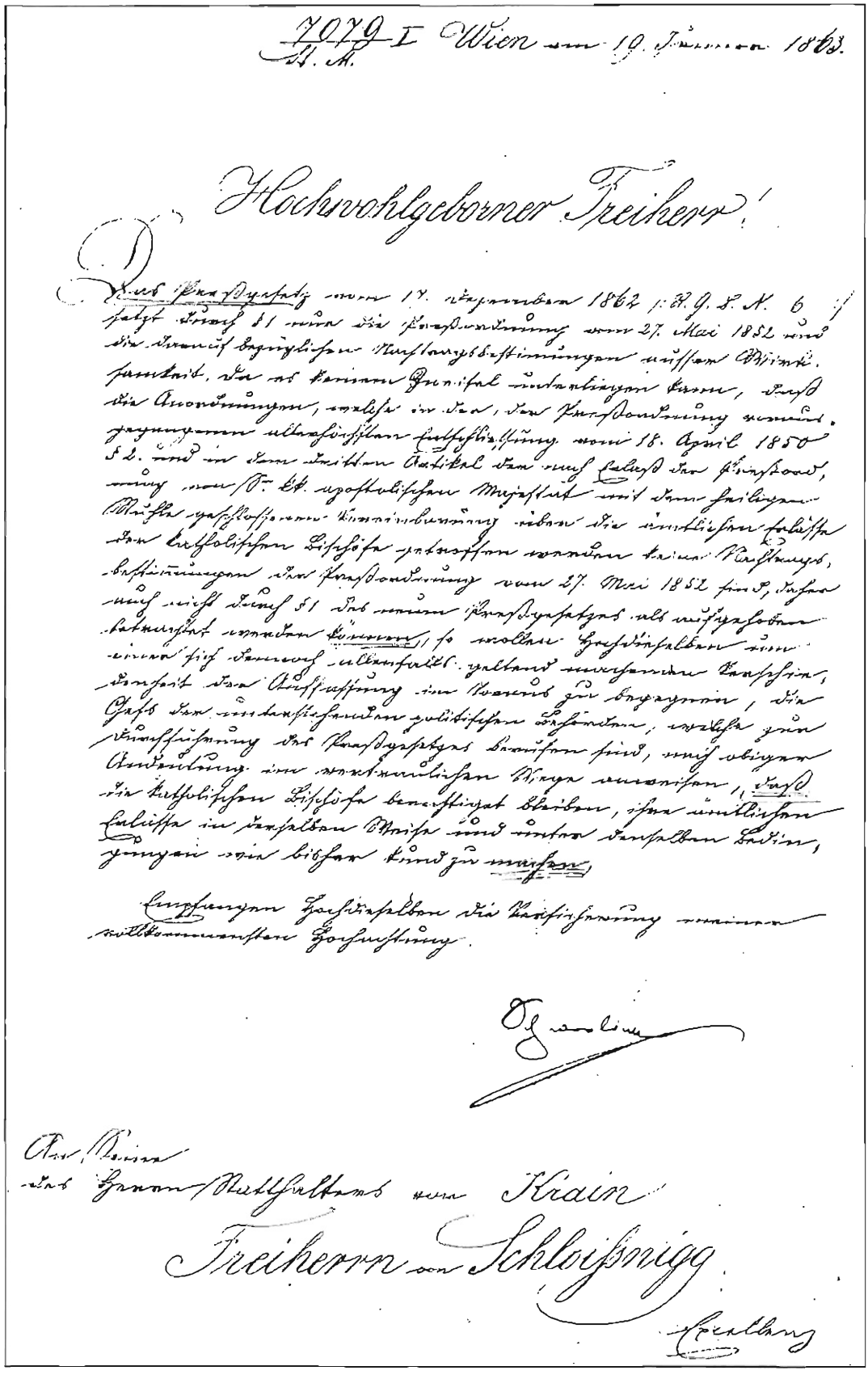
Pajk je ironično nadaljeval, da tako pač govori ljubi *Naprej*. In kdo se drzne ne verjeti njemu, borcu in čuvarju pravičnosti, ljubezni do naroda? Pa vendar je bil on, Pajk, prej (oziroma vedno; op. pis.) Kranjec, Slovenec, Slovan in bo tak na vsak časten način tudi neomajno ostal. Prej naj bi govoril in pisal slovensko kot nemško, vendar je kot Kranjec Avstrijec in neomajno vdan državni upravi, neomajno zvest častitemu cesarju! Povsem naj bi bil tudi predan napredku (izobraževanju) in za dobro svojega naroda, vendar Hrvat, Srb, Bošnjak pa ne more biti! Če si javni časopis nekaznovano dovoli blamirati cesarske urade in uradnike kot sovražnike državne uprave (in narodnosti), kot nezveste zaničevalce najvišjih ukazov in zakonov cesarja, kaj bo potem s častjo javnih oblasti, kaj s spoštovanjem javnih interesov? Pajk je *Napreja* tožil (za to se je obrnil na državno pravdništvo) zaradi žaljenja okrajnega urada.[13] Tožba je prav gotovo pripomogla k omenjeni obsodbi Vilharja zaradi članka o deželnih mejah.

Bleiweis in *Novice*

Z ustavno svobodo je časopisje le nekoliko svobodneje zadihalo, kar pa nikakor ni bilo všeč policiji, ki je še vedno po starem budno spremljala, kaj si kdo drzne zapisati. Mišljenje in ravnanje policije je lepo razvidno iz navodila policijskega ministrstva kranjskemu deželnemu šefu Ulepitschu

7 ARS, AS 16, del. št. 500/1862.
8 ARS, AS 16, del. št. 1204/1862.
9 ARS, AS 16, del. št. 95/1863.
10 ARS, AS 16, del. št. 177/1863.
11 ARS, AS 16, del. št. 584/1863.
Deželno sodišče je nato moralo Vilharja obsoditi (22. 1. 1864) zaradi "ogrožanja kršitve javnega miru" na šest tednov zapora, poostrenega z enim dnem posta v vsakem tednu in na plačilo globe 300 goldinarjev, ob zaplembi kavcije. Višje deželno sodišče v Gradcu je sodbo ljubljanskega deželnega sodišča potrdilo, Vrhovno dvorno sodišče Vilharjeve pritožbe ni upoštevalo, tako da je zaradi obsodbe izgubil tudi poslansko pravico (ARS, AS 16, del. št. 447, 509, 515 in 1004/1863).

12 Ko; op. pis.
13 ARS, AS 16, del. št. 1221/1863.

Schmerlingovo navodilo glede novega tiskovnega zakona iz leta 1862. (ARS, AS-16, del. št. 166/1863)

s konca septembra 1861. V njem je ministrstvo ugotavljalo, da *Novice* v zadnjem času pišejo vladi sovražno, namreč agitatorsko in v nacionalnem smislu podpihovalno. Policijsko ministrstvo se je zavedalo, da pred bližnjo uveljavitvijo novega tiskovnega zakona,[14] ki naj bi proti domačemu tisku postopal na drugačnih temeljih, ni bila na mestu uporaba § 22 še veljavnega cesarskega patenta z dne 27. maja 1852 o omejevanju periodičnega tiska, po katerem bi lahko takoj ustavili izdajo časopisa. Vsekakor pa naj deželne oblasti proti vsakemu protizakonitemu pisanju takoj uvedejo preiskavo, ga prijavijo in sodno obravnavajo. Četudi vse tožbe ne bi uspele, takšna neprenehna iniciativa s strani upravnih organov vendarle ne bi ostala brez vpliva na sodne oblasti in bi utegnila pripeljati tudi do strožjih postopanj sodnega ministrstva. Ulepitschu so naročili, naj glede uvedbe kazenskega postopka proti uredništvu *Novic* stopi v stik z državnim pravdništvom in naj poroča policijskemu ministrstvu.[15]

Navodilo z Dunaja je bilo pravzaprav odgovor na prijavo *Novic*, ki jo je naredil ljubljanski policijski direktor Bezdek. Ugotavljal je, da lahko v *Novicah* že dalj časa sledijo subverzivnim tendencam, ki izražajo prekomerna ultranacionalna stališča proti vsemu, kar je nemškega in "nacionalni element" neprikrito pozivajo na boj. *Novice* naj bi kritizirale vladne ukrepe na nespodoben, celo hujskajoč način in nasprotnikom grozile celo s fizičnimi grožnjami. V dokaz, kako hoče dr. Bleiweis iz Novic narediti *'Magno carto'* Slovencev, je Bezdek priložil *Novice* št. 16, 18, 20, 22, 26 in 27.

Glede na razvijajoče se razmere je Bezdek menil, da bi po možnosti preprečili podobne škodljive agitacije s tem, da bi v smislu § 22 tiskovne naredbe z dne 27. maja 1852 uredništvu Novic prepovedali izdajanje časopisa, o tem kako in v kakšnem obsegu, pa bi odločilo predsedstvo. Precej sumljivih člankov naj bi izviralo od duhovščine; mnogi med njimi naj bi se klanjali "ultraslovenstvu" in hoteli s tem vplivati na kmete. Ali bi zaprosili za pomoč gospoda knezoškofa, da vpliva na kler, ki zanemarja svoje poslanstvo pridiganja miru in sloge in namesto tega poziva k sovražnosti in strankarstvu, pa je Bezdek prepuščal modri presoji deželnega šefa.[16]

Budno spremljanje pisanja *Novic* je za policijo le rodilo sadove in deželno sodišče je v začetku leta 1863 proti Bleiweisu uvedlo preiskavo zaradi kršitve javnega reda in miru. Povod je bil dopis *Iz savinske doline* v Novicah 26. novembra 1862, ki je poročal o obravnavi na okrožnem sodišču v Celju 4. novembra 1862 in o uporabi jezika pri poslovanju notarjev.

Ker je bil Bleiweis v sodni preiskavi, bi ga brez nadaljnjega morali suspendirati z njegove službe c. kr. deželnega živinozdravnika in s tem povezane plače, vendar pa ga je kot deželnega poslanca za čas zasedanja deželnega zbora ščitil imunitetni zakon. Tako so s preiskavo počakali do konca zasedanja deželnega zbora, nato pa je višje deželno sodišče v Gradcu obtožnico ljubljanskega deželnega sodišča zavrglo in Bleiweisa so obsodili le na plačilo kazni 10 in izgubo kavcije 60 goldinarjev.[17]

Zgodnja Danica

Tudi pisanje *Zgodnje Danice* je bilo pod ostrim nadzorom policijskega direktorja Bezdeka. V decembru 1861 jo je prijavil državnemu pravdništvu zaradi dveh člankov, ki naj bi govorila o domnevnih sovražnikih slovenske narodnosti, negativno naj bi pisala tudi o vladi, delovanju državnega zbora in o posameznih poslancih.[18]

Prijava *Danice* zaradi "narodnostnih izpadov" je sledila tudi naslednje leto. Takrat je bil sporen govor duhovna Franca Kozarja ob odprtju mariborske čitalnice. Bezdek je deželnemu predsedstvu poročal, da je Kozar v njem razlagal, da je varovanje, vrednotenje narodnosti srce katoličtva. S tem naj bi bilo možno odganjati tudi širjenje luteranstva. Dvigovanje narodnosti je označil za temeljno nalogo duhovščine, za kar bi si morali prizadevati z vsemi močmi. Bezdek ga je označil za političnega agitatorja, ki naj bi posredno zahteval tudi upiranje vladi, če se njeni ukrepi ne bi skladali s skrajno utopičnimi nacionalnimi nazori in zahtevami. Bezdek je predlagal, da "bi se v stvari ukrepalo naprej" in opozorilo škofijo, da bi duhovščino držala v mejah njihovega poklica, vendar so po razgovoru s škofom Vidmarjem zadevo dali *ad acta*.[19]

Časopisje, profesorji, dijaki

O ravni svobode tiska in politični svobodi nasploh v začetku ustavne dobe pove veliko tudi vihar, ki ga je povzročila novica, da katehet Lesar na ljubljanski realki med dijaki razširja in priporoča "lista poznane stranke", *Novice* in *Danico*. O tem je bil obveščen tudi notranji minister Schmerling, ki je v začetku leta 1862 od deželnega šefa Ulepitscha zahteval preiskavo o tem. Katehetu Lesarju so nato najresneje prepovedali njegovo dejavnost, vendar pa je Bezdek v poročilu pred-

14 Zakon nosi datum 17. 12. 1862.
15 ARS, AS 16, del. št. 1050/1861.
16 ARS, AS 16, del. št. 438/1861.
17 ARS, AS 16, del. št. 237/1867.
18 ARS, AS 16, del. št. 1369/1861.
19 ARS, AS 16, del. št. 38/1862.

sedstvu dejal, da naj bi Lesar kljub temu še nadaljeval z dostavljanjem *Novic* dijakom. Bezdeku se je seveda zdelo nujno, da bi tega kateheta, "ki dečkom že v rosni mladosti vceplja odpor do nemštva", odstranili s šole. Prijavo so posredovali tudi Schmerlingu, ki je nato pisal Ulepitschu, da Lesar pač ne more zadržati svojega mesta, če mu še škofovi opomini niso zalegli in še naprej širi med mladino strankarski časopis. Ulepitsch naj se torej prepriča o stvari in takoj zaprosi škofa, da Lesarja odstrani.

Lesar je v zagovoru povedal, da realka že od vsega začetka dobiva od Blaznika brezplačne letnike *Novic* in da je dijakom ta zanje prepovedani časopis na voljo v vseh hišah, kjer so nastanjeni dijaki in jih lahko ti prebirajo tam, četudi Blaznik ne bi daroval brezplačnih izvodov. Branje *Novic* med poukom ali na šoli nasploh pa Lesar prav tako malo trpi kot drugi učitelji in če je do tega res prihajalo, je bilo to na skrivaj.

Deželno predsedstvo je nato ugotovilo, da preiskave ne bo, ni pa se strinjalo z Lesarjevo izjavo, da dijaki lahko berejo *Novice* pri vseh njihovih stanodajalcih, ker po eni strani ne drži, da so *Novice* na razpolago dijakom pri vseh (podčrtano v originalu; op. pis.) stanodajalcih, po drugi strani pa, če so že *Novice* pri hiši, niso vsi stanodajalci tako nepremišljeni, da bi imeli fantje pri njih neoviran dostop do časopisa (!). Sicer pa naj bi bila veroučitelju zaupana naloga, da mladino moralno vzgaja, da skrbi, da mladina v svojem ravnanju ne zaide in da politično nezrele mladine ne zavaja na povsem neprimerna področja.[20]

Seveda katehet Lesar ni prenehal z narodnim delovanjem in je imel, obenem z gimnazijskim profesorjem Marnom, zaradi tega težave v volilnem letu 1867, ko se je oblastnim zahtevam po njuni premestitvi uprl škof Vidmar.[21]

Ocena časopisja

Januarja 1862 je policijski direktor Bezdek deželnemu predsedstvu predložil karakteristiko časopisja, ki je izhajalo v Ljubljani. Poleg splošnih podatkov je Bezdek napisal tudi politično mnenje o urednikih in sodelavcih časopisov. Pri *Laibacher Zeitung* so bili po njegovi oceni vsi moralno brezmadežni in politično neoporečni; pri *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* prav tako, razen Ethbina Coste, ki naj bi bil izrecen federalist; pri *Novicah* so jo Bleiweis, Toman, Orel, Trdina, Macun, Svetec, Zarnik in večina drugih dopisnikov odnesli z oceno, da so federalisti, da niso naklonjeni februarski ustavi, da simpatizirajo z "ultračehi" in južnimi Slovani. Časopis naj bi imel velik vpliv na kmete; njegova prvotna tendenca je bila kulturna in gmotna povzdiga slovenskega kmeta, vendar je to postalo drugotnega pomena, prvotnega pa "visoka politika", še posebno narodna. Uredniku *Zgodnje Danice* Luku Jeranu je Bezdek pripisal ultramontanske tendence in da je *"ein Slowenomann"*, nesumljiv pa mu je bil *Učiteljski tovarš* z. urednikom Andrejem Praprotnikom in njegovimi dopisniki.[22]

DRUŠTVA

Južni Sokol

Po desetletju absolutizma, ko naj bi zavladala ustavna svoboda, so za ustanavljanje društev še vedno veljala pravila in zakoni iz petdesetih let, pomembno težo pa je imelo mnenje policije, ki je poleg starih zakonov uporabljala tudi druga stara merila in stari besednjak. Poglejmo najprej policijske komentarje ob ustanavljanju ljubljanskega Sokola.

Decembra 1862 je zaprosil "začasni odbor za ustanovitev gimnastiškega društva v Ljubljani, da bi se potrdile dotične pravila ter dovolilo gimnastiško društvo". Podpisani so bili France Žeravec, France Vidic, dr. Dragotin Bleiweis, Janez Globočnik, Paul Drachsl. Policija je dobila prošnjo v presojo in februarja 1863 je policijski direktor Bezdek poročal deželnemu predsedstvu, da je prošnjo podpisalo pet mladeničev, ki naj bi pripadali ultranacionalni stranki in katerih separatistične težnje so se že manifestirale pri različnih priložnostih. Nato je v slogu Bachove policije označil vsakega posebej:

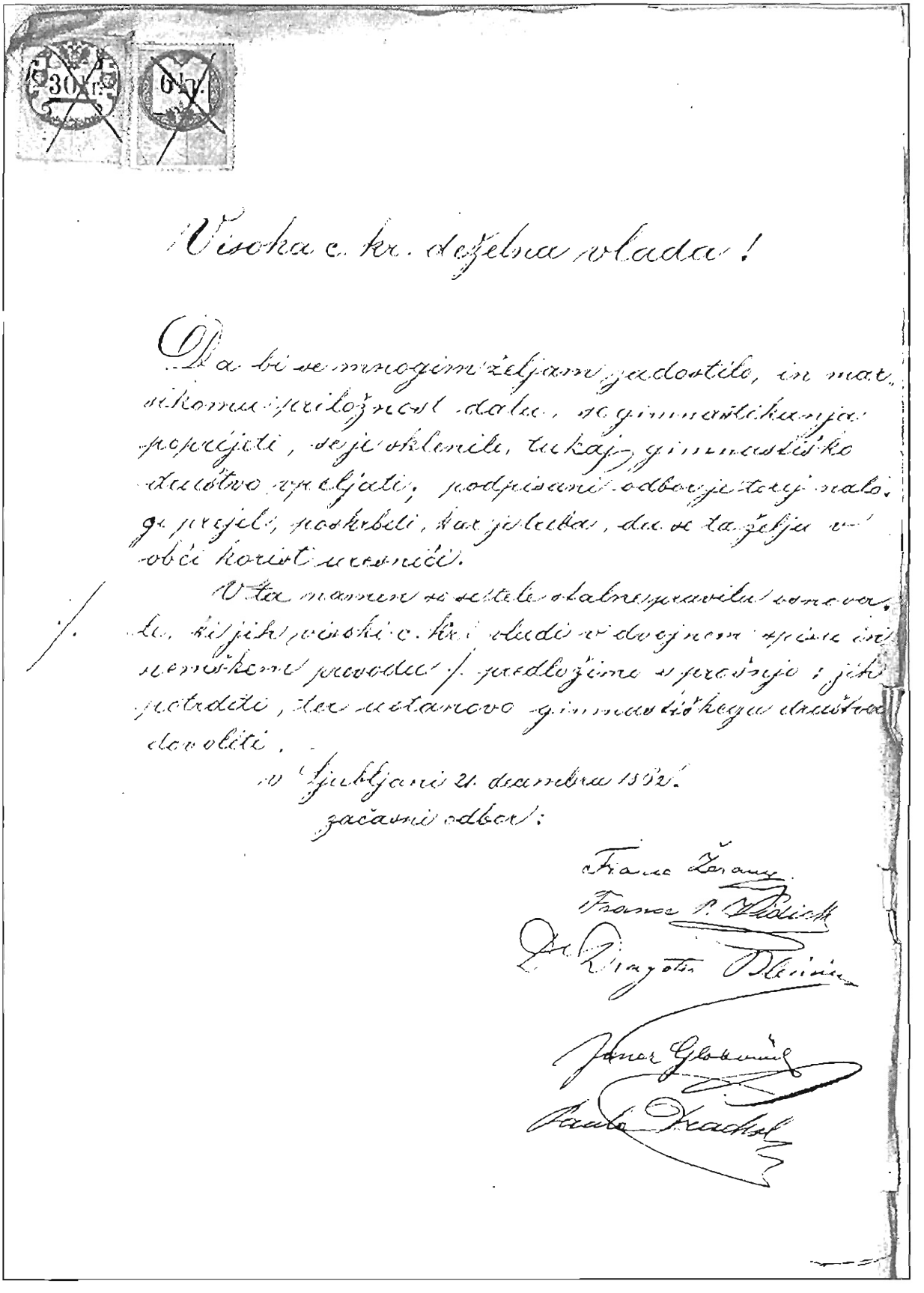
Franc Žeravec je pravniški koncipient in doktorant prava. Sicer je že dvakrat padel pri prvem rigorozu in se mora torej glede na obstoječi zakon odpovedati doktorski stopnji. Je vnet privrženec ultranacionalne stranke, povsod se hoče preriniti naprej in se uveljavljati, vendar brez uspeha.

Dr. Dragotin Bleiweis, sekundarij v ljubljanski bolnišnici, je sin znanega voditelja narodne stranke, papagaj, ki ponavlja za svojim očetom, sicer pa mladenič brez pomena.

Janez Globočnik je mestni tržni komisar, faktotum župana Ambroža, nadarjen mlad mož, ki je bil v ospredju pri različnih demonstrativnih prireditvah ultranacionalne stranke v Ljubljani, skupaj z Žeravcem in Bleiweisom. So pristaši oktobrske diplome, katere obletnico tudi vedno proslavljajo v svojih krogih.

Franc Vidic in Paul Drachsl sta navadna trgovska pomočnika, spremljevalca rojenja ultranacionalne druščine.

20 ARS, AS 16, del. št. 237/1867.
21 ARS, AS 16, del. št. 1356, 2627/1867.
22 ARS, AS 16, del. št. 77/1862.

Visoka c. kr. deželna vlada!

Da bi se mnogim željam zadostilo, in mat. sekomu priložnost dalo, se gimnastikanja poprijeti, deje obstoječi, tukaj gimnastično društvo vredjati, podpisani odbor je takej nalo. ga prejel, postavili, kar jih veda, da se tajnja v obči koristi zavrnili.

V ta namen si usteže odbor pravila samo ver. le, kir jih visoki c. kr. vlada v dovojnem spisu in zemškem prevodu s predložimi spravljo i jih potrdite, kar ustanovo gimnastičnega društva dovoliti.

V Ljubljani 21. decembra 1862.

začasni odbor:

Franc Zaraun
Franc P. Volčič
Dr. Blagotin Bleiweis
Janez Globočnik
Anton Krasheuf

Prošnja za ustanovitev gimnastičnega društva. (ARS, AS-16, 1003/1864)

Za Bezdeka so bili to mladi ljudje brez višje izobrazbe in olike, brez položaja v družbi, poznani samo v svojem ozkem krogu. To, da so prav ti pobudniki za ustanovitev društva, je bil zanj zanesljiv znak, da bi bilo telovadno društvo izrazito slovensko obarvano in bi služilo izvrševanju namenov slovenske stranke.

Deželno predsedstvo je Bezdekove pomisleke očitno upoštevalo in prošnjo za ustanovitev društva zavrnilo ter naročilo policijski direkciji, naj prosilci v prošnji odpravijo pomanjkljivosti. Pri tem so morali upoštevati disciplinar iz leta 1853, predložiti plan dela, kot je to predvideval § 9 zakona o društvih iz leta 1852, in priložiti tudi vadbeni, telovadni red. Prosilci tudi niso navedli, kdo bo blagajnik, kdo tajnik, kdo podpisnik, kdo bo pisal zapisnik in ostale pisarije društva; manjkale so tudi določbe, kdo in na kakšen način voli predsednika odbora in glavne skupščine. Končno naj ne bi bilo ne v prošnji ne v statutu navedeno, s kakšnimi sredstvi razpolagajo, kje je prostor za telovadbo, kje orodje in na kakšen način mislijo do tega priti – kot bi hoteli prosilce zmesti s proceduralnimi zahtevami.[23] Oblast je s svojimi zahtevami odložila ustanovitev društva, seveda pa prosilcev s tem ni mogla odvrniti od namena. *Južni Sokol* je bil nato ustanovljen 1. oktobra 1863.

Čitalnica

Deželna oblast je morala tudi o nameravani ustanovitvi čitalnice v Ljubljani jeseni 1861 povprašati za mnenje policijskega direktorja Bezdeka. Ta je odgovoril, da glede na prosilce za dovoljenje nima zadržkov za ustanovitev društva in da tudi statut odgovarja zakonu o društvih. Primerno pa se mu je zdelo opomniti, da so podpisani skoraj brez izjeme pripadniki ultranacionalne stranke.[24]

O ustanovitvi ljubljanske čitalnice je ljubljanska policija seveda poročala tudi svojemu ministrstvu na Dunaj, ki se je pri deželnem šefu pozanimalo o stvari, zahtevalo statut društva ter imena in karakteristike ustanoviteljev in voditeljev društva. Deželno predsedstvo je za karakteristike ustanoviteljev zaprosilo policijo in komisar Vidic (podpisoval se je vedno *Viditz)* je v odgovoru najprej pojasnil, da so vsi ustanovitelji pripadniki ultranacionalne stranke, nato pa je označil še vsakega posebej:

V. C. Zupan, pameten in premožen trgovec, se že leta udinja slovenizmu in vbija svoje poglede v glavo trgovskim pomočnikom, ki naj bi tvorili večino narodne stranke.

Macun je učitelj na ljubljanski gimnaziji, je prenapet in ima kar najslabši vpliv na dijake, tako da starši večkrat izrekajo obžalovanje, da ni Macun premeščen na kako gimnazijo v povsem nemško provinco in tako onemogočen.

Dr. Bleiweis je c. kr. dež. živinozdravnik in urednik slovenskega časopisa *Novice,* ki je glasilo teh "Nationalitätsschwindler" in ki uredniku kot tudi založniku prinaša lepe denarce, kar ni brez teže za držo lista. (Nato je z drugo roko pripisano, da je glavni vodja ultraslovencev, nato pa popravljeno, da velja za vodjo ultraslovencev).

Franz Souvan, premožen (najprej napisano tudi "ampak omejen, zabit" nato pa prečrtano) trgovec, vendar narodni zanesenjak, brez vsake politične ali splošne izobrazbe. Je somišljenik dr. Orla, c. kr. notarja, ki se je, tako kot tudi rokavičar Horak, rojen Čeh, zaradi osebnih razlogov priključil narodni stranki v pričakovanju izboljšanja premoženjskega stanja.

Solastnik tovarne (najprej napisano "trgovec", nato prečrtano) Valentin Krisper je zelo inteligenten mladenič. Je najpopolnejši, najčistejši ultraslovenec, ki pa je vendarle čutil potrebo, da je odpotoval v Dresden, kjer je ostal dve leti in se od Nemcev učil izdelave papirja (komisar Vidic je bil v svojih poročilih nasploh vedno ciničen).

Dr. Andrej Vojska je deželni sodni svetnik, znanstveno izobražen, vendar družbeno nedejaven. S priključitvijo stranki, podpiranjem njenih tendenc skuša doseči kak odličen položaj.

Enake namene ima tudi dr. prava E. Costa, v vsakem pogledu prenapet mladenič, ki se je še pred kratkim z velikim uspehom zavzemal za nemško kulturo, kasneje pa se je vrgel v naročje ultranacionalcem in zastopal njihove nepoštene tendence.

Župan Ambrož je kameleon v vsakem pogledu. Pred kratkim, ko je bil v zelo tesnem denarnem položaju, telesno in duševno na tleh, se je potrudil, da je bil pri zadnjih volitvah povšeči vsem strankam in ni mu uspelo le, da je prišel v občinski svet, temveč da je bil s pomočjo narodne stranke izvoljen za župana in v deželni odbor. Ko si je zagotovil eksistenco, se mu je zdelo odveč skrivati svoje notranje mišljenje in je odkrito stopil v ospredje kot eden najvplivnejših članov ultraslovenske stranke.[25]

Čitalnica je bila policijskemu direktorju Bezdeku trn v peti in ji je nasprotoval, kjer je le mogel, s tem, da se je strogo držal predpisov, saj je pravzaprav povsem pravilno ocenil, da je njen osnovni namen "povzdigovanje nacionalnosti in nasprotovanje nemštvu".

23 ARS, AS 16, del. št. 1003 in 1021/1863.
24 ARS, AS 16, del. št. 733/1861.
25 ARS, AS 22, del. št. 668/1861.

VOLITVE, OZNAKE POLITIKOV

Volitve 1861

Z demokratičnimi otoplitvami je ponovno oživela tudi politična ustvarjalnost širšega občinstva, prav tako pa ni ponehala policijska budnost nad takim početjem. Eno prvih dejanj oživljene demokracije so bile občinske volitve. Ljubljanski policijski komisar Vidic je na silvestra 1860 že obvestil predsedstvo policije na Dunaju in namestnika Burgerja v Trstu, da je bil ukaz notranjega ministrstva za nove volitve v občinske zastope ugodno sprejet. Zelo značilno in pronicljivo pa je ugotavljal, da se je bati, da bo pri novih volitvah prišel do veljave "ekstremni element" in da bodo novi občinski zastopi sestavljeni predvsem iz mož, ki se klanjajo "ultraslovenizmu".[26]

Policija je volitve budno spremljala in direktor Bezdek je o izidu občinskih volitev marljivo obveščal namestništvo v Trstu in policijskega ministra na Dunaju. Za Ljubljano je Bezdek ugotovil, da so volitve za občinske svetnike vzbudile zanimanje in agitacije z več strani. Pripadniki III. volilnega telesa so tako ustanovili volilni odbor,[27] katerega člani naj bi povečini zastopali slovenske interese. Ugotavljal je, da je bil program sestavljen v strogo lojalnem tonu, a naj bi vseboval nekaj namigovanj na narodnostne težnje, ker je priporočal voliti samo tiste može, "ki naj bi bili prežeti s toplo ljubeznijo do skupne očetnjave in našega naroda (Slovencev)" – Bezdek je bil očitno malo ironičen.

Bezdek je poročal še o izidih volitev v posameznih volilnih razredih. Namen tega članka seveda ni obnavljanje samih volitev, ampak si poglejmo policijske oziroma Bezdekove oznake izvoljenih narodnih predstavnikov.

Za izvoljene občinske svetnike iz III. volilnega razreda je ugotavljal, da so bili deželni veterinar dr. Janez Bleiweis, hišni posestnik Jožef Debevc, rokavičar Janez Horak in tiskar Jožef Blaznik že tudi člani prejšnjega občinskega sveta. Bleiweis, Horak, Debevc in deloma tudi Blaznik kot založnik kranjskih tiskov naj bi bili zapriseženi Slovenci in naj bi tudi v občinskem svetu poskušali uveljavljati, predvidoma z majhnim uspehom, svoje nacionalne težnje. Sicer pa so bile to poštene osebnosti na dobrem glasu, politično ne prenapete in bi komajda kdaj mogle biti vladi sovražne.

Horak naj bi bil sicer domišljav veliki govorec, ki se precenjuje in je rad glavni. Med obrtniki je imel kot predstojnik društva za pomoč nekaj vpliva, v drugih krogih pa nobenih privržencev in pri odločanju o občinskih vprašanjih ne bo nikdar odločilen.

Od ostalih občinskih svetnikov je po njegovem mnenju izstopal edino Ambrož, drugi naj bi bili vsi častni, pošteni, za svoj stan ne neomikani, zmerni in lojalni možje. Ambroža je imel za nadarjenega, spretnega in zelo izkušenega trgovca, ki je bil v predmarcu okrajni komisar in kasneje magistratni svetnik. Leta 1848 je nastopal kot ultraliberalec, bil član dunajskega parlamenta, vedno je držal z levimi in je bil zato tudi vedno kot politično sumljiv nadzorovan. Od takrat dalje naj bi se obnašal zelo umirjeno in nikdar ni dajal najmanjšega povoda za politično sumljivost. Vendar pa ni bil osebnostno trden, bil je strasten, čustven in zato nezanesljiv in užival malo zaupanja in pozornosti. Vsa njegova prizadevanja, očitno neuspešna, naj bi bila usmerjena v to, da bi postal župan. Na to mesto je bil leta 1849 že izvoljen, vendar ga vlada ni potrdila.

Štiri dni kasneje je Bezdek poročal o izvoljencih ljudstva po drugem volilnem razredu. Dr. med. Johann Čuber, dr. prava Anton Rak, podpredsednik trgovske zbornice Anton Samassa, baron Anton Codelli in hišni posestnik Vincenc Sevnik so sedeli že v starem občinskem svetu. Po njegovi oceni so bili inteligentni, obče spoštovani, pošteni, zaupanja vredni, vladi zvesto vdani možje, brez strankarske pripadnosti, samo Dežmana je označil za deklariranega Slovenca zaradi njegovega zagovarjanja narodnosti, vendar pa da ni bil prenapet. Seveda je bilo to še pred Dežmanovi prestopom – štiri mesece pred njegovim govorom v dunajskem parlamentu. Na koncu poročila je Bezdek pripominjal, da so bili volilni rezultati ugodni kljub naporom in agitaciji "Slavistov", da bi bili za njih ugodnejši.

Sledilo je še poročilo o volitvah v prvem volilnem razredu. Tu je Bezdek vse izvoljene člane občinskega sveta z izjemo trgovca Gustava Heimanna presodil za vseskozi častivredne, v javnosti spoštovane in lojalne može. Heimann naj bi se imel za izvolitev zahvaliti le svojemu svobodomiselnemu glasovanju v trgovski zbornici glede valutnega vprašanja, bil naj bi zelo nadarjen, gospodarsko izobražen mož, pravičnega značaja, ki pa je zelo častil pretirano liberalne nazore. Skoz in skoz naj bi bil Nemec in naj bi trdno nastopil proti morebitnim prenapetim slovenskim zahtevam.

Novoizvoljeni občinski svet je Bezdek označil kot večinsko konservativnega in vladi zvestega. Kljub zavzeti agitaciji, pravzaprav rovarjenju, je uspelo Slovencem v svet spraviti samo šest njihovih pristašev in še ti naj ne bi bili posebni zanesenjaki.

Po Bezdekovem mnenju naj bi imel v tedanjem vzdušju največ možnosti za župana svetnik deželnega sodišča Brolich. Zaradi zaslug med epidemijo kolere je bil odlikovan z viteškim križcem Franca Jožefa. Za Bezdeka je bil Brolich zelo rutiniran poslovnež s solidnim znanjem, častivredna oseb-

26 ARS, AS 22, del. št. 20/1862.
27 "Prvi meščanski odbor" - več glej v: Škerl, n.d.

nost, pristaš vladne politike, ki se je strogo držal zakona brez vsake strankarske privrženosti. Njegova morebitna izvolitev za župana naj bi bila zelo v interesu državne uprave.[28]

Volitve so se obrnile drugače in za župana je bil izvoljen Mihael Ambrož. Seveda so oblasti takoj naročile poizvedbo o osebnosti in političnem zadržanju pri policijskem direktorju. Po tem poročilu v Ambroževem političnem zadržanju ni bilo nič takšnega, kar bi ga kompromitiralo. V poročilu deželnega predsedstva ministrstvu je nekaj dvomov porajal družinski škandal, o katerem se je javno govorilo in je o njem tekla celo kriminalna preiskava. Vendar pa se je predsedstvo strinjalo s policijskim direktorjem, da je škandal po desetletju že pozabljen in da ni ovira za njegovo potrditev. Sploh pa ob upoštevanju njegove sposobnosti in priljubljenosti pri večini prebivalstva, pripravljenosti ustreči vladi, ni bilo treba dvomiti v primernost županskega kandidata in se bati, da bi vladi kakorkoli nasprotoval ali ji povzročal nevšečnosti. Morebitna zavrnitev bi povzročila nezadovoljstvo tako med občinskimi svetniki, kot med ljudstvom.[29]

Iz volilnega leta 1861 si poglejmo še poročilo policijske direkcije deželnemu namestništvu, policijskemu in notranjemu ministru o izvoljenih predstavnikih veleposesti za deželni zbor na volitvah konec marca 1861.

Za poročevalca so bili baron Otto Apfaltrern, baron Anton Codelli, grof Anton Auersperg (Anastasius Grün), Eduard von Strahl in dr. Carl Wurzbach von Tannenberg zelo zaželeni možje, ki naj bi posedovali potrebno znanje in ki bodo v vsakem pogledu delovali za enotnost monarhije. Baron Anton Zois, Julius Jombart in Josef Rudesch so bili zanj popolnoma nepomembne osebnosti, ki v javnem življenju niso izstopale, nacionalne sanjarije naj bi jim bile tuje.

Izpostavljen je bil Gustav Auersperg, ki naj bi bil sicer popolnoma lojalen in na glasu kot sposoben poljedelec, vendar naj bi bilo njegovo politično prepričanje nekam nestanovitno, da se lahko pusti prepričati in da se nagiba k slovenski stranki. Slednje naj bi veljalo tudi za Franza von Langerja, ki se je tedaj prvič pojavil v javnosti, manjkalo naj bi mu izkušenj in tudi pomembnejše vloge v deželnem zboru mu poročilo ni pripisovalo.[30] Sodeč po kasnejših stenografskih zapisnikih zasedanj deželnega zbora sta bili zadnji dve presoji kar na mestu.

28 ARS, AS 16, del. št. 184/1861.
29 ARS, AS 16, del. št. 147/1861.
30 ARS, AS 16, del. št. 158/1861.

Volitve 1864

Seveda je policijski direktor Bezdek prav tako vneto spremljal naslednje ljubljanske županske volitve, kjer je bil protikandidat dr. Costi najprej dr. Schöppl, ki pa je bil po poročilu Bezdeka konec maja 1864 v slabšem položaju. Celo njegovim podpornikom naj bi se zdel njegov položaj predstojnika zemljiškoodvezne komisije nezdružljiv s funkcijo župana, še posebno pa se je poudarjalo, da za ljubljanskega župana obvezno slovenščino le skromno obvlada. Potem pa naj bi se še o glasu njegove žene govorilo kot o "zadržku". "Nenarodni" občinski svetniki so zato poiskali drugega protikandidata "ultraslovencem", okrajnega glavarja Ljubljane Okolice, Pajka.[31]

Vendar pa je kljub temu junija na volitvah zmagal dr. Costa in ponovno je Bezdek moral sestaviti karakteristiko o osebnosti, političnem in drugačnem zadržanju, kot tudi o siceršnjih razmerah in zvezah kandidata za župana, da se bo cesar vedel odločiti, ali naj ga potrdi ali ne. Bezdek se je seveda takoj odzval in deželnemu predsedstvu poslal svoje videnje novega ljubljanskega župana:

Costa je sin zelo lojalnega dr. Heinricha Coste, ki je skozinskoz nemškega prepričanja. Je mlad mož dvaintridesetih let, doktor filozofije in prava, preizkušnjo za advokata je opravil z odliko. Izreden talent s široko izobrazbo in bogatim pravnim in publicističnim znanjem, neutrudljiva delovna moč. Ima organizacijski dar, je samostojen in nastopa odločno. Je član številnih domačih in tujih znanstvenih družb in društev in kot tak dragocena pridobitev za tukajšnje pravno, zgodovinsko, muzejsko in kmetijsko društvo, poizkusil pa se je tudi v pisateljevanju.

V nasprotju s temi odličnimi lastnostmi pa precej moti, ne glede na njegovo neprivlačno pojavo, njegovo pogosto domišljavo, prenapeto in jezikavo obnašanje. V preteklosti se je vedno pojavljal povsem črno napravljen, z belo kravato in dolgimi, valovitimi lasmi. Ta način je opustil šele v najnovejšem času. V višjih krogih ga niso radi videvali in se jih je tudi ogibal. Njegovo nravno in družbeno zadržanje je bilo vedno brezmadežno, v političnem pogledu pa se je pridružil narodni stranki in se zbližal z vodjo dr. Bleiweisom in drugimi "Slovenomani". Ti so laskali njegovi nečimrnosti in ga kot t. i. renegata sprejeli odprtih rok.

V ta krog ga niso pripeljale simpatije za separatistične tendence te stranke niti zanikanje nemštva (temu se ima vendar zahvaliti za vso svojo izobrazbo!), ampak že omenjena nečimrnost in upanje, da bo v tem prostoru ustregel svojemu častihlepju, si ustvaril ime in politični kapital – ne glede na to,

31 ARS, AS 16, del. št. 1048, 1083/1864.

da ga je oče od tega odvračal. Pričakovanja ga niso razočarala, saj je bil s pomočjo svojih novih prijateljev izvoljen za občinskega svetnika, deželnozborskega poslanca in župana. Tudi njegova najsrčnejša želja, da bi postal državnozborski poslanec, se zna uresničiti (in se je – op. pis).

Vendar pa po Bezdekovem trdnem prepričanju Costa v separatistični smeri dotedaj ni igral pomembnejše vloge in gotovo tudi ne bo sodeloval v čem protidinastičnem ali protiustavnem.

Nadalje je Bezdek vedel, da kot novoizvoljeni župan tudi ni užival popolnega zaupanja občinskih svetnikov samih. Izvoljen je bil le s 16 glasovi od prisotnih 28 svetnikov (trgovec Lukman, nestanoviten značaj, ni hotel glasovati zanj in je zato malo pred volitvami vrnil mandat, Costi nenaklonjeni trgovec Mühlcisen pa se ni pojavil zaradi bolezni). Njegov prodor naj bi bil mogoč le zaradi novoizvoljenih občinskih svetnikov, predvsem pa zato, ker v vsem občinskem svetu niso mogli najti primernega moža, ki bi hotel sprejeti ta položaj, protikandidat okrajni glavar Pajk pa v Ljubljani ni užival velikih simpatij. Tudi večina ljubljanskega prebivalstva, še posebej višji sloji in uradništvo, po Bezdekovem mnenju niso mogli biti zadovoljni s to izvolitvijo, še celo najnižji razredi naj bi menili, da je Costa za ta visoki položaj premlad in neizkušen. Na čelu občine naj bi hoteli imeti moža, ki bi imponiral že s samim videzom, kar pa Costa pač ni mogel.

Kljub vsemu naštetemu, kar je govorilo proti njemu, je Bezdek vendarle menil, da bi ga priporočili za cesarsko potrditev. Prvič zato, ker ni bilo primernega protikandidata, drugič pa naj bi si Costa s časom pridobil potrebne izkušnje, se otresel utopij in postal uravnovešena vladi prijazna osebnost.

Deželni predsednik se je nato v poročilu notranjemu ministrstvu popolnoma strijal s policijskim poročilom o Costi. Z Bezdekom sta si bila edina, da je Costi bolj malo mar za prizadevanja slovenske stranke, da gre pri njem veliko bolj za zvito preračunljivost, da se na lahek način dokoplje do vidnih javnih položajev. Politično naj bi se mu zdel popolnoma nesumljiv in politično zadržanje naj bi bilo tudi zadnja stvar, zaradi katere ga ne bi predlagal za potrditev(!). Bolj nevšečno naj bi bilo dejstvo, ki ga je omenjal Bezdek in ki so ga pokazale volitve, da naj Costa ne bi užival podpore vseh ljudi in občinskih svetnikov, da naj ne bi imel praktičnih izkušenj v administrativnem delu in da naj bi mu manjkalo "osebne imponence". Vendar pa se deželnemu predsedniku te okoliščine niso zdele odločilne za vnaprejšnjo odklonitev Coste, še enkrat je naštel njegove že omenjene dobre lastnosti in ga priporočil v potrditev.[32]

[32] ARS, AS 16, del. št. 1048, 1095/1864.

Volitve 1867

Volilno leto 1867 je bilo v Ljubljani kar razgibano. Po mestu je igrala mačja godba in kamenjala so se okna, da se je zvenket razbitih šip slišal vse do Dunaja. Pri tem naj bi bila občinska policija pasivna in z Dunaja so opozarjali, da utegne takšno obnašanje policijskih organov pri dobromislečih meščanih poroditi nezaupanje v policijo. Zato naj bi v prihodnje policija ukrepala energično, za kar naj bi poskrbel deželni predsednik, neposredno pa je bil za občinsko policijo odgovoren župan.[33]

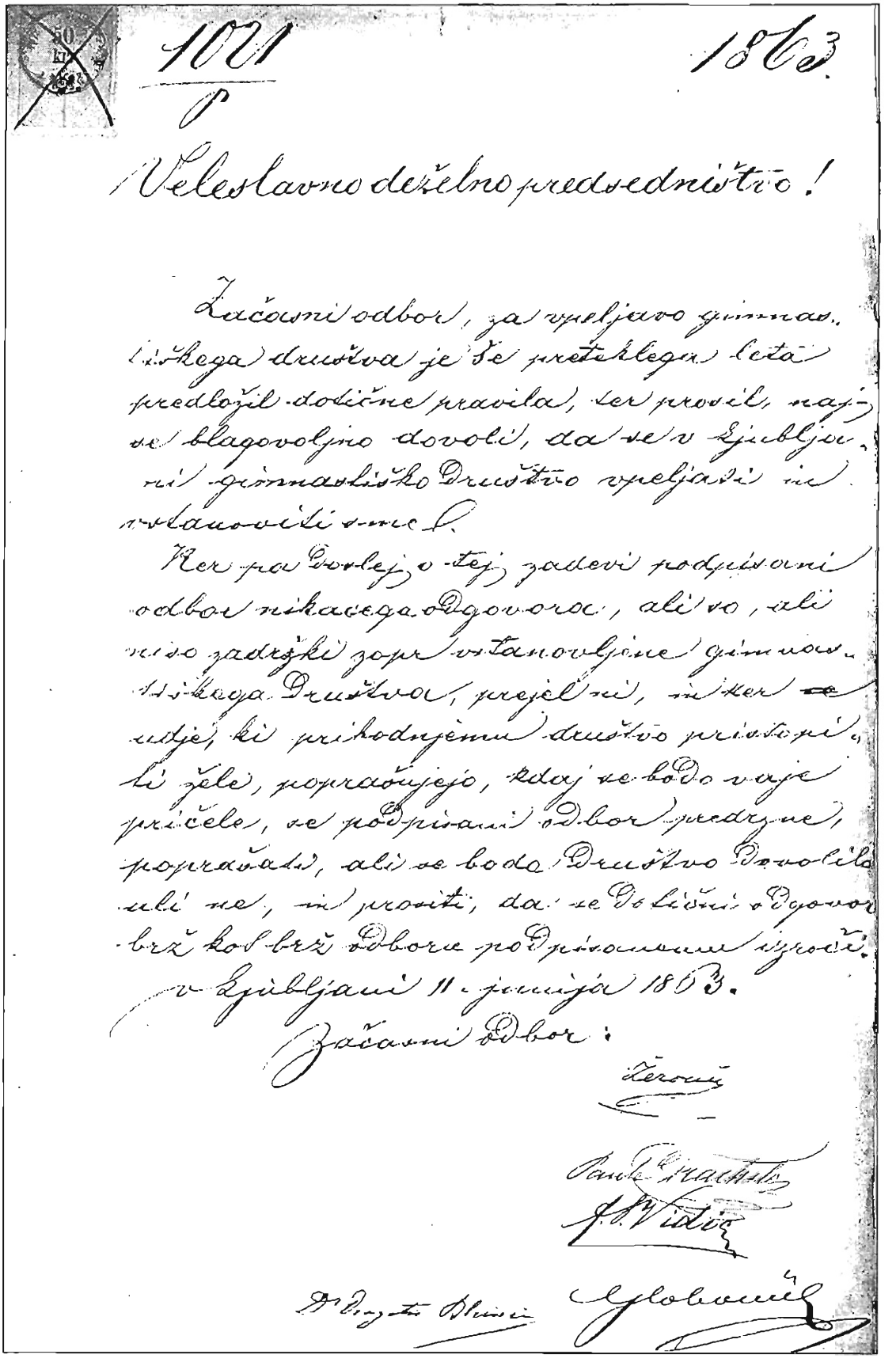
Tako smo spet pri županu Costi, ki je bil na občinskih volitvah tega leta ponovno izvoljen za župana. V predlogu za njegovo potrditev ministrstvu je bil ponovno ocenjen kot vladi ne ravno najbolj povšečna osebnost za županski položaj, vendar nekako ni ostalo drugega, kot da so ga ponovno predlagali za ljubljanskega župana.[34]

Izvolitvi pa je sledilo vroče poletje, ki je Costo tudi odstavilo z županskega položaja. Gre za znani dogodek, ko so, verjetno pijani, Sokoli v noči z 21. na 22. julij 1867 žalili turnarje in v divjaškem zasledovanju hoteli enega linčati, Costa pa naj bi bil ves čas navzoč.[35] Takšna je bila seveda policijska inačica, Fran Šuklje pa npr. v svojih spominih pravi, da se je dogodku prisojal pretiran pomen.[36]

Ob vseh teh izgredih, ki so bili res nacionalno obarvani, je deželni predsednik Sigmund Conrad ocenil ljubljansko policijo za neučinkovito in v poročilu Taafeju na Dunaj je med drugim predlagal tudi njeno ukinitev.[37] V odgovoru ga je ministrski predsednik Taafe zavrnil, češ da še ni potrebe, da bi občini vzeli upravljanje s krajevno policijo in ga predali kakemu deželnokneževemu organu, saj županstva v celoti in policije ni moč okriviti za vse, kar se je zgodilo. Primerneje naj bi bilo poveriti vodstvo občine zanesljivejši in treznejši osebnosti, saj naj bi bilo iz poročila policijskega komisarja razvidno, da se je župan dr. Costa aktivno udeležil nereda, v katerem je sicer sodelovalo zelo malo občanov.[38]

V tem razgretem ozračju se je v septembru, ko se je še odločalo o Costovem nadaljnjem županovanju, pojavil na hiši usnjarja Janeža napis z velikimi črkami: URA RUSIJA, PROČ AUSTRIJA! Deželni predsednik je Costo takoj obvestil, da je zadevo že predal v preiskavo sodišču, da pa ga čudi, kako da od župana, ki je vendar šef lokalne policije, ni dobil nobene prijave o napisu (zadevo je prijavil okrajni glavar Pajk), saj je bil na zelo

[33] ARS, AS 22, del. št. 1688, 1733/1867.
[34] ARS, AS 22, del. št. 1688, 1757/1867.
[35] ARS, AS 22, del. št. 2039/1867.
[36] Šuklje, n.d., str. 62-64.
[37] ARS, AS 22, del. št. 2059/1867.
[38] ARS, AS 22, del. št. 2176/1867.

1021
1863

Velestavno deželno predsedništvo!

Začasni odbor, za vpeljavo gimnas. (tičnega) društva je že pretekliga leta predložil dotične pravila, ter prosil, naj se blagovolijno dovoli, da se v Ljubljani gimnastiško Društvo vpeljati in ustanoviti sme.

Ker pa sodelj o tej zadevi podpisani odbor nikakega dogovora, ali vo, ali niso zadržki zoper ustanovljenje gimnas. (tičnega) Društva, prejeli, niker se vidijo, ki prihodnjemu društvo pristopiti želé, poprašujejo, kdaj se bodo vaje pričele, se podpisani odbor predrzne, poprašati, ali se bode Društvo dovolilo ali ne, in prositi, da se dotični dogovor brž ko-brž odboru podpisanemu izroči.

v Ljubljani 11. januvija 1863.

Začasni Odbor:

Iterovič

Pavle Kracheta

J. Vidic

Dr Bojnik Blumi

Globočnik

Urgenca začasnega odbora gimnastičnega društva. (ARS, AS-16, del. št. 1021/1863)

prometnem kraju. Mestna policija naj torej ne bi dobro opravljala svoje naloge.[39]

Župan Costa je v zagovoru deželnemu predsedniku Conradu zapisal, da se je napis na Janeževi hiši "zgodil" za časa njegove tridnevne odsotnosti in da mestni policaji pač niso politično tako izvedeni, da bi znali preceniti pomen nekega napisa. Na vsak način pa naj bi se mestna policija seveda potrudila, da bi prijela storilca in ga predala sodišču.[40]

Vse skupaj ni nič pomagalo in Costo so suspendirali z županskega mesta. Costa se je na to pritožil in Conrad je o tem poročal Taafeju. Poleg drugega se je pritoževal tudi, kako narodna stranka obvladuje vso sceno – njeni matadorji da so v ljubljanskem občinskem svetu, deželnem zboru, deželnem odboru, državnem zboru, dominirajo v (duhovniških) deželnih šolskih oblasteh in Conrad je sklenil, da mora priznati, da v takih razmerah za vlado ni lahka naloga vzdrževati "osnove ustavnosti in zakonsko mero enakopravnosti".[41]

ŠTUDENTJE, DIJAKI, NACIONALNI IZGREDI

Študenti in dijaki

Dijaki in študentje so bili zaradi svojih dejavnosti tudi v ustavni dobi deležni posebne pozornosti. Tako so se julija 1861 višji gimnazijci v Ljubljani domislili, da lahko za naprsne ure uporabljajo tudi belo-modro-rdeče trakove, narodne barve torej. Seveda je Bezdek takoj alarmiral deželno predsedstvo in brž povlekel na plan odlok deželnega predsedstva z dne 26. julija 1851, ki je prepovedoval nošnjo političnih oznak kot tudi vsa oblačila in noše, ki pritegujejo pozornost, izstopajo iz običajnega meščanskga oblačenja ali obleke, ki je v navadi v deželi in jih je lahko razumeti kot razglašanje političnih tendenc. Na deželnem predsedstvu temu niso pripisovali večjega pomena in so na spis zapisali samo, da je šolskega leta konec, da so študenti povečini zapustili mesto in da je ta manifestacija (ostala) brez vsakega pomena, spis pa so odložili *ad acta*.[42]

Tudi čez tri leta policija ni bila nič manj alergična na nastopanje slovenskih narodnih barv. Na izletu ob praznovanju goda sv. Alojzija so namreč dijaki realke nosili tudi slovensko zastavo v narodnih barvah ter belo-modro-rdeče trakove. Bezdek je o tem takoj obvestil deželno predsedstvo in policijskega ministra na Dunaju in vodstvo šole je bilo seveda deležno oblastnih ukorov.[43]

Večji odmev v javnosti je imel "muzikalični soirée" na kazinojskem vrtu poleti 1861, na katerem so študentje in trgovski pomočniki, vsi "ultraslovenci", nazdravljali "imaginarnemu kraljestvu Slovenija" ter *"Bog živi vse Slovence!"* Glavni pri tem je bil stara bajta prava Johann Kham. Policija je seveda posredovala in Khamu naložila globo 20 goldinarjev. Dopisnik v *Ost und West* iz Ljubljane je zadevo komentiral, da Kham ni bil kaznovan zaradi zdravice, ampak zaradi splošne pozornosti, ki jo je vzbujal dogodek. Po mestu naj bi šel glas od ust do ust, da bo moral jurist plačati "basovski davek" na svoj močni, doneči glas; muzi v Kazini, za katero je sedela družba, pa pravijo "miza dvajsetih goldinarjev". Kham se je na policijsko kazen pritožil, o zadevi je razsojala deželna vlada in na koncu je obveljala sodba policije, Khamu pa so milostno spregledali kazen 20 goldinarjev in je bil samo pisno opomnjen.[44]

Leta 1864 je bil Johann Kham očitno še kar študent prava, ko je skupaj z advokatskim zapisnikarjem Johannom Janškom in petošolskim gimnazijcem Albinom Arkom trgovcema Mayerju in Stedryu polil trgovski izvesek z žvepleno kislino ter s tem naredil za 80 goldinarjev škode. Problem izvesne table je bil v tem, da je bila črna, napis pa rdeče-zlat. Bezdek je že takoj v prvem poročilu deželnemu predsedstvu o tem izgredu ugotovil, da ker so bile te barve po naključju nemške, gre kot storilce iskati "ultranacionaliste". Njegova domneva se je izkazala za pravilno in narodne zanesenjake je predal v preiskavo deželnemu sodišču, obvestili pa so tudi notranje ministrstvo.[45]

Omenili smo že poletne nemire volilnega leta 1867, ko je moral župan Costa ukrepati proti maturantom, ki naj bi peli rusko himno. Bilo pa je takole.

Sredi poletja 1867 je Vidic poročal deželnemu predsedstvu, da so imeli študentje sedmega in osmega razreda gimnazije v Zgornji Šiški poslovilno zabavo, kjer naj bi nazdravljali propadu Avstrije, klicali živijo cesarju Rusije in peli rusko himno. Navzoča študenta Hiti in Lakner sta zadevo prijavila ("izrazila sta svoje nestrinjanje s tem dogajanjem"). Deželno predsedstvo je seveda takoj naložilo okrajnemu uradu Ljubljana Okolica preiskavo, obvestilo policijski oddelek predsedstva ministrskega sveta na Dunaju in župana Costo, ker so bili navzoči tudi Sokoli, in najavilo kazensko preiskavo.[46] Okrajni urad je o zadevi zaslišal gostilničarja, v katerega gostilni je bila poslovilna zabava, in zadevo predal deželnemu sodišču.[47]

39 ARS, AS 22, del. št. 2357/1867.
40 ARS, AS 22, del. št. 2418/1867.
41 ARS, AS 22, del. št. 2881/1867.
42 ARS, AS 16, del. št. 552/1861.
43 ARS, AS 16, del. št. 1184/1864, 1228/1864, 1334/1864.
44 ARS, AS 22, del. št. 685/1861.
45 ARS, AS 16, del. št. 1683/1864.
46 ARS, AS 16, del. št. 2096/1867.
47 ARS, AS 16, del. št. 2127/1867.

Sodišče je v preiskavi proti Francu Šukletu in sošolcem, gimnazijskim maturantom, ki so imeli 30. julija v Zgornji Šiški poslovilni večer, nedvomno ugotovilo, da je Šukle na koncu svojega govora nazdravil: *"Naša vlada od nekdaj naši ideji ni prijazna, toraj napijem na propad Austrije!"* Njegov naj bi bil tudi klic: "Pereat Austria!" V govorih, ki so jih imeli on in sošolci, so govorili o "slovanski ideji" ter klicali "živel" ruskemu carju in velikemu knezu Aleksandroviču.[48]

Na zabavi v Šiški naj bi bile izrečene tudi besede: "Mi se ne bomo proti Rusa, ampak za Rusa bojevali!" Nadalje: "Mi se ne bomo za Avstrijo, ampak za našiga severnjiga strica (v nemškem prevodu – ruskega carja; op. pis.) bojevali!"

Deželno sodišče je ob tem spraševalo deželno predsedstvo, kako je s to slovansko idejo, njeno razširjenostjo, ali je kaj na stvari, deželno predsedstvo pa je zadevo (samo) posredovalo na Dunaj predsedstvu ministrskega sveta, policijskemu oddelku.[49]

Nacionalni izgredi

Vse prerado se je izgredom v tistih časih pripisovalo oziroma se jim še danes pripisuje nacionalno ozadje, pa če je bilo temu res tako, ali pa ne. Iz leta 1863 se nam je ohranil tak dvomljiv primer v poročilih policije in okrajnega urada Ljubljana Okolica deželnemu predsedstvu.

V policijskem poročilu direktor Bezdek piše, da so 6. aprila fantje v Mostah napadli nekaj vračajočih se Ljubljančanov. Brez vsakega povoda naj bi jih žalili in obmetavali s kamenjem. Tako so posestniku Galetu zalučali težak kamen v voz, vendar k sreči ni bil nihče poškodovan. Tudi kavarnarja Pölzla, njegovega sina in krojača Ederja so obmetavali s kamenjem, napadli, porivali sem ter tja, Pölzlu strgali suknjo in mu ubili psa. Izgredniki naj bi meščanom dovolili nadaljevati pot šele, ko so jih slišali govoriti kranjsko.[50]

O istem izgredu je deželnemu predsedstvu poročal tudi okrajni glavar Pajk, ki pa je neuradno (!) menil, da povod za spor ni bil nacionalne narave. Kmečki fantje da od nekdaj niso marali meščanov in že prejšnja leta je večkrat prihajalo do podobnih izgredov, tako kot tudi v tem primeru, ko so fantje na velikonočni ponedeljek že ves dan popivali po okoliških gostilnah. V zadnjem času naj bi bila surovost kmečkih fantov na žalost v porastu, vendar ne zaradi nacionalnih sporov, ampak zaradi drugih, "naravnih vzrokov" ("...allein nicht wegen des Nationalitätshaders, sondern aus andern natürlichen Gründen."). Nato je glavar Pajk razgrnil širše ozadje razmer v ljubljanski okolici. Ugotovitve bi lahko povzeli z zaključnimi Pajkovimi besedami, da tudi najmanjše gospodarstvo propade, če se ga stalno ne nadzira. Kakor hitro "surovi del prebivalstva" zazna, da okrajnega urada ni med ljudstvom, oživi nered in kršenje zakonov.

Pajk je omenjeni izgred, kot tudi številne druge prekrške v tistem času (ne vse!), videl kot posledico pomanjkanja občutenja oblastnega nadzora pri ljudeh in ne le kot posledico nacionalnega sovraštva.[51]

Da je bilo v mestu precej "navadnega" ponočnega nemira in ne samo nacionalnih akcij, nam govori tudi Bezdekovo zagovarjanje deželnemu predsedstvu v letu 1864. Magistrat se je namreč pritožil, da policija pomanjkljivo opravlja svojo službo glede spoštovanja nočnega miru, da gostilne in kavarne ne upoštevajo policijske ure zapiranja. Bezdek je odgovoril, da ne gre zanikati, da je kaljenja miru in izgredov veliko, kar naj bi bilo težko izkoreniniti pri znani sli po pijači in izgredništvu pri "tudeželnem spodnjem razredu". Za neljube razmere naj bi bil deloma kriv tudi magistrat. Ljubljana naj bi imela pri 23.000 dušah okrog 200 gostiln in točilnic. V mnogih predmestjih naj bi bila vsaka tretja ali četrta hiša gostilna. Večina med njimi so knajpe, ki jih obiskujejo "nižji razredi", ki razgrajajo tudi že pred polnočjo, tako v gostilni kot na ulici. Poleg vsega so točili žgane pijače gostom v skoraj vsaki trgovini in tudi samo do vinotoča preko ceste pooblaščeni skoraj vsi strežejo žgane pijače tudi sedečim gostom. Po Bezdekovem je bilo to zaradi pomanjkljivega nadzora magistrata.[52]

Povsem drugače je bilo v (volilnem) letu 1867, ko je glavar Pajk ugotavljal, da intenzivna, cesarskim oblastem sovražna politična agitacija, ki naj bi jo v zadnjem času izvajala kranjska duhovščina, ljudstvu ne more prinesti miru, spravljivosti in zakonitega reda. Župani v okraju že tako niso bili fizično in moralno sposobni izpolnjevati težkih nalog, ki jim jih je nalagal občinski zakon, najnovejša politična agitacija duhovščine pa naj bi popolnoma onemogočala izpolnjevanje občinskih uradnih dolžnosti. To so besede, ki jih je zapisal februarja tega leta Pajk v spremnem dopisu predsedstvu, ko ga je seznanjal z izgredom, ki se je zgodil prejšnjo noč. Nočna patrulja okrajnega urada je namreč v Zgornji Šiški naletela na Aleksandra Sterzelbo iz Ljubljane, ki je vpil in rogovilil, da so ga pozvali, naj bo tiho, drugače ga bodo aretirali. Tedaj pa se je šele razjezil in je začel zmerjati: "Vi prekleti od boga zavrženi nemškutarji, še vsi boste prišli k meni beračit!" Ker se nikakor ni umiril in je zmerjal naprej, so ga aretirali in ga za 48 ur zaprli

48 "Mnogo se je govorilo, mnogo in lepo pelo, mnogo pilo, – moj temperament je všel z menoj!" – dogodek zanimivo popisuje Šuklje v n.d., str. 64 ss.
49 ARS, AS 16, del. št. 2239/1867.
50 ARS, AS 16, del. št. 614/1863.
51 ARS, AS 16, del. št. 676/1863.
52 ARS, AS 16, del. št. 2091/1864.

v okrajno ječo. Pajk je še pripomnil, da se je ta izgred primeril ob Vodnikovi slovesnosti "ultraslovencev" v Zgornji Šiški.[53]

Vladni svetnik in policijski direktor Leopold Bezdek

Ob koncu si na kratko poglejmo še rdečo nit tega prispevka, policijskega direktorja Bezdeka. Naj se nam predstavi kar sam, z dopisom deželnemu predsedstvu iz februarja 1866, v katerem se je pripravljal na upokojitev. Najprej časovni pregled kariere:

Rodil se je 8. marca 1802. Po končanem študiju je 10. septembra 1824 nastopil prakso pri dunajskem magistratu, 10. marca 1825 zaprisegel, 10. avgusta 1825 prestopil k dunajski višji policijski direkciji, 11. januarja 1826 zaprisegel kot konceptni praktikant. Dne 23. decembra 1829 je bil imenovan za podkomisarja pri policijski direkciji v Brnu (500 goldinarjev plače), 3. marca 1835 za višjega komisarja (900 goldinarjev plače) in 24. marca 1846 za policijskega direktorja v Brnu s činom, statusom dejanskega gubernijskega svetnika, plačo 2500 goldinarjev, stanovanjem v naravi, kurjavo in svečavo.

Dne 8. februarja 1849 je bil z enakimi nalogami premeščen v Linz; z odločbo z dne 24. julija 1852 ob reorganizaciji policije je ostal direktor s plačo 2500 in 500 goldinarji funkcijskega dodatka in stanovanjem v naravi; 14. junija 1855 je bil z enakimi nalogami premeščen v Ljubljano. Z ministrskim odlokom z dne 12. januarja 1861 je dobil plačo 1680 goldinarjev in 210 goldinarjev funkcijskega dodatka, stanovanje v naravi in osebni dodatek 945 goldinarjev – takšno je bilo stanje tudi ob pisanju dopisa.

Sledil je opis uspešnosti ob težkih nalogah: jeseni 1847 je bilo splošno pomanjkanje zaradi slabe letine in gospodarska stagnacija. V Brnu je bilo več tisoč tovarniških delavcev brezposelnih. Razjarjena množica je nenehno grozila mestu in silovito zahtevala delo ali podporo. Bezdeku je uspelo v par dneh poleg naturalij zbrati še 3425 goldinarjev. Revežem so razdelili krušne karte in jih zaposlili pri (novo odprtih) javnih delih. Užival je popolno zaupanje tega razreda, katerega upravičene zahteve je vedno podpiral in tako mu je uspelo pomiriti revne množice brez prisilnih oziroma nasilnih ukrepov.

Ko so leta 1848 skoraj vse policijske oblasti deloma prenehale delovati, v Brnu ni bilo tako. Tam je policija delovala in uradovala nemoteno tudi v oktobrskih dneh. K temu, je menil Bezdek, je tudi on bistveno pripomogel, izpostavljal naj bi se celo življenjski nevarnosti, ko je skušal pomiriti razjarjene množice, kar mu je katerikrat tudi uspelo. To njegovo zadržanje je naletelo na vsesplošno priznanje. Ko se je izvedelo za njegovo premestitev v Linz, so prosili ministra Stadiona, da ga ne premesti, ne samo predstojnik deželne oblasti grof Lazansky temveč tudi občina Brno in vsi župani nemestnih občin. To naj bi bilo res priznanje, ki ga je v teh razburkanih časih doživelo malo izvršnih državnih organov, kaj šele predstojniki varnostnih oblasti.

Glede na svoje dolgoletno uspešno opravljanje službe se je Leopoldu zdelo, da ne bi bil nevreden kakšnega cesarskega odličja. Deželnega predsednika je prosil, da bi se glede tega obrnil na ustrezno mesto. Bezdek je bil oče osmih nepreskrbljenih otrok (pet sinov in tri hčere), z upokojitvijo pa naj bi izgubil še stanovanje v naravi in funkcijski dodatek 210 goldinarjev, torej bo ob najmanj 600 goldinarjev. Njegov položaj bi bil torej v prihodnje precej nevšečen, še toliko bolj pa, ker so ga zadnja leta mučile želodčne težave, ki niso popustile kljub temu, da je bil v toplicah na kuri in da se neprenehno zdravi. Pri njegovi visoki starosti 64 let bi se lahko zadeva še slabšala in mu predstavljala nezmogljiv strošek. Predsednik naj bi upošteval tudi to.

S 14. aprilom 1866 so Bezdeka upokojili in iz tabele za upokojitev je razvidno, da naj bi v pokoju dobival vsoto tedanje plače 1680 goldinarjev in osebno doklado 945 goldinarjev, vsega torej 2625 goldinarjev.[54]

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS 16 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Deželno predsedstvo za Kranjsko 1791-1918, splošni spisi
AS 17 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Deželno predsedstvo za Kranjsko 1791-1918, zaupni in strogo zaupni spisi
AS 22 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Policijska direkcija v Ljubljani, 1792-1866
Deželni vladni list za kranjsko vojvodino, leto 1852
Deželni vladni list za kranjsko vojvodino, leto 1853
Reichsgesetzblatt, Jahrgang 1863
Stenografski zapiski zasedanj deželnega zbora, 1861-1863

LITERATURA

Škerl, France: *Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860-1869.* Ljubljana, 1938.
Šuklje, Fran: *Iz mojih spominov, I. del.* Ljubljana : Slovenska matica, 1988.

53 ARS, AS 16, del. št. 396/1867.

54 ARS, AS 16, del. št. 943/1866.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beginn des Verfassungslebens und die Laibacher Polizei

Mit der Aufnahme des Oktoberdiploms und des Februarpatents beginnt das Verfassungsleben in Österreich. Mit dem Beginn der Verfassungsfreiheit sollte alles anders sein, Reichsratsabgeordnete sprachen vom vergangenen Jahrzehnt als der eisernen Zeit des Absolutismus, die die Gedanken- und Aktionsfreiheit unterdrückte. Dennoch blieben (wie üblich) die Polizisten dieselben, ebenso ihr Verhalten und ihre Berichterstattung. Freilich war auch die Staatsmacht nicht bereit, auf jegliche Aufsicht einfach zu verzichten und allerlei Freiheiten zuzulassen. Ganz im Gegenteil: Als mit dem Beginn der parlamentarischen Demokratie das Nationalgefühl der Slowenen erstarkte, das Deutschtum sich aber unter dem Banner des Liberalismus gruppierte, war die Staatsmacht besonders empfindlich für alles, was national, slowenisch hervortrat.

Die Polizei wachte aufmerksam über die Zeitungen und über die Presse überhaupt, hielt sich an die Gesetze aus der vergangenen Ära und verfolgte "ultraslowenische Tendenzen". Sie spielte eine große Rolle bei der Bildung von Vereinen, gab sie doch das Gutachten über die Gründungsbewerber heraus, die wichtigsten Maßstäbe dabei waren die Zugehörigkeit zur "nationalen Partei" oder zur "gemäßigten Mehrheit." Die Polizei berichtete über die Ergebnisse der Gemeinde- und Reichsratswahlen, die gewählten Vertreter des Volkes gruppierte sie aber in "nationale Hitzköpfe" und "gemäßigte Anhänger der Regierungspolitik."

Auch das Denunziantentum ist nicht nur der Bachschen Ära zuzuschreiben, denn Informationen über die Stimmung an der Basis waren zu jeder Zeit willkommen. Polizisten lauerten auf nationalistische Ausfälle, jedes weinselige Geschwätz konnte von nationalem Untergrund zeugen, jedes Geplänkel konnte als Angriff auf die Gleichberechtigung der Nationen Österreichs gedeutet werden, d.h. als Angriff auf die Deutschen und ihre Vorherrschaft. Aus diesem Grunde unterstellte man in dieser Zeit Ausschreitungen allzugern, ob berechtigt oder nicht, einem nationalen Hintergrund.

Der Beginn der Verfassungsära stellt zweifelsohne einen bedeutenden Wendepunkt in Österreich dar, doch im Alltag war das keineswegs eine Zeit des Umbruchs. Die Macht ist die Macht und jede braucht die Polizei. Diese ist dieselbe geblieben, ebensowenig hat sich auch ihre Funktion als Hüterin der Macht verändert, was diejenigen zu spüren bekamen, eigentlich die wenigen, die meinten, daß mit Annahme der Verfassung auch die Rede-, Presse- und Meinungsfreiheit ihren Siegeszug antreten würde.

pregledni znanstveni članek

UDK 640.4(497.4 Ljubljana):930.85
prejeto: 3. 7. 2002

Barbara Pešak Mikec

prof. zgodovine in sociologije, višja arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

Nataša Budna Kodrič

univ. dipl. zgodovinarka, višja arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

Ljubljanski hoteli do druge svetovne vojne

IZVLEČEK

Vsi hoteli so nastali iz gostiln. Hoteli 18. stoletja so bili manjši, manj razkošni kot v 20. stoletju. Najstarejši hotel v Ljubljani je bil Bidelmon na Ciril-Metodovem trgu (1736). V 18. stoletju sta bila hotela še Zlata zvezda na Wolfovi in Slon. Leta 1848 jih je bilo sedem, ob koncu 19. stoletja pet, leta 1907 deset, pred drugo svetovno vojno spet sedem. Danes je hotel z najdaljšo tradicijo Slon, poleg njega je Union edini izpred druge vojne, ki deluje še danes. Najbolj prestižen svojčas je bil Malič, za navadnejše goste Bavarski dvor, Union in Miklič sta bila ob svojem nastanku najveličastnejša, cesarje sta gostila Bidelmon in Avstrijski dvor, naše slavne pesnike Avstrijski cesar, s Cankarjem pa je usodno povezan Štrukelj. Ljubljanski hoteli so bili pomembni tudi po svoji družbeni in reprezentančni vlogi.

KLJUČNE BESEDE
Ljubljana, hoteli, gosti

SUMMARY

THE LJUBLJANA HOTELS UNTIL WORLD WAR II

All hotels originated from inns. Hotels in the 18th century were smaller, less luxurious than those in the 20th century. The oldest hotel in Ljubljana was Bidelmon on Ciril-Metod Square (1736). There were two more hotels in the 18th century, Zlata avezda in Wolfova street, and Slon. In 1848 there were seven hotels, at the end of the 19th century five, in 1907 ten, again seven before World War II. Today the hotel Slon is the one with longest tradition, Union is the only from before World War II that still exists. Most prestigious of its time was certainly Malič, for more ordinary guests Bavarski dvor; Union and Miklič were at their start the most splendid, Bidelmon and Avstrijski dvor hosted emperors, Avstrijski cesar hosted our famous poets, while Štrukelj is fatally connected with Cankar. The hotels of Ljubljana were also important for their social and representative role.

KEY WORDS
Ljubljana, hotels, guests

V srednjem veku so za prenočevanje popotnikov skrbele cehovske bratovščine, samostani in delno meščanski hospitali (špitali). Pozneje so prenočišča nudile tudi poštne postaje. Zunaj mest so imela poleg samostanov in hospicev pomembno vlogo pri prenočevanju tujcev še župnišča. Tam so se duhovniki zaradi slabega finančnega stanja ukvarjali tudi s trgovino in obrtjo, med drugim s točenjem vina. Nekateri so imeli celo gostilne (taberne), združene s hlevi za konje tovornikov in drugih popotnikov. Bogate potnike – plemstvo in duhovščino – je v Ljubljani navadno čakal sprejem, pogostitev in prenočišče. V Dolničarjevi kroniki (1660-1718)[1] so omenjeni škofov dvorec, komenda, Gallenbergov, Stiški in Auerspergov dvorec, ki so gostili tuje odličnike. Redki so bili nastanjeni v gostiščih.

V začetku 17. stoletja je bilo določeno, da morajo tisti, ki hočejo točiti vino, tudi prenočevati tuje goste in se za to preskrbeti z vsem potrebnim. Tistemu pa, ki bi gosta odklonil, naj se točenje vina čim prej prepove.

Proti sredini 18. stoletja je promet skozi Kranjsko tako narasel, da je deželni glavar leta 1749 gostilničarjem naložil gradnjo lop in kolnic za vozove ter povečanje hlevov za konje. V Ljubljani je bilo tedaj 13 gostišč, ki so ustrezala normam za prenočevanje komerčnih voznikov. Najpomembnejši sta bili Pri belem konjičku (zum Weissen Rössel) in pri Slonu. Lastnik prvega je bil Nikolaj Merk, imelo pa je 3 sobe in hlev za 50 konj. V gostilni Slon Ferdinanda Mervica so prav tedaj gradili hlev za 80 konj.

Po mnenju oblasti, ki so bdele nad gostilnami, je bilo preveč navadnih in premalo takšnih za imenitnejše goste. Izkazalo se je namreč, da je kljub velikemu številu gostiln slabo poskrbljeno za prenočevanje in oskrbo potnikov. Vzrok je bil, kot navaja Dimitz, med drugim tudi ta, da imenitnejše gostilne niso bile oproščene vojaških nastanitev, kar jim je očitno zniževalo nivo in niso bile primerne za odličnejše goste.[2] Pri urejanju tega problema je posredovala celo država in od ljubljanskega mestnega magistrata zahtevala, da preskrbi dovolj udobnih prenočišč za uradnike in popotnike.

Posledica je bila odprtje prvega ljubljanskega hotela Wilder Mann, po domače Bidelmona, na Glavnem trgu (danes Ciril-Metodov trg). Naslednja najstarejša hotela sta bila Slon in Zlata zvezda (Zum Goldenen Stern). Slon je bil starodavna gostilna, ki je postal hotel že v drugi polovici 18. stoletja. Zlata zvezda na tedanji Gledališki ulici (danes Wolfova) je bila znamenita gostilna od prve polovice 18. stoletja, najpozneje sredi 19. stoletja pa so jo šteli med hotele. Pred zgraditvijo Južne železnice je bilo največ gostiln s prenočišči ob vpadnicah v mesto, ki so morale poskrbeti za ljudi in njihovo vprego.

Prvi hoteli so nastali v ožjem mestu, oziroma v njegovi bližini. Henrik Costa jih je leta 1848 naštel sedem: poleg omenjenih Slona, Zlate zvezde in Bidelmona še Stadt Wien (Maličev) in Pri Zlatem levu (Zum goldenen Löwen) na Dunajski, Pri avstrijskem dvoru (po domače Bahabirt) na današnjem Krekovem trgu ter Pri zvezdoglednici (zum Sternwarte) na Šentjakobskem trgu (danes Levstikov trg).

Po dograditvi Južne železnice, ki je začela spreminjati podobo Ljubljane pred 150 leti, se je težišče prometa premaknilo proti postaji. Zaživela je Kolodvorska ulica, kjer so nastale nove gostilne Južni kolodvor, Pri Tišlarju, nekaj pozneje je gostilna Frana Perlesa zrastla v hotel Južni kolodvor (Zum Südbahnhof). Tudi na Dunajski cesti, kjer je bilo že do tedaj precej gostiln, kavarn pa tudi hotelov, so odprli še dva nova – Bavarski dvor in Evropo. Do leta 1885 je na Sv. Petra cesti (danes Trubarjeva) začel delovati hotel Pri avstrijskem cesarju (Kaiserbirt). Do konca 19. stoletja so med Miklošičevo in Sv. Petra cesto odprli še hotel Lloyd. Tako je bilo do začetka tega stoletja največ gostinskih lokalov v Šempetrskem (danes področje med Trubarjevo in Kolodvorsko ulico) in v Kapucinskem predmestju (na levem bregu Ljubljanice od Kongresnega trga, ob Dunajski in Miklošičevi cesti). Od starih hotelov so novo stoletje dočakali štirje: Slon, Malič, Južni kolodvor in Bavarski dvor. Avstrijski cesar in Virantova Zvezdoglednica sta postali gostilni, Evropa pa kavarna.

V prvem desetletju 20. stoletja so hoteli prenočili povprečno 79% vseh gostov v Ljubljani. Število hotelov je zraslo na deset, od tega so bili novi Ilirija, Grajzer, Štrukelj in Union. Kot hotel se je spet omenjal Avstrijski cesar. Gostiln s prenočišči je bilo tedaj dvanajst. Največ sob za prenočevanje (16) je imela gostilna Pri Tišlarju (danes Stari Tišler) na Kolodvorski. Njegov lastnik je bil Anton de Schiava, pred tem najemnik hotela Grajzer na Dunajski cesti (okrog 1907). Angela Češnovar je bila lastnica druge največje gostilne s prenočišči na Kolodvorski 33 (14 sob). Druge so imele manjše zmogljivosti, med eno in štirimi sobami.

Od hotelov sta imela največje kapacitete Union in Slon, oba hotela "prve vrste". Od leta 1909 je v to kategorijo spadal še novozgrajeni hotel Tivoli. Sicer so ljubljanske hotele delili v kategorije glede na zmožnost prenočevanja "premožnega mednarodnega občinstva" (hoteli Union, Slon in Tivoli – I. kategorija, Lloyd – II. kategorija), "meščanskih slojev odnosno občinstva iz provincije" (poleg zgornjih še Malič, Štrukelj, Ilirija in Avstrijski cesar – II. in III. kategorija), Južni kolodvor je bil primeren za tukajšnje in tuje goste, Bavarski dvor pa le za nižje

1 Glej Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika.
2 Glej Dimitz, Gasthauswesen in Laibach.

sloje. Vsi hoteli so bili primerni ne le za prenočevanje, ampak tudi za daljše bivanje ("preživljanje").

Nekaj pozneje je začel delovati še hotel Tratnik na Sv. Petra cesti. Od začetka tridesetih let se je imenoval Balkan.

Ob koncu dvajsetih let se je število ljubljanskih hotelov skrčilo na osem (prenehali so Ilirija, Grajzer, Bavarski dvor in znameniti Maličev hotel). Avstrijski cesar se je po vojni nekaj časa imenoval hotel Wilson, nato pa Soča. Poleg Južnega kolodvora je zrastel veličasten hotel Miklič. V začetku tridesetih let je postala hotel tudi gostilna Kajfež na Florijanski ulici (Gornji trg).

Ljubljanski hoteli so bili pomembni tudi po svoji družbeni in reprezentančni vlogi. V njih so bivali vladarji, umetniki, v njih so ustanavljali politične stranke, prirejali politične in kulturne dogodke ob vseh pomembnih prelomnicah slovenske zgodovine, v njih so se zbirali, ustvarjali in tudi umirali pomembni Slovenci.

HOTEL WILDER MANN (BIDELMON)

Zaradi izboljšanih cestnih povezav se je v Ljubljani iz leta v leto večalo število tujcev, ki so iskali prenočišče. Razmere so vlado leta 1731 prisilile, da je izdala mestnemu magistratu ukaz, naj poskrbi za stanovanja potnikom in vojakom. Magistrat je takoj kupil nekaj gostiln, dve blizu Rotovža kupljeni hiši pa strnil v eno. Prva je gostilno v tej stavbi že leta 1732 vodila vdova Elizabeta Žibertova. Hotel je bil ustanovljen leta 1736 in je imel 10 sob. V letu 1742 je mesto stavbo prezidalo v sedanjo obliko. Za postavitev portala in okraskov pri oknih so zaposlili Ludovika Bombasio in kamnoseka Frančiška Grumnika. Da bi polepšali pročelje, so pri mestnemu slikarju Ivanu Zupančiču naročili sliko Herkula – divjega moža, ki so jo nato obesili desno od vhoda, na prostoru med prvim in drugim nadstropjem.

Hotel je bil namenjen predvsem potujoči gospodi. Zaradi velikega pretoka vojske je bil največkrat polno zaseden z vojaki, tako da se je morala gospoda večkrat zadovoljiti s slabšimi prenočišči ali pa prenočiti kar v predmestjih v manj uglednih gostilnah. Prepogosto se je tudi dogajalo, da so si posamezni zasebniki najeli po več sob skupaj in v njih bivali dalj časa, tudi po pol leta in več. Magistrat je zato celotno prvo nadstropje leta 1734 oddal gostilničarju Michaelu Machu in ženi Neži, ki sta imela prej v najemu le en "obok". Hiša pa je bila kljub temu še vedno polna stalnih gostov. Končno se je zaradi nevzdržnega stanja leta 1754 pritožil poštni upravitelj Franc Johann Amigoni in dosegel, da je magistrat proti zmerni zakupnini oddal gostilničarju še drugo nadstropje.

Razmere se kljub vsem ukrepom niso izboljšale in magistrat je leta 1770 hotel prodal Janezu Vidicu. Ta je gostil kar nekaj pomembnih gostov, med njimi dvakrat cesarja Jožefa II. in sicer v letih 1784 in 1788, leta 1790 pa tudi cesarja Leopolda II. Kasneje je v hotelu prenočil tudi nadvojvoda Karl iz Tirolske (Karl aus Tirol), ki je 17. februarja 1797 v teh krajih organiziral črno vojsko. Leta 1782 je hotel prevzela Vidicova vdova Marija Elizabeta, sledili so ji 1790 Luka Marinič, 1795 Janez Rechler in 1798 Ferdinand in Frančiška Anpeck. Slednja je upravljala hotel vse do leta 1819, ko jo je nasledil Janez Jurij Kraxner.

Leta 1821 je hotel kupila Elizabeta Mrak. Ta odlična hotelirka je vodila posle dolgih 40 let in pod njenim vodstvom je hotel slovel zunaj in znotraj Avstrije, obiskovali pa so ga tudi zelo visoki gostje: 1842 nadvojvoda Franc Karel, 1844 nadvojvoda Johann, ki je hotel pozneje še večkrat obiskal, 1845 nadvojvoda Franc Jožef I. z bratoma Ferdinandom Maxom in Karlom Ludvikom. Po smrti Elizabete Mrak je leta 1861 hotel podedovala njena hči Ana, ki ga je prav tako uspešno vodila še sedem let, nato pa hotel opustila in hišo leta 1868 prodala ljubljanskemu trgovcu Matiji Gregoriču.[3]

Stavba, v kateri je domoval prvi ljubljanski hotel, stoji v neposredni bližini Robbovega vodnjaka in nosi naslov Ciril-Metodov trg 21. V pritličju so lokali, v nadstropjih pa stanovalci in skladišča Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

HOTEL SLON (PRI MOKARJU, ELEFANT, MISBABA)

Pripovedka o izvoru imena hotela sega v 16. stoletje. Leta 1552 naj bi bil namreč v spremstvu nadvojvode Maksimiljana na poti skozi naše kraje korakal slon, ki je vsepovsod vzbujal neznansko začudenje. Po naporni poti naj bi počival tam, kjer danes stoji hotel Slon. To pa seveda ni bil edini slon v zgodovini hotela, ki so ga do konca 19. stoletja imenovali "Pri Mokarju". Okrog leta 1818 so namreč tu Ljubljančanom ponovno razkazovali slona, ki mu je bilo ime Misbaba. To ime se je oprijelo tudi gostilne in ji ostalo približno do srede preteklega stoletja.[4]

Posest, na kateri je skoraj stoletje kasneje zrastel hotel Slon, je spomladi 1765 kupil Ferdinand Mrvec z ženo Jero in v njej začel krčmarsko obrt. Osem let kasneje je hišo kupil Andrej Malič, po njegovi smrti dobro leto kasneje pa je prešla v last njegove vdove Jere. Ko se je leta 1785 poročila Jerina hčerka Jožefa Malič z gostilničarjem Jožefom Savinškom, je mati z ženitno pogodbo hotel odstopila zetu. Savinškova rodbina je tu gospodarila do

3 ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, III. del; Radics, *Alte häuser in Laibach*, str. 56-63; Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 35.

4 Radics, *Alte häuser in Laibach*, tretja serija, str. 1-11; Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 35.

Hotel Slon leta 1931, fotografija. (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka POZ II/5, št. 16)

leta 1822, ko je hotel na dražbi kupil Blaž Zalokar. Njegovi dediči so ga leta 1853 prodali Jožefu Zalarju. Ta ga je v letih 1856-1858 temeljito prenovil in dvignil za eno nadstropje. Že leta 1853 je hotel gostom nudil javne kopeli in fotografski atelje, ki ga je odprl lastnikov sin Josip Zalar ml.[5] Poleg tega so leta 1860 v pritličju odprli tudi kavarno. V zakup jo je vzel Anton Gnezda, izkušen kavarnar, ki je imel pred tem v najemu kavarno na Mestnem trgu. V hotelu je bil 20. oktobra 1861 ustanovni občni zbor Narodne čitalnice, ki je do leta 1863 gostovala v sobah prvega nadstropja.[6]

Leta 1876 je podjetni Anton Gnezda kupil celoten hotel in vanj veliko investiral. Šest let kasneje ga je prevzela vdova Josipina Gnezda. Leta 1885 "komfortno opremljen, povsem obnovljen hotel" omenja vodnik po Kranjski. Prav posebej pa so opisane tudi vedno bolj znane hotelske kopeli, ki so jih ponujali gostom. Lahko so izbirali med milnimi, parnimi, blatnimi, solnimi, žveplenimi, smrekovimi in zeliščnimi kopelmi. Gospodje so si parne kopeli za 70 krajcarjev lahko privoščili dnevno do 13. ure, medtem ko so jih imele gospe na razpolago samo ob torkih in petkih od 13. do 16. ure. Ločene parne kopeli je bilo treba naročiti eno uro prej, možen pa je bil celo abonma. Železoblatna kura z močvirsko prstjo iz Ljubljanskega barja je bila zelo priljubljena, saj naj bi bilo njeno zdravilno delovanje enako kot tisto v bolj znanih Frančiškovih toplicah na Češkem (Franzensbad – Františkovy Lazne). Zdravila naj bi različne ženske bolezni, slabokrvnost, bledico in bolezenske motnje ženskih rodil, koristila pa naj bi tudi pri revmi, putiki in osteoporozi, kar naj bi potrdil tudi znani ljubljanski zdravnik in vladni svetnik prof. Valenta pl. Marchturn.[7]

Vodnik po Kranjski omenja, da je imel hotel 1885. leta 56 udobno opremljenih sob, po potresu pa že 60, več salonov, jedilnico in kavarno. Število sob je kmalu naraslo na 90, leta 1928 že na več kot 100. Za prevažanje hotelskih gostov s kolodvora in nazaj je imel celo lasten omnibus in hotelske kočije. Hotel je gostil tudi sestanke raznih društev in klubov, nekajkrat celo člane B'nei Ziona – avstrijskega društa za kolonizacijo Palestine in Sirije.[8]

Najemnik restavracije je bil do leta 1892 Johann Hafner, za njim Johann Mayer in Gabrijel Fröhlich. Kot začasni najemnik je nato vskočil zastopnik vrhniške pivovarne Franc Hoellrl, že maja 1902 pa ga je nadomestil Karl Otto Schmidt, prej najemnik hotela Slon v Celju.[9]

5 Kot omenja Radics, je bil Josip Zalar ml. poliglot, saj je poleg slovenščine obvladal tudi francoščino, nemščino, italijanščino in angleščino. Slovel je tudi kot izjemen kaligraf. Njegov Krst pri Savici, ki ga je kaligrafiral za londonsko svetovno razstavo, je bil baje umetniško delo. Umrl je 16. avgusta 1882 star 39 let v mestni ubožnici. Zaradi pijače je zapravil vse premoženje, pokopala pa ga je jetika.

6 Radics, *Alte häuser in Laibach*, tretja serija, str. 1-11; Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 35; ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, V. del; Lukan, *Pozdrav iz Ljubljane*, str. 67.

7 Radics, *Führer durch Krain*, str. 23-24.

8 Prav tam; Habič, *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes*, str. 180; ZAL, LJU 489, fasc. 1386, 1389, 1392, 1393.

9 *Adressbuch für Laibach* 1900, str. 168; ZAL, LJU 489, fasc. 1122, 1125, 1128, 1491.

Po smrti Josipine Gnezda so dediči[10] leta 1917 hotel prodali Antonu Koritniku in Matiji Hedžetu. Leto kasneje je hotel povečal ponudbo z brivnico za goste, ki jo je v bivši portirski sobi levo od glavnega vhoda uredil Rudolf Jurman. Oktobra 1931 je hotel prevzel Anton Koritnik, ga čez šest let do tal porušil in na njegovem mestu po načrtih arhitekta Stanislava Rohrmana pozidal novega.[11]

Stari hotel je stal na mestu, kjer še danes stoji hotel z imenom Slon. Že od nekdaj ga omejujejo tri ulice, ki so skozi stoletja spreminjale imena, danes pa so to Čopova, Nazorjeva in Slovenska.

HOTEL PRI ZLATI ZVEZDI (ZUM GOLDENEN STERN)

Gostilničarsko obrt v tej hiši naj bi začel že Janez Jurij Sartorij, ki je bil lastnik gostilne v letih 1731-1739. Po nekaterih virih naj bi se gostilna imenovala "zum Goldenen Stern" že v njegovem obdobju.[12]

Januarja 1784 je posest kupil krčmar Anton Sebbich, znan kot "Sternwirth" in njegova žena Marija. Sebbichova rodbina je imela gostilno v lasti do leta 1805, ko jo je prevzela Dežmanova rodbina, v katero se je primožila vdova Marija Sebbich. Po njeni smrti je 1831 hišo prevzel vdovec Valentin Dežman. Avgusta 1846 je hišo na dražbi kupil Benjamin Pichler in jo na novo pozidal.[13] Leta 1848 so jo prištevali med ljubljanske hotele, kdaj je prenehala z delovanjem ni znano. Zagotovo je ni več že leta 1856, saj se v tem času na istem naslovu že pojavlja žganjarna Pihlerjev kevder.

S hotelom Zlata zvezda je povezana tudi zgodba o prvem plapolanju slovenske trobojnice v Ljubljani v začetku aprila 1848. Tedaj so na gradu izobesili frankfurtsko črnordečezlato zastavo, kar je spodbudilo Lovra Tomana, da je zvečer skupaj s prijatelji v hotel vkorakal s slovensko zastavo v roki. Zbrana družba, med njimi tudi narodni gardisti, so umolknili, medtem ko je Toman glasno obžaloval sramoto, ki jo je Ljubljana storila svojemu narodu. "Slovenci nismo Nemci", naj bi poudarjal, "in tista sramotna cunja mora zginiti z grajskega stolpa, kjer sme vihrati edinole slovenska zastava". Še tisto noč naj bi vihar odnesel nemško zastavo z gradu.[14]

Hotel je stal v Wolfovi ulici na mestu, kjer je danes knjigarna Novak.

HOTEL STADT WIEN (MALIČ)

V Gallovi ulici (danes Slovenska cesta) je bila v letu 1757 odprta gostilna z vinsko trgovino, katere lastnik je bil Andrej Malič z ženo Uršulo. Po drugi poroki, tokrat z Jero, je Malič v bližini dokupil še dve hiši, med njima tudi predhodnico poznejšega hotela Slon. Leta 1774 je umrl na trgovskem potovanju v Krškem, vse premoženje pa je podedovala vdova Jera s petimi otroki. Ker je bila zelo podjetna ženska, ga je še pomnožila. Med drugim je leta 1776 kupila staro Peerovo posestvo z obsežnimi vrtovi na vogalu tedanje Gallove ulice (približno tam, kjer je danes stavba Name). Na mestu pogorišča je dala v zadnjem desetletju 18. stoletja sezidati novo enonadstropno hišo, ki jo je združila s staro hišo, kupljeno leta 1757, v celoto. Jera je umrla leta 1799 in celotno premoženje je podedoval njen sin France Andrej. Gostilno je iz stare, leta 1757 kupljene hiše, preselil v novozgrajeno enonadstropno hišo na vogalu Gallove ulice.[15]

V štiridesetih letih 19. stoletja je kot edini dedič ob očetovi smrti prevzel zapuščino Andrej Jožef Malič, ki se je vse do svoje smrti leta 1882 aktivno ukvarjal z gostinsko obrtjo. Staro gostišče "Pri Maliču" je spremenil v hotel "Stadt Wien". Stavbi je nadzidal eno nadstropje in jo povzdignil v hotel, ki je z 11 okni gledal na današnjo Slovensko, s 13 okni pa na današnjo Cankarjevo ulico. Zaradi tedanjega prometa so ob stavbi stala tudi mogočna gospodarska poslopja in obokani hlevi. Odlična hotelska restavracija, za katero je v tistem času skrbel Teodor Lausch, je slovela daleč naokrog. V steklenem salonu z bralno sobo in na vrtu se je poleti zadrževala boljša družba iz Ljubljane in dežele.[16]

Ena od bolj znanih gostij hotela je bila soproga Napoleona I. Marija Luiza. V začetku septembra 1843 je za dvodnevno bivanje v hotelu Andreju Maliču plačala 157 goldinarjev 30 krajcarjev. Za stanovanje (19 sob) je odštela 60 goldinarjev, za sveče in nočno razsvetljavo 14 goldinarjev 40 krajcarjev, za kosilo in kruh 58 goldinarjev, za zajtrk in črno kavo 8 goldinarjev, za vino 15 goldinarjev 20 krajcarjev in za papir in perilo 1 goldinar 30 krajcarjev. V novembru 1847, ob njenem naslednjem obisku v Ljubljani, je njen vrhovni dvorni mojster grof Bombelles Andreju Maliču pismeno naročil, naj pripravi preprost obed, pri pripravljanju jedi naj ne uporabi čebule, česna, drobnjaka, pomaranč in limon, v juho pa naj ne dodaja sira.[17]

Leta 1873 je Andrej Malič hotel prodal Kranjski stavbni družbi. V njenem imenu ga je vodil Janez Šunko, kasneje Jozef in Henrik Trinker, Henrik

[10] Dediči so bili njeni otroci Johanna Gerstner, poročena s profesorjem v Ljubljani, Hermina Rudež(sch), poročena z notarjem v Radovljici, Max Gnezda, primarij na Dunaju, in Anton Gnezda, privatnik v Ljubljani – Zemljiška knjiga, k. o. Ajdovščina, vl. 88.

[11] Zemljiška knjiga, k. o. Ajdovščina, vl. 88; ZAL, LJU 489, fasc. 1773, 1919.

[12] Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 34.

[13] ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, V. del.

[14] Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 34.

[15] Andrejka, *Trgovska zgodovina Schellenburgove ulice v Ljubljani*, str. 24-33.

[16] Prav tam; Radics, *Führer durch Krain*, str. 23.

[17] Levec, Cesarica Marija Luiza, str. 264.

Hotel Zur Stadt Wien (Malič), zloženka Ljubljana – Panorama, okrog leta 1900. (Original last Zmaga Tančiča)

Höselmayr in Karl Kaiser.[18] V tem času je bil v stavbi tudi sedež ljubljanske sekcije Zveze avstrijskih gostinskih uslužbencev. Kranjska stavbna družba je hotel uspešno vodila do leta 1906, ko ga je opustila in obdržala samo restavracijo, ki je v pritličju in kasneje tudi v kletnih prostorih obratovala do leta 1919.[19] Vodila jo je Antonija Eder, žena najemnika kazinske restavracije, kasneje Marija Petrigoj in Matija Kögl.[20]

Hišo je julija 1908 kupilo podjetje Degenghi & comp., oktobra 1913 je kot lastnik zapisan Milan Degenghi. Sledili so si tudi novi najemniki Ludvik Haidinger, Marija Petrigoj, Ivan Triplat in Stanislav Jesenko.[21]

Degenghi je stavbo marca 1916 prodal Jadranski banki.[22] Leta 1938 je bila hiša porušena. Danes približno na istem mestu stoji veleblagovnica Nama.

HOTEL PRI ZLATEM LEVU (ZUM GOLDENEN LÖVEN)

Hotel Pri zlatem levu je imel prostore v Fröhlichovi hiši ob današnji Slovenski cesti. Hišni sklop je nosil številke 5, 7 in 9 in je imel skozi stoletja različne gospodarje. Na št. 9 je bila do leta 1828 državna mitnica, drugi dve hiši pa sta bili že 1787 v lasti Jere Malič. Leta 1800 se v obeh hišah kot krčmar omenja Andrej Malič, že dve leti za tem pa ju je prodal. Hišo s št. 5 je kupila rodbina Kavnc (Kanz), ki jo je leta 1827 tudi prodala Andreju Fröhlichu. Ta je v njej odprl hotel Zlati lev, ki se je kaj kmalu uveljavil v sklopu ljubljanskih hotelov. Maja 1841 je hotel prešel v roke Antona Fröhlicha, ki je v letu 1853 dokupil tudi drugi dve hiši, tako da se je v njegovi lasti nahajal cel sklop hiš.[23] Pomembnejša od teh dveh hiš je bila vsekakor prva s številko 7, saj se v njej krčmarska tradicija ni nikoli prekinila. Po Andreju Maliču so v njej krčmarili Miklavž Šusters do leta 1805, Jurij Čurn do leta 1828, Katarina Colner do leta 1833 in Anton Dolničar do 1853. Hotel je verjetno ukinil Andrejev naslednik Anton Fröhlich.

Hotel Zlati lev je bil med drugim tudi "prvo gnezdo" Južnega Sokola, ki je bil ustanovljen leta 1862. Že kmalu po ustanovitvi so njegovi odborniki najeli telovadišče pri Fröhlichu, kjer so telo-

18 *Adressbuch für Laibach* 1900, str. 168; ZAL, LJU 489, fasc. 989, 990, 1129.

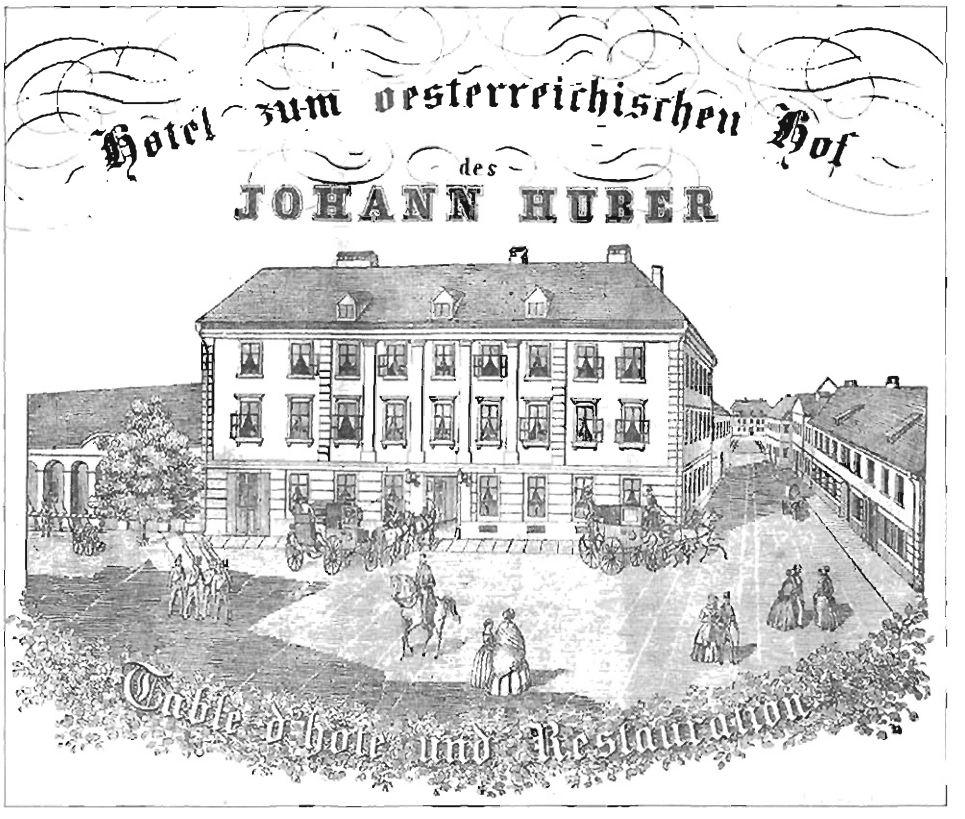
19 Andrejka, *Trgovska zgodovina Schellenburgove ulice v Ljubljani*, str. 24-33; ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, V. del; ZAL, LJU 489, fasc. 1760.

20 Hribarjev najnovejši Splošni naslovnik uradov...; Lapajne, *Naslovna knjiga in zaznamek trgovin*, str. 137; Ludwig, *Deutcher kalender für Krain*; ZAL, LJU 489, fasc. 1496, 1497.

21 ZAL, LJU 489, fasc. 1761, 1762, 1769, 1765.

22 ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, V. del.

23 Prav tam.

Hotel Zum Österreichischen Hof (pri Avstrijskem dvoru), risba.
(Heinrich Costa: Reiseerinerungen aus Krain, 1848)

vadili ob ponedeljkih, četrtkih in petkih. Južni Sokol je imel v začetku 70 članov in ti so se po vadbi zbirali pri Zlatem levu ter se zabavali s petjem, deklamacijami in godbo.[24]

Stavba je podrta, na njenem mestu je zraslo novo poslopje, v katerem je danes Ministrstvo za notranje zadeve.

HOTEL AVSTRIJSKI DVOR (ÖSTERREICHER HOF, BAHABIRT)

Hišo, še danes znano pod imenom Mahrova hiša, zgrajeno v začetku 19. stoletja, je leta 1834 kupil Vincencij Jak. Spremenil jo je v cvetočo gostilno, ki ni v ničemer zaostajala za tedaj najboljšo Maličevo. Po njegovi smrti leta 1838 je takrat že hotel prevzel njegov 19-letni sin Avgust Jak.[25]

Hotel je prenočeval mnogo slavnih gostov. Leta 1847 je tu bival znani naravoslovec in direktor zvezdarne v Pragi Karl Kreil, ki je v sklopu svojih potovanj obiskal tudi Kranjsko in celo izmeril nadmorsko višino drugega nadstropja hotela – 303,26 m, na kar je dolgo opozarjala spominska plošča. Dne 30. marca 1848 so v hotelu doživeli celo rojstvo kasnejšega dolgoletnega prestolonaslednika Španije Don Carlosa (s polnim imenom Maria Dolorosa Johann Isidor Josef Franz von Assisi Quirinus Anton Michael Gabriel Raphael), sina prestolonaslednika dona Johanna Karla Marie Isidora von Bourbon und Braganza in njegove žene Marie Beatrix Anne Franziske, španske prestolonaslednice in avstrijske nadvojvodinje. Malčka je krstil tedanji ljubljanski knezoškof Anton Alois Wolf in ga tudi vpisal v krstno knjigo.[26]

V letu 1848 se je med gosti hotela pojavil srbski knez Miloš Obrenović, maja 1850 pa je tu na svoji prvi poti v Italijo prenočil cesar Franc Jožef I. Z njim je pripotoval tudi maršal grof Radetzky, ki je zaradi slabega zdravja ostal v hotelu, medtem ko je cesar odpotoval proti Trstu. Kljub svoji bolezni je maršal sprejemal v avdienco mestne veljake. Tako je v dnevnik Henrika Coste, ki mu je izročil izvod svojih "Popotnih spominov" (Reiseerinnerungen), zapisal: "Dankbar verehrt die gütige Aufnahme[27] 14. 5. 1850, Radetzky F. M.". Med sedemdnevnim bivanjem v Ljubljani se je večkrat slikal (takrat dagerotipija) in eno od slik poklonil ženi g. Jaka. Radetzky je zapustil mesto 16. maja 1850 s kar najlepšimi vtisi, saj mu je večer pred

[24] Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 37; ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, V. del.
[25] Prav tam, str. 17 in 37.
[26] Radics, *Alte häuser in Laibach.*
[27] Hvala za prijazen sprejem.

odhodom podoknico zaigrala godba Narodne garde. Dogodek je spremljalo ogromno ljudi, ki so zasedli ves prostor ob hotelu in mu na koncu skupaj z godbo zapeli zdravljico.[28]

Hotel je spejemal goste do leta 1855, ko ga je kupil znani ljubljanski trgovski učitelj, nekdanji cesarski svetnik Ferdinand Mahr, ga dozidal in razširil ter vanj preselil trgovsko šolo.[29]

Stavba še stoji in nosi naslov Krekov trg 10.

HOTEL PRI ZVEZDOGLEDNICI (VIRANT, ZUR STERNWARTE)

Ime Pri zvezdoglednici – Zur Sternwarte je gostilna dobila v spomin na "zvezdarno", stavbo za matematične in zvezdoslovne študije, ki jo je Gabrijel Gruber, sezidal med letoma 1775 in 1781. Leta 1840 je stari zvezdoglednici tedanji lastnik Anton Virant dodal obširen prizidek in v njem odprl gostilno s prenočišči. Oktobra 1844 je gostilno prevzela Marija Virant. Kmalu potem, ko so gostilni dodali kavarno, se je dvignila med ljubljanske hotele. V letu 1856 se je kot najemnik pojavil Tomo Kavčič.[30] Dokler je zboroval v nekdanji Reduti kranjski deželni zbor, je bilo pri Virantu zbirališče slovenskih poslancev. Filharmonično društvo je okrog 1860 tu priredilo koncert. Avgusta 1878 je stavba prešla v last Oskarja, Antona in Marije Polley, poročene Macale (verjetno otrok vnovič poročene Marije Virant). Junija 1880 jo je kupila Marija Lenče, pet let kasneje se ob hotelu omenjata velik vrt in kegljišče. Oktobra 1887 je bila lastnica stavbe Kranjska hranilnica.[31]

Leta 1898 se v Fišerjevem vodniku za Ljubljano Zvezdoglednica ne pojavlja več med hoteli, temveč je omenjena kot boljša gostilna za prehodne goste. Ime "hotel" pa se je za stavbo očitno še vedno ohranilo. Leta 1901 naj bi namreč v "hotelu Wirant" imelo sestanek društvo kranjskih tapetarjev in preprogarjev. Leta 1899 je bil v hotelu ustanovni sestanek Jugoslovanske socialnodemokratske stranke.[32]

Hiša, v kateri je nekdaj deloval hotel, je prizidek Gruberjeve palače, v njem pa so depoji Arhiva Republike Slovenije.

HOTEL PRI JUŽNEM KOLODVORU (ZUM SÜDBAHNHOF) HOTEL MIKLIČ (METROPOL)

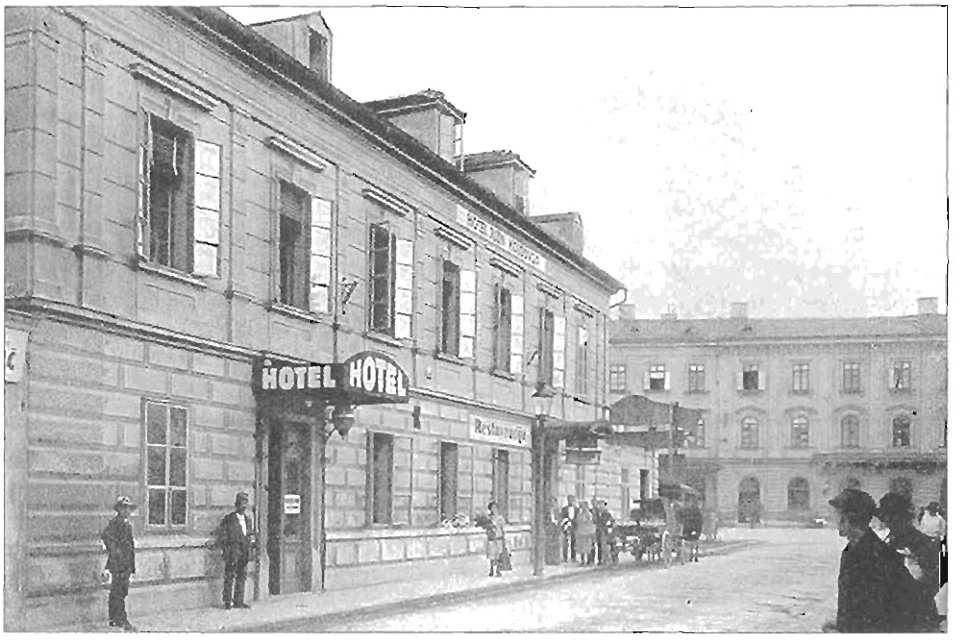
Na mestu levega krila današnjega Trgovsko poslovnega centra Metropol – nasproti glavnega kolodvora je od leta 1860 stala gostilna Zum Mohren, last Frana Perlesa. Gostilna se je čez leta preimenovala v hotel Zum Südbahnhof – Pri Južnem kolodvoru. Po smrti Frana Perlesa je hotel z restavracijo in čudovitim vrtom podedovala njegova vdova Josipina, ki se kot lastnica omenja že leta 1891. V tem ali pa v naslednjem letu se je poročila z Antonom Putrichom, posestnikom in vinogradnikom v krškem in litijskem okraju ter trgovcem s stroji. Gostinske prostore sta dala v najem Janezu Fritzerju. Hotel je bil v tem času eno od priljubljenih zbirališč višjih državnih uradnikov in uslužbencev. V njem so večkrat gostili društva železniških, odvetniških in notarskih uradnikov, delovodij, nekajkrat tudi učiteljsko društvo.[33]

Maja 1901 je hotel vzel v najem Josip Lorber z ženo Alojzijo, ki je skrbela za kuhinjo, sledil mu je Ivan Kotnik, za njim Josip Schrey in Alfred Seidel, leta 1911 pa Leopoldina Stelzer.[34]

Leta 1913 je hotel in del zemljišča v njegovi bližini kupil vinski trgovec Fran Miklič. Lastnik gostilniške koncesije je bil še vedno Anton Putrich. Leta 1915 jo je oddal v najem Ivanu Friedlu, ki je bil čez dve leti vpoklican v vojsko in ga je nadomestila žena Josipina. Leta 1919 se je kot najemnik pojavil izkušeni gostinec Madžar Ljudevit Haidinger, novembra 1921 pa je zakup Putrichove koncesije v lastni hiši prevzel Fran Miklič.[35]

V tem času so morali gostilničarji vrata svojih lokalov zapreti že ob 23. uri, kar pa ni bilo všeč ne njim ne njihovim gostom. Do prve svetovne vojne je bil namreč obratovalni čas gostiln bolj liberalen, odprte so bile lahko do polnoči, kavarne celo do 2. ure zjutraj. Med prvo svetovno vojno je skušala oblast s skrajšanjem obratovalnega časa preprečiti pijančevanje in preprodajo, ki sta jo povzročila brezvolja in razvrednoten denar. A razmere so se po koncu vojne spremenile, povečalo se je tudi število potniških vlakov, ki so v nočnih urah prihajali na kolodvor. Vlak iz Maribora in Zagreba je tako prišel v Ljubljano ob 22.15, iz Trsta ob 22.44, Beograda 23.16, Gorenjske 21.50, ob nedeljah in praznikih celo ob 23.20. To je povzročalo nejevoljo pri potnikih. Kot je zatrjeval Miklič, je imel zaradi tega "dostikrat povsem neprijetna in nepotrebna prerekanja z gosti, ki so silili v hotel in v restavracijo, mi pa smo jim morali ravno pred nosom zapirati". Podaljšanje obratovalnega časa naj bi bilo po njegovem tudi "v interesu potujočega občinstva, posebno tudi v povzdigo tujskega prometa, ker tujci so se kaj neugodno izražali o gostoljubnosti v Ljubljani, če sem prihajajočim ob 23. uri odklonil jedila in krepčila ter jih izgnal

28 Radics, *Alte häuser in Laibach*.
29 ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, III. del.
30 Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 23.
31 ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, I. del.
32 ZAL, LJU 489, fasc. 1385, 1394.
33 Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 25; ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, IV. del; ZAL, LJU 489, fasc. 1122, 1128, 1386, 1389, 1390, 1391, 1393, 1490.
34 *Hribarjev najnovejši Splošni naslovnik uradov*, str. 102; ZAL, LJU 489, fasc. 1494, 1496, 1767.
35 ZAL, LJU 489, fasc. 1767, 1769, 1771, 1917.

Hotel Južni kolodvor, razglednica, okrog leta 1925. (Original last Zmaga Tančiča)

Hotel Miklič, razglednica, okrog leta 1929. (Original last Zmaga Tančiča)

brezobzirno ob 23. uri radi mi pretečc kazni iz restavracije – v mrzlo noč ali deževno vreme". Po posredovanju Zadruge gostilničarjev, krčmarjev, kavarnarjev, žganjetočev in izkuharjev v Ljubljani so leta 1925 podaljšali obratovalni čas gostiln na enakega, kot je bil pred vojno.[36]

Miklič je na novo pridobljenem zemljišču nasproti glavnega kolodvora leta 1928 začel graditi veličasten hotel, ki ga je poimenoval – Miklič. Do leta 1936 je postal eden največjih v takratni Jugoslaviji in se že skoraj štiri leta ponašal z novim imenom – hotel Metropol. Gostom je bilo na razpolago 164 sob z 250 posteljami, kavarna, klubski prostori, dvorana, terasa na strehi, kegljišče in restavracija z vrtom. Zaradi lokacije so pred hotelom postavili celo bencinsko črpalko.[37]

36 ZAL, LJU 489, fasc. 1923, 1924.

37 Lukan, *Pozdrav iz Ljubljane*, str. 138; Habič, *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes*, str. 215.

Hotel Miklič z novim krilom in novim imenom – Metropol, razglednica, okrog leta 1932.
(Original last Zmaga Tančiča)

Drugič povečani hotel Metropol – Miklič, razglednica, okrog leta 1936.
(Original last Zmaga Tančiča)

HOTEL BAVARSKI DVOR (BAIERISCHER HOF)

Hotel Bavarski dvor je ime verjetno dobil v čast avstrijske cesarice Elizabete, ki je bila doma z bavarskega dvora. Poslopje, ki je stalo ob Dunajski cesti, je leta 1851 zgradil Henrik Stadler. V zgodovini hotela je leta 1857 zapisana smrt Jožefa Ressla, izumitelja ladijskega vijaka, ki je tu umrl na službeni poti skozi Ljubljano. Stadler je imel hotel v lasti nekaj več kot pet let, nato pa ga je prodal Lambertu Karlu Lukmanu. V sedemdesetih letih se je Lukmanova hči Amalija poročila z Ivanom Vilharjem, trgovcem in užitninskim zakupnikom iz Planine na Notranjskem. Skupaj sta leta 1876 postala lastnika hotela. Kot vsak hotelir sta imela pravico do sprejemanja tujih gostov in nudenja prenočišč, za kar sta vodila tudi po zakonu predpisano

Hotel Bavarski dvor, razglednica, okrog leta 1900. (Original last Zmaga Tančiča)

knjigo gostov. Imela sta omnibus, ki sta ga ob prihodu potniških vlakov na Južni kolodvor pošiljala po goste. Z omnibusom so z vlaka do poštne stavbe prevažali tudi pošto.[38]

Leta 1887 je hotel z restavracijo vzel v zakup Johann Kosar, po njegovi smrti leta 1896 pa je najem prevzel Viktor Peče.[39]

Od leta 1901 je bilo pred hotelom postajališče cestne železnice, ki je južni kolodvor povezovala z mestnim središčem. Hotel Bavarski dvor je deloval do februarja 1910, ko je stavbo kupila Gospodarska zveza in v njej uredila pisarne in skladišča. Porušen je bil leta 1962, na njegovem prostoru pa je zrasla ogromna poslovna stolpnica.[40] Ime Bavarski dvor se še danes uporablja za celotni kompleks med Dvořakovo in Pražakovo ulico ob današnji Slovenski cesti.

HOTEL EVROPA

Ob stiku Dunajske in Gosposvetske ulice, približno tam, kjer je danes vhod v kavarno Evropa, je nekdaj stala krčma Zum Goldenen Kreuz. Leta 1867 jo je kupil Luka Tavčar in jo naslednje leto podrl. Leta 1878 je po načrtih arhitekta Karla Tietza zgradil novo veliko poslopje.[41] Hribar je v spominih zapisal, da se je istega leta v hotelu Evropa zaključila slavnost ob Bleiweisovi 70-letnici. V hotelu je nekaj časa gostovala tudi Narodna tiskarna. Gostilna je bila nekdaj v prostoru, kjer je leta 1885 zaslovela kavarna Evropa. Tu je bilo zbirališče mladih narodnjakov dr. Valentina Zarnika, Frana Šukljeta, dr. Josipa Vošnjaka, dr. Ambrožiča, dr. Stareta, Josipa Jurčiča in Janka Kersnika, ki se je poročil z lastnikovo hčerko. V zimskih sezonah 1881 do 1883 je bil tu literarno-zabavni klub, ob sobotah zvečer pa "jour fixe" s predavanji, petjem in godbo.[42]

Konec aprila 1887 je stavbo kupilo Vzajemni zavarovalni zavod v Gradcu (Brandschaden Versicherungs Anstatl in Graz). Leta 1898 se je kot najemnik kavarne pojavil Anton Krapš, za njim leta 1907 Anton Tonejc.[43] Kavarna je bila spričo velikega števila tujcev skoraj vedno nabito polna, tako da je bil tudi delavnik zaposlenih "ubijalski": od petih zjutraj do enih ponoči, z enim prostim dnem na teden.

HOTEL PRI AVSTRIJSKEM CESARJU (KAISER VON ÖSTERREICH, WILSON, SOČA)

Na Sv. Petra cesti, današnji Trubarjevi (v bližini Centromerkurja), je od začetka 19. stoletja stala

38 Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 38; Lukan, *Pozdrav iz Ljubljane*, str. 115, 154-155; ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, V. del; ZAL, LJU 489, fasc. 990.

39 ZAL, LJU 489, fasc. 1130.

40 Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 38; Lukan, *Pozdrav iz Ljubljane*, str. 115.

41 Zemljiška knjiga, k. o. Ajdovščina, vl. 97; ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, V. del.

42 Radics, *Führer durch Krain*, str. 22; Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 37; Lukan, *Pozdrav iz Ljubljane*, str. 114; Habič, *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes*, str. 194.

43 Zemljiška knjiga, k. o. Ajdovščina, vl. 97; ZAL, LJU 489, fasc. 1496, 1922.

gostilna s prenočišči "zum Kaiser von Österreich". Lastnika Marija in Janez Potočnik sta imela v lasti tri sosednje hiše in v njih pekarno, gostilno in prenočišča. Za pekarno in prenočišča sta skrbela sama, gostilno pa sta dala v najem nekemu Hirschmannu. Januarja 1877 je posest po pokojnem možu podedovala Marija Potočnik. Radics v vodniku po Kranjski leta 1885 omenja Avstrijskega cesarja kot hotel z vrtom in kegljiščem. Fišerjev adresar Ljubljane iz leta 1898 ga omenja kot boljšo gostilno za prehodne goste, katere lastnica je še vedno Marija Potočnik, upravitelj pa Janez Pibernik. Hirschmann se je namreč že leta 1890 preselil na Gorenjsko in lastnica je dobila novega najemnika, Štefana Berganta. Maja 1891 mu je sledil Jakob Milavec, oktobra istega leta pa Janez Tosti iz Lokev pri Sežani.[44]

Preden je začel zahajati v gostilno pri Permetu, je bil reden gost Avstrijskega cesarja tudi Levstik. Tu naj bi se nekega večera osebno spoznal s pesnikom Gregorčičem. Okrog leta 1878 je bilo tu shajališče malone vseh tedaj v Ljubljani živečih slovenskih književnikov: Levstika, Levca, Kraglja, Brenceta, Holza, kasneje tudi Vrhovca in drugih.[45]

Leta 1900 je hotel vodila najemnica Marija Gerčar, za njo Ana Marija Tosti in Janez Pešic. Hotel je bil očitno nekaj časa zaprt, saj se na seznamu tujcev v Ljubljani ponovno pojavi šele avgusta 1903. Maja 1907 je bil najemnik že Vinko Pokorn. Aprila 1911 je takrat 67-letna Marija Potočnik gostilno in hotel oddala Frančiški Čenčič, novembra 1913 pa Alešu Zalazniku. V začetku 1. svetovne vojne je moral Zalaznik v vojsko, zato je lastnica hotel za nekaj mesecev zaprla, nato pa kot najemnico zaposlila Franjo Hafner. Februarja 1917 ji je sledila Josipina Jug.[46]

Po prevratu se je hotel preimenoval v Hotel Wilson, že leta 1923 pa je omenjen kot Hotel Soča. Leta 1928 je hotel prišel v last Konstantina Potočnika, ki je bil lastnik do leta 1938. Ta čas sta bila najemnika Ana in Josip Vrhovec.[47]

HOTEL TRATNIK (ZLATA KAPLJA, BALKAN)

Leopold Tratnik je v začetku stoletja kupil stavbo na Sv. Petra cesti 27 in v njej skupaj z ženo Alojzijo odprl hotel, ki ga je poimenoval Hotel in restavracija Tratnik "Zlata kaplja". Hotelska stavba je imela obliko črke L, s pročeljem je bila obrnjena na Sv. Petra cesto. Njegova restavracija je bila leta 1906 znana kot "abstinentna restavracija Alojzije Tratnik", kjer je stregla samo hrano in brezalkoholne pijače. Vanjo so zahajali gostje iz "boljših" krogov; profesorji, učitelji, uradniki, odvetniki, zdravniki in razna društva.[48] Lastnica si je želela pridobiti dovoljenje tudi za prodajo alkoholnih in osvežilnih pijač, a ji ni uspelo. Strog zakon iz leta 1859, ki je urejal gostinsko in krčmarsko obrt, je namreč gostinske pravice delil na: a) prenočevanje tujcev, b) prodajo jedi, c) točenje alkoholnih pijač, z izjemo žganja, d) točenje žganja, e) prodajo kave, drugih toplih napitkov in osvežilnih pijač in f) igranje dovoljenih iger. Pravice so bile lahko podeljene skupno, največkrat pa posamično.[49] V primeru Alojzije Tratnik so na magistratu pač ugotovili, da je bilo v njeni ulici že preveč gostiln, vina in žganjetočev, tako da so si lahko gostje potrebo po teh pijačah brez večjih problemov zadovoljili drugje.

V letu 1916 sta lastnika povečala hotelske zmogljivosti, saj sta s predelavo bivše delavnice za pasarsko obrt dobila novo gostilniško sobo. Poleg dveh kuhinj, gostilniških sob in kavarne je imel hotel 10 sob za prenočevanje, klet in podstrešne shrambe. Že zgodaj sta si začela vzgajati tudi naslednika v sinu Kazimirju (Mirku). Kot mlad fant je po svojih močeh pomagal v domači restavraciji, kasneje odšel na Dunaj, kjer je obiskoval natakarsko šolo in delal v večjih restavracijah. Star sedemnajst let je bil plačilni natakar v restavraciji pri Zlati kaplji. Julija 1914 je odšel v vojsko, bil nekaj mesecev na galicijski fronti in decembra prišel v rusko ujetništvo, od koder se je vrnil šele septembra 1920. Slabo leto je pomagal očetu v restavraciji, nato pa od Alojzija Zajca vzel v najem hotel Bellevue.[50] Že 1922 je bil spet v domačem hotelu.

Leta 1933 je hotel kupilo Podporno društvo železniških uslužbencev in upokojencev in ga preimenovalo v Balkan.[51] Prenovljen hotel so odprli 5. januarja 1934. Članom zadrug in državnim uslužbencem je bilo na razpolago 20 sob z 38 posteljami, v dvoriščni stavbi pa še posebna soba s sedmimi posteljami. Potujoče železničarje so vabili na prenočevanje v hotel z geslom "svoji k svojim".[52]

Stavba, v kateri je bil hotel, še vedno stoji in nosi naslov Trubarjeva 23.

---

44 Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Najnovejša doba, str. 284; *Fischer's Allgemainer Wohnungs-Anzeiger*, str. 133-136, leto 1900, str. 168; ZAL, LJU 489, fasc. 1128.
45 Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 23.
46 *Adresar mesta Ljubljane in okolice leto 1900*, ZAL, LJU 489, fasc. 1391, 1489, 1490, 1491, 1496, 1760, 1764, 1766.
47 *Adresar mesta Ljubljane in okolice 1933*, str. 518; ZAL, Fabjančič: Knjiga ljubljanskih hiš in njihovih stanovalcev, IV. del.
48 ZAL, LJU 489, fasc. 1393, 1395, 1495, 1768.
49 *Reichs-Gesetz-Blatt für das kaiserthum Oesterreich.*
50 ZAL, LJU 489, fasc. 1915.
51 ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš IV. del.
52 Rustja Karl (tipkopis).

Hotel Tratnik, razglednica, poslana okrog 1910. (Original last Zmaga Tančiča)

HOTEL LLOYD

Prednica hotela Lloyd na Sv. Petra cesti 9 je bila v začetku 19. stoletja gostilna Zum Lustschloss Laxenburg. V devetdesetih letih 19. stoletja je postal lastnik hotela Ivan Počivavnik in ga pozneje z vrtom povezal z Miklošičevo 9. Leta 1901 sta mu sledila Josipina in Karl Počivavnik. Slednji je bil velik posestnik, saj je imel v lasti tudi dve kmetiji, od teh eno na cesti v Mestni log, intenzivno pa se je ukvarjal tudi z živinorejo. Opravljanje gostinske obrti je prepustil ženi Josipini, ki je skrbela tudi za prenočevanje tujcev. V hotelu vse do leta 1895 niso imeli dovoljenja za točenje in prodajo žganih pijač in toplih napitkov. V istem letu je lastnik dobil tudi koncesijo za prevažanje svojih gostov z Južnega kolodvora po mestu in na deželo.[53]

Do decembra 1897 je imela obrt v najemu Elizabeta Lukman, po njeni smrti je posle prevzel Blaž Ravnik, za njim Josip Schrey. Leta 1906 je Počivavniku umrla žena, on pa je z razlago, da je "ta obrt preobširna in je vsekakor potrebna zanes-

53 Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 23; ZAL, LJU 489, fasc. 1123, 1131, 1495.

ljiva ženska pomoč", gostilniško in krčmarsko koncesijo oddal Karlu Tausesu in ga postavil za svojega namestnika. Ta čas je imela na dvorišču v depandansi hotela na Sv. Petra cesti prostore tudi Deželna zveza za pospeševanje prometa, vendar se je kmalu preselila v prostore na Miklošičevi, nasproti hotela Union.[54]

V Tausesovem času je bil hotel znan po točenju izbornih štajerskih vin iz vinogradov grofa Attemsa, točil pa je tudi druga vina. Karl Tauses je bil najemnik hotela tudi še v letu 1920, ko je na magistrat prišla pritožba, da je proti zakonu točil alkoholne pijače. Kaznovan je bil s 4000 kronami globe, gostilno pa so mu začasno zaprli. Tauses je umrl leta 1922, hotel in restavracijo je od tedaj vodila njegova vdova Marija. Za čas svojega vdovstva je podedovala obrtno pravico pokojnega moža, če pa bi se poročila, bi pravica prenehala. V tem času so v hotelu popravili tudi zračenje v salonu in sobah ter postavili stranišča na izplakovanje. Poslovodske posle v restavraciji je prepustila Jožetu Koroščcu, prenočevanje tujcev v hotelu pa je vodila sama.[55]

Hotel je leta 1928 kupil Rudolf Müller.[56] Danes so v stavbi na Miklošičevi 6, nasproti vhoda v hotel Union, stanovanja.

HOTEL ILIRIJA (TRIGLAV)

Leto 1904 je v prometno Kolodvorsko ulico znova prineslo spremembe. Tokrat je Delniška družba združenih pivovarn Žalec in Laškitrg na številki 22 odprla hotel Ilirija. Že julija istega leta so ga oddali v najem Fricu Novaku, dotedanjemu zakupniku hotela Švicarija. Čez štiri leta je Novak umrl in vodstvo hotela je prevzela njegova vdova Marija. Ta je oddala kavarniške prostore in za markerja (plačilnega natakarja) nastavila Stjepana Miholiča. Poleg že omenjene kavarne in gostinskih prostorov je bil v tem času gostom na razpolago tudi lep steklen salon.[57]

Leta 1910 je hotel z gostilno in kavarno prevzel Ivan Bračič, bivši ravnatelj hotela Union, leto kasneje pa ga je nasledil Aleksander Heger. Slednji je imel bogate izkušnje v gostinstvu, saj je po 12 letih dela v gostilni v Dubu pri Olomucu odšel za hotelirja na Plitvička jezera, nato v Celje v Narodni dom in Skalno klet, zatem za 5 let na Moravsko, nato v hotel Dejak na Reki, nazadnje pa v hotel Union za vodjo portirjev. V letu 1912 je poleg Ilirije vzel v zakup tudi hotel Tivoli in po dveh letih obdržal samo slednjega, Ilirijo pa je prevzel Franjo Jančar. Od leta 1916 je bil najemnik Ivan Mikec, bivši plačilni natakar v kavarni Evropa, po njegovem vpoklicu v vojsko je hotel vodila žena Helena.[58]

Konec leta 1917 je hotel od omenjene delniške družbe kupil Alojzij Zorčič, bivši najemnik gostilne na Kolodvorski ulici 29, ki je bila v lasti vinskega trgovca Alojzija Zajca, lastnika hotela Bellevue. Hotel se je pod Zorčičem preimenoval v Triglav (najverjetneje po koncu vojne, to ime vsekakor nosi že leta 1921) in bil temeljito prenovljen in prezidan. Za težka dela je imel dalj časa na razpolago celo oddelek kaznjencev ljubljanske jetnišnice.[59]

Že od vsega začetka je bil hotel priljubljeno zbirališče državnih uradnikov vseh stopenj. Svoja srečanja so tu organizirali člani združenj poštarjev, odvetniških, notarskih in mestnih uradnikov ter uradnikov raznih denarnih zavodov. Poleg njih so v gostinskih prostorih hotela pogosto posedali tudi člani združenj železničarjev, strojnikov, obrtnikov, trgovcev in trgovskih potnikov, v njih je imela občne in volilne zbore tudi Delniška družba pivovarn Žalec in Laškitrg. Koncerte in proslave so v hotelu prirejali hrvaško društvo Kolo v Ljubljani, Pevsko društvo Ljubljana, Sokoli in mnogi drugi.[60] Hotel je stal poleg gostilne pri Tišlarju Antona De Sciave, danes Stari Tišler.[61]

HOTEL GRAJZER

Hotel Grajzer je stal na Dunajski cesti 32 (leta 1899 Dunajska 26). Lastnika Ivan in Marija Grajzer sta imela v lasti tudi gostilno v Vegovi ulici. Hotel je oktobra 1899 najel Matevž Zadnikar, leto kasneje Andrej Schmoliner, pred tem 14 let portir v Slonu, pa Jakob Malavrh in Anton de Schiava, nekdanji odbornik in svetovalec občine Cerknica, kjer je bil "vedno in v vsakem oziru na dobrem glasu in užival splošno simpatije vseh občanov". Kasneje je bil lastnik gostilne pri Tišlarju. Oktobra 1906 je Ivan Grajzer umrl in lastništvo hotela je prešlo na njegovo vdovo. Zakupnik je bil še vedno de Schiava.

V hotelu je bilo zbirališče društva železničarskih mojstrov in državnih slug. Od leta 1909 hotel ni več omenjen.[62]

54 ZAL, LJU 489, fasc. 1123, 1131, 1391, 1491, 1495.
55 Lapajne, *Naslovna knjiga in zaznamek trgovin*; ZAL, LJU 489, fasc. 1773, 1918, 1919.
56 *Adresar mesta Ljubljane in okolice 1933*, str. 518; ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, IV. del.
57 ZAL, LJU 489, fasc. 1391, 1493, 1497, 1767.
58 Lapajne, *Naslovna knjiga in zaznamek trgovin in obrtov*, str. 137; *Hribarjev najnovejši Splošni naslovnik uradov*, str. 102; ZAL, LJU 489, fasc. 1500, 1760, 1764, 1768.
59 ZAL, LJU 489, fasc. 1918.
60 ZAL, LJU 489, fasc. 1387, 1390, 1393, 1394, 1395.
61 ZAL, LJU 489, fasc. 1760, 1763.
62 ZAL, LJU 489, fasc. 1131, 1132, 1388, 1390, 1392, 1393, 1491, 1492.

Hotel Grajzer, fotografija, okrog leta 1907. (Original last Zmaga Tančiča)

HOTEL ŠTRUKELJ (TURIST)

Jožef Černe, izučeni mesar iz Šiške, je leta 1841 v takratni Blatni vasi kupil hišo, imenovano pri Bitencu, v kateri je bila gostilna Zur Vereinigung – Pri združenju. Na pločevinastem izvesku, viscčem na vogalu takrat pritlične hiše, sta bili naslikani roki, segajoči druga v drugo, pod njima je stal zgoraj omenjeni napis. V tej gostilni je imela dolga leta zbirališče pekovska zadruga. Nad mizo, ob kateri so potekala zborovanja, je pod steklenim zabojem v obliki prizme visel s stropa pekovski grb: leva, ki v šapah držita presto. Hišo je konec leta 1864 podedovala Černetova mladoletna hčerka Amalija. Ta jo je junija 1871 prodala možu svoje sestrične Ane, Francetu Štruklju.[63]

Okrog leta 1890 so se tu ob določenih večerih shajali sodelavci urednika slovensko-nemškega slovarja prof. Maksa Pleteršnika: profesorji Bartel, Pavlin, Petelin, Rutar, Tavčar ter Anton Koblar, Anton Mikuš, dr. Josip Stare in Fran Uršič in rešetali besede za slovar.

Štrukelj je pritlično hišo leta 1899 porušil. Na njenem mestu je zgradil nov dvonadstropni hotel, ki ga je imenoval kar Štrukelj. Preden so bila dela končana, je gospodar umrl in leta 1901 je posest prevzela njegova vdova Ana. Hotel so dokončali in odprli junija 1903. Restavracijo je v letu 1907 že vodila Josipina Tauber.[64]

V prostorih hotela Štrukelj je imel svojo odvetniško pisarno dr. Karel Triller, bil pa je tudi priljubljeno zbirališče raznih društev.[65]

Novi lastnik je leta 1916 postal Jernej Černe, nečak pokojne lastnice Ane Štrukelj. Z dedno pogodbo je dobil hišo št. 15 na Dalmatinovi ulici s hotelsko in gostilniško opravo ter vinsko posodo, vendar brez vseh drugih pritiklin (živine, vozov...). Celotno vinsko zalogo je dobila pokojničina sestra Josipina Tauber, ki je vodila restavracijo. V dvajsetih letih je Černe prizidal še eno nadstropje, lastnik hotela pa je ostal vse do leta 1938.[66]

Hotel Štrukelj, danes Turist, stoji na vogalu Dalmatinove in Kolodvorske ulice.

HOTEL UNION

Deželni primarij v Ljubljani dr. Vinko Gregorič je 4. decembra 1901 kupil posestvo v Kapucinskem predmestju. Čez dve leti je zemljišče prodal Delniško-stavbinski družbi Union iz Ljubljane, katere predsednik je bil.[67] Ta je začela na vogalu današnje Miklošičeve in Nazorjeve ulice po načrtih arhitekta Josipa Vancaša graditi za tiste čase najmodernejši hotel v Ljubljani. Slavnostna otvoritev je bila 28. oktobra 1905. Zaradi velike koncertne dvorane v dvoriščnem delu, ki je dolga leta veljala za največjo v Ljubljani in celo na Balkanu, je hotel kmalu postal center družabnih srečanj in javnih prireditev. Ljubljanska inteligenca, umetniki in predstavniki višjih slojev pa so se zbirali v kavarni in restavraciji hotela.

63 ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš, IV. del; ZAL, LJU 359, a.e. 156.
64 Prav tam; ZAL, LJU 489, fasc. 1391, 1768.
65 ZAL, LJU 489, fasc. 1388, 1393, 1494.
66 Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 24; ZAL, Fabjančič: Knjiga hiš..., IV. del; *Hribarjev najnovejši Splošni naslovnik uradov*, str. 102; ZAL, LJU 489, fasc. 1768.
67 Zemljiška knjiga, k. o. Ajdovščina, vl. 43.

Hotel se je z lahkoto primerjal z modernimi hoteli po Evropi. Imel je več kot 100 sob prve kategorije, stanovanja in jedilne salone, restavracijo, veliko kavarno, vinsko klet, razne kopeli, električno razsvetljavo, dvigalo za goste in velik vrt. V hotelu so imeli sprva hleve za konje, pozneje pa avtomobilsko garažo, kar je bila za tiste čase redkost. Posebnost hotela je bila tudi centralna kurjava.[68]

Lastnica hotela, delniška stavbna družba Union, je dala gostinske prostore do oktobra 1906 v zakup Antonu Kampošu, sledil mu je Rajmund Granigg. Njegov naslednik je bil do marca 1908 Josip Uhrman, za njim začasno Karel Govekar. Maja 1909 je nastopil upravljanje hotela in gostinskih prostorov Ivan Bračič. Opravljal je delo ravnatelja hotela in zato dobival namesto plače odstotke od letnega izkupička. V njegovem času se je v gostinskih prostorih točilo več vrst piva, poleg Uniona še pivo mengeške pivovarne, meščanske pivovarne iz Plzna in pivo iz Reiningshausa v Gradcu. Ker je Bračič prevzel najem hotela Ilirija, je avgusta 1910 gostinstvo prevzel knjigovodja Janko Bogataj. Ko je čez dva meseca odšel v vojsko, ga je nadomestil Ludvik Cunder, njega pa Friderik Mayer, prej restavrater v Kazini. Po njegovem odhodu si je koncesijo razdelilo več najemnikov in sicer je kavarno, restavracijo in hotel vodil Ivan Fiala, vinsko klet Josip in Anton Kajfež in brezalkoholno gostilno katehet Ignacij Zaplotnik. Kasneje je vse posle prevzel Ivan Fiala.[69]

V slavnostni veliki in mali dvorani so se odvijala zborovanja raznih društev, svoje prostore pa je imela tu tudi Slovenska krščansko socialna zveza (njen predsednik je bil Janez Evangelist Krek). Tu so se največkrat zbirale katoliško usmerjene organizacije, od Slomškove zveze, kmečke zveze, Krščanske ženske zveze, krščansko tobačno delavstvo... Poleg sestankov in zborovanj so tu prirejali tudi miklavževanja, maškarade in druga praznovanja.

V obdobju pred 2. svetovno vojno se je hotel še vedno ponašal s 100 modernimi sobami s centralnim ogrevanjem, tekočo toplo in hladno vodo, kadjo in telefonom. Gostom je ponujal t.i. "pisalno sobo", v kateri jim je bil na razpolago pisalni stroj, ob nedeljah so imeli na voljo lastnega brivca. V kavarni so lahko prebirali več kot 250 različnih časopisov iz vse srednje Evrope. Poleg hotela je stalo tudi 30 modernih garaž in bencinska črpalka.[70] Veliko koncertno dvorano so po letu 1935 namenili kinematografskim predstavam. V tem času je restavracijo in vinsko klet vodil Pero Šterk.[71]

HOTEL TIVOLI (SWEIZERHAUS, ŠVICARIJA)

Ideja za gradnjo stare Švicarije je tesno povezana z ljubljanskim Kazinskim društvom. To se je v prvi polovici 19. stoletja še zelo trudilo za zabavo ljubljanskega plemstva, uradništva in meščanstva. Tako se je že pred zgraditvijo kasnejše kazine na Kongresnem trgu pojavila ideja o "razvedrišču" blizu mesta, kamor bi lahko zahajali v poletnih mesecih. V prijetni senci košatih dreves nad tivolskim gradom so tako zgradili gostilno z vrtom, imenovano Sweizerhaus (Švicarija), ki so jo 8. junija 1835 otvorili z godbo in ognjemetom. V njej so najprej ponujali samo vino, kavo in mrzle jedi, kasneje tudi tople jedi in pivo. Vsakoletne prvomajske zabave so privabljale množico Ljubljančanov, ki so sem radi zahajali tudi ob nedeljah, ko jih je zabavala vojaška godba. Najemnik gostilne je bil od konca sedemdesetih let Hans Eder.[72]

Leta 1864 je gostilno kupila mestna občina Ljubljana. Najemnik je ostal Eder, septembra 1899 pa ga je nadomestil Fric Novak. Slednji je bil pred tem najemnik restavracije v hotelu Lloyd, leta 1901 je skupaj z ženo Marijo vzel v najem restavracijo Perles v Prešernovih ulicah (danes Čopova ulica), čez nekaj let pa se je že pojavil kot najemnik gostinskih prostorov v hotelu Ilirija.[73]

Čez pet let je prevzel v najem gostilno Ivan Kenda, prej najemnik restavracije v Narodnem domu. Gostišče v stari Švicariji je vodil do leta 1909, nato pa se je preselil v novo stavbo, ki je zrasla v bližini in so jo poimenovali hotel Tivoli. Načrte za to stavbo v tipičnem alpskem slogu je izdelal mestni arhitekt Ciril Metod Koch. Gradnja hotela se je začela že poleti leta 1908 in naj bi bila končana do 1. julija 1909, vendar so dela zamujala in je bila dograjena šele okrog 1. maja 1910. Dovoljenje za vselitev je Kenda dobil že prej, saj je restavracijo na novo odprl konec junija 1909. Takrat naj bi se začela podirati tudi stavba stare Švicarije. Kenda si je v letu 1911 kupil avto, ki je ponavadi stal pred hotelom Slon. Proti plačilu je vozil goste izpred hotela Tivoli na kolodvor ter na razne izlete po mestu in okolici.[74]

Hotel je z leti postal priljubljeno zbirališče slovenskih književnikov in bohemov, tako da se ga je prijelo ime "pribežališče revežev". Vanj so zahajali Ivan Cankar, Vladimir Levstik, Viktor Zalar, Miha Čop in drugi. Na vrtu Švicarije so bili pogosti tudi koncerti, slavnostni banketi, shodi političnih strank in društev. Leta 1909 je bila tu konferenca Jugoslovanske socialno demokratske stranke, ki se je s Tivolsko resolucijo zavzela za združitev Južnih Slo-

68 Dmovšek, *Ljubljana na starih fotografijah*, str. 72; Lukan, *Pozdrav iz Ljubljane*, str. 134; Habič, *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes*, str. 232, 236.
69 ZAL, LJU 489, fasc. 1495, 1497, 1498, 1500, 1762, 1771.
70 ZAL, LJU 489, fasc. 1915, 2124.
71 *Adresar mesta Ljubljane in okolice* 1933, str. 518.
72 Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 42; Radics, *Führer durch Krain*, str. 47.
73 ZAL, LJU 489, fasc. 1126, 1490.
74 ZAL, LJU 489, fasc. 1493, 1762, 2029.

vanov. V hotelu Tivoli je bila 11. aprila 1920 ustanovljena Komunistična partija Slovenije.[75]

Aprila 1912 je hotel najel Avgust Eder, vendar je že oktobra istega leta kot najemnik nastopil Aleksander Heger. Ta je z ženo Franjo vodil hotel do svoje smrti leta 1916. Vdova je hotel vodila še štiri leta. Konec leta 1919 je mestna občina hotel skupaj z gospodarskimi poslopji in "buffetom" v Lattermanovem drevoredu oddala Vekoslavu Dolničarju, zastopniku tovarne Kolinska in prej najemniku gostilne pri Nemškem vitezu. Zakupnina za prvo leto je znašala 10.000 kron, za drugo 11.000 in za tretje 12.000 kron. Po treh letih naj bi se določila na novo. V zakupni pogodbi je med drugim tudi zapisano, da se "zakupnik obveže, gostilniško in kavarniško koncesijo izvrševati strogo solidno in v slogu boljšega lokala. Skrbeti mora za dobro kuhinjo, dobro in pristno vino, oziraje se pri tem na okus tukajšnjega občinstva, ter ima poleg kakega domačega piva točiti tudi plzensko pivo, zadnje zlasti v poletnem času, kakor hitro je bo po spremenjenih vojnih razmerah dobiti. V to svrho ima mestna občina tudi pravico zahtevati od zakupnika, da ji predloži od časa do časa cenik jedil in pijač ter cenik hotelskih sob v odobrenje..., ... službeno osobje mora biti zanesljivo točno izvežbano, čedno ter lično opravljeno in slovenščine ali srbohrvaščine zmožno na vsak način pa mora pripadati državi SHS." Zaradi solidnega vodenja hotela so Dolničarju podaljšali najemno pogodbo do leta 1930.[76]

Od leta 1934 je imela hotel v najemnu Ruska kolonija, vanj pa so preselili Ruse iz Šempeterske vojašnice. V letu 1939 je imel hotel veliko dvorano v pritličju, kuhinjo, klet in 39 sob. V prvem in drugem nadstropju sta bili manjši dvorani. Poslopje je bilo takrat že v zelo slabem stanju.[77]

HOTEL BELLEVUE

Lastnik hotela Bellevue Alojzij Zajec je bil bogat posestnik. Njegove posesti so se raztezale v okrajih Krško, Mokronog, Novo mesto, Metlika, Črnomelj, Radovljica, Ljubljana okolica in Ljubljana mesto. Trgoval je z vinom in imel bogate izkušnje tudi v gostinski dejavnosti. Že v letu 1890 je odprl gostilno v Kolodvorski ulici, kasneje imenovano Pri Mraku, ki so jo vodili najemniki. Želji po večjem objektu je zadostil januarja 1909, ko je dokončal zidavo novega hotela s prvotnim imenom K razgledu na Šišenskem hribu. V tem času je zaprosil za obrtno dovoljenje. V prošnji je zapisal, da bo v hotelu prenočeval tujce, prodajal jedila, točil pivo, vino, mošt in na drobno prodajal žganje. Izrazil je tudi željo, da bi se dovolilo v gostilni igrati dovoljene igre. Ob otvoritvi so hotel v Spodnji Šiški 257 preimenovali v Bellevue.[78]

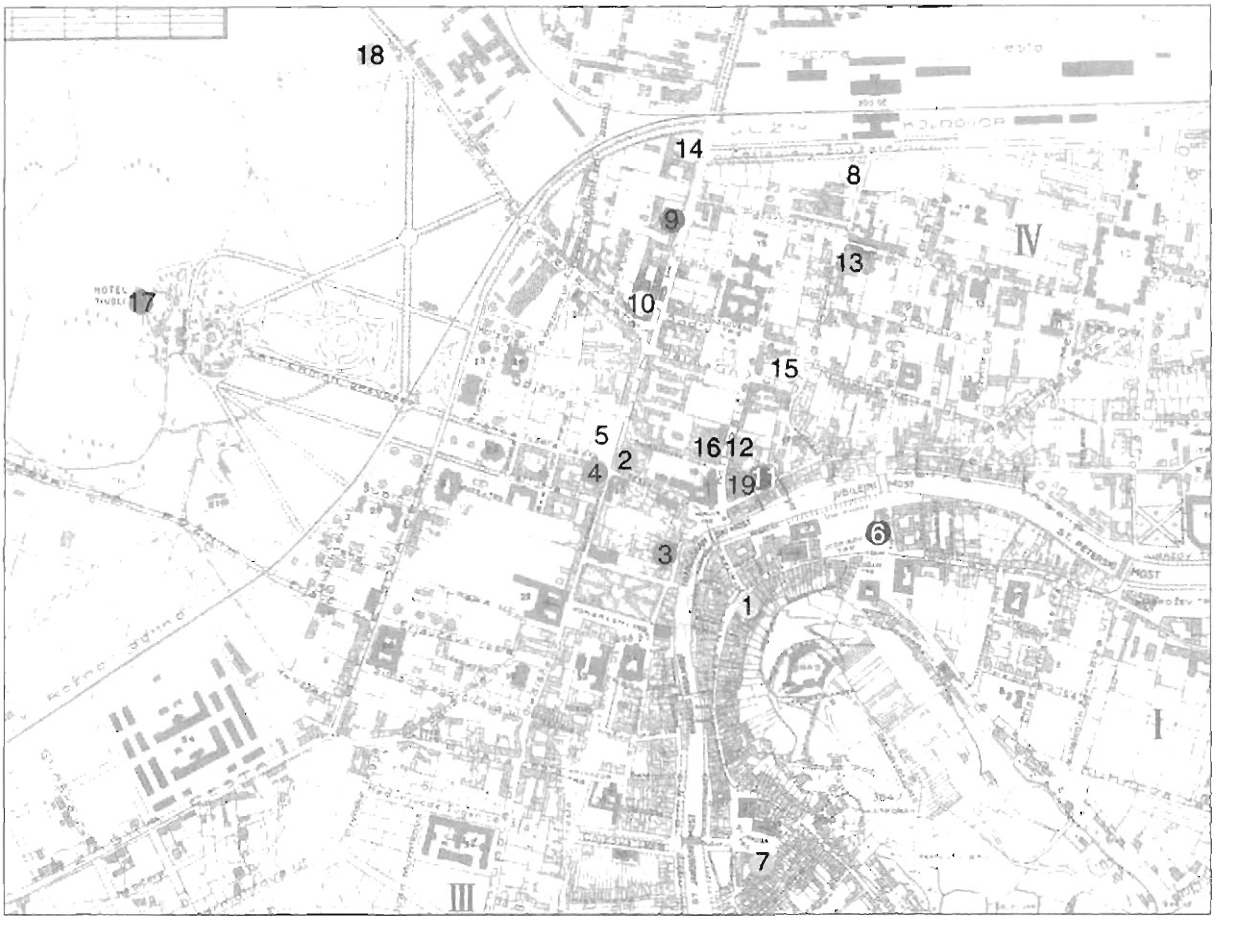
V letu 1912 je Zajec oddal restavracijo Ivanu Friedlu in njegovi ženi Josipini. Velikega prometa v hotelu očitno ni bilo, zato si je Friedl poiskal zaslužek drugje. Aprila 1915 je prevzel najem hotela Južni kolodvor, last Frana Mikliča. Zajec je sprva hotel prepustiti vodenje restavracije Josipini Friedl, vendar se je ta skupaj z možem odselila. Takrat že ovdoveli lastnik je restavracijo 31. julija 1915 zaradi slabega obiska do jeseni začasno zaprl. Septembra je zaposlil izkušeno natakarico Marijo Novak, nekdaj najemnico hotela Ilirija in skupaj z možem hotela Tivoli. Novembra 1918 je hotel zaradi slabega obiska spet zaprl, ga spomladi naslednje leto odprl in zaposlil Uršulo Deželak. Čez leto je sledil najemnik Rudolf Benedetič in za njim Mirko Tratnik. Jeseni 1921 je Zajec restavracijo spet zaprl in spomladi naslednje leto oddal Mariji Petan.[79]

V začetku delovanja podobno kot Tivoli ni imel sreče s tujskim prometom in nočitvami, Ljubljančani pa so tja začeli zahajati zaradi lepega razgleda in dobre kuhinje. Hotelska restavracija je namreč slovela zaradi bogatega in izbranega jedilnika. V času med vojnama je postal hotel priljubljeno središče večernih prireditev, v njem pa naj bi nekaj časa igral celo prvi jazz orkester v Ljubljani.[80] Hotel na Šišenskem hribu še vedno stoji.

Da so vsi starejši ljubljanski hoteli nastali iz gostiln, je dejstvo. Razlike med boljšimi gostilnami s prenočišči in hoteli v začetku skoraj ni bilo. Hotel in hotelir sta bila sprva le francoska izraza za gostilno in gostilničarja. Razlika med gostilno in hotelom je bila torej, poleg prenočevanja tujcev, v imenu – zunanjem znaku višjega nivoja. Zato jih tudi sodobniki omenjajo nedosledno: enkrat kot hotele, drugič kot gostilne. Hotel 18. stoletja je bil manjši, manj razkošen kot hotel v 20. stoletju. Nekako do druge polovice 19. stoletja, ko so začeli graditi hotele kot večje, reprezentančnejše stavbe, so si bili gostilne in hoteli podobni tudi po zunanjosti.

Hotel z najdaljšo tradicijo je Slon. Najbolj prestižen je bil svoj čas Maličv, za navadnejše goste Bavarski dvor. Union in Miklič sta bila ob svojem nastanku najvelicastnejša, cesarje sta gostila Bidelmon in Avstrijski dvor, naše slavne pesnike Avstrijski cesar, s Cankarjem pa je usodno povezan Štrukelj.

75 Lukan, *Pozdrav iz Ljubljane*, str. 82; Mihelič, *Vodnik po Ljubljani*, str. 102; ZAL, LJU 489, fasc. 1388, 1391.
76 ZAL, LJU 489, fasc. 1762, 1768, 1772, 1918.
77 ZAL, LJU 488, COD VIII/36.
78 Lukan, *Pozdrav iz Ljubljane*, str. 87; Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 43; ZAL, LJU 489, fasc. 1767, 1771, 1918.
79 ZAL, LJU 489, fasc. 1767, 1771, 1773, 1915, 1918, 1921.
80 Lukan, *Pozdrav iz Ljubljane*, str. 87.

Lokacije hotelov:

1. Wilder Mann (Bildemon)
2. Slon (Pri mokarju, Elefant, Misbaba)
3. Pri zlati zvezdi (Zum Goldenen Stern)
4. Stadt Wien (Malič)
5. Pri zlatem levu (Zum Goldenen Löven)
6. Avstrijski dvor (Österreichischen Hof, Bahabirt)
7. Pri zvezdoglednici (Virant, Zur Sternwarte)
8. Pri južnem kolodvoru (Zum Südbahnhof, Miklič, Metropol)
9. Bavarski dvor (Baeirischen Hof)
10. Evropa
11. Pri Avstrijskem cesarju (Kaiser von Österreich, Wilson, Soča)
12. Lloyd
13. Ilirija
14. Grajzer
15. Štrukelj (Turist)
16. Union
17. Tivoli (Sweizerhaus, Švicarija)
18. Bellevue
19. Tratnik (Zlata kaplja, Balkan)

Danes večina stavb, ki so nekoč kot hoteli prenočevale tujce, še stoji. Radovedni turisti in v preteklost zaljubljeni posamezniki si jih lahko ogledajo. V štirih jim bodo, tako kot nekdaj, ponudili gostoljublje. Hoteli **Slon, Union, Turist** in **Bellevue** še vedno delujejo. Nekatere bodo lahko videli le od zunaj, kajti hotelirske tradicije ni več. To so **Bidelmon, Avstrijski dvor, Evropa, Lloyd, Ilirija, Tivoli, Virant, Tratnik** in **Miklič**. Šest predvojnih hotelov pa je podrtih. **Maliča, Zlato zvezdo, Zlatega leva, Južni kolodvor, Bavarski dvor** in **Grajzerja** lahko vidimo samo še na starih fotografijah in razglednicah.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Reichs-Gesetz-Blatt für das kaiserthum Oesterreich, Jahrgang 1859, LXV. Stück, 227. kaiserliches Patent vom 20. December 1859.

Rustja Karl (tipkopis).

Zemljiška knjiga, k.o. Ajdovščina, vl. 43, 88, 97 Okrajno sodišče v Ljubljani, Zemljiška knjiga, katastrska občina Ajdovščina, vložki številka 43, 88, 97.

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana:

LJU 359, a.e. 156 – Zbirni fond, Ljubljana, Rodovnik družine Černe in Štrukelj.

LJU 488, COD VIII/36 – rokopisne knjige, Cod VIII/36.

LJU 489 – Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura.

Fabjančič, Knjiga hiš I., III., IV., V. – Vladimir Fabjančič, Knjiga ljubljanskih hiš in njihovih stanovalcev, I., III., IV., V. del, tipkopis.

LITERATURA

Adresar mesta Ljubljane in okolice. Letnik I., Ljubljana : Adana, 1928.

Adresar mesta Ljubljane in okolice. Ljubljana : Tiskarna grafika, 1933.

Andrejka, Rudolf: *Trgovska zgodovina Schellenburgove ulice v Ljubljani*, Ponatis iz "Trgovskega tovariša", 1937.

Costa, Heinrich: *Reiseerinerungen aus Krain*. Laibach : Eger, 1848.

Dimitz, August: Gasthauswesen in Laibach im 17. und 18. Jhr.. *Mitthailungen des historischen fereins für Krain*, 1863, št. 9.

Drnovšek, Marjan, Kambič, Mirko: *Ljubljana na starih fotografijah*. Razstava fotografij iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1985.

Fischerös Allgemainer Wohnungs – Anzeiger nebst vollständigem Behörden-, Handels- und Gewerbe- Adressbuch für die Landeshauptstadt Laibach mit ihren Vororten. Laibach : Otto Fischer, 1898.

Fischerös Allgemainer Wohnungs – Anzeiger nebst vollständigem Behörden-, Handels- und Gewerbe- Adressbuch für die Landeshauptstadt Laibach mit ihren Vororten. Laibach : Otto Fischer, 1900.

Habič, Marko, First, Blaženka, Drnovšek, Marjan: *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes*. Ljubljana : DZS, 1997.

Hribarjev najnovejši Splošni naslovnik uradov, društev, tvrdk in zasebnikov deželnega stolnega mesta Ljubljane ter Vojvodine Kranjske. Ljubljana : D. Hribar, 1907.

Lapajne, Štefan: *Naslovna knjiga in zaznamek trgovin in obrtov za deželno stolno mesto Ljubljano*. Ljubljana : Ig. Pl. Kleinmayr & F. Bamberg, 1912.

Levec, V.: Cesarica Marija Luiza v Ljubljani. *Izvestija Muzejskega društva za Kranjsko*, V., sešitek 6, Ljubljana 1895.

Ludwig, Heinrich: *Deutcher kalender für Krain und das Küstrnland auf das Jahr 1909 zugleich Adres- und Auskunftsbuch*. Laibach : Heinrich Ludwig, 1909.

Lukan, Valter, Melik, Vasilij, Vodopivec, Peter, Drnovšek, Marjan, Janša-Zorn, Olga: *Pozdrav iz Ljubljane, Mesto na starih razglednicah*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1985.

Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba*. Celje : Družba sv. Mohorja, 1928.

Mihelič, Breda: *Vodnik po Ljubljani*. Ljubljana : DZS, 1989.

Radics, Peter: *Alte Häuser in Laibach, Geschichtserinnerungen*, Selbstverlag des Verfassers. Laibach : Ig. Kleinmayer & Fed. Bamberg, 1908-1911.

Radics, Peter: *Führer durch Krain. Die Landeshauptstadt Laibach und die Schönsten Touren in Oberkrain, Innerkrain und Unterkrain für Reisende und Einheimische*. Laibach : J. Giontini, 1885.

Staroslav (Ivan Vrhovnik): *Gostilne v stari Ljubljani*. Popravljeni in pomnoženi ponatis iz "Jutra", Ljubljana 1926.

Steska, Viktor: Dolničarjeva ljubljanska kronika od leta 1660 do leta 1718. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, X/1900.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Laibacher Hotels bis zum Zweiten Weltkrieg

Alle Hotels sind aus Gasthäusern hervorgegangen. Hotel und Hotelier waren ursprünglich nur französische Bezeichnungen für Gasthaus und Gastwirt. Der Unterschied zwischen Gasthaus und Hotel bestand neben der Übernachtung von Fremden im Namen – dem äußeren Zeichen eines höheren Niveaus. Deswegen werden sie auch von den Zeitgenossen nicht konsequent bezeichnet, mal als Hotel, mal als Gasthaus. Das Hotel des 18. Jahrhunderts ist kleiner, weniger luxuriös als das Hotel des 20. Jahrhunderts. Bis zur zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts etwa, als man Hotels als größere, repräsentativere Gebäude zu bauen begann, waren sich Gasthäuser und Hotels auch ihrem Äußern nach ähnlich.

Das älteste Hotel in Laibach war der *Wilde Mann*, im Volksmund *Bidelmon*, auf dem Ciril-Metodov trg (1736). Im 18. Jahrhundert existierten noch zwei Hotels: der *Goldene Stern* in der Wolfova ulica und der *Elephant*. Im Jahre 1848 gab es sieben, Ende des 19. Jahrhunderts fünf, im Jahre 1907 zehn und vor dem Zweiten Weltkrieg wieder sieben Hotels. Das Hotel mit der ältesten Tradition war der *Elephant*, außer dem *Europa* das einzige aus der Zeit vor dem Zweiten Weltkrieg, das noch heute in Betrieb ist. Das größte Prestige genoß seinerzeit das *Malič*, für ein bescheidenes Publikum das *Bavarski dvor*. *Union* und *Miklič* waren bei ihrem Entstehen die prächtigsten, Kaiser wurden im *Bidelmon* und im *Avstrijski dvor* untergebracht, unsere berühmten Dichter im *Avstrijski cesar*, mit Cankar ist auf eine schicksalshafte Weise das *Štrukelj* verbunden.

Die Laibacher Hotels sind auch wegen ihrer gesellschaftlichen und repräsentativen Rolle von Bedeutung. Dort hielten sich Herrscher und Künstler auf, dort wurden politische Parteien gegründet, politische und kulturelle Veranstaltungen zu allen bedeutenden Wendepunkten in der slowenischen Geschichte veranstaltet, dort versammelten sich, schufen und starben bedeutende Slowenen.

pregledni znanstveni članek

UDK 314.743(497.4 Ljubljana)
prejeto: 26. 8. 2002

Marjan Drnovšek

dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Ljubljana : križišče izseljencev na poti v svet

IZVLEČEK

Ljubljana je bila pomembno železniško in poštno križišče ter stičišče migracijskih gibanj iz slovenskega ozemlja in širšega zaledja (Srednja Evropa in Balkan), zlasti v obdobju množičnega izseljevanja v ZDA na prelomu v 20. stoletje. V njej so delovale izseljenske pisarne, ki so zastopale razne ladijske družbe oziroma tuje izseljenske agencije. Reklamna dejavnost domačih in tujih agencij, izseljenska pisma, časopisje ipd. so dopolnjevali informativnost o takratnih gospodarskih razmerah v priseljenskih državah in možnostih za potovanje na tuje. V reklamni dejavnosti tujih agencij je bil upoštevan tudi slovenski jezik.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana, izseljevanje, izseljenski agenti, reklamna dejavnost, slovenski jezik

SUMMARY

LJUBLJANA : THE CROSSROADS OF EMIGRANTS ON THEIR WAY TO THE WORLD

Ljubljana was an important railway and postal crossroad, and a junction of migration movements from the Slovene territory and its broader hinterland (Central Europe and the Balkans) particularly in the period of mass emigration to the U.S.A. at the break to the 20th century. In it emigration offices were in operation, which represented various shipping companies and foreign emigrant agencies. The advertising activity of local and foreign agencies, emigrant letters, newspapers, and similar were completing informativeness on the then economic circumstances in the immigrant states, and on possibilities for travelling abroad. Slovene language was taken into consideration in the publicity activities of foreign agencies.

KEY WORDS

Ljubljana, emigration, emigration agents, advertising activity, Slovene language

Nedavno mi je v Trubarjevem antikvariatu v Ljubljani prišla v roke drobna in razpadajoča knjižica z naslovom *Dollmetscher für Auswanderer (Tolmač za izseljenca)*, ki je izšla v Leipzigu 1858. leta. Priročnik z osnovami angleškega jezika in praktičnimi napotki za izseljence je eden od številnih, ki so izšli v raznih evropskih državah v 19. in na začetku 20. stoletja. Imetnik knjižice se je tudi podpisal, in sicer kot Carl Haupt, zraven pa pripisal letnico 1864. Kdo je bil ta mož? Naključni popotnik ali Ljubljančan? Le bežen pregled indeksov popisov prebivalstva za leti 1857 in 1869 ter starih domovinskih pol v Zgodovinskem arhivu Ljubljana mi je potrdil, da ni bil Ljubljančan, zato z veliko trdnostjo lahko trdim, da je bil tujec. Tudi vprašanje, kakšna je bila pot knjižice in kako je zašla na polico antikvariata, ostaja neodgovorjeno in odpira več možnosti za ugibanje. Kakor koli že, *Tolmač za izseljenca* je po nekakšni poti prišel v naše mesto, kar dokazuje vpetost mesta v evropske selitvene tokove. Zato lahko pritrdimo trditvi v naslovu, da je bila Ljubljana – vsaj v avstrijski dobi – živahno križišče izseljenskih tokov v tem delu Evrope.

V nadaljevanju izpostavljam zlasti dve področji, brez katerih si ne moremo predstavljati množičnih premikov prebivalstva v obravnavanem času, prvič, razvoj prometa v najširšem pomenu besede in drugič, pomen reklamne dejavnosti za selitvene procese. Nasprotniki izseljevanja so velikokrat v obeh iskali krivce za odhajanje ljudi v tako velikem številu, kot temu sledimo na prelomu v 20. stoletje, če imamo v mislih izseljevanje s slovenskega ozemlja. Nedvomno je civilizacijsko-tehnični razvoj na področju prometa olajšal potovanje in druge oblike komunikacij, vzporedno pa je poplava informacij o možnostih potovanja in ne nazadnje o pogojih življenja in dela v novih okoljih vplivala tudi na odločitev za odhod. Vendar glede tega ne smemo pretiravati, saj osnovni vzroki za odhod posameznika tičijo v globljih psiholoških in socialno-gospodarskih ozadjih, ki so bili različni, odvisni pač od prostora in časa, v katerem se je izseljevanje dogajalo. Pestrost in različnost vzrokov in razlogov je znana, čeprav se na to vprašanje pogosto gleda precej poenostavljeno, enostransko in pod vplivom že ukoreninjenih pogledov (stereotipov). Zato v tej razpravi izpostavljam omenjeni dve področji, ki sta marsikdaj po krivici "obtoženi" za izseljevanje Slovencev. Ljubljana pa je bila mesto, kjer se je koncentriralo dogajanje z obeh omenjenih področij.

Ljubljana : železniško in poštno križišče

Geografski položaj Ljubljane določa njen razvoj in vlogo v prostoru, kjer se križajo poti s severa proti jugu in iz zahoda proti vzhodu. Prehodnost današnjega slovenskega ozemlja z rimsko Emono in kasneje srednjeveškim mestom Ljubljano v samem njegovem središču – dokazuje njegova lega med panonskim in sredozemskim svetom na eni in alpskim ter dinarskim (balkanskim) svetom na drugi strani. Ljubljana je od srednjeveških začetkov do danes tipično kontinentalno (srednje)evropsko mesto. Zato njen položaj v obravnavanem času ne izstopa iz širšega zgodovinskega konteksta v vlogi mesta-križišča na poti v svet in obratno, iz sveta v in skozi mesto.

Ljubljana je bila z vidika Evrope v času živahnega izseljevanja v 19. in na začetku 20. stoletja le majhen kamenček na monumentalnem migracijskem mozaiku "starega sveta". Hkrati je bila pomembna izhodiščna točka za izseljevanje iz slovenskega prostora. V nadaljevanju se omejujem le na čas množičnega izseljevanja iz srednje in vzhodne Evrope, ki je bilo usmerjeno zlasti v obe Ameriki, v največji meri pa v Združene države, in ga časovno umeščamo v zadnji dve do tri desetletja pred izbruhom prve svetovne vojne. Večina Slovencev (med njimi pa tudi kočevski Nemci in še kak pripadnik druge narodnosti) se je v Ljubljani vsedla na mednarodni vlak, ki jih je odpeljal proti pristanišču na jadranski, sredozemski ali atlantski obali, saj je bil to čas, ko je mesto postalo pravo križišče selitvenih tokov in s tem povezano z mnogimi evropskimi selitvenimi križišči in zlasti izhodnimi pristanišči, od Reke preko Trsta do Genove in dalje od Le Havra do Hamburga na atlantski obali.

Kaj je bila Ljubljana v času množičnega izseljevanja v Ameriko? Bila je majhno provincialno mesto s približno 42.000 prebivalci (1910), glavno mesto dežele Kranjske na južnem delu avstrijske polovice monarhije, hkrati pa neformalno središče Slovencev, ki mu je v tem pogledu ravno v obravnavanem času močno konkuriral Trst. Od države je Ljubljana dobila tudi status "[policijske] nadzorne postaje", kar je pomenilo povečan nadzor nad gibanjem tujcev skozi mesto. Policija je bila del mestne uprave od leta 1866 do 1. aprila 1913, ko je bilo ustanovljeno državno Policijsko ravnateljstvo v Ljubljani. S tem je bila policija podržavljena. (Mimogrede: Ljubljana je imela v avstrijskem času veliko stopnjo mestne avtonomije.) Prevzem mestne policije v okvir državne uprave nam med drugim kaže, da ni bila kos svojim nalogam, saj je bil pretok tujcev skozi mesto iz leta v leto večji. V ozadju pa so bili tudi finančni razlogi.

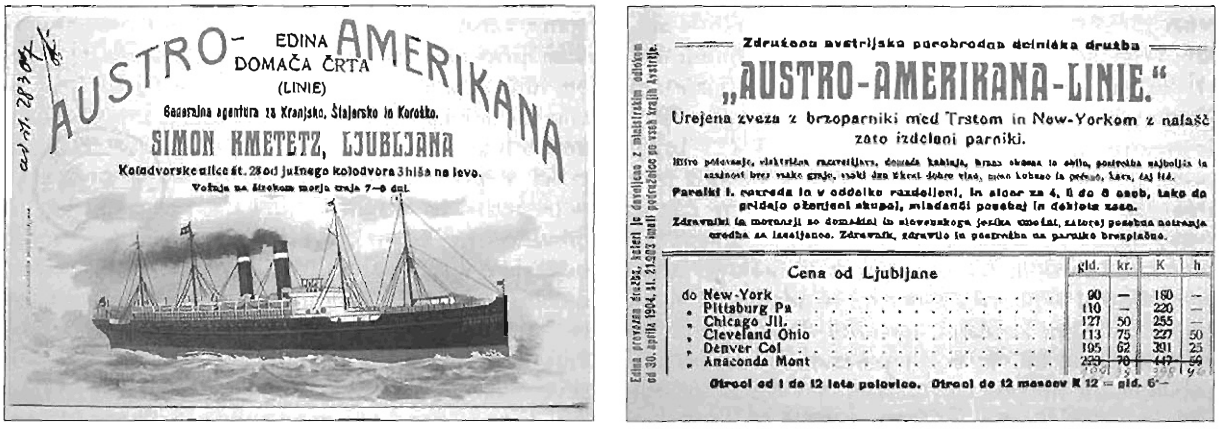
Prevoz potnikov, pisem in paketov so do uveljavitve železniškega prometa opravljali s poštnimi kočijami. Poštne proge so sledile glavnim cestnim povezavam iz Ljubljane v smeri proti Novemu mestu, Karlovcu, Reki, Trstu, Gorici, Celovcu itd., kot glavna poštna zveza pa je bila proga z Rijeke in Trsta prek Ljubljane do Dunaja. V tridesetih

letih 19. stoletja, ko se je na pot v Ameriko preko Trsta – odpravil Andrej Bernard Smolnikar (1836), je vozila poštna kočija med Ljubljano in Trstom le dvakrat tedensko. Od Dunaja do Trsta je vožnja trajala osem dni, kasneje s t.i. "brzo" progo pa le tri dni. Sredi leta 1838 je pošta s potniki začela redno voziti med Ljubljano in Zagrebom, trajala pa je 42 ur. Potnina je bila draga, pot neudobna in dolgotrajna in privoščili so si jo lahko le premožni sloji, med katerimi so se mnogi vozili tudi z lastnimi kočijami, navadni državljani pa so pešačili in so bili še bolj izpostavljeni raznim neprijetnostim na poti, saj varnost na cestah ni bila zagotovljena. Na Savi so se uveljavile poštne ladje, ki so prevažale tudi potnike. Ker je bila cena prevoza nižja, so se te možnosti potovanja posluževali tudi revnejši sloji. Vendar je bilo to še v času, ko so odhajali v svet le redki posamezniki, med njimi misijonarji in tudi drugi popotniki, od krošnjarjev do pravih ekonomskih izseljencev.

Ko govorimo o pogojih za obsežnejše, kaj šele za množično izseljevanje, moramo poudariti, da je bil med najpomembnejšimi osnovami zanj uveljavitev možnosti za moderen transport po kopnem in morju (v ZDA tudi po rekah in jezerih). Razvoj parnega stroja in z njegovo pomočjo razvoj železniškega in ladijskega prometa so bili temelj možnosti prevoza večjega števila ljudi na daljše razdalje, hitreje, udobneje in ne nazadnje ceneje, kot v času poštnih kočij in jadrnic, slednjih odvisnih od muhastih morskih tokov in vetrov. In ravno glede zgodnje železniške povezave z Evropo je Ljubljani in z njo slovenskemu prostoru to omogočila geografsko naključna lega med Dunajem, glavnim mestom monarhije, in Trstom, njenim glavnim izvozno-uvoznim pristaniščem.

Komaj dvanajst let po izgradnji prve železnice v Evropi so že začeli načrtovati železniško povezavo med Mürzzuschlagom prek Ljubljane do Trsta (1837), za kar so se ogreli tudi ljubljanski premožni in vplivni možje, ki so si prizadevali, da bi bila proga speljana do mesta. Leto dni kasneje, točno 27. aprila 1838, so bogatejši meščani na magistratu podpisali obvezo (obligacijo), da zberejo milijon goldinarjev za železnico. Vendar je država pokrila vse stroške gradnje. Ob tem moramo omeniti prelomni letnici, prvič leto 1849, ko je bila vzpostavljena železniška povezava Ljubljane z Dunajem, in drugič leto 1857, ko so železniški tiri povezali Ljubljano s Trstom, obe pa s svetom. Železniška proga Dunaj-Trst se je v velikem loku izognila ožjemu mestnemu središču. Zakaj? Ali to pripišemo daljnosežni projekciji načrtovalcev, ki so predvideli urbani razvoj v smeri proti severu – kar se je res zgodilo in na začetku 20. stoletja je proga postala "ovira" pri širitvi mesta –, ali zgolj dejstvu, da mesto ni imelo nobenega pomena za (prehodni) železniški promet, ali mogoče kakemu drugemu vzroku? Nedvomno je železnica mestu marsikaj pripeljala in odpeljala, mnogo blaga in ljudi pa tudi zapeljala mimo njega. Zlasti leto 1857 je bilo za ljubljanske trgovce in delavce-nosače žalostno leto, saj so izgubili marsikateri dobičkonosni posel v posredovanju, saj se je blago z Dunaja neposredno in le mimo Ljubljano peljalo v Trst, in obratno. In če postavimo vlogo te železniške povezave v širši kontekst, ni tako malo ugotovitev, da so z njenim prihodom izgubili delo in zaslužek ne samo vozniki in gostilničarji, ampak tudi številni prebivalci ob cestnih povezavah na smeri severovzhod-jugozahod (in obratno), ki so si izboljševali življenjski vsakdanjik z rednimi ali občasnimi zaslužki pri cestnem prometu. Po mnenju nekaterih je bila posledica – povečano izseljevanje v tujino. Zamrlo pa je tudi čolnarstvo na Savi in Ljubljanici. Železnica kot simbol napredka v 19. stoletju je bila za mnoge prekleta iznajdba. Vendar je šlo življenje svojo pot in kdor ni sprejel ali se prilagodil novostim, ki jih je prinesla železnica, ni mogel upati na boljše življenje.

Samo pogled na karto železniških povezav na začetku 20. stoletja nam potrjuje križiščno vlogo Ljubljane. Od Južne železnice so se odcepile za migracijske tokove pomembne proge, prva Trst-Gorica-Udine (1860), ki je ustvarila zvezo s Furlanijo, druga Ptuj-Kaniža-Budimpešta (1862), ki je ustvarila zvezo z Madžarsko in njenim severovzhodnim zaledjem, in tretja Zidani most-Zagreb-Sisak (1862), ki je povezala Ljubljano z Balkanom. Leta 1873 se je v Št. Petru na Krasu (današnjo Pivki) od nje odcepila železnica do Reke, za Trstom drugega pomembnega pristanišča na vzhodni obali severnega Jadranskega morja, in Pulja (1876), glavnega vojaškega pristanišča Avstrije. V istem času je bila zgrajena proga Ljubljana-Kranj-Jesenice-Trbiž (1870)-Beljak, ki je vzpostavila povezavo v smeri proti Švici. Proti koncu 19. stoletja so bile zgrajene mnoge lokalne proge, ki so omogočile lažji dostop do Ljubljane iz vseh strani agrarnega zaledja. To so: Ljubljana-Kamnik (1891), Ljubljana-Kočevje (1893), Ljubljana-Novo mesto (1894) -Karlovec (1914), (Ljubljana)-Brezovica-Vrhnika (1899). Te lokalne proge so olajšale dostop številnim izseljencem, ki so pred tem morali pešačiti ali so se v boljših primerih pripeljali v Ljubljano s kmečkimi vozovi. Poštne kočije so bile za kmečke fante in može le predrage. Leta 1908 je ljubljanski občinski svet obravnaval idejo vojnega ministrstva o gradnji proge Štanjel-Postojna-Cerknica-Velike Lašče-Dobropolje-Žužemberk-Straža. S strahom so ugotovili, da se izogne Ljubljani, zato so predlagali delno staro zamisel, da bi se proga gradila od Vrhnike prek Hotedršice na Hrušico, Razdrto in do Štanjela. Pripravljeni bi bili celo pokriti del stroškov za izdelavo projekta proge Ljubljana-Brezovica. Kljub vsem tem prizadeva-

Prva in zadnja stran barvne reklamne razglednice za tržaško družbo Austro-Americana, ki jo je zastopala pisarna Simona Kmetetza v Ljubljani, leta 1905. (AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, škatla 164)

njem je vse ostalo le pri načrtih, leta 1907 pa je bila dograjena proga, ki je povezala Schwarzach na Salzburškem s Trstom. Ta državna železnica je povezovala Trst, Goriško, severozahodno Kranjsko in Koroško s Salzburško, prek nje pa tudi z Gornjo Avstrijo, Tirolsko in Češko. Ljubljano je ta proga obšla. Zaslužni član železniškega odseka dunajskega državnega zbora Fran Šuklje se je zavzemal, da bi od Celovca potekala preko Ljubelja, Škofje Loke, Idrije in Divače (torej le bliže Ljubljani), vendar je prevladala smer skozi Bohinj, ki jo je zagovarjal Jožef baron Schwegel v interesu Kranjske industrijske družbe ter njenih železarn na Jesenicah in v Škednju pri Trstu. Hribarjev občinski svet se je zavzemal, da bi večji del železniškega prometa šel skozi mesto, zato je leta 1897 odklonil vsak prispevek za gradnjo t. i. bohinjske proge, ker se ni gradila v interesu mesta.

Ta okvirni pogled na razvoj železniškega omrežja v osrednjem delu slovenskega ozemlja nam dokazuje kar dobro povezanost Ljubljane s svetom, čeprav so si mnogi – med njimi župan Ivan Hribar – prizadevali, da bi bila ta povezanost še boljša. Skratka, železnica je pomenila novost v prometu, ki je vplivala tudi na to, da je ostala Evropa postala bližja v vseh ozirih in ne samo v časovnem pogledu.

Za komuniciranjem s svetoma sta bili – poleg pisne (pisemske) poti – pomembna tudi brzojav in telefon. Brzojav je bil tesno povezan z mrežo železniških prog, čeprav to ni bilo pravilo. Že leta 1847 je bila zgrajena prva telegrafska zveza Dunaj-Gradec-Maribor-Celje, ki je bila leto dni kasneje (1848) podaljšana do Ljubljane. Leta 1850 je bila vzpostavljena zveza z Zagrebom in pet let kasneje (1855) z Beogradom. Če imamo pred očmi, da je Samuel Morse (1791-1872) izumil prvo telegrafsko napravo za prenos sporočila na daljavo leta 1837, prvo javno sporočilo pa poslal leta 1844, vidimo, da naš prostor ni močno zaostajal za razvojem na tem področju. Pravemu izbruhu telegrafskih povezav na Slovenskem sledimo v letih 1880-1910, to pa so tudi leta največjega izseljevanja Slovencev. Leta 1892 je začela delovati telefonska centrala v Gradcu, ki je postopoma omogočala telefoniranje med Dunajem in Trstom, vključno z Ljubljano. Zračni žični vod je meril 505 km in je bil takrat najdaljši telefonski vod v Evropi. Medkrajevno javno telefoniranje med Ljubljano in Trstom ter Dunajem je bilo mogoče šele od leta 1897. Tudi telefonske zveze so olajševale komuniciranje na daljše razdalje.

Če je prihod železnice na Slovensko pomenil za del prebivalstva izgubo zaslužka, kar naj bi vplivalo tudi na njihovo odločitev za odhod v tujino, je bil na drugi strani olajšan prevoz blaga in za našo problematiko zlasti ljudi. Hkrati je postal omenjeni prostor mnogo bolj odprt za tuje vplive, med njimi tudi za informacije o selitvenih gibanjih v Evropi. Razvoj poštnih komunikacij je olajšal in časovno skrajšal pot pisem, z brzojavom pa vzpostavil lažje poslovno komuniciranje, tudi pri prenosu denarja. Tako lahko zatrdimo, da so omenjene civilizacijsko-tehnične pridobitve prispevale k lažjemu poteku selitvenih gibanj, Ljubljana pa je bila postavljena v samo središče teh dogajanj.

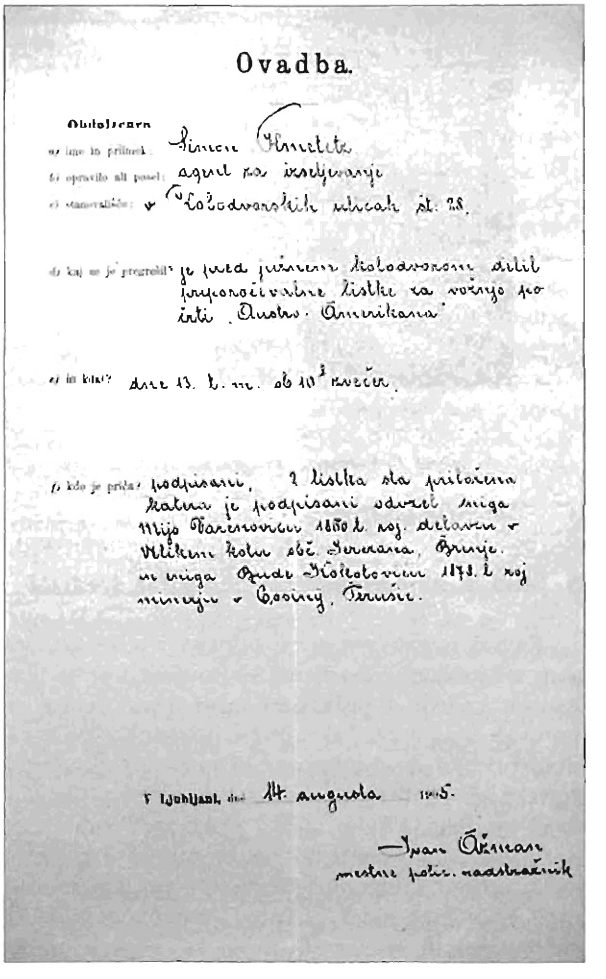
Izseljenske pisarne v Ljubljani

Na začetku 20. stoletja je imela Ljubljana vse moderne civilizacijske pridobitve za dobre stike z Evropo glede prevoza potnikov in poslovnega komuniciranja. Če na vse gledamo samo z vidika izseljenskih tokov (ostale, čeprav zanimive, pustimo ob strani), lahko trdimo, da je bila poznana pri mnogih, ki so po kopnem potovali iz srednje in vzhodne Evrope proti atlantskim izseljenskim pristaniščem. Bližina kolodvora je bila pravi jezikovni Babilon. Podobno kot druga evropska mesta, skozi

katere so tekli železniški tiri, je tudi Ljubljana imela svojo Kolodvorsko ulico, kjer je bila večina izseljenskih pisarn, zavidljivo število gostiln, hotelov, trgovin ipd., ki so živele od popotnikov, zlasti izseljencev. Relativno kratka ulica, ki je povezovala kolodvor s starim mestnim centrom, je imela leta 1914 kar sedem izseljenskih pisarn, ki so zastopale številne ladijske družbe: Norddeutscher Lloyd (Bremen), Hamburg Amerika Linie (Hamburg), Compagnie Générale Transatlantique (Pariz), Cunard Line (Liverpool), Red Star Line (Antwerpen), Holland America Line (Rotterdam), White Star Line in ne nazadnje Austro-Americano (Trst). Najdlje je bila v mestu družba Norddeutscher Lloyd, ki je pridobila dovoljenje za ustanavljanje pisarn v Avstriji že leta 1875, tri leta kasneje (1878) pa jo že zasledimo v Gradcu, Celovcu, Ljubljani, Trstu, Zadru in Innsbrucku. Večina ljubljanskih izseljenskih pisarn je nastopala v imenu večjih evropskih pisarn, kar pomeni, da so opravljale le neke vrste posredovanja potnikov. Med najstarejšimi je pisarna Julija Schiffingerja, ki je zastopala centralo Karesch & Stotzky iz Bremna, drugi so zastopali npr. centrale Franz Müssler (Bremen), Rommel & Co. in Zwilchenbart (obe iz Basla v Švici) itd. Veliko tujih izseljenskih agencij je delovalo iz tujine s pomočjo svojih zastopnikov ("podagentov"). Ti so krožili predvsem na podeželju, npr. zastopniki agencije Nodari iz Vidma v Italiji. In ne nazadnje: v New Yorku je imel izseljensko pisarno in banko Slovenec Frank Sakser, ki je po pisni poti svetoval in organiziral potovanja v Ameriko. Opravljal pa je tudi finančno posredovanje pri nakupu voznih kart in pri pošiljanju prihrankov izseljencev v domovino.

Ljubljanska policija je imela veliko dela z nadzorom izseljencev, izseljenskih agentov in vsemi, ki so kršili javni red in mir. Izseljenskim agentom ni bilo dovoljeno "vabiti" izseljence v svoje pisarne ali prodajati vozne karte za ladijske družbe oziroma evropske izseljenske pisarne, ki niso imele dovoljenja za poslovanje v Avstriji. Strogo prepovedana je bila prodaja kart osebam, ki niso imele potnega lista, saj je bil to pri mladih fantih znak, da še niso odslužili vojaščine in še bi lahko naštevali. Vendar so izseljenski agenti kršili vsa pravila, če se je to le dalo. Tekmovanje v pridobivanju strank med njimi je marsikaterega imetnika ali najemnika izseljenske pisarne pripeljalo do ovadbe neprijetnega konkurenta, zato je imela policija – in kasneje sodišče – kar veliko posla z njimi, rezultat tega pa je zelo dobro ohranjeno tovrstno arhivsko gradivo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, ki nam odstira marsikatero prigodo, pravi "boj" in dolgoletna tožarjenja, ki bi drugače potonila v pozabo.[1]

Skratka: Ljubljana je bila zanimiva za takratne največje ladijske družbe in izseljenske pisarne, saj je skozi njo tekel močan izseljenski tok, zlasti v smeri proti atlantskim pristaniščem, po letu 1903 tudi proti Trstu. Nedvomno je bila zanimiva za tiste evropske izseljenske pisarne, ki so usmerile težišče pozornosti na izseljenske tokove, ki so se "zlivali" tudi skozi Ljubljano. Veliko število ohranjenih sodnih spisov pa nam dokazuje, da so skoraj vsi delovali na meji zakonitosti, veliko pa je bilo tudi pritožb zaradi njihovih goljufij, npr. pri prodaji voznih kart, zaradi dajanja lažnih obljub glede komoditete potovanja, prebukiranj na ladjah ipd.

Ovadba.

Obtoženec
se ime in priimek: Simon Kmetetz
ki opravilo ali posel: agent za izseljevanje
ei stanovališče: v Kolodvorskih ulicah št. 28.

da kaj se je pregrešil: je med javnim kolodvorom delil propagandistične listke za vožnje pri tvrdki Austro-Americana

ei in kdaj? dne 13. t. m. ob 10½ zvečer.

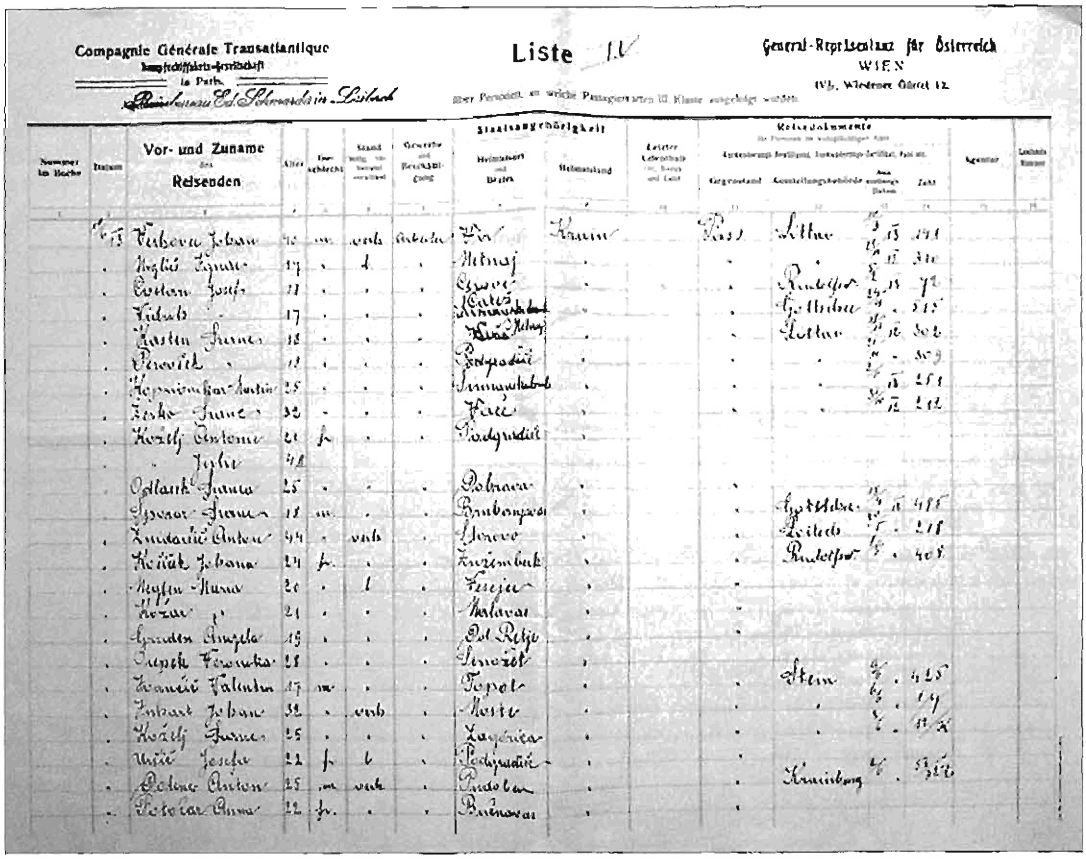
po kdo je priča: podpisani, v listka sta priložena katera je podpisani odvzel mizga Mihi Marinovicu 1880 l. roj. delovcu v Velikem kolu obč. Jurkanca, Brinje. in mizga Ivan Kolatovicu 1878. l. roj mizarju v Gacinj, Brinje.

V Ljubljani, dne 14. avgusta 1905.

—Ivan Šešmar
mestni policij. nadzornik

Policijska ovadba izseljenskega agenta Simona Kmetetza, ki je pred ljubljanskim kolodvorom delil reklamni material za potovanje z ladijsko družbo Austro – Americana, kar je zakon prepovedoval. (AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, škatla 164)

[1] Doslej ni evidentirana nili manjša zbirka, kaj šele fond, ki bi nastala kot posledica delovanja izseljenske pisarne v Ljubljani. Izven arhivov se najdejo le posamezni njihovi dokumenti, pa še ti so po večini v zasebni lasti.

Compagnie Générale Transatlantique
Liste
General-Repräsentanz für Österreich
WIEN

Obvezni seznam potnikov, ki ga je moral sestaviti izseljenski agent, v našem primeru Edvard Schmarda v Ljubljani, leta 1913. Za Ljubljano so se ohranili le drobci teh seznamov v zvezi s sodnimi postopki proti izseljenskim agentom. (AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, škatla 163).

Stiki z evropskimi izseljenskimi središči

Ravno negativne strani odnosa izseljenskih pisarn v Ljubljani z izseljenci so povzročili stike ljubljanske policije s policijami mest, skozi katere so potovali izseljenci. Tako je bil ljubljanski policijski urad po brzojavni in pisemski poti v tesni zvezi s sorodnimi uradi evropskih držav, zlasti v Nemčiji, Švici in Italiji. Plodni stiki z Reko in Trstom nam potrjujejo dokumenti, ki se hranijo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Poizvedbe po posameznih osebah, ovadbe glede goljufov, izmenjava informacij o ilegalnih izseljencih in še kaj so bile glavne teme medsebojnega dopisovanja.

Ljubljanske izseljenske pisarne so imele s svojimi nadrejenimi centralami v tujini redne stike, na primer z izmenjavo pisnih informacij, brzojavnih nakazil denarja in propagandnega gradiva. V tej zvezi bi se dotaknil dveh področij, prvič, pestrosti reklamnega gradiva, in drugič, vprašanja slovenskega jezika v stikih z nadrejenimi centralami ter slednjih z izseljenci.

Začetek 20. stoletja je bogat z reklamnim gradivom tako po oblikovalni oziroma tehnični kot po vsebinski strani. Brošure, plakati, lepaki, geografske karte, časopisni oglasi, reklamne razglednice, reklamna pisma, učbeniki za učenje angleščine, potovalni vodniki za izseljence in še kaj so bili tiski, s pomočjo katerih so propagirali določene smeri potovanja ali ladijske družbe ter svetovali izseljencem. Veliko je bilo gradiva v barvah, pravih razkošnih izdaj v stilu *fin de siècla*. Po vsebinski strani so vsebovali bolj ali manj natančne podatke o posameznih ladijskih družbah, svetovali o ravnanju izseljencev na poti (potovalni vodniki) in seznanjali izseljence z osnovami angleškega jezika (priročni učbeniki in slovarji). Te priročnike so izdajale posamezne izseljenske pisarne, kar je pomenilo določeno reklamo zanje.

Navedimo primer. Josip Paulin, trgovski in zavarovalni agent, je bil prvi v Ljubljani, ki je zastopal družbo Amerikanische Packenfahrt Aktiengesellschaft iz Hamburga. Njegova zgodba je tipična zgodba izseljenskega agenta, ki je deloval na robu zakonitosti. Številne podeželske kraje je zasul s plakati in reklamami. Pošiljal je pisma na vse strani dežele, v katerih je opisoval življenjske in delovne pogoje v Ameriki in prednost nakupa

voznih kart pri ladijski družbi, ki jo je zastopal. Zavedal se je pomembnosti znanja angleškega jezika pri izseljencih, zato je izdal knjižico *Angleščina brez učitelja* (1889). Med posrednike reklamnih materialov (hkrati tudi ustnih informacij) je vključil tiste, ki so imeli veliko stikov z ljudmi, to je železničarje, nosače prtljage na kolodvorih, gostilničarje in v Ljubljani – kar nas kar malo preseneti – tudi mitničarje. Podobno so ravnali tudi drugi agenti. Paulinovo ravnanje je pritegnilo pozornost oblasti in je leta 1889 izgubil dovoljenje za delo. Toda to ga ni zaustavilo. Leto dni kasneje je zaprosil in pridobil dovoljenje za posredovalnico in izseljensko pisarno. Kmalu se je izkazalo, da je prodajal vozne karte ljudem, ki niso imeli potnih listov, goljufal pri cenah ipd. Leta 1893 so mu ponovno vzeli dovoljenje za delo. In kakšna je bila posledica? Fran Seunig, trgovec in posestnik iz Ljubljane, je postal novi predstavnik omenjene družbe.

Na začetku našteto reklamno gradivo zasledimo vsepovsod po Evropi. Kar jih ločuje med seboj, so le različni jeziki, v katerih so nagovorjeni izseljenci, in med njimi je bila tudi slovenščina. Tiskano je bilo v Sloveniji ali pa v tujini. Da je bilo določeno propagandno gradivo tiskano v tujini, nam dokazujejo ohranjeni slovenski tiski, polni napak ali zanemarjajoč pravila slovenske slovnice. Težave so bile tudi s sičniki in šumniki. Zelo pogosto so slovenski jezik mešali s hrvaščino, češčino, poljščino in celo ruščino. V mestnih policijskih spisih je ohranjeno kar nekaj pisem, ki so jih izseljenci prejeli iz različnih evropskih izseljenskih pisarn. Nekatera so bila natisnjena, druga pisana z roko. Napisana so bila v nemščini ali slovenščini oziroma v nekakšnem mešanem "slovanskem" jeziku s prevladujočim slovenskim tekstom. Naslovljena so bila na privatne naslove izseljencev. Tako je izseljenska pisarna Ivana Büchla iz Buchsa na švicarsko-avstrijski meji že v glavi dopisa (1913) navedla, da pri njih govorijo (v povedanem zaporedju) hrvaščino, srbščino, nemščino, slovenščino in italijanščino. To potrjuje tezo, da je bila informativna mreža na tem (migracijskem) področju zelo razvita, v slovenščini napisana pisma pa potrjujejo prisotnost slovenskih ali vsaj slovenskega jezika veščih uslužbencev v teh pisarnah. Znana je zgodba Slovenca Albina Kunca (1881-1941), ki je bil kot prevajalec v slovanske jezike zaposlen pri izseljenski agenciji Rommel & Co. v Baslu v Švici. Opravljal je tudi nalogo vodje železniških transportov, ki so jih sestavljali izseljenci, in sicer med Baslom in Le Havrom v Franciji. V svojih spominih je opisal potek take poti, ki se je začela 4. maja 1903. Na tem vlaku je bilo tudi 245 Slovencev. Ljubljana-Basel-Pariz-Le Havre je bila ena od najbolj priljubljenih smeri slovenskih izseljencev.

Barvni reklamni listič za družbo Red Star Line, leta 1896. (AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, škatla 163)

Šele raziskave po posameznih velikih predstavništvih bi nam razkrile tiste, ki so bili Slovenci ali vešči slovenščine in so kot anonimni uradniki pisali pisma, ki so jih njihovi predstojniki le podpisali. S tem pisnim jezikovnim približevanjem bodočim izseljencem so želeli pritegniti njihovo pozornost, saj so z odgovorom v slovenskem jeziku pritegnili marsikoga, da se je odločil za dotičnega agenta oziroma ladijsko družbo, ki jo je predstavljal ta agent. Oglejmo si eno od teh pisem, napisano s črnilom (v tem času se je že vedno bolj uveljavljal pisalni stroj), iz pisarne Zwilchenbart iz Basla:

"Basel, dne 7. 3. 905

Gosp. Janez Potočnik, Gradaz, Dolensko.

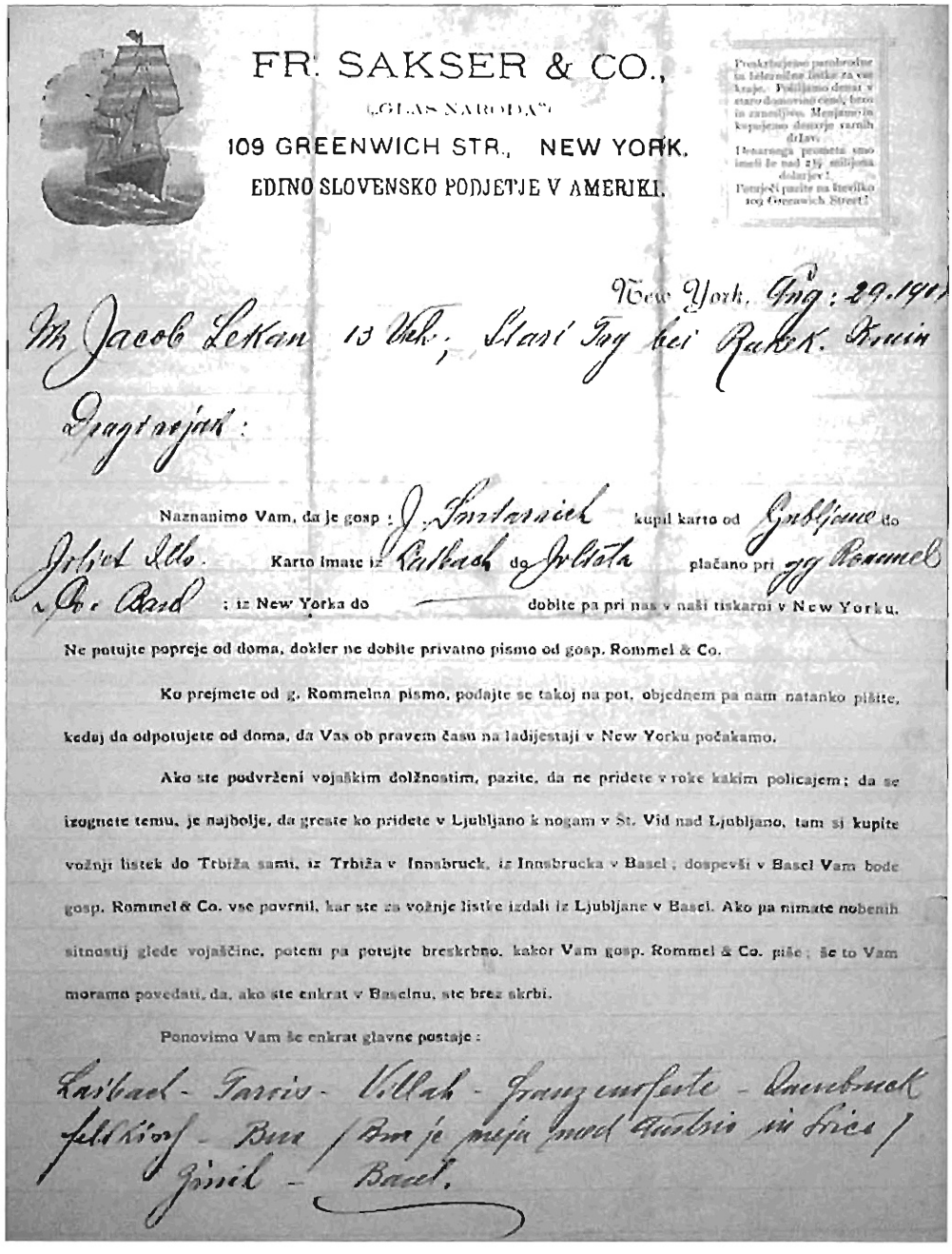
Sprejeli smo Vaš telegram, ker so se pa cene povišale, Vam ne moremo Vaši želji, da bi prosto potovali, ustreči.

Gotovo nikdo drugi kakor mi Vas moremo za to ceno špedirati, ker je naša tvrdka najstareja in ima pri kompaniji največ upljiva.

Ako ljude plačajo sedajno ceno, to je 95 gld. iz Baselna do Newyorka, tedaj Vam damo, ako jih pripeljete 14 seboj prosto vožno, drugače ni mogoče. Ljudi je sedaj toliko, da se ne ve, kam še žnjimi in razumeli bodete, da so ravno radi tega cene vedno dražje.

Pričakujemo Vaš odgovor ter ostajamo z spoštovanjem 'Zwilchenbart Basel' [žig in neberljiv podpis, op. avtorja] *P. S. Poslati nam pa morate seveda precej aro, ter naznaniti s katerem parobrodom hočete potovati."*

In še več. Na stranski fasadi poslopja te agencije, ki je bilo na trgu pred glavnim baselskim kolodvorom (Centralhauptplatz 9), je bilo več napisnih tabel, med njimi tudi v slovenščini, in sicer z eno samo besedo: "Izseljevanje", če verjamemo

FR. SAKSER & CO.,

„GLAS NARODA"

109 GREENWICH STR., NEW YORK.

EDINO SLOVENSKO PODJETJE V AMERIKI.

Naznanimo Vam, da je gosp : J. Šantavnicek kupil karto od Ljubljane do Srbist Allo. Karto imate iz Kaibach do Srbista plačano pri gg Rommel & Co. Band ; iz New Yorka do dobite pa pri nas v naši tiskarni v New Yorku.

Ne potujte popreje od doma, dokler ne dobite privatno pismo od gosp. Rommel & Co.

Ko prejmete od g. Rommelna pismo, podajte se takoj na pot, objednem pa nam natanko pišite, kedaj da odpotujete od doma, da Vas ob pravem času na ladijestaji v New Yorku počakamo.

Ako ste podvrženi vojaškim dolžnostim, pazite, da ne pridete v roke kakim policajem; da se izognete temu, je najbolje, da greste ko pridete v Ljubljano k nogam v St. Vid nad Ljubljano, tam si kupite vožnji listek do Trbiža sami, iz Trbiža v Innsbruck, iz Innsbrucka v Basel ; dospevši v Basel Vam bode gosp. Rommel & Co. vse povrnil, kar ste za vožnje listke izdali iz Ljubljane v Basel. Ako pa nimate nobenih sitnostij glede vojaščine, potem pa potujte brezskrbno, kakor Vam gosp. Rommel & Co. piše ; še to Vam moramo povedati, da, ako ste enkrat v Baselnu, ste brez skrbi.

Ponovimo Vam še enkrat glavne postaje :

Kaibach - Jesenice - Villach - Franzensfeste - Innsbruck Feldkirch - Buchs / Buchs je meja med Avstrio in Švico / Zürich - Basel.

Pismo z informacijo o nakupu vozne karte pri tvrdki newyorškega podjetnika Franka Sakserja, leta 1901. (AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, škatla 164)

razglednici, ki se je ohranila iz tistega časa.[2] Za kratko se vrnimo k vsebini citiranega pisma. Nedvomno je naslovnik eden od številnih Slovencev, ki so želeli čim ceneje priti v Združene države. Ena od poti je bila, da je posameznik zbral skupino (v našem primeru so mu predlagali 14 oseb), ki bi plačali pot v določeni višini, ki je navedena, to je po 95 goldinarjev na osebo (v kronskem iznosu 190 K). (Mimogrede: dobro leto dni nazaj, to je marca 1904, je v Ljubljani stal hlebec kruha od 0,20 do 0,40 K, liter vina v restavraciji pri Zajcu od 0,32 do 0,80 K, prva knjiga Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku dr. Franca Kosa kar 8 K, kolo pri tvrdki Ivan Jax v Ljubljani pa kar 315 K, vendar z možnostjo obročnega odplačevanja.) Tudi ko prebiramo reklamne oglase in tam navedene cene, nas preseneti navajanje cen

2 Možno je bilo, da so za potrebe razglednice, namenjene slovenskemu trgu, napisali napis v slovenskem jeziku.

v goldinarski vrednosti še globoko v prvo desetletje 20. stoletja. Nedvomno je bil razlog tudi v tem (ne samo kot navada), da je navedena cena v goldinarskem iznosu dajala vtis nižje cene, kot če bi bila v kronah. Še ena od majhnih zvijač izseljenskih pisarn za pridobitev klientele. In če smo že pri cenah, moramo omeniti, da so ves čas nihale, kar je bila posledica ponudbe in povpraševanja in konjukturnih ter kriznih gospodarskih in političnih razmer v Združenih državah.

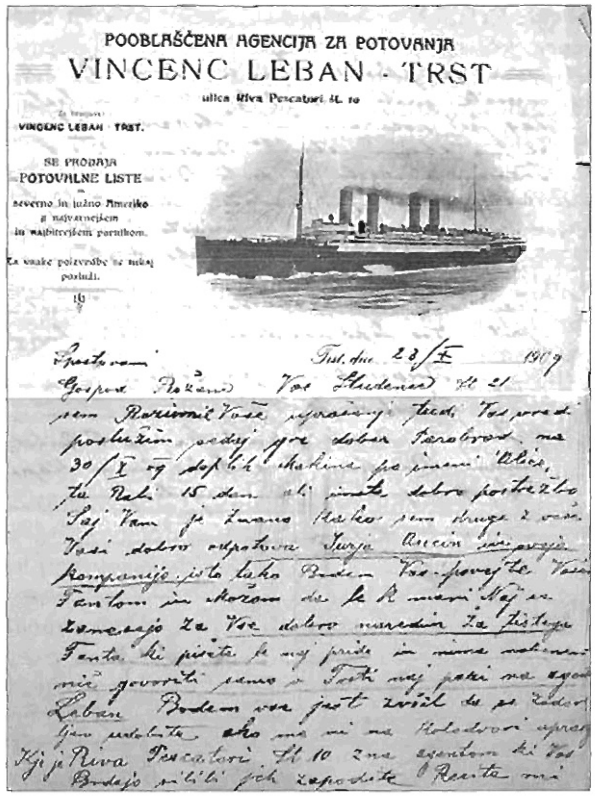
Kot sem že omenil, so izseljenski agenti v Ljubljani mnogokrat zlorabili svoje pozicije, zato so se mnoge tuje centrale odločile za direktno pošiljanje oziroma razpošiljanje reklamnega gradiva po deželi. Med njimi je bila tudi agencija Müssler iz Bremna, ki je v reklamnem letaku, naslovljenem na Kranjce in Goričane, celo svetovala, da se morebitni izseljenci izognejo nakupu kart v Ljubljani. Ne samo konkurenca med ljubljanskimi agenti, ampak tudi v odnosu do tujih agentur in obratno je bila velika, pri čemer so izbirali dovoljene in tudi nedovoljene načine propagande. O tem nas je seznanila že povedana zgodba Josipa Paulina. Dodajmo samo še eno. Podeželje je bilo zlati rudnik za nelegalno propagando in delovanje t.i. "subagentov", ki so nagovarjali izseljence za nakup vozne karte pri določenem izseljenskem agentu in pri tem uporabljali svoje govorne spretnosti in bogato reklamno gradivo. Za ilustracijo si oglejmo poročilo ljubljanskega detektiva Nikolaja Večerina iz leta 1896. Vživel se je v vlogo potencialnega izseljenca in se oglasil v vaški gostilni v Ponjavi vasi pri Šmarju na Dolenjskem, za katero je bilo znano, da je bila zbirališče ilegalnih izseljencev. Že ob vstopu je ugotovil, da je na steni ura, ki je nosila napis "Franz Müssler, Bremen, Bahnhofstrasse No. 30". Stenske ure, glasbene skrinje in podobni predmeti so bili običajno "darilo" za tiste, ki so opravljali reklamo, nagovarjali in celo organizirali pot do darovalca, v našem primeru Müsslerja iz Bremna, v uspešnih primerih je seveda dobil tudi plačilo, odvisno od števila pridobljenih "klientov". To je Večerinu potrdilo sum, da je gostilničar sodeloval pri "posredovanju" izseljencev za omenjeno agenturo. Gostilničar mu je pokazal tudi njihovo pismo z detajlnimi navodili. Izseljenec, ki je plačal predujem ("aro"), je dobil rdeč listek z Müsslerjevim imenom in trak, ki si ga je v Bremnu pripel na prsa ali zataknil za klobuk. To nam dokazuje, da je neposredna propaganda ene od vidnih evropskih agentur segla tudi v eno od manjših vasi na Slovenskem in se je dejansko izognila Ljubljani.

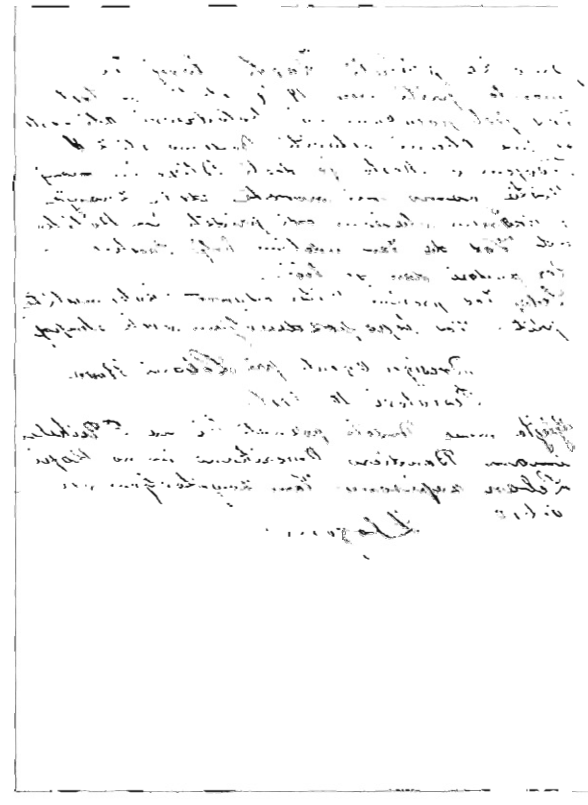
Pomembni so bili tudi oglasi v slovenskih časnikih in časopisih, ki jih je bilo na prelomu stoletja iz leta v leto več po številu in pogostnosti objavljanja, hkrati pa ni bilo tiska, v katerem jih ne bi našli. Tako pridemo do paradoksalne situacije, npr. v katoliškem tisku, ko najdemo v časniku poglobljeni članek o škodljivosti izseljevanja za Slovence, le stran ali dve kasneje pa se nam v raznovrstnih velikostih in vsebinah pojavijo oglasi velikih ladijskih družb. V tedanjem času so govorili, da je bilo "trgovanje z izseljenci" posel stoletja, zato se tudi slovenski časniki niso hoteli odreči denarju za oglase, čeprav so zastopali poglede, ki niso bili naklonjeni izseljevanju Slovencev. Časopisi v času množičnega izseljevanja so bili polni člankov o Ameriki, to je o njenih bolj temnih kot svetlih straneh. V njih so izhajala številna izseljenska pisma, ki so potrjevala bolj slabe kot dobre strani življenja onstran Atlantika. Velik vpliv pa so imele tudi zgodbe posameznikov, ki so se vračali domov. Na začetku 20. stoletja je v Ljubljani izhajalo več osrednjih časopisov in revij, vedno več pa je bilo tudi regionalnih. Tudi izmenjava slovenskih časopisov, izhajajočih v domovini in v ZDA je bila močna. Trdimo lahko, da nikoli prej in tudi ne kasneje ni bila medijska (časopisna) povezava med slovenskimi deželami in ZDA tako močna kot v času množičnega izseljevanja pred prvo svetovno vojno. Ne malo Slovencev je bralo tudi nemško tiskane avstrijske časopise.

Reakcije javnosti na reklamno dejavnost

Mnogi so v delovanju izseljenskih pisarn in reklamni dejavnosti tistega časa videli glavni vzrok za odhajanje velikega števila Slovencev v tujino, zlasti v Združene države Amerike. Ko so poslanci v deželnem zboru Kranjske leta 1913 govorili o zakonski ureditvi avstrijskega izseljevanja, so v propagiranju Amerike z vabečimi pismi in delujočimi izseljenskimi pisarnami videli glavnega krivca za množično izseljevanje. Debata je bila živahna, saj je eden od njih potrdil gornjo misel z medklicem: "Tako je! Res! Reklama to naredi!", kar je njegov politični nasprotnik relativiziral s klicem: "Zakaj jih pa puste!" (Mimogrede: izseljenskega zakona Avstrija ni sprejela, ker jo je prehitela vojna in po njej njen razpad.)

Vendar so se mnogi tistega časa zavedali, da je bilo izseljevanje realno dejstvo in da vsa reklamna dejavnost ni vzrok za odhajanje Slovencev v svet. Celo več. Leta 1904 je ljubljanska škofija izdala brošuro *Kažipot za izseljence*. Njen avtor se ni zanesel samo na časopisne in druge tiskane informacije, ampak je sam potoval od Ljubljane do Hamburga in svoje pridobljene izkušnje ponudil v branje bodočim izseljencem. Avtor se (verjetno) ni zavedal, da je s tem naredil reklamo za potovanje prek Hamburga. Po njem je največ Slovencev prekoračilo nemško mejo v Ludwigshavnu, kjer so jih obravnavali po nemški priseljenski zakonodaji (1897). Zato je podrobno opisal zdravniške preglede, sprejem v "izseljenski dvorani" v Hamburgu in postopke, s katerimi so se srečali izseljenci v

POOBLAŠČENA AGENCIJA ZA POTOVANJA
VINCENC LEBAN - TRST
ulica Riva Pescatori št. 10
VINCENC LEBAN - TRST.
SE PRODAJA
POTOVALNE LISTE
severno in južno Ameriko
z najvarnejšim
in najhitrejšim parnikom.
Za vsake pojasnebe se rabaj
poraluti.
10

Pismo izseljenskega agenta Vincenca Lebna iz Trsta, leta 1909.
(AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, škatla 164)

Nemčiji. Posebej je avtor poudaril razliko med odnosom migracijskih oblasti do izseljencev iz Rusije in Galicije ter do Slovencev, ki so se po opravljenih formalnostih lahko nastanili v mestu. Skratka, s *Kažipotom* so izseljenci dobili konkretne informacije o formalnostih, ki so jih morali opraviti na poti do vkrcanja na ladjo v Hamburgu. Zato lahko zatrdimo, da so tovrstni napotki in številne informacije od drugod, to je od reklamnega gradiva do časopisja, omogočili izseljencem pripravo na pot, nikakor pa niso vplivali na njihovo odločitev za izselitev.

Katoliška cerkev je ustanavljala Družbe sv. Rafaela, ki so svetovale izseljencem, posredovale informacije, organizirale pomoč in načrtno spremljale migracijske pojave na obeh straneh Atlantika. Prva Družba sv. Rafaela je bila ustanovljena v Nemčiji (1878), v Avstriji ji je sledila sestrinska organizacija 1890 s sedežem na Dunaju. V Ljubljani je bila ustanovljena bolj ali manj samostojna podružnica 1907, ki je pokrivala vse slovensko ozemlje, leto dni kasneje (1908) pa je bila v New Yorku ustanovljena slovenska Družba sv. Rafaela za pomoč prihajajočim v ZDA. Vse te družbe so delovale po načelu zaupnih oseb, t.j. po večini duhovnikov, ki so bili izseljencem na razpolago v posameznih migracijskih središčih na celini in v vseh izseljenskih pristaniščih. Njihove pomoči so bili deležni vsi katoliški izseljenci, ki so bili razpoznavni po posebnem "priporočilnem listku" (Empfehlungskarte), ki so si jo izseljenci pripeli na prsa, ko so stopili z vlaka oziroma so prišli v pristanišče. Družbe so izdajale svoja glasila, v Sloveniji pa so vsa katoliška dnevna in druga glasila prinašala njena sporočila, npr. o zakonskih spremembah na migracijskem področju, o gospodarskih krizah v priseljenskih državah, o razmerah na poti ipd. Vse te družbe lahko označimo za poseben mednarodni informativni sistem, ki je povezoval katoliške izseljence. Drugače povedano: ko je slovenski izseljenec v Ljubljani dobil "priporočilni listek", mu je le-ta odpiral vrata zaupnikov do New Yorka, ki so mu sproti svetovali in pomagali v težavah, zlasti pred goljufivimi agenti vseh vrst, ki so oblegali izseljence z namenom, da jim vzamejo čim več denarja.

S tem sem navedel le nekaj povezav Ljubljane s svetom v času množičnega izseljevanja v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno. Za konec bi rad omenil le vprašanje, ki se je postavljalo že v času izseljevanja, različne razlage pa najdemo tudi v poznejši strokovni literaturi: koliko je ves omenjeni propagandni in svetovalni sistem vplival na posameznikovo odločitev za izselitev? Koliko so sodobne prometne povezave vplivale na lažjo odločitev za odhod? Glede prometa samo na kratko:

nikjer nisem v virih ali spominskih zapisih oziroma izseljenskih pismih zasledil trditve, da se je posameznik odločil za odhod zaradi boljših prometnih zvez. Res pa je, da so sodobne prometne povezave olajšale potovanje in ga v določenem smislu tudi pocenile.

Slišali smo tudi, da so že sodobniki pripisovali izseljenskim pisarnam samo negativne posledice. Na ljubljanskem primeru, in to v času o katerem govorimo, je bilo nagovarjanje in vsa reklamna dejavnost usmerjena le v to, da posameznik kupi vozno karto pri določenem agentu. To je veljalo tudi za njihove plačance, npr. gostilničarje, železničarje ipd., ki ljudi niso "vabili" v Ameriko, ampak so že odločene hoteli usmeriti k določenemu izseljenskemu agentu. Ko je slovenski duhovnik Jurij Trunk leta 1912 izdal knjigo *Amerika in Amerikanci*, v kateri je opisal zgodovino in tedanje stanje v Združenih državah in slovensko prisotnost v tej državi, so mu nekateri kritiki očitali, da je Ameriko opisoval v preveč "svetlih barvah". Bali so se, da se bodo mnogi odločili za odhod v ZDA zaradi takega opisa. Vendar ponovno trdim, da so bili vzroki in spodbujevalci popolnoma drugi, Slovenci pa tudi ne naivni, da bi se verjeli v mit o Ameriki kot deželi, kjer ležijo zeleni dolarji kar po tleh, samo skloniti se je treba in jih pobrati. Informacijski sistem takratnega časa in velika pismenost pri Slovencih (samo okrog 12% je bilo nepismenih) sta zagotavljala, da na odločitev za odhod niso vplivale razne mitske zgodbe in pisano reklamno gradivo. Res pa je, da so se mnogi ušteli, to je porabili za pot več denarja kot je bilo treba, ker so se dali pregovoriti in so svoje potovanje pač zaupali napačnemu izseljenskemu agentu. To pa se dogaja še danes, ko se odločamo za potovanje ali dopust.

LITERATURA

Barbance, Marthe: *Histoire de la Compagnie Générale Transatlantique. Un siècle d'exploitation maritime*. Paris, 1955.

Basil, Bathe: *Seven Centuries of Sea Travel. From the Crusaders to the Cruises*. Portland House, New York, 1990.

Chmelar, Hans: *Höhenpunkte der österreichischen Auswanderung. Die Aiswanderung aus den in Reichsrat vertretenen Königreichen und Länder in den Jahren 1905-1914*. Wien, 1974.

Destrais, Gérard: *Cherbourg, L'Epopée transatlantique*. Paris, 1988.

Drnovšek, Marjan: *Usodna privlačnost Amerike. Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*. Ljubljana : Nova revija, 1998.

Drnovšek, Marjan: "Izseljenci in Kolodvorska ulica v Ljubljani". *"Homo sum...". Ivan Hribar in njegova Ljubljana* (ur. Taja Čepič, Janja Rebolj). Ljubljana : Mestni muzej, 1997, str. 193-203.

Drnovšek, Marjan: "Slowenische Auswanderung vor 1914 über Hamburg, Bremen/Bremerhaven und Le Havre nach Ellis Island". *Hoffnung Amerika. Europäische Auswanderung in die Neue Welt* (ur. Karin Schulz). Bremerhaven : NWD-Verlag, 1994, str. 19-36.

Drnovšek, Marjan: *Pot slovenskih izseljencev na tuje. Od Ljubljane do Ellis Islanda – Otoka solza v New Yorku 1880-1924*. Ljubljana : Mladika, 1991.

Drnovšek, Marjan: "Oris odnosa ljubljanskega občinskega sveta do mestnega razvoja 1850-1914 s posebnim poudarkom na Hribarjevi dobi". *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo* (ur. Ferdo Gestrin). Ljubljana, 1984, str. 212-237.

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I.: Agrarno gospodarstvo. Ljubljana : SAZU & DZS, 1970.

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, II.: Družbena razmerja in gibanja. Ljubljana : SAZU & DZS, 1980.

Jenko, Jože: "Ko je k nam stekla prva železnica". *Kronika slovenskih mest*, I, 1934, št. 3, str. 168-169.

Kažipot za izseljence. Ljubljana : Škofijski odbor Avstrijske družbe sv. Rafaela v varstvo katoliških izseljencev v Ljubljani, 1904.

Kolar, Bogdan: "Družba sv. Rafaela od ustanovitve do ustanovitve ljubljanske podružnice". *Dve domovini/Two Homelands. Razprave o izseljenstvu/Migration Studies*, 1. Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana, 1990, str. 92-98.

Miller, Bill: *Ocean Liners. Travel on the Open Seas*. New York : Mallard Press, 1990.

Obravnave deželnega zbora za Kranjsko v Ljubljani. 48. zvezek, II. del, Ljubljana, 1913.

Pecheux, Julien: *L'Age d'or du Rail européen* (1850-1900). Paris, 1975.

Pošta na slovenskih tleh (ur. Andrej Hozjan). Maribor : Pošta Slovenije, 1997.

Railways and the Economic Development of Western Europe 1830-1914 (ed. Patrick O'Brien). Oxford, 1983.

Trunk, Jurij: *Amerika in Amerikanci*. Celovec : Samozaložba, 1912.

Umek, Ema: "Izseljenska agencija Jožefa Paulina". *Slovenski izseljenski koledar 1969*. Ljubljana : Slovenska izseljenska matica, 1968, str. 218-220.

ZUSAMMENFASSUNG

Ljubljana : Umschlagplatz für Auswanderer auf ihrem Weg in die Fremde

Ljubljana war ein bedeutender Eisenbahn- und Postknotenpukt und eine Drehscheibe von Migrationsbewegungen des slowenischen Gebiets und seines weiteren Einzugsbereichs, d.h. der Länder Mittel- und Osteuropas sowie des Balkans. Diese Rolle hatte die Stadt in erster Linie zur Zeit der Massenauswanderungen nach den Vereinigten Staaten an der Wende zum 20. Jahrhundert. Aus diesem Grunde konzentrierten sich vor allem in der Nähe des Ljubljanaer Bahnhofs verschiedene Auswandererbüros und -vertretungen, die Karten für zahlreiche Übersee-Schiffahrtsgesellschaften verkauften bzw. ausländische Auswanderungsagenturen von Bremen bis Le Havre, Udine und Triest vertraten. Die Ljubljanaer Vermittler hielten Kontakt mit fremden Zentren auf schriftlichem und telegraphischem Wege aufrecht. In ihren Kontakten mit slowenischen Auswanderern trugen fremde Zentren auch der slowenischen Sprache Rechnung, blieben uns darin doch viele ihrer Briefe aus allen Teilen Europas erhalten. Es herrschte auch eine vielfältige Propagandatätigkeit in Form von Broschüren, Ansichtskarten, Flugblättern, Aufklebern, Brustbändern u.dergl.m. Viele von diesen Materialien in slowenischer Sprache wurden im Ausland gedruckt. Zu dieser Tätigkeit ist auch die heimische Presse zu zählen und nicht zuletzt die Briefe der Auswanderer.

Die Ljubljanaer Polizei übte eine Kontrollfunktion über die Bewegung von Ausländern, bis diese Tätigkeit 1913 auf den Staat überging. Dank zahlreicher Unregelmäßigkeiten in Auswandererzentralen und der Auswanderung als solcher, z.B. Flucht vor dem Militärdienst, blieb eine beträchtliche Zahl von Dokumenten im *Zgodovinski arhiv Ljubljana* (Historisches Archiv Ljubljana) erhalten, in geringerem Umfang auch im *Arhiv Republike Slovenije* (Archiv der Republik Slowenien). Da Rechtsstreitigkeiten in manchen Fällen auch zu Gerichtsorganen nach Wien gelangten, wird angenommen, daß sich derartiges Material in einem noch größeren Umfang in den Wiener Archiven befindet.

Der Autor stellt die These auf, daß für den Entschluß von Einzelpersonen, in die Fremde zu gehen, diese ganze Werbekampagne nicht maßgebend war. Es handelte sich vielmehr um eine persönliche Entscheidung, die manchmal auch unter dem Einfluß der Umgebung, z.B. Briefe von Verwandten und Bekannten aus den USA oder Zureden von Freunden getroffen wurde. Die Schuld für die massenhafte Auswanderung der Slowenen in die USA trifft nicht die Auswandereragenten, wie nach wie vor in der Fachliteratur behauptet wird.

izvirni znanstveni članek

UDK 796:93/94 Ljubljana
prejeto: 18. 6. 2002

Tomaž Pavlin

dr. zgodovinskih znanosti, asistent, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Gortanova 22, SI-1000 Ljubljana

Športne organizacije v Ljubljani do druge svetovne vojne v luči statistike in pravilnikov

IZVLEČEK

Športne organizacije so začeli v Ljubljani ustanavljati v drugi polovici 19. stoletja, razmahnile pa so se šele po prvi svetovni vojni. To vidimo tudi iz preglednic za obdobji pred prvo svetovno vojno in med obema svetovnima vojnama. Prav tako se je med obema svetovnima vojnama vsebinsko oblikoval izraz šport, dejavnost pa se je v ljubljanski javnosti hitro uveljavila. Članku smo dodali poimenski pregled športnih organizacij ali klubov v Ljubljani med obema svetovnima vojnama.

KLJUČNE BESEDE
šport, telesna vzgoja, telesna kultura, društvo, klub, pravilnik, Ljubljana

SUMMARY

SPORTS ORGANISATIONS IN LJUBLJANA UNTIL WORLD WAR II IN THE LIGHT OF STATISTICS AND REGULATIONS

Sports organisations in Ljubljana were commenced in the second half of the 19th century, but came into full swing only after World War I. That can be seen form the tables for the periods before World War I, and between the two World Wars. Just as well the expression sport was given its content form between the two wars, and the activity itself was swiftly carried into effect in the Ljubljana public. The article is supplemented with a review (by name) of sports organisations or clubs in Ljubljana between the two World Wars.

KEY WORDS
sport, gymnastic, body culture, society, club, rule book, Ljubljana

Šport in organizacijska oblika športni klub sta vstopila v naš nacionalno-kulturni prostor v drugi polovici 19. stoletja. Z vidika zgodovinskega razvoja moramo ločiti vsaj med telovadnimi, planinskimi in športnimi organizacijami in poudariti, da je tisto, kar danes pomeni in označuje termin "šport", pred drugo svetovno vojno pomenila "telesna vzgoja" (v praksi se je uporabljal tudi že izraz "telesna kultura", ki pa je bil dominanten pojem po drugi svetovni vojni). "Šport" je bil torej podrejeni pojem oziroma sredstvo "telesne vzgoje". V praksi je bil sprva razumljen zelo večplastno za različne telesne aktivnosti in igre, družabno-zabavne in prosto časovne aktivnosti kot tekmovanja. Med obema svetovnima vojnama se je "šport" uveljavil kot specifična dejavnost. Pri vsebinskem razčiščevanju pojmov je pomembno vplival organizacijski razvoj, saj se je izraz "šport" vse bolj vezal na delovanje konkretnih športnih organizacij in javnih športnih tekmovanj.

Temeljna organizacijska značilnost "športa" kot družbeno-interesne in storitvene dejavnosti je društvo oziroma "klub", slovenjeni angleški "club". Na tej osnovi je zgrajeno vse nadaljnje organiziranje ali interesno povezovanje tako na nacionalnem kot internacionalnem nivoju. Pojav in razvoj športnih društev sovpada s splošnim društvenim razvojem. Društva[1] so opazneje vstopila v ljubljansko javno življenje v drugi polovici 19. stoletja. Njihovo organiziranje ali ustanavljanje je povezano s političnimi razmerami v avstrijskem cesarstvu, ko je bil cesar Franc Jožef konec petdesetih let 19. stoletja po zunanjepolitičnih in vojaških porazih, slabem gospodarskem stanju ter daljšem obdobju osovraženega Bachovega absolutizma za zagotovitev oblastnih pozicij prisiljen "obljubiti času primerne spremembe v zakonodaji in ustavi".[2] Sledil je padec notranjega ministra Bacha ter sprejem oktobrske diplome in februarskega patenta. Prva sprememba je, kot je skušal ponazoriti dogodke France Škerlj, "pomenila za (ljubljansko) občinsko življenje konec mrtvila. ...Ljubljančani so ponovno zaslutili dih svobode in občutili ljudsko gibanje. Ponovno se obuja slovenska in slovanska zavest, ki jo je še podžigala nemška centralistična in liberalno-nacionalistična politika nemških sokrajanov,"[3] druga pa je prinašala sprostitev in olajšave pri ustanavljanju društev. Temu primerno je sledilo ustanavljanje društev. Slednja so bila organizirana na vseh področjih narodne dejavnosti od politike, kulture in telesne kulture do gospodarstva in so predstavljala tudi praktično plat tedanjega tako slovenskega kot nemškega nacionalizma.

I. Telesno kulturna društva v Ljubljani do prve svetovne vojne

Od srede 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne je bila v Ljubljani ustanovljena vrsta telovadnih, planinskih, strelskih in športnih društev in leta 1912 ljubljanski šahovski klub. Po Adresarju deželnega mesta Ljubljane in Vojvodine Kranjske iz leta 1907 je bilo v rubriki "društva" dobrih 6% telesno-kulturnih.[4] Podatek resda ni v prid tezi o športnem družbenem fenomenu, je pa res, da so bile lahko prireditve, npr. kolesarske na "dirkališču" v Tivoliju, sokolski zleti in tudi prve nogometne tekme, dobro obiskane. Društva so bila lahko specializirana ali heterogena – lahko so gojila več panog organiziranih po sekcijah, ali pa se je dejavnost izvajala v sklopu večjih kulturno-prosvetnih zvez (temelječih na nazorsko-politični polarizaciji). Na osnovi podatkov kartoteke društev v centralnem arhivu in adresarjev Ljubljane iz let 1900 in 1907, ki ju hrani mestni arhiv, lahko ponazorimo okvirni popis društev po njihovem poimenovanju, ki pa še ni identičen dejanskemu stanju ravno zaradi delovanja nekaterih organizacijskih enot v okviru "zvez" (za podrobnejšo sliko o telesno-kulturnem stanju v Ljubljani pa bi morali opraviti še raziskavo po posameznih dejavnostih).

Pregled organizacij nam kaže nacionalno, nazorsko in tudi stanovsko razpršenost tedanje ljubljanske družbe. V pregledu dejavnosti nismo omenili kegljanja, ki ga npr. zasledimo v sklopu delovanja delavskega pevskega društva Slavec[5] ali pa trgovskega društva Edinost.[6] Kegljali so tudi Nemci, npr. v svoji kulturni postojanki, v Kasini. V kartoteki društev za Kranjsko v Arhivu Slovenije ne zasledimo specialnega kegljaškega društva. Adresarja Ljubljane nam zapuščata tudi podatke o vodstvih posameznih društev ali klubov v letih 1900 in 1907, ki nam svojstveno pričajo o slovenskosti ali nemškosti ali "kranjskosti" društva. V Adresarju iz leta 1900 so imena pisana v nemškem jeziku in bomo takšno dikcijo ohranili.

---

1 *Enciklopedija Slovenije*, II. zvezek, 1988, str. 348. Društvo je organizirana skupina ljudi, ki ima skupne cilje, deluje po določenih pravilih, pristop in članstvo sta prostovoljna, delovanje pa utemeljeno na društvenih pravilih in normah, ki zavezujeta članstvo k podreditvi vodstvu in prevzemanju obveznosti izvajanja in izvrševanja društvenega programa.

2 *Zgodovina Slovencev*, str. 168.

3 Škerl, *Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe*, str. 3.

4 ZAL, Adresar 1907.

5 Glej npr. *SN*, 27. 5. 1905.

6 Prav tam.

1. Pregled telesno-kulturnih društev v Ljubljani[7]

TELOVADBA	Laibacher deutscher Turnverein Ljubljanski Sokol-Narodni dom Sokol I., okraj Št. Peter-Udmat oz. Vodmat Sokol II., okraji Trnovo, Krakovo, Sv. Jakob Sokol v Spodnji Šiški Žensko telovadno društvo Žensko telovadno društvo, podružnica v Spodnji Šiški Odseki Orla[8]
KOLESARSTVO	Laibacher Bicycleclub Laibacher deutscher Radfahrerverein Edelweiss[9] Klub slovenskih biciklistov Ljubljana Ljubljansko kolesarsko društvo Ilirija[10] Prvo splošno ljubljansko kolesarsko društvo Klub slovenskih kolesarjev Slavec
DRSANJE	Laibacher Eislaufverein
ŠPORT	Laibacher Sportverein Ljubljanski sportni klub Trgovski sportni klub Slovan[11]
STRELSTVO	Rohrschützen Gesellschaft Schützverein in Laibach Jagdschützverein Krainischer/Kranjski lovski strelski klub Slovenski strelski krožek Hradecky Slovenski strelski krožek Podgolovec Slovenski strelski krožek Sloga
PLANINSTVO	Deutscher und Österreischischer Alpenverein Slovensko planinsko društvo
JAHANJE	Laibacher Reitschülverein Jahalno društvo Sokol
NOGOMET	Slovenski football klub Ilirija[12]
AVTO-MOTO	Kranjski moto-klub

Društva so za svojo dejavnost potrebovala objekte. Medtem ko so "planinci", nemški in slovenski, markirali gorske poti, gradili koče in organizirali gorniške tečaje, nam Adresar iz leta 1907 hrani podatke, da so npr. telovadci v Ljubljani krepili telo in duha v telovadnici na cesarsko-kraljevi višji realki na Vegovi ulici in v Narodnem domu, nemški kolesarji so "dirkali" v Kolizeju in slovenski na "dirkališču" ali velodromu v Tivoliju (velodrom je po prvi svetovni vojni izginil z ljubljanskega površja in ga je nadomestilo še danes aktualno "letno telovadišče" za bazenom Ilirije). "Drsalci" so uživali drsalne radosti na zamrznjenem "tivolskem ribniku" ali "bajerju". Leta 1880 urejeni tivolski ribnik je Mestna občina prepustila v najem Laibacher Eislaufverein, a mu ga je leta 1906 znova vzela z utemeljitvijo, da pri poslovanju društvo ne uporablja slovenskega jezika; nadalje ga je občina vodila sama.[13]

Drsanje se pred prvo svetovno vojno še ni uveljavilo kot športna panoga, so pa zato že prirejali drsalne tečaje, ki jih je vodil praški drsalni mojster Rychlik. Ta je nadebudnim ljubljanskim drsalcem predstavil osnove drsanja. Nekateri udeleženci tečajev so bili pobudniki umetnostnega drsanja po prvi svetovni vojni v okviru športnega kluba Ilirija.[14] Adresar omenja le mondeno tivolsko drsališče, čeprav je bilo v Ljubljani v uporabi tudi "ljudsko drsališče" v Trnovem, t.i. "Kernovo drsališče". Kernovo drsališče je bilo za trnovsko župnijo, kjer je zaradi izkopavanja ilovice nastala globlja jama. Ob jesenskih deževnih dneh se je v jamo stekala voda, ki je pozimi zamrznila. Pozimi so uredili javno drsališče, ob nedeljah in predpustnih dneh pa prirejali tudi različne veselice na ledu. Drsališče so uporabljali do leta 1911.[15]

7 AS, Kartoteka društev; ZAL, Adressbuch 1900; Adresar 1907.

8 Pernišek (*Zgodovina slovenskega Orla*, str. 101) navaja, da je bilo leta 1913 v Ljubljani in okolici 19 orlovskih odsekov.

9 "Deutscher" je bilo dodano v letih po ustanovitvi društva, glej AS, d.p. 737 in 1155; klub z istim imenom je bil ustanovljen tudi v Mariboru.

10 Stepišnik *(Kolesarstvo na Slovenskem*, str. 24) navaja, da se je "Kolesarsko društvo v Ljubljani" preimenovalo v Ilirijo; v AS je vodeno Kolesarsko društvo v Ljubljani pod številkami 636, 684, 769; zadnja je številka Ilirije in Kolesarskega društva v Ljubljani, medtem ko Adresar iz leta 1900 navaja oba kluba, po čemer sodimo, da je prišlo do združitve klubov. Zanimivo je, da Adresar iz leta 1907 ne navaja slovenskih kolesarskih društev, čeprav npr. Ilirija po prvi vojni nadaljuje z dejavnostjo. Kot razlaga Stepišnik, je tedaj med slovenskimi kolesarskimi društvi v Ljubljani vladala kriza in organizacijsko mrtvilo.

11 AS, d.p. 8043. Pravila so iz leta 1919, medtem ko je bil klub po podatkih iz literature ustanovljen pred prvo svetovno vojno in sicer leta 1913 (glej Slovan, 1913-1983), po Stepišniku pa leto pozneje (glej Stepišnik, *Oris zgodovine telesne kulture*, str. 153). Primarna dejavnost Slovana je bil nogomet.

12 Tudi pravil Ilirije iz leta 1911, ko je bil klub ustanovljen, v kartoteki društev ni; ohranjena so le pravila iz leta 1919 (AS, d.p. 8039). Poleg Ilirije in Slovana so bila v Ljubljani v letih pred prvo svetovno vojno še nogometna moštva Vzajemnost, Concordia in Olympia. Vzajemnost je bilo moštvo članov delavske kulturne zveze Vzajemnost, razpuščene leta 1913. O Iliriji in nogometu v Ljubljani glej: Pavlin, "Včeraj bi bil lahko tudi Napoleon ponosen na svojo Ilirijo".

13 Drnovšek, *Ljubljana na starih fotografijah*, str. 54.

14 Pavlin, Športni prostori pod Cekinovim gradom, str. 18.

15 Sič, Kernovo drsališče.

2. Pregled društvenih vodstev v letih 1900 in 1907

DRUŠTVO/KLUB	VODSTVO 1900	VODSTVO 1907
Laibacher deutscher Turnverein	Mahr Artur, Binder Josef Julius	Mahr Artur, Binder Josef Julius
Ljubljanski Sokol	Tavčar Johan, dr., Kušar Josef, dr.	Murnik Viktor, dr., Ravnihar Vladimir, dr.
Žensko telovadno društvo		Tavčarjeva Fanika, Kajzljeva Jožefa
Laibacher Bicycleclub	Kosler Peter, Moro Josip	Kastner Avguštin, Nagy Viktor
Laibacher (deutscher) Radfahrerverein Edelweiss	Wibbe Heinrich, Bresnik Peter	Oroszy Henrik, Cerer Valentin
Klub slovenskih biciklistov Ljubljana	Kušar Josef, dr., Jenko Johan, dr.	
Ljubljansko kolesarsko društvo Ilirija	Zalaznik Jakob	
Prvo splošno ljubljansko kolesarsko društvo	Primožič Franc, Vidmar Josef	
Klub slovenskih kolesarjev Slavec	Dražil Johan, Werzak Leopold	
Laibacher Eislaufverein	Leskovic Karl, Gartenauer Heinrich, dr.	Leskovic Karl, König Hugo
Laibacher Sportverein		Janesch Hans, dr., Kordin Adolf
Rohrschützen Gesellschaft	Mayer Emerich, Galle Victor	Mayer Emerich, Galle Victor
Jagdschützverein Krainischer/ Kranjski lovski strelski klub		Galle Viktor, Tavčar Ivan, dr.
Deutscher und Oesterreischischer Alpenverein	Roschnik Rudolf, dr., Vesel Josef	Roschnik Rudolf, Thomann Rudolf, dr.
Slovensko planinsko društvo	Orožen Franc, Foerster Vladimir, dr.	Orožen Franc, Tominšek Franc, dr.
Laibacher Reitschülverein	Zois Egon, baron, Luckman Josef	Zois Egon, baron, Luckman Josef

Ilirijina "I. družina" ali I. moštvo v hazeni, športu, podobnem malem rokometu. Hazeno so opustili že pred drugo svetovno vojno. "Družina" je slikana v drugi polovici dvajsetih let na Ilirijinem igrišču v Spodnji Šiški (v ozadju šišenski kolodvor). Četrta z leve je Anica Oman, peta pa Fani (?) Bernik, ki sta bili v letu 1934, skupaj z Marijo Cimperman, članici državne reprezentance, ki je v Londonu osvojila naslov evropskih prvakinj. (Vse fotografije so iz arhiva Fakultete za šport.)

Jule Kačič (član kolesarske sekcije Hermesa), tudi hokejist Ilirije, slikan na delu "podutiške" krožne dirke (Ljubljana-Podutik-Dolnice-Ljubljana) v drugi polovici tridesetih let.

Strelci so se merili na "privatnem strelišču ob podaljšani cesti na Rožnik" (to je bilo strelišče društva Rohrschützen Gesellschaft) in na cesarsko-kraljevem vojaškem strelišču ob Dolenjski cesti. Plavalci so se lahko preizkusili ali hladili in uživali plavalne radosti na Ljubljanici oziroma na plavalnem objektu na Gradaščici na Koleziji, medtem ko "kopališč", ki so služila higieni ali čistoči meščanov in nimajo športne vrednosti, ne bomo naštevali.[16]

II. Prevrat in telesno-kulturna društva

Začetek prve svetovne vojne je prekinil društveno aktivnost. Do skromnega obnavljanja slovenskih društev in klubov je prišlo proti koncu prve svetovne vojne, zlasti po obnovitvi parlamentarnega življenja v Avstro-Ogrski. Tako je imel spomladi 1918 občni zbor Ljubljanski sportni klub.[17] Planinci, člani Slovenskega planinskega društva, so se prav tako pripravljali na otvoritev sezone in so spomladi pripravljali objekte za sezonsko planinarjenje, zlasti tiste, od koder se je umaknilo vojaštvo.[18] Organizacijsko so se zbujali telovadci, sprva le Orli. Sokoli so se ponovno pokazali v javnosti ob priliki pogreba Lovra Šarca v Ljubljani. Cesarsko kraljeva policija je "milostno" dovolila predstavnikom Sokola II. "nastop treh članov, da so nesli venec, in treh, da so šli za krsto."[19]

Sledili so dobro znani dogodki ob koncu prve svetovne vojne. V obrambo prevrata in vzdrževanja miru pred vojaškimi oddelki ter umikajočimi se vojaškimi oddelki bivše avstro-ogrske vojske s fronte v Italiji so bili vključeni tudi slovenski telovadci. Skupaj z gasilci so tvorili enote Narodne straže, ki so bile potrebne do dokončnega umika soške armade.[20] Po konsolidiranju razmer je sledilo obnavljanje društvenega življenja, organiziranje občnih zborov, organiziranje vadbe in vaditeljskih zborov, zbiranje preživelih in popolnjevanje strokovnih vrst, predvsem vaditeljskih zborov, ki so bili marsikje, zaradi vojnih žrtev, okrnjeni. Vsakdanje življenje ni bilo prijetno. Vojne razmere so se podaljšale v poprevratni čas, za srednje in nižje sloje so vojne razmere pomenile poslabšanje kvalitete življenja, zlasti za delavstvo. Vsem tem težavam so se po prevratu pridružile nove: brezposelnost, predvsem zaradi preusmeritve na mirnodobsko industrijo, ki jo je povečevala demobilizacija in primorska emigracija, socialni nemiri in štrajki, politično-vojaške borbe za meje, zlasti za severno, reorganizacija gospodarstva in prilagajanje novemu državno-političnemu in ekonomsko-kulturnemu okviru.[21] Izrinjanje Nemcev iz javnih krogov in nemških kulturnih postajank, kot je bila npr. Kasina, je pomenilo "slovenizacijo" javnega življenja.[22]

16 ZAL, Adressbuch Laibach 1900, Adresar 1907. O kopališčih glej: Borisov, Zdravilišča in kopališča na nekdanjem Kranjskem; Šorn, Način preživljanja prostega časa meščanov Dunaja in Ljubljane od druge polovice 19. stoletja do 30-tih let 20. stoletja.

17 *SN*, 10. 5. 1918.

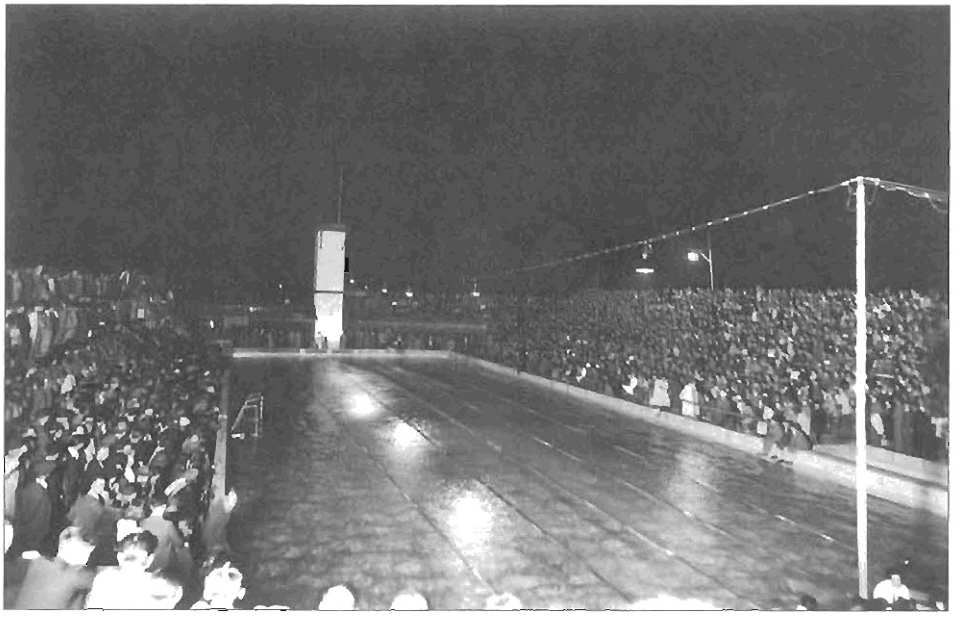
18 *S* in *SN*, julij, avgust 1918; 24. 8. 1918 sta oba dnevnika obveščala o otvoritvi hotela Zlatorog v Bohinju in doma na Kredarici.

19 *SN*, 24. 8. 1918.

20 Dolenc, *Kulturni boj*, str. 21.

21 Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922*, str. 97-98.

22 Dolenc, *Kulturni boj*, str. 11-93.

Pred začetkom finalne tekme državne plavalne lige med Ilirijo in Victorio (Sušak) 3. septembra 1940. Tekmo si je ogledalo rekordnih 3500 gledalcev.

Med telesno-kulturnimi organizacijami takšnih primerov ni bilo, kajti sokoli so gostovali po šolskih telovadnicah ali imeli svoje prostore, podobno velja tudi za orle. ISK je imel ob bregu Ljubljanice svojo čolnarno (že pred prvo vojno edino tovrstno v Ljubljani) in podobno si je tudi Ilirija tik pred prvo svetovno vojno uredila nogometno igrišče na "dirkališču". Tivolski ribnik, mondeno drsališče, je bil že pred vojno v rokah mestne uprave in je v povojnih letih preživljal klavrno in nič kaj mondeno usodo. Nemških organizacij "turnarjev" in kolesarjev po prvi vojni ni več zaslediti, Laibacher Sportverein pa je prenehal delovati že pred prvo svetovno vojno.[23] "Slovenizacijo" bi morda lahko iskali v primeru Rohrschützen Gesellschaft, ki je po prvi vojni nadaljeval strelsko dejavnost na svojem strelišču pod Rožnikom kot Društvo ljubljanskih ostrostrelcev.[24] Jahanje je po "prevratu" gojilo Ljubljansko jahalno društvo, ki je leta 1920 predložilo društvena pravila v potrditev upravnim oblastem (ali gre za nadaljevanje predvojnega Laibacher Reitschülverein trenutno lahko le ugibamo).[25] Slovenski planinci so odkupili nemške domove v Julijcih, Karavankah in Savinjskih Alpah.[26] Glede na mednarodne politične dogodke je onkraj novih državnih meja ostal del članstva. Ljubljanski in slovenski "planinci" v matici so sočustvovali s kolegi na okupiranih ozemljih, kar nam priča njihovo stališče o prednovoletnih veseljačenjih konec leta 1918. Javno so oznanili, da to leto ne bodo priredili Silvestrovega večera, "ker so časi preresni in pretežavni, da bi se mogli slovenski planinci vdajati neskaljenemu veselju". Ker je planinski ples v prejšnjih časih običajno združeval "v neprisiljeni zabavi prijatelje slovenskega planinstva iz vseh naših pokrajin, letos pa bi morali pogrešati poset naših prijateljev iz Notranjske in Primorske, SPD zato zasedaj še opusti vsako hrupno prireditev, prosi pa svoje člane, da mu ostanejo podporniki v njegovem delu".[27]

III. Športna in sorodna društva ali klubi v Ljubljani v obdobju 1918-1941

Kot smo že uvodoma poudarili, je bil "sport" izsek "telesne vzgoje". Dejavnost, zajeta pod pojmom "sport", pa je bila raznovrstna. To bomo predstavili na primeru ohranjenih Adresarjev Ljubljane iz let 1928 in 1938, kjer lahko sledimo vsebinskemu zaokroževanju "športa". Temu je pripomoglo delovanje številnih športnih organizacij, zagotovitev vloge v javnosti in odziv medijev na njihovo delovanje ter s tem pridobljena javna prepoznavnost.

23 AS, d.p. 891. Laibacher Sportverein je bil v športni zgodovini do pred kratkim neznanka. Klub je bil ustanovljen leta 1900 in je bil, kot razkriva Borut Batagelj (Začetki ljubljanskega nogometa. *Ljubljana*, januar/februar 2002, str. 57), klub ljubljanskih nemških nogometašev. Klub je bil, kakor je navedeno na mapi pravilnika v AS, leta 1909 opuščen – "ausgelöst" (glej tudi Pavlin, "Pri nas je ta panoga sporta še docela neznana", *Zgodovina za vse*, 1999, št. 2, str. 84-85).

24 AS, d.p. 7859; do leta 1918 je bila kartotečna številka 162.

25 AS, d.p. 8174; namen društva je bil, da sezida in vzdržuje jahalnico v Ljubljani.

26 Dolenc, *Kulturni boj*, str. 61.

27 *S*, 30. 12. 1918; *SN*, 31. 12. 1918.

Po podatkih Adresarja Ljubljane iz leta 1928[28] so se društva po "značaju" delila na "telesno-kulturna" ali "kulturno-telovadna", "športna", "športno-tujsko prometna", "kulturno-športna", "športno-zabavna", "stanovsko-strokovna", "strokovna", "gospodarska", "kulturno-vzgojna", "planinska", "alpinska", "vzgojno-gozdovniška", "duševno-telesnokulturna". Šahovska društva so bila po značaju "kulturna društva". S "telesno-kulturnim", "kulturno-športnim" in "kulturno-vzgojnim" značajem so se označile telovadne organizacije Sokol, Orel in orliški podmladek ter telovadne enote Svobode (pri Svobodi so ustanavljali tako telovadne odseke kot športne klube). Telovadba je bila tudi "stroka" in telovadni učitelji so se povezali v interesno ali "stanovsko-strokovno" Društvo telovadnih učiteljev za Slovenijo v Ljubljani.[29] Podobno so se "strokovno" povezali ljubljanski plesovodje.

"Telesno-kulturni" so bili tudi skavti, gozdovniki pa "vzgojno-gozdovniški". Razlika izhaja iz ideologije dejavnosti in ločenih organizacijskih začetkov v Veliki Britaniji ali Severni Ameriki, ne pa iz kakršnihkoli politično-kulturnih ozadij. Pisana je bila paleta "sportnih" organizacij. Med njimi namreč najdemo društva kot npr. Radio klub Ljubljana, Klub ljubiteljev športnih psov v Ljubljani in Slovensko filatelistično društvo v Ljubljani. Kaže, da so bili psi priljubljena zabava in proučevanje, saj sta se Jugoslovanska kinološka zveza in Klub ljubiteljev brakov označila kot "športno-znanstveni" organizaciji, Klub ljubiteljev ptičarjev pa je bil "lovsko-sporten". Tudi v ribištvu se je uveljavljal športni ribolov in ribolovci so se družili v Klubu akvaristov. "Športno-zabaven" je bil Ljubljanski družabni klub. Namen kluba je bil "bujenje in dviganje interesa za klubsko življenje, umetnost in šport vseh vrst". Glede na pravilnik je bil elitni klub. Redno članstvo je bilo namreč omejeno na 20 oseb, izredni član je lahko postala vsaka polnoletna oseba z bivališčem v Kraljevini SHS, ki je bila podvržena "balotaži" (glasovanje s kroglicami). Brez nje so bili člani lahko le visoki diplomatski uslužbenci, višji vojaški častniki, člani kraljevske vlade in višji državni uradniki.[30]

Kot "gospodarska" so bila šteta društva, prek katerih naj bi športna in telovadna društva nabirala in zbirala materialno pomoč za gradnjo objektov ali z njimi gospodarila. "Športno-tujsko prometna" organizacija je bila zimsko-športna zveza (Jugoslovanski zimsko-sportni savez). Gojila je zimske športe, poudarek je veljal smučanju, poleg organiziranja tekmovanj in vodenja smučarskega športa pa je bil pomembna sestavina dela zveze zimski turizem. Čeprav to ni bilo društvo, pač pa zveza društev, jo omenjamo, ker je bila to edina športna panožna zveza, ki je imela sedež v Ljubljani.

Leta 1938[31] so bile organizacije razvrščene v rubrike: "akademske", "sokolske", "kulturne in prosvetne", "dobrodelne in podporne", "strokovne", "sportne", "šahovske", "zabavne in družabne" in "razno". V primerjavi z letom 1928 so bila društva kot npr. Klub akvaristov, Društvo Brak jazbečar, Društvo ljubiteljev jamarjev, Društvo ljubiteljev ptičarjev ipd. uvrščena med "zabavna društva". Kot vidimo, se je v desetih letih v javnosti šport povsem uveljavil kot samostojna dejavnost, katere prepoznavne prireditve so bila tekmovanja, temelječa na – več ali manj – telesni aktivnosti.

Športne organizacije v Ljubljani so se dejansko razmahnile šele po prvi svetovni vojni. To je tudi dobro razvidno v primerjavi predvojnih in povojnih razmer. Pri pregledu ustanovljenih društev v obdobju med obema svetovnima vojnama se bomo omejili na društva, ki so se, prvič, označevala kot športna in so delovala v sestavu športnih zvez, drugič, so bila s športom ali športnim klubom povezana in tretjič, dejavnost je vključevala agonistiko, ne glede na telesno komponento in vzgojno vrednost (vir tabele je predsem fond kartoteke društev Arhiva Slovenije). To pomeni, da je agon: boj, dvoboj ali tekma, skupni imenovalec njihovega delovanja. V našem pregledu ne bodo zajete telovadne, skavtske, gozdovniške in planinske organizacije. V pregledu bomo navedli statistično sliko društev oziroma klubov in ne posameznih sekcij, s čemer ne bomo podali pregleda razvitosti posameznih športnih panog v Ljubljani. Celotno obdobje bomo razdelili v dve kronološki podobdobji in sicer prvo do leta 1930 in drugo po letu 1930. To pa zato, ker je kralj Aleksander z objavo januarske diktature posegel tudi v "telesno vzgojo", čeprav to sveta športnikov ni tako prizadelo kot svet telovadcev.[32] Medtem ko je zakon o sokolski organizaciji, sprejet 5. decembra 1929, ukinjal dotedanje telovadne organizacije in dovoljeval le Sokola Kraljevine Jugoslavije, se zakon športa ni dotikal, oblasti pa so dopuščale organiziranje športnih klubov ne glede na nazorsko ozadje. Vendar pa moramo dodati, da je skladno s politiko državne centralizacije sledilo tudi povezovanje športnih panožnih zvez v Zvezo športnih zvez (Savez sportskih saveza), ki je bila ustanovljena

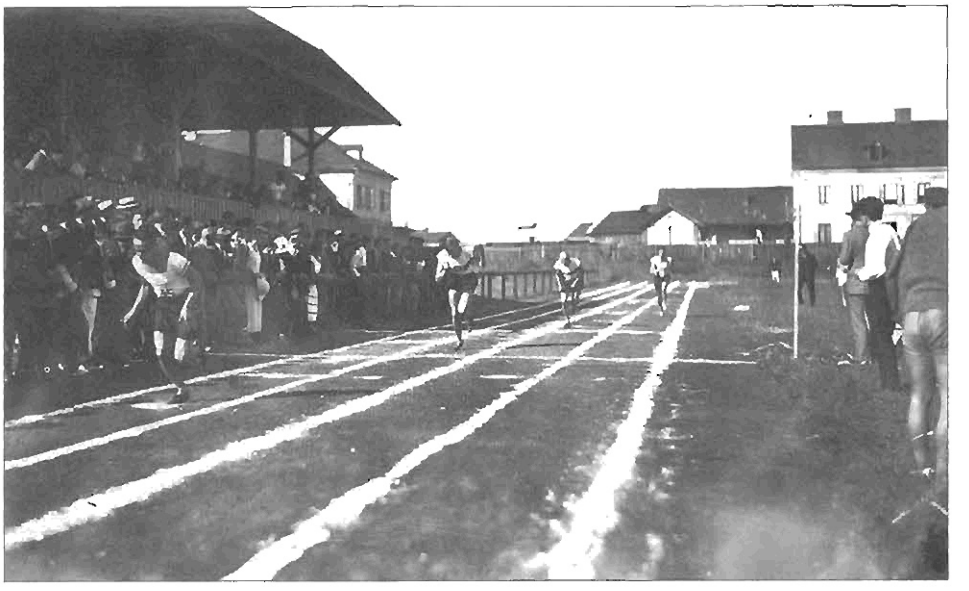
28 ZAL, Adresar 1928.

29 *Enciklopedija fizičke* kulture, I. zv., 1975, str. 129. Predsednik društva je bil leta 1928 Ivan Bajželj, priznani sokolski delavec in absolvent tečaja za učitelje telovadbe srednjih šol na Dunaju.

30 AS, d.p. 537, čl. 2.

31 ZAL, Adresar 1938.

32 V ilustracijo dogodkov v telovadbi navedimo, da je bilo npr. po ljubljanskem Adresarju leta 1928 v Ljubljani 6 sokolskih društev, 10 orlovskih odsekov in 2 telovadna odseka Svobode, leta 1938 pa 10 sokolskih društev in 4 odseki katoliških telovadcev ali t.i. Fantovskih odsekov, ki so jih organizirali po letu 1935.

Atletski miting na "Iliriji" – start teka na 400 m (verjetno v drugi polovici dvajsetih let); v dresu s črno progo člana Primorja, v belih Ilirijana.

na sestanku v Zagrebu 23. decembra 1929. Naloga "zveze športnih zvez" je bila pomoč športnemu gibanju v Jugoslaviji in skrb za usklajen razvoj vseh športnih panog, saj je "zveza" združevala tako olimpijske kot neolimpijske športe. Ustanovitelji "zveze" so bili delegati jugoslovanskih panožnih zvez za nogomet, tenis, kolesarstvo, zimske športe, avto in moto šport, atletiko, težko atletiko, plavanje in hazeno.[33]

3. Pregled "športnih" društev v Ljubljani[34]

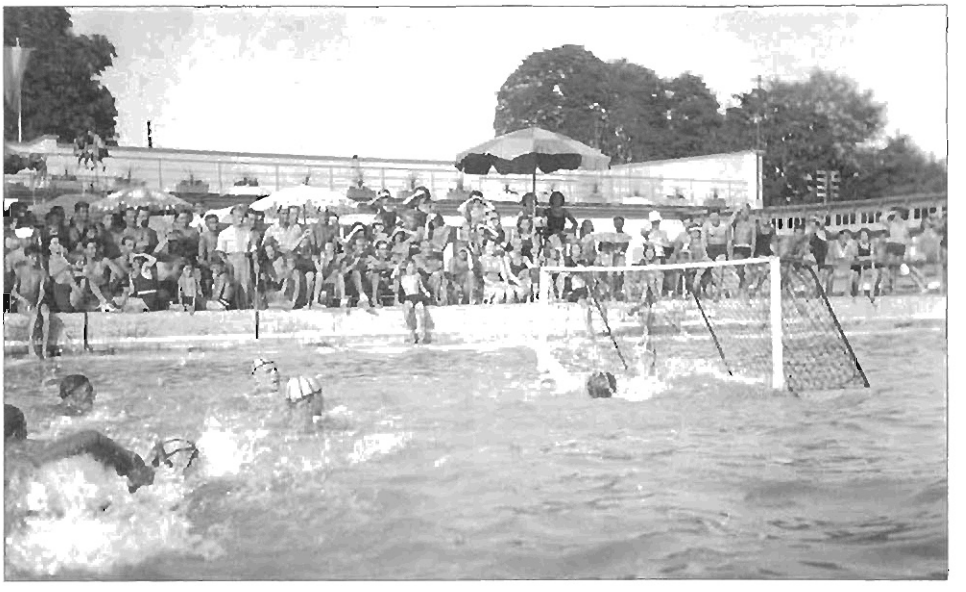
Dejavnost	1919-1930	1931-1941	1919-1941
avtomobilizem	1		1
balinanje	1	1	2
biljard		1	1
bridge		1	1
drsanje	1	(1)	1 (1)
kajak	1		1
konjeništvo	3 (1)		3 (1)
kolesarstvo in motociklizem	3	1	4
letalstvo	1		1
ples	1	1	2
strelstvo	15 (1)	6 (4)	21 (5)
smučanje	2 (1)	3	5 (1)
šah	7	6	13
šport	26 (8)	7 (4)	33 (12)
Skupaj	62 (11)	27 (9)	89 (20)

4. Društva, katerih dejavnost vključuje elemente "športa" ali je z njim povezana

Dejavnost	1919-1930	1931-1941	1919-1941
športno-turistična	1	2 (1)	3 (1)
športno-družabna	1	1	2
gospodarska	1	1	2
ostalo	1	2	3
Skupaj	4	6 (1)	10 (1)

Kot je razvidno iz zgornjih tabel, je bila večina dejavnosti organiziranih v prvem obdobju. Dejavnosti kot kolesarstvo, drsanje in smučanje so bile lahko organizirane tudi v sklopu športnih klubov. Vse od naštetih dejavnosti niso bile novitete v ljubljanskem kulturnem življenju, pač pa so le osnovali društvene organizacije in s tem prestopali športni prag (npr. biljard, ki je vezan na razvoj ljubljanskega kavarništva). Novo je bilo balinanje, ki je prišlo v Ljubljano s primorsko emigracijo, medtem ko je bila podobna tradicionalna zabava Ljubljančanov kegljanje.[35] Prav tako je bila noviteta "bridge", miselna igra s kartami anglo-ameriškega izvora.[36] Zanimivo je visoko število strelskih društev. Med njimi je treba razlikovati društva, ki jim je bil namen "gojiti prosto zabavo s streljanjem in izvežbanjem v streljanju, zlasti v sobnem streljanju s sobno tarčno puško kal. 3 mm".[37] Slednja so imela večinoma sedež v ljub-

33 *Enciklopedija fizičke* kulture, II. zv., 1976, str. 224.
34 V oklepajih so zabeležena števila "črtanih" društev v določenem obdobju, t.j. društev, ki so prenehala iz kakršnikoli razlogov z delovanjem in so jih zato izbrisali ali "črtali" iz registra društev.
35 Mal, *Stara Ljubljana in njeni prebivalci*, str. 102-127.
36 Fröhlich, Bridž, str. 19.
37 Za streljanje s posebno zračno puško je bilo v Ljubljani že l. 1820 ustanovljeno društvo Bolzschützengesellschaft (Zalar, Ljubljansko društvo ostrostrelcev, str. 57).

Državno prvenstvo v plavanju leta 1931 v bazenu Ilirije. Tekmovalni program je obsegal plavalne discipline, skoke v vodo in vaterpolo. Na sliki prizor z derbija Ilirija – Primorje.

ljanskih gostilnah in so v pravilnikih zapuščala lastnino nedefiniranim "vojnim slepcem", kar zveni, glede na malo pred tem minule vojne dogodke, sarkastično. Časopisje nam o teh društvih ne zapušča ničesar otipljivega in jih lahko spoznamo le skozi njihove pravilnike. Ti pa so bili, v primerjavi z drugimi, bistveno krajši. Imeli so le osem členov, brez opisa streljanja. Kronološko je bilo največ takšnih društev ustanovljenih do leta 1925. Drugim strelskim društvom je bil namen gojiti "strelstvo". Tovrstno strelsko društvo je hotelo "vzpodbuditi zanimanje za strelstvo s tem, da prireja vežbalno in slavnostno streljanje, vežba svoje člane v rabi strelskega orožja, vzgaja strelce mladine in pospešuje vsa stremljenja po čim večji vojni in brambni moči ...države. Pa tudi družabnost in dobra tovarišija naj bodeta cilj društva." Streljanje se je po pravilnikih delilo na "redna in nagradna vežbanja", nagradna pa so se zopet delila na "letna in izredna", ki so se lahko izvajala na "strelskih večerih" ali "zaključenih javnih in tekmovalnih streljanjih". Med temi društvi je bila tudi "Ljubljanska oblastna streljačka družina". Bila je tesno povezana z vojaštvom, vodile so jo vojaške osebe, vojaštvo je dajalo orožje za streljanje.[38] Ob tem moramo poudariti, da so bila strelska društva organizirana samostojno in so predstavljala eno od organizacijskih vertikal "telesne vzgoje".

IV. Športna društva

33 društev je opredelilo svojo dejavnost kot "šport", "idejo moderne, času primerne telesne vzgoje" ali tudi "idejo moderne, času primerne telesne kulture", ki so svoj namen udejanjali s tem, da so nudili "svojemu članstvu možnosti gojenja raznih sportnih panog". Namen nekaterih klubov, zlasti ustanovljenih v tridesetih letih, je bil tudi "vzgajati svoje članstvo v sportnem in državnem duhu".[39] Klubsko strukturo je določal pravilnik, ki ga je potrdila upravna oblast, v tridesetih letih pa še Ministrstvo za telesno vzgojo naroda, organizirano leta 1932 (v resor ministrstva so sodile sokolske oziroma telovadne, športne, strelske, planinske, gasilske, skavtske in turistične organizacije).[40]

V pravilnikih so ustanovitelji društev opredelili društveni "namen", "sredstva za dosego namena", upravni ustroj, delovanje in v enem od členov predvideli razmere ob razpustu društva. Pregled členov o razpustu kluba nam daje kopico zanimivih informacij ali indicev o socialnem ali stanovskem izvoru društev ali njihovih povezavah z nazorsko-političnimi tabori ipd. Med drugim zasledimo karitativnost ustanoviteljev društev. Očitno je moral biti sindrom vojne in nestabilne gospodarske situacije ter socialne bede močan oziroma je v ljudeh še prevladovala socialna intuicija nad materializmom, ki se je ravno v letih po vojni pričel bohotiti. Če bi oblast že prepovedala delovanje posameznih društev, bi slednja svoje imetje podarila ali "društvu vojnih invalidov, vdov in sirot", "mestnim revežem v Ljubljani", "revni šolski deci v Mostah", "ubožnemu zakladu občine

38 AS, d.p. 7753; Stepišnik, *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*, str. 348.

39 AS, društveni pravilniki "sportnih klubov".

40 AS, Bibliografija indeksiranih informativnih sredstava sredenih i obrađenih fondova Arhiva Jugoslavije I.

Vič", "ubožnemu zakladu mesta Ljubljane", "občinskim revežem v Mostah", "siromašni deci Mestne občine Ljubljana", "škofovskemu društvu za varstvo sirot v šentpetrski župniji", "dobrodelnemu društvu", "ubožnemu skladu v Zgornji Šiški", "društvu za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljana" ali "podpornemu društvu jugoslovanskih akademikov v Ljubljani". Pri drugih društvih je bila v ospredju narodna ideja in so "imetje" zaupala narodno-obrambnim organizacijam kot Jadranska straža, Jugoslovanska Matica ali pa sokolskim organizacijam. Tretja so lahko zapustila "imetje" ali lokalnemu ali sorodnemu društvu ali ustanovam kot ljubljanski Univerzi, Slovenski Matici v Ljubljani, šolski družbi Sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, mladinskemu domu na Kodeljevem, križanskemu dijaškemu konviktu ali salezijanskemu zavodu na Rakovniku. Medtem ko sta "gospodarsko-športni društvi" zapustili "imetje" matičnima kluboma (ASK Primorju in Smučarskemu klubu Ljubljana), ga je npr. Društvo prijateljev sporta zapustilo lastniku kopališča Ilirije. Zanimiv je primer smučarjev kluba Polž, ki so zapuščali svoj smučarski dom "pri Sv. Duhu nad Višnjo goro skupaj z vknjiženimi bremeni v skupno vaško last vasi Zavrče, Pristava, Kriška vas, Nova vas, Male in Velike Vrhnje". Če vasi tega ne bi sprejele, bi dom prešel v last Jugoslovanske zimsko-športne zveze.[41] Med nasledniki zasledimo nadrejene organizacije ali zveze, od koder so društva izhajala, kot npr. "delavske" zveze: Prirodoslovno društvo v Zagrebu, upravni odbor zveze grafičnih delavcev Jugoslavije-podružnica Ljubljana, kulturno-izobraževalno zvezo Svoboda ali pa športne zveze kot Ljubljansko nogometno podzvezo, Jugoslovansko zimsko-sportno zvezo, Slovensko šahovsko zvezo, Kolesarski odbor za Slovenijo in neimenovano žensko organizacijo, ki bi morala "imetje" uporabiti za delovanje ženskega športnega kluba. To je bil primer Atene, specialnega ženskega športnega kluba v Ljubljani, edinstvenega v Sloveniji (igrišča so imela v Tivoliju nasproti Mladike). Sicer je lahko imelo športni klubi ženske sekcije, kjer so se članice ukvarjale pretežno z atletiko, plavanjem, drsanjem, tenisom in smučanjem ter igrale hazeno.

Poglejmo še upravni ustroj kluba. Klub je bil upravna celota, ki so ga lahko sestavljale posamezne športne sekcije z notranjo samostojnostjo. Če si je klub uredil igrišče, je običajno klubsko upravno stukturo sestavljala še uprava igrišč. Klub je vodil širši odbor, izvoljen na občnem zboru, iz katerega je bil izbran ožji odbor ali izvršni odbor. Odborova poslovna doba je bilo koledarsko leto, nakar je sledil občni zbor, kjer so predstavili poročila o preteklem delovanju. Občni zbor je bil sklepčen ob navzočnosti 2/3 do glasovanja upravičenih članov. Sklepalo se je z absolutno večino. Odbor je lahko sklical tudi izredni občni zbor in sicer v primeru krizne situacije v klubu, npr. vodstvene ali zaostrenih odnosov kluba s sorodnimi društvi oziroma nadrejenimi organizacijami. Protokol pač, ki je marsikateremu starejšemu športnemu društveniku verjetno še v spominu in ki je že marsikje izginil ali pa izginja iz prakse. Odbor so sestavljali predsednik, podpredsednik, tajnik, blagajnik, odborniki in načelniki sekcij. Primerno številu sekcij oziroma organizacijski velikosti kluba je bilo število odbornikov v upravi. Večji klubi so imeli po dva predsednika, dva tajnika in dva blagajnika, ki so si razdelili "zunanje" in "notranje" poslovanje kluba. Odbor se je sestajal na "plenarnih" in "načelstvenih" ali "rednih" sejah. Plenarne seje so bile enkrat mesečno in se ga je udeleževal odbor v širši sestavi, redne seje pa so bile običajno enkrat tedensko oziroma po potrebi, obvezne za ožji delovni odbor ali "načelstvo", ki je reševalo tekoče probleme in vodilo klubsko življenje. Klubsko članstvo se je delilo v štiri skupine in sicer v častne člane (to so postali tisti, ki so imeli za razvoj ali delovanje kluba izredne zasluge in jih je imenoval občni zbor), ustanovne člane (tisti, ki so plačali večje denarne zneske, t.i. ustanovnine, katerih višino je določal občni zbor), podporne člane (tisti, ki so vplačevali članarino, določeno na občnem zboru) in redne člane (ta je lahko postal vsak, ki se je hotel baviti s športom in je izpolnjeval določeno starostno mejo, ki jo je določal člen o članstvu). Klubski pravilniki niso dovoljevali profesionalnega športa in bi bil vsak, ki bi "gojil šport kot poklic", "izključen". Častni, ustanovni in redni člani so imeli na občnih zborih aktivno in volilno pravico, podporni pa le pasivno ali posvetovalni glas. V drugi polovici tridesetih let so klubski pravilniki dovoljevali podpornim članom polno volilno pravico, zasledimo pa tudi možnost včlanjevanja fizičnih oseb.[42]

Značilnost športnih klubov je bila gojitev ene ali več različnih športnih panog, med katerimi je bil v prvem obdobju najpogostejši nogomet, v dvajsetih letih pa se je organizacijsko razmahnilo smučanje. Ta ocena velja tako za Ljubljano kot Slovenijo. V bran naši navedbi navedimo podatke o organizacijskih enotah (klub ali klubska sekcija), včlanjenih v športnih panogah v letu 1921 in letu 1933 na Slovenskem (tabeli sta zgolj informativnega značaja, predstavljata organizacijsko stanje po panogah, česar ne smemo enačiti s stanjem društev; za verodostojnejšo oceno, zlasti za spopad s stereotipi na področju športa, bi morali zbrati večletne preglede).

41 AS, d.p. 8184, 8235.

42 Primer Ilirije in Primorja, glej AS, d.p. 8039 in 8040.

V večjem delu dvajsetih in trideset let je redno potekala t.i. "Jutrova štafeta" (poimenovana po časopisu Jutro, ker je podaril prehodni pokal), ki je potekala v obračunu Primorja in Ilirije.

5. Pregled panožnih enot po posameznih športnih panogah leta 1921

PANOGA	PANOŽNE ENOTE/PE*
1. atletika	10
2. avtomobilizem	1
3. boks/težka atletika	1
4. hazena[43]	2
5. kolesarstvo in motociklizem	14
6. konjeništvo	1
7. nogomet	20
8. plavanje	13
9. streljanje	1
10. tenis	3
11. veslanje	1
12. zimski šport**	2

*panožne enote so lahko ali specializiran klub ali klubska sekcija; klubi so imeli običajno več sekcij, ki so bile včlanjene v posamezne panožne organizacije;
**smučanje, drsanje in sankanje;

Večina športnih organizacij oziroma kar "50%", kot navaja citirani vir, je bila leta 1921 iz Ljubljane.[44] Tekom dvajsetih let 20. stoletja se je šport širil širom Slovenije, kar vidimo v podatkih za leto 1933. Zanimivo je tudi razmerje slovenskega in jugoslovanskega športa. Po naši tabeli je bilo med jugoslovanskimi panožnimi organizacijami okroglih 5% ljubljanskih in okroglih 18% slovenskih, kar je nedvomno zgovoren podatek glede na velikost Ljubljane in Slovenije ter število prebivalstva. Podobno zgovorna je primerjava nogometnih in smučarskih ter ostalih panožnih enot v Jugoslaviji.

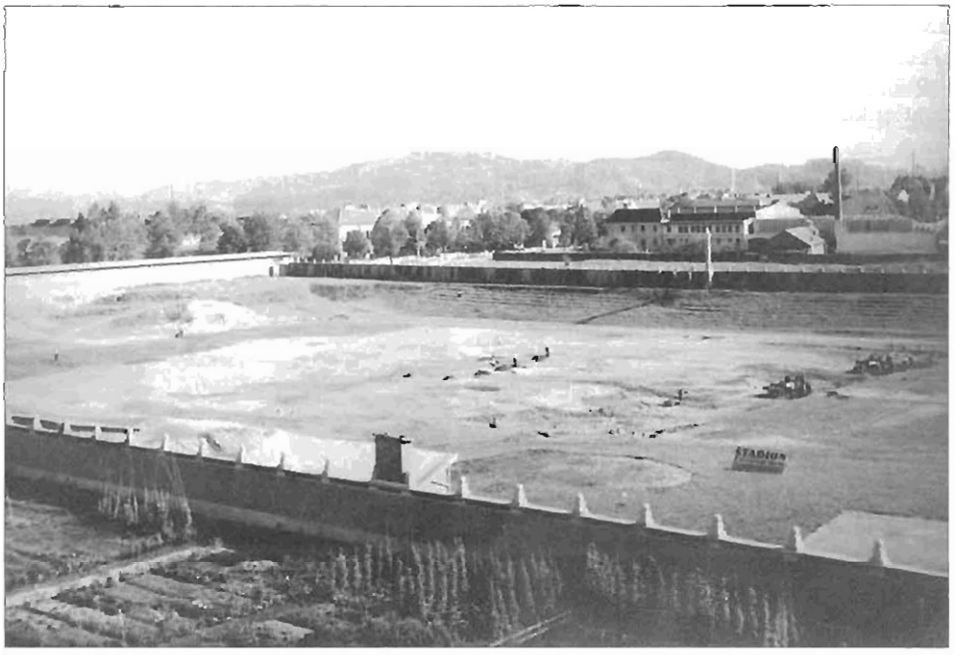
Edvard Čerček (Ilirija), "podsavezno" ali slovensko prvenstvo v plavanju v bazenu Ilirije leta 1931.

43 O hazeni glej: Rozman, Hazena-ženska športna igra, *Enciklopedija fizičke kulture*, 1975, str. 317-319.
44 *Sport*, 25. 3. 1921.

6. Pregled panožnih enot po posameznih športih v letu 1933[45]

PANOGA	PE v Ljubljani	PE v Sloveniji	PE v Jugoslaviji
1. atletika	2	7	18
2. avtomobilizem	1	2	8
3. boks/težka atletika*	1	3	24
4. golf	0	0	1
5. hazena	2	8	27
6. hokej na travi	0	0	4
7. kajak-kanu	1	1	2
8. kolesarstvo	6	24	54
9. konjeništvo	1	1	23
10. letalstvo	1	2	18
11. motociklizem	3	6	18
12. namizni tenis	3	4	20
13. nogomet	13	44	593
14. plavanje	2	7	26
15. sabljanje	1	2	10
16. tenis	2	8	50
17. veslanje	1	2	18
18. zimski šport**	12	63	97

*podatki so iz leta 1930; pozneje se panoga razdeli na boks, rokoborbo in dviganje uteži
**smučanje, drsanje, hokej na ledu

Urejanje bežigrajskega Stadiona (verjetno v prvi polovici tridesetih let).

45 Tabela je narejena na osnovi podatkov Jugoslavenskog sporta, 1933, godišnjaka Saveza sportskih saveza Kraljevine Jugoslavije ob upoštevanju *Almanaha jugoslovenskog sporta 1930.*

"Elektrifikacija" Ilirijinega nogometnega igrišča v začetku tridesetih let. Igrišče je bilo urejeno v Spodnji Šiški in je mejilo s pivovarno Union, Celovško in železniškim kolodvorom (v ozadju upravno poslopje).

A pojdimo nazaj k ljubljanskim športnim klubom. Trije od teh, Ljubljanski sportni klub,[46] Ilirija in Slovan, so bili ustanovljeni pred prvo svetovno vojno in so v letih 1918 in 1919 obnovili delovanje. Razpuščenih ali iz upravne evidence društev "črtanih" je bilo 12 klubov ter še 5 (Primorje, Jadran, Sloga, Slavija in Grafika) po italijanski okupaciji. Nekateri klubi so že kmalu po ustanovitvi zašli v organizacijsko-finančne težave. Rešitev je bila ali razpust kluba ali združitev ali pridobitev zaščitnika. Tako je npr. do leta 1925 razpadla Sparta, s Primorjem pa se je združil Ljubljanski akademski sportni klub v Akademski sportni klub Primorje (Primorju se je leta 1933 pridružila tudi Svoboda-Ljubljana, vendar iz športnih razlogov).[47] Spodnješišenski Hermes je v kriznih klubskih razmerah sredi dvajsetih let stopil pod okrilje železniške uprave in postal Železničarski športni klub, obdržal pa je prejšnje ime (železničarski klubi so se običajno imenovali Železničar).[48] V Ljubljani je bil ustanovljen še drugi železničarski klub, Sloga, ki ni igral pomembnejše športne vloge.[49] Leta 1930 se je klub krakovskih športnikov, SK Krakovo, združil s trnovskim Jadranom. Slednjemu se je leta 1940 pridružila tudi viška Reka.[50] Prav tako sta svoje moči leta 1930 združila Slavija in Grafika.[51]

Največ klubov je bilo ustanovljenih med letoma 1926 in 1930. Ker je bilo največ teh tudi "črtanih", je vprašljivo njihovo delovanje. Razlog za njihovo ustanavljanje bi lahko bil tudi borba za oblast v posameznih panožnih organizacijah, saj je vsak včlanjeni klub pomenil volilni glas na skupščini. Poleg združevanja klubov zasledimo primer Panonije iz predmestnih Kosez, ki je delovanje najprej prekinila in ga pozneje obnovila. Kar nekaj klubov je imelo ime povezano s primorskim ozemljem: Jadran, Reka, Istra, Velebit in Primorje (slednje je imelo tudi posebno mesto med emigranti), medtem ko se jih je manj istovetilo s Koroško. Zasledili smo le Korotan. Nekaj istoimenskih klubov se pojavi v Ljubljani in drugod po Sloveniji kot Slavija (poleg Ljubljane še v Mariboru in Vrbju), Slovan (še v Guštanju in Naklem), Korotan (še v Mariboru in Kranju) ter Svobode, delavski športni klubi. Prav tako sta bila v Ljubljani organizirana po šestojanuarski diktaturi v začetku tridesetih letih dva katoliška športna kluba, Planina in Mladika. V pravilniku Mladike je bil v pripravljalnem odboru Evgen Betetto.[52] To samo po sebi ni nič posebnega, če ne bi bil Betetto eden vodilnih odbornikov Ilirije in če to morda ni bil poizkus Ilirije zagotoviti si nadzor nad mladino na Kodeljevem, od koder je ob koncu dvajsetih let prišel v nogometno prvo moštvo Ilirije Sandi Lah (pozneje je nadaljeval športno pot v Beogradu pri BASKu). Lahu je Primorje očitalo izdajstvo. Ker je bil ljubljanski Primorec, bi moral po tej logiki igrati za Primorje.[53]

Športno gibanje se je v letih po prvi svetovni vojni utrdilo in izoblikovalo. Vikendi so bili rezervirani za tekmovalni spored, medtem ko so vadba ali trening in občasne trening tekme potekale med tednom. Trening se je stopnjeval, lahko tudi vsak dan, vendar je bilo to različno po posameznih športih. Športniki so bili amaterji, čeprav se je v nogometu že uveljavljalo subvencioniranje izpadlega dohodka zaradi športnih obveznosti, kar je vodilo v polprofesionalizem, ki sta ga vodilna ljubljanska kluba, Primorje in Ilirija, odklonila. Časopisje je športu posvetilo pozornost in iz skromnih rubrik "Turistika in sport" so nastale športne strani s poročili, fotografijami in komentarji ter občasno tudi polemikami. V športu so se oblikovali veliki in mali klubi, aktivni in pasivni. Rak rana športa so bile finance, ki so jih skušali premostiti tudi s prošnjami po občinskih subvencijah. Posebno mesto so v ljubljanskem športu zavzemali klubi Ilirija, Primorje, Hermes in deloma tudi Jadran. Žal je

46 O ustanovitvi in delovanju LSK do prve svetovne vojne glej: Pavlin, "Ta panoga sporta je pri nas še docela neznana".
47 Pavlin, *Športne in telesnovzgojne organizacije v Ljubljani 1918-1941*.
48 Slepišnik, *Od SK Hermes do ŽŠD Ljubljana*.
49 AS, d.p. 8168.
50 *J*, 12. 7. 1940.
51 *J*, 21. 8. 1930, 3. 10. 1930.
52 AS, d.p., 8165.
53 Ustni vir: Sandi Lah, 1994.

težje pisati klubske zgodovine, saj je arhiviranih dokumentov malo, mediji pa so se osredotočali na tekmovanja. Sicer so objavljali zapise z občnih zborov, a z leti vse manj. Ilirija je bila, glede na organizacijo, največji športni klub. Gojila je letne in zimske športe, imela moško in žensko članstvo ter uredila ali zgradila nekaj pomembnih športnih objektov, npr. umetni bazen Ilirija, skakalnico v Mostecu in smučarska domova ter prve skakalnice v Planici.[54] Njen veliki rival v letnih športih in predvsem v nogometu, po katerem se je marsikdaj meril športni utrip, je bilo Primorje, v zimskih športih, kot smučanju, pa zlasti Smučarski klub Ljubljana, medtem ko je bila v nekaterih športih, kot npr. v drsanju, hokeju na ledu in sabljanju, osamljena. Hermes si je večjo vlogo pridobil po izgradnji dirkališča, kjer so prirejali dobro obiskane kolesarske in spidvej dirke. V tridesetih letih je v slovenskem in jugoslovanskem spidveju kraljeval Ludvik Starič-Leteči Kranjec, član Hermesove moto sekcije. V nogometu je Hermes veljal za kovnico mladih talentov, ki sta jih snubila "velikana" Ilirija in Primorje.

Po končani drugi svetovni vojni se je športno življenje na Hermesu nadaljevalo (danes ŽAK Ljubljana), Primorjevo igrišče je bilo podrto, spomin na Ilirijo pa se je ohranil predvsem po njenem kopališču in članu Stanku Bloudku. Starejši "spodnji šiškarji" so znali povedati, da so stanovanjske bloke nasproti Hale Tivoli in Pivovarne Union dolgo klicali "ilir'janski bloki", ker je bilo predtem na lokaciji blokov urejeno športno igrišče Ilirije (igrišča za nogomet, hazeno in atletiko). Športno vrednost posameznih klubov bi dobili ob analizi vseh tekmovanj, saj so se tekmovanja kvalitetno razlikovala. V slovenskem in jugoslovanskem merilu sta nedvomno izstopala Ilirija in Primorje. Njuno športno rivalstvo je bilo dobro znano ne le v Sloveniji. Primorje je bilo moštveni državni prvak v atletiki skoraj večino tridesetih let, medtem ko se je Ilirija prebila v državni vrh v plavanju (po izgradnji umetnega bazena leta 1929), sabljanju, smučanju, drsanju in hokeju na ledu (bila je vodilni klub, njeni igralci pa okostje reprezentance). V nogometu sta se kluba kvalitetno izenačila sredi dvajsetih let, njune tekme so postale mestni in slovenski derbi. Z jugoslovansko nogometno konkurenco sta se kosala zelo spremenljivo, kar pa je glede na podatke o nogometnih organizacijah iz leta 1933 in nasprotovanje profesionalizmu razumljivo.

V obdobju med obema svetovnima vojnama zaznamo tudi relativen napredek na področju športne infrastrukture. Objekti so bili društvena last (med ljubljanskimi hišnimi posestniki 1933 je bilo 14 društev),[55] kar pa še ne pomeni, da so bila društva lastniki zemljišč. Po Adresarju iz leta 1938 lahko sestavimo sliko zabeleženih športnih objektov v Ljubljani tik pred drugo svetovno vojno, kjer pa bomo, zaradi primerjave s predvojnim stanjem, navedli tudi telovadnice in telovadišča (in njihove tedanje naslove). Športni prostori ali športna igrišča so se imenovala po klubih, ki so jih uredili in uporabljali, žal pa Adresar ne navaja vseh igrišč in niti telovadišč katoliških telovadcev. Svoja igrišča so po Adresarju imeli: Hermes – nogometno igrišče in "dirkališče" (današnji Športni park Ljubljana); Ilirija-tenisišča in pozimi drsališče, Celovška cesta (današnje parkirišče pod Halo Tivoli); Jadran – nogometno igrišče, Mencingerjeva ulica (v Trnovem na Koleziji proti inštitutu Jožefa Štefana); Primorje – nogometno in atletsko igrišče s tekališčem, Tyrševa cesta (nasproti Stadiona, od bencinske črpalke proti Centru strokovnih šol); LSK – čolnarna in kopališče, Velika čolnarska ulica (še vedno isti objekt, le da se klub imenuje Ljubljanski veslaški klub); Reka – nogometno igrišče, Večna pot (Rožna dolina). Poleg teh so bili v Adresarju zabeleženi objekti še Stadion – atletsko igrišče, Tyrševa cesta (današnji Stadion); Trata – balinišče, Vrazov trg; civilno strelišče, Večna pot (strelišče Društva ostrostrelcev ali predvojnega Rohrschützen Gesellschaft, nekako na lokaciji gozdarskega inštituta); mestni ribnik – drsališče, Tivoli. Med kopališči moramo še vedno ločiti klasična ali tradicionalna kopališča, ki so služila osebni higieni, in kopališča kot objekt za plavanje, npr. umetni bazen ali urejeno kopališče na reki. Tako beležimo v Ljubljani manjši zimski bazen v hotelu Slon, mestno kopališče na Ljubljanici in drugo mestno kopališče Kolezija ob Kolezijski ulici (pretočni bazen na Gradaščici na Koleziji) ter moderni umetni bazen Ilirija, edinstven tudi v Jugoslaviji.

Telovadci so lahko telovadili v telovadnici Ljubljanskega Sokola v Narodnem domu (v današnji Narodni galeriji – to je danes ena najstarejših ohranjenih telovadnic v Ljubljani) in na letnem telovadišču ob Lattermanovem drevoredu; na Taboru pri Sokolu I., ter pri drugih sokolskih društvih: Sokol II., Švabičeva ulica (na Trnovem, danes Partizan); Sokol III., Tyrševa cesta (bežigrajski Sokol, ki je imel le telovadišče in sicer na lokaciji današnje Plave lagune); Sokol IV., pri Rakovniku; Sokol Šiška (ob današnji Drenikovi ulici, bivši dom Zvonka Runka); Sokol Zgornja Šiška, Vodnikova cesta (današnja Ilirija, ki pa nima zveze s predvojno Ilirijo); Sokol Vič, Tržaška cesta (danes viški Partizan); Sokol Moste, Pod ježami (imel le telovadišče v kraku železnic za Zagreb in Dolenjsko, danes tam Unija papir servis oziroma avtopralnica).[56]

54 Pavlin, *Športne in telesnovzgojne organizacije v Ljubljani 1918-1941.*

55 ZAL, Adresar 1933.

56 ZAL, Adresar 1938. Poleg teh lahko omenimo še nogometni igrišči v Zeleni jami (za Kolinsko) in za cerkvijo na Kodeljevem ter orlovski telovadnici v Mostah (na lokaciji tiskarne Jože Moškrič) in v Centru v Vzajemni zavarovalnici oziroma danes Triglavu.

7. Poimenski seznam ljubljanskih društev ali klubov po dejavnostih v obdobju 1918-1941[57]

Avtomobilizem	Avtomobilski klub Kraljevine Jugoslavije, sekcija Ljubljana
Balinanje	Klub balinarjev Zelena Trata Balinski klub Cvet
Biljard	Ljubljanski biljardni klub
Bridge	Ljubljanski bridge klub
Drsanje	Ljubljansko drsalno društvo
Kajak	Kajak klub Ljubljana
Konjeništvo	Kolo jahačev in vozačev Ljubljana Ljubljansko jahalno društvo Slovenski dirkalni klub v Ljubljani
Kolesarstvo in motociklizem	Klub kolesarjev in motociklistov Ilirija[58] Kolesarsko in motociklistično društvo Sava Delavski kolesarsko-športni klub Edinost Motoklub Ljubljana Motoklub Slovenija
Letalstvo	Kraljevski jugoslovanski aero-klub Naša krila, oblastni upravni odbor Ljubljana
Ples	Klub plesovodij Plesno-športni klub Ljubljana
Strelstvo	Društvo ostrostrelcev v Ljubljani Lovski strelski klub v Ljubljani Savezna streljačka družina v Ljubljani Slovensko strelsko društvo v Ljubljani Strelci dvorskega okraja v Ljubljani Strelski klub Emona Strelski klub Belwie Strelski klub Griček Strelski klub Iskra, Vič Strelski klub Jelen Strelski klub Kolezija Strelski klub Komar Strelski klub Kriva roka Strelski klub Lepi pot Strelski klub Lord Curzon Strelski klub Lovec Strelski klub Marjana Strelski klub Moste Strelski klub Rimlar Strelski klub Šentpeter Strelski klub Zvezda
Smučanje	Smučarski klub Ljubljana Slalom klub 34 Smučarski klub Polž Smučarski klub Golovec, Štepanja vas
Šah	Amaterski šahovski klub v Ljubljani Centralni šahovski klub v Ljubljani Ljubljanski šahovski klub[59] Šahovski klub Krakovo-Trnovo Šahovski klub Bežigrad Šahovski klub Lovšin Šahovski klub Moste Šahovski klub Omladina Šahovski klub Šentpeter Šahovski klub Triglav Šahovski klub Vič Šišenski šahovski klub Železničarski šahovski klub

57 V tabeli so zajeta društva iz teritorija občine Velika Ljubljana, ki je bila oblikovana sredi tridesetih letih in je obsegala: Center, Šiško (z Dravljami), Bežigrad (brez Ježice), Moste (brez Polja in Dobrunj), Vič (brez Rudnika).

58 Leta 1932 se je klub preimenoval v Motokolesarski klub Ilirija; delo so podredili motociklizmu.

59 Ljubljanski šahovski klub je bil vodilni slovenski šahovski klub, njegov vodilni član pa je bil ing. Milan Vidmar.

Šport	Slovenski sportni klub Sparta
	Ljubljanski akademski sportni klub
	Sportni klub Slavija, Vič
	Sportni klub Slavija, Ljubljana-Udmat (Vodmat)
	Sportni klub Ilirija
	Akademski sportni klub Primorje
	Sportni klub Svoboda Ljubljana
	Trgovski sportni klub Slovan
	Sportni klub Jadran
	Ljubljanski sportni klub
	Atena
	Sportni klub Edinost, Ljubljana
	Sportni klub Panonija, Zgornja Šiška-Koseze
	Sportni klub Krakovo
	Sportni klub Mars
	Sportni klub Slaven
	Sportni klub Velebit
	Sportni klub Zmaj
	Sportni klub Zora
	Sportni klub Blisk, Vič
	Sportni klub Grafika
	Sportni klub Korotan, Ljubljana-Rakovnik
	Sportni klub Natakar
	Sportni klub Reka, Vič
	Sportni klub Svoboda, Vič-Glince
	Sportni klub Mladika
	Sportni klub Istra
	Sportni klub Slavija, Ljubljana
	Sportni klub Sloga
	Sportni klub Planina
	Sportni klub Ljubljana
	Delavski mladinski sportni klub Vič
	Sportni klub Sora, Dravlje

Derbi zeleno-bele Ilirije in črno-belega Primorja jeseni 1931 (v ozadju del pivovarne Union).

8. Društva, katerih dejavnost je povezana s športom

Športno-turistična dejavnost	Športno-turistični klub Moste Turistično društvo Prijatelj prirode, podružnica Ljubljana Jugoslovanski Touring klub[60]
Športno-družabna	Ljubljanski sportni elitni klub Športni in družabni klub Trata
Gospodarska	Društvo za dograditev in upravljanje športnih prostorov ASK Primorje Konzorcij za zgradbo doma Smučarskega kluba Ljubljana
Ostalo	Društvo telovadnih učiteljev za Slovenijo Društvo sportnih prijateljev Društvo lastnikov prosvetnih, sportnih in zabavnih podjetij ter artistov v Ljubljani

9. Društva in klubi v tedanji neposredni bližini Ljubljane:

Dobrunje	Kolesarsko društvo Ljubljanica Kolesarsko društvo Zvezda
Zadobrova	Kolesarsko društvo Triglav
Zgornji Kašelj	Kolesarsko društvo Zarja Zgornji Kašelj
Zalog	Sportni klub Svoboda
Tomačevo	Balinski klub Tomačevo
Ježica	Klub kolesarjev Ježica
Stožice	Sportni klub Danica
Brdo	Smučarsko in kolesarsko društvo Brdo
St.Vid (Šentvid)	Kolesarsko društvo Sora Sportni klub Brod

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
Adressbuch 1900 – Adressbuch Laibach 1900
Adresar 1907 – Adresar deželnega mesta Ljubljane in Vojvodine Kranjske 1907
Adresar 1928 – Adresar mesta Ljubljane in okolice 1928
Adresar 1933 – Adresar Ljubljane 1933
Adresar 1938 – Adresar Velike Ljubljane 1938
AS, d.p. – Arhiv Republike Slovenije, Fond kartoteka društev, društveni pravilnik
FŠ - Fakulteta za šport:
Jugoslavenski sport 1933, Godišnjak Saveza sportskih saveza Kraljevine Jugoslavije

ČASOPISI

SN – Slovenski narod
S – Slovenec
J – Jutro
Sport

LITERATURA

Almanah jugoslovenskog sporta. Beograd : Savez sportskih saveza.
Batagelj, Borut: Začetki ljubljanskega nogometa. *Ljubljana*, januar/februar 2002, str. 57.
Borisov, Peter: Zdravilišča in kopališča na nekdanjem Kranjskem. *Kronika*, 16, 1968, št. 1, str. 45-58.
Dolenc, Ervin: *Kulturni boj*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1996.
Drnovšek, Marjan: *Ljubljana na starih fotografijah*. Ljubljana : ZAL, 1985.
Enciklopedija Slovenije, II. zvezek. Ljubljana : Mladinska knjiga: 1988.
Enciklopedija fizičke kulture. Zagreb : Jugoslovanski leksikografski zavod, 1975-1976.
Frölich, Hubert: Bridž. *Življenje in tehnika*, januar 1979, str. 19-23.
Mal, Josip: *Stara Ljubljana in njeni ljudje*. Ljubljana : Mestni muzej, 1957.
Pavlin, Tomaž: "Pri nas je ta panoga sporta še docela neznana". *Zgodovina za vse*, 6, 1999, št. 2, str. 83-97.

60 Jugoslovanski touring klub (AS, d.p. 8012): namen mu je bil pospeševati mototurizem in turizem nasploh. V dosego tega namena je težil k sodelovanju z mednarodnimi organizacijami, včlanjenimi v Aliance Internationale de Tourisme v Bruslju ter z domačimi organizacijami kot Aero-klubom, Avto-klubom, mototurističnimi, športnimi in turističnimi ("tujsko-prometnimi") društvi. JTK si je zadal nalogo, da se bo posebej posvetil avtomobilizmu, motociklizmu, kolesarstvu, letalstvu, vodnim in zimskim športom, planinstvu ter nasploh športu in turizmu.

Pavlin, Tomaž: *Športne in telesnovzgojne organizacije v Ljubljani 1918-1941 (Športni klub Ilirija in Akademski športni klub Primorje).* Ljubljana : 1998 (magistrska naloga).

Pavlin, Tomaž: Športni prostori pod Cekinovim gradom. *PETINTRIDESET let dvorane Tivoli* (ur. Miklavž Sever). Ljubljana : Zavod Tivoli, 2000.

Pavlin, Tomaž: "Včeraj bi bil lahko tudi Napoleon ponosen na svojo Ilirijo" ali ekskurz o "žogometu" oziroma nogometu v Ljubjani pred prvo svetovno vojno. *Zgodovina za vse*, VII, 2001, št. 2, str. 43-62.

Pernišek, Fran: *Zgodovina slovenskega Orla.* Buenos Aires, 1989.

Rozman, Boris: Hazena – ženska športna igra. *Kronika*, 36, 1988, št. 3, str. 225-231.

Sič, Albert: Kernovo drsališče. *Kronika*, 5, 1939, št. 4, str. 199-202.

Stepišnik, Drago: *Kolesarstvo na Slovenskem.* Ljubljana : Kolesarska zveza Slovenije, 1979.

Stepišnik, Drago: *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem.* Ljubljana : DZS, 1974.

Stepišnik, Drago: *Od SK Hermes do ŽŠD Ljubljana.* Ljubljana : ŽŠD Ljubljana, 1980.

Slovan 1913-1983. Ljubljana: ZŠD Slovan, 1983.

Stiplovšek, Miroslav: *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922.* Ljubljana : Partizanska knjiga in Delavska enotnost, 1979.

Škerl, France: *Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860-1869.* Ljubljana : Zadružna tiskarna, 1938.

Šorn, Mojca: Način preživljanja prostega časa meščanov Dunaja in Ljubljane od druge polovice 19. stoletja do 30-tih let 20. stoletja. *Razvoj turizma v Sloveniji* / 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 105-121.

Zalar, Franc: Ljubljansko društvo ostrostrelcev. *Poslikane tarče* (ur. Železnik Marija). Ljubljana : Mestni muzej Ljubljana, 1980, str. 39-69.

Zgodovina Slovencev. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1979.

ZUSAMMENFASSUNG

Sportorganisationen in Ljubljana bis zum Zweiten Weltkrieg im Lichte der Statistiken und Regelungen

Sport als Tätigkeit und der Sportklub als Organisationsform der modernen Ära tauchen im slowenischen nationalen und kulturellen Raum in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auf. Gerade die Gründung von Sportvereinen, die mit der allgemeinen gesellschaftlichen Entwicklung einherging, trug zu einer größeren Kenntlichmachung des "Sports", einer kulturellen Neuerung im Bereich der damaligen "Leibeserziehung" in Ljubljana bei. Im vorliegenden Artikel werden im Zeitraum bis zum Ersten Weltkrieg vor allem Vereine und Klubs im Hinblick auf ihre Tätigkeit verzeichnet, während in der Zwischenkriegszeit eine organisatorische Wende und inhaltliche Konsolidierung der sportlichen Tätigkeit festzustellen ist. Dementsprechend werden in einer Schautafel lediglich Sportorganisationen selbst oder mit Sport und Wettkampf in Zusammenhang stehende Organisationen verzeichnet. Der Artikel enthält auch ein Verzeichnis der Sportorganisationen.

izvirni znanstveni članek

UDK 728.37(497.4 Ljubljana)"1918/1941"
prejeto: 24. 5. 2002

Vida Koporc-Sedej

prof. geografije in umetnostne zgodovine, pomočnica ministrice, Ministrstvo za kulturo, Cankarjeva 5, SI-1000 Ljubljana

Meščanske vile med obema svetovnima vojnama v Ljubljani

IZVLEČEK

Vile, ki so jih za premožnejše meščane projektirala in gradila stavbna podjetja, so zapis obdobja in načina življenja med obema svetovnima vojnama v Ljubljani, ki je še premalo raziskano. Kratka oznaka delovanja enega izmed mnogih stavbnih podjetij, ki je v tem obdobju gradilo meščanske vile v Ljubljani - Stavbnega podjetja Slokan, nakazuje družbene in arhitekturne spremembe ter predstavlja košček mozaika na področju evidentiranja slovenske stanovanjske kulture.

KLJUČNE BESEDE
Ljubljana, vila, stavbno podjetje, stanovanjska kultura

SUMMARY

MIDDLE-CLASS VILLAS BETWEEN TWO WORLD WARS IN LJUBLJANA

Villas, which building companies planned and constructed for the wealthier citizen, are a record of a period and way of life between the two World Wars in Ljubljana that is not enough researched. A short characteristic of the operating of one of many building companies, which in that period constructed the middle-class villas in Ljubljana – the Stavbno podjetje Slokan (Building Company Slokan) – reveals social and architectural changes, and presents a particle of the mosaic in the field of identifying Slovene housing culture.

KEY WORDS
Ljubljana, villa, building comapny, housing culture

Po končani secesiji je med obema svetovnima vojnama nastopilo v arhitekturi prehodno obdobje, ki je vodilo v modernizem. V tem obdobju so se pojavljale počasne, a pomembne spremembe v načinu življenja ljudi in njihovega razmišljanja. Odraz družbenih sprememb se kaže tudi v arhitekturi v smislu redukcije arhitekturnih elementov in dekoracije, ki so zaznamovale arhitekturo v obdobju historičnih neoslogov in secesije.

Eden izmed najbolj aktualnih problemov stavbarstva med obema vojnama je bil, kako najbolje rešiti zasnovo stanovanja. Na eni strani delavskega, saj se je z gospodarskim razvojem povečal dotok delavstva v mesto, in na drugi strani stanovanja za bogatejše sloje prebivalstva, predvsem izobražence.

Velik delež medvojne gradnje je zato pomenil projektiranje in izvedbo družinskih hiš in vil. To je obdobje razvoja eno ali dvo-družinske hiše - vile, katere arhitektura predstavlja presežek in s tem simbolizira družbeni ugled in zmogljivost investitorja. Nekatere vile, projekti znanih arhitektov in (ali) pomembnih naročnikov so že deležne strokovnih raziskovanj. Predvsem zato, ker so bili projektanti maloštevilni domači ali tuji arhitekti. Domačih arhitektov je bilo sprva malo, saj se je prva generacija slovenskih arhitektov pričela izobraževati v Ljubljani na univerzi v šolskem letu 1920/21. Takrat je imela Ljubljana le eno tehnično fakulteto, na kateri so bile združene skoraj vse tehnične znanosti.[1] Tedanji slovenski arhitekti s Plečnikom na čelu, ki so se šolali na tujem, so bili predvsem usmerjeni v umetniško, formalno-estetsko plat stavbarstva in jih zato niso zanimale profane in manj zahtevne naloge.

Večino naročil za najrazličnejše projekte in gradnje so dobivala stavbna podjetja, ki so bila v obdobju med obema vojnama precej številčna.

Število arhitektov in stavbnih podjetij v letu 1928 in 1933[2]

leto	1928	1933
stavbna podjetja	36	63
arhitekti	7	44

Večina stavbnih podjetij je projektirala in gradila meščanske enodružinske in dvodružinske vile za tiste naročnike oziroma investitorje (profesorje, odvetnike, zdravnike, bogate trgovce, posestnike), katerim je finančno stanje omogočalo gradnjo estetske in kvalitetno oblikovane hiše z vrtom po vzoru bogatih meščanskih vil, grajenih v historičnih neoslogih in secesiji.

O teh podjetjih je znanega zelo malo, saj so njihova imena zabeležena le v Adresarjih mesta Ljubljane in okolice. Na nekaterih ohranjenih načrtih vil, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljane, so zapisana tudi imena stavbnih podjetij. Redki ohranjeni dokumenti o delovanju stavbnih podjetij so ostali kot zapuščina v družinah nekdanjih stavbnih podjetnikov, saj se je velika večina dokumentacije uničila ali pa izgubila po drugi svetovni vojni ob nacionalizaciji.

Enodružinska vila

V letih med obema vojnama zaradi gospodarske krize arhitektom niso pogosto naročali velikih projektov. Prve naloge v privatnih projektnih birojih so bili ponavadi načrti za vile premožnejših meščanov, ki se niso zadovoljili s preprostimi projekti stavbnih podjetij. Zanimivo pa je, da so za nekatera stavbna podjetja, zlasti po letu 1930, risali načrte tudi mladi slovenski arhitekti, ki po koncu študija niso dobili službe, saj je njihov nastop sovpadal s časom gospodarske krize, ki je oteževala uveljavitev. Dve javni ustanovi v Ljubljani, ki sta zaposlovali tudi projektante, sta namreč takrat zelo redko razpisovali nova delovna mesta.[3] Zato je dejansko avtorstvo pri takšnem načinu projektiranja nemogoče ugotoviti.

Velik delež medvojne gradnje je pomenil projektiranje in izvedbo družinskih vil. Ta vrsta arhitekture je bila najbolj izvedljiva, saj je vsako posamezno naročilo zagotavljalo tudi izvedbo. Prav individualna arhitektura je bila osnova za zamisli moderne arhitekture, saj je omogočala mnogo svobodnejši pristop po svoji funkciji in sledenju svetovnih smernic.

Na arhitekturnih razstavah po Evropi so prikazovali stilistične in oblikovne rešitve za gradnjo stanovanjskih stavb, na osnovi katerih so se izkristalizirali nekateri tipi hiš, ki so povsem ustrezali družbenemu položaju naročnikov oziroma investitorjev.

Večino enodružinskih vil so projektirali stavbeniki sami s pomočjo tujih predlog in katalogov. Tako je lahko opaziti, da so nekatere ljubljanske vile identične objektom v Gradcu in na Dunaju. Pogosto so se določeni tipi stanovanjskih hiš lahko prilagodili najrazličnejšim socialnim, estetskim in krajevnim zahtevam. Upoštevali so število družinskih članov, poklic in službeni položaj investitorja. Ozirali so se na njihove zahteve po številu, diferenciaciji, velikosti stanovanjskih prostorov in nenazadnje tudi notranji opremi. Strankam, ki so naročile zidavo nekega objekta, naj bi načrt delali "zastonj", če pa bi ga naročili pri kakšnem arhitektu, bi ga morali posebej plačati.[4]

1 Göstl, Srečanja s stavbarji, str. 10.
2 Adresar mesta Ljubljane in okolice. Ljubljana : Adana, 1928 in 1933.
3 Göstl, Srečanja s stavbarji, str. 35.
4 Pirkovič-Kocbek, Mariborska arhitektura med obema vojnama, str. 19.

Ob 10-letnici Strokovne zadruge zidarskih mojstrov in študentov v Ljubljani, 22. februarja 1930. Četrti z leve spodaj sedi stavbenik Ivan Slokan, šesti pa stavbenik Matko Curk (zasebna last družine Slokan).

Investitorji, načrtovalci in izvajalci so iskali pejsažne in prostorske kvalitete okolja, zato so pogosto snovali družinske vile v zelenih predmestjih Ljubljane. V prvi polovici 20. stoletja so nastala po položaju imenitnejša naselja enodružinskih vil v Rožni dolini, na Mirju in za Bežigradom. Tu so zidali vile imenitnejši in petičnejši meščani v mirnem in zelenem okolju, daleč od delavskih bivališč, tovarn in mestnega hrupa. Slikovit vtis o takšnem okolju nakazuje sledeči citat: "Čudovita je za Bežigradom pomlad! Sonce ne skopari, sonce tu z bogastvom kar razsiplje. V mestu se hiše še stiskajo v mraz in njihove stene izžarevajo kar nenehoma led in bolni vonj, na vrtovih bežigrajskih pa rože že odpirajo svoje čaše in na grmičevje se obeša zlato in srebro."[5]

Zglede za urbanistično zasnovo in ureditev so našli v idealnih "vrtnih mestih" zahodne Evrope. Mrežo pravokotno segajočih ulic so povzeli po ameriških vzorih. Tako so nastale parcele, velike od 500 do 750 kvadratnih metrov, na katere so postavili prostostoječe vile. Upoštevali so strogo zakonodajo,[6] ki je določala za najmanjšo oddaljenost od soseda vsaj 6 metrov, od ceste pa najmanj 5 metrov. Tak sistem je bil imenovan odprt sistem z vrtovi.

Parcele, na katerih so stale vile, niso bile posebno velike, zato je bilo toliko bolj pomembno hortikulturno oblikovanje vrta, saj je bil sestavni del bivalnega prostora. Ureditev vrta je upoštevala zahteve po uporabnosti in čim lažjem vzdrževanju zlasti rastlinskih sestavin. Osrednja avtoriteta takrat sodobnega oblikovanja vrtov je bil krajinski arhitekt ing. Ciril Jeglič, ki je premožnejšim meščanom zasnoval vrt, ki so ga nato redno vzdrževali vrtnarji.

Vrtne ograje so oblikovale gradbene linije ulice in ustvarjale videz sklenjene ulične fasade. Med posameznimi parcelami je bila zasajena živa meja. Glede na estetska načela so se morale ograje skladati s sliko ulice, vrtom in stavbo. Višina zidnega podstavka je smela segati največ 80 cm nad cestni nivo. Zgornji del ograje so sestavljali betonski stebri, med katerimi so bila vmesna polja različno zapolnjena (lesene letve, betonski elementi...). Betonske elemente po načelu transparentnosti so za polnitev tako vrtnih kot balkonskih ograj po šablonah izdelovala gradbena podjetja.

Gradnja enodružinske vile med obema vojnama je zahtevala poleg upoštevanja izkustev grad-

5 Plestenjak, Bežigrad, str. 14-15.

6 Zakon o gradbeni obrti, ki je bil izdan 26. 12. 1893, je prinesel podrobnejše predpise glede opredelitve del, ki so jih smele opravljati obrti stavbnih, zidarskih, kamnoseških, tesarskih in vodnjakarskih mojstrov. Določal je način, kako dokazati usposobljenost za posamezne obrti. Koncesije je po tem zakonu podeljevala deželna vlada. Ta zakon opisuje Vlado Valenčič: Ljubljansko stavbeništvo od srede 19. do začetka 20. stoletja. *Kronika*, 18, 1970, št. 3, str. 135-147. S spremembo miselnosti in graditeljsko revolucijo je od 16. 6. 1931 veljal nov stavbni zakon, ki je bil razglašen v "Službenih novinah" za Kraljevino Jugoslavijo. Stavbni zakon je določal, da mora mesto izdelati regulacijske načrte, oziroma prilagoditi dosedanje. Ta zakon citira ing. arh. Rado Kregar, *Naš dom*, str. 32-37.

bene stroke in modernih tehničnih pridobitev tudi učinkovito in smotrno porabo finančnih sredstev. Vsak investitor je zato moral že pred začetkom gradnje sestaviti točen izračun izdatkov in dohodkov. Špekulacije z visokimi obrestmi v osnovo investiranega kapitala na podlagi devalvacije denarja so bile za prenekaterega investitorja lahko usodne. Gradnja enonadstropne vile je namreč potekala zelo hitro, pogosto je bila stavba zgrajena manj kot v letu dni. Zaradi napačnih finančnih predvidevanj investitorjev so bile nekatere vile dane pod hipoteko in so zamenjale lastnika še pred iztekom gradnje ali po nekaj letih. Pogosto se je tudi dogajalo, da so se lastniki v novo vilo vselili, vendar so morali nekatere prostore oddajati podnajemnikom, da so lahko poravnali stroške gradnje in tekočega vzdrževanja.

Stavbe so gradili racionalno in iz kvalitetnega materiala po preizkušenih tehnoloških stavbarskih pridobitvah. Pomembna je bila uporaba izolacijskega materiala, inštalacija vodovoda, kanalizacije in elektrike.

Stilni razvoj enodružinske vile med obema vojnama

Za obdobje med obema vojnama, ki je stilno vodil v modernizem, je značilna močna redukcija fasadne dekoracije. Vse opazneje so opuščali do tedaj običajno nepotrebno zunanje okrasje: različne profile, štukature in plastike. Dekoracija je postajala skromnejša. Fasadno lupino je pogosto oklepal le zidni venec, ki je poudarjal nadstropja in povezoval zid s streho. Konec tridesetih let je že bila ideal gladka stena z nepoudarjenimi odprtinami. Fasade so barvali v pastelnih (največkrat v rumenih in sivih) odtenkih, saj so po takratnih stavbnih zakonih morali predložiti k načrtu hiše tudi barvni vzorec fasade. Fasade so krasila v štukaturni tehniki izdelana imena vil, s katerimi so tudi želeli poudariti imenitnost stavb ali lastništvo (Vila Krka, Vila Ruda itn.).

Zunanji videz stavbe je pomembno oblikovala streha. Sprva štirikapno ali dvokapno streho, prekrito z bobrovci, je konec tridesetih let z razcvetom modernizma zamenjala ravna streha, prekrita z pocinkano železno ali bakreno pločevino. Nekatere ravne strehe so prekrili z betonskimi ploščami in tako pridobili teraso, ki je primerno urejena lahko postala najlepši prostor stavbe.

Cestno fasado vile so poudarjala vhodna vrata preprostih oblik in brez okrasja, le z majhno odprtino, ki jo je zapolnjevala šipa. Vrata je poudarjala nadstrešnica, stebriščna lopa ali stopnice. Okovje na starejših vratih je bilo medeninasto, kasneje pa pokromano.

Notranja vrata v stavbi, sprva še dvokrilna, so nadomestila enokrilna vrata, izdelana z okvirji in enim, dvema, tremi ali štirimi polnili. Novejša vrata so bila gladka, narejena iz ene plošče in včasih celo drsna.

Okna so bila sprva obrobljena – okenski okvir je bil nakazan kot obroba z zaribanim ometom v beli ali drugačni barvi, kot je bila pobarvana fasada. Za tako poudarjena okna je bilo zelo pomembno, da so bila postavljena po določenem osnem redu ter da so imela glede širine in višine lepa in skladna razmerja. Število in različne oblike oken (kvadratna, pokončna, polkrožna, okrogla) so bila odvisna od namembnosti in velikosti prostora. Starejša okna so bila tridelna ali dvodelna z dvojnimi krili in nadsvetlobami (oberlicht) ter s prečniki in rebrci razdeljena v več polj. Novejša okna so bila bolj podolgovata z manjšim številom prečnikov, ki so jih kasneje, prav tako kot nadsvetlobe, opustili. Okna so postala večja, lahko so segala do tal, nekatera so bila celo drsna. Starejše vile so imele na južni fasadi pogosto nameščena polkna, novejše pa lesene roloje.

Razčlenjenost in namembnost prostorov v enodružinski vili

Enodružinske pa tudi dvodružinske vile so imele le eno nadstropje, saj takratni gradbeni zakoni niso dovoljevali ne višje ne nižje gradnje. Bile so podkletene, izdelano pa so imele tudi podstrešje. Razčlenjenost prostorov v vilah izpričujejo gradbeni načrti, iz katerih je razvidno, da je razporeditev prostorov sledila splošni shemi, ki se je pojavljala pri večini vil, zgrajenih med obema vojnama, z upoštevanjem nekaterih zahtev. V prvi vrsti sta bili zadostna količina svetlobe in zraka v posameznih prostorih.

V kleti je bilo malo stanovanje z eno sobo, kuhinjo in pripadajočimi pritiklinami za "hišnika".[7] H gornjemu stanovanju hišnega gospodarja je spadala pralnica za pranje perila in likalnica ter shramba za zelenjavo in kurjavo. Premožnejši, ki so imeli centralno kurjavo s toplim zrakom ali toplo vodo, so imeli v kleti tudi kurilnico. V večini vil pa so posamezne prostore ogrevali s pečmi iz pečnic ali železnimi pečmi. Kuhinje je ogrevalo kuhinjsko ognjišče, v kopalnicah so imeli peč, ki je ogrevala hkrati zrak in vodo.[8]

Iz kleti v pritličje so vodile stopnice, zgrajene iz kamna ali železobetona. V pritličju so bili: kuhinja s shrambo, jedilnica, salon in garderoba s stranišcem. Obe sobi, obrnjeni proti jugu, sta bili predeljeni s steno, ki je imela široko vratno odprtino z dvokrilnimi ali drsnimi, s steklom kasetiranimi vrati.

7 Rado Kregar: Enodružinska vila, večstanovanjska hiša. Arhitektura, 9-10, 1932, str. 246-151.

8 Rado Kregar: Naš dom – Kako ga gradimo, III. del. Ljubljana: "Žena in dom", 1937, str. 83-86.

Vila na Pleteršnikovi 11 na fotografiji iz leta 1939 (zasebna last).

Salon (dnevna soba) je imel pogosto loggio, veliko oken ali pa celo izhod na zimski vrt. Vsaka soba je imela svoj dostop iz predsobe.

Iz pritličja so v prvo nadstropje vodile lesene hrastove stopnice. Izpeljava in izvedba stopnic, stopniščne ograje ter stopniščna obloga so bili posredni pokazatelji premoženjskega stanja lastnika. V prvem nadstropju so bili spalnica staršev, spalnice otrok, kopalnica, stranišče in garderoba. Iz spalnice staršev, obrnjene proti jugu, so vodila vrata na balkon. Na podstrešju je bila majhna sobica za služkinjo, soba za goste in soba za sušenje perila.

Oblikovanje in notranja oprema prostorov je bila poleg razporeditve prostorov tista, ki je bila pogosto načrtovana do podrobnosti in je bila pokazatelj premoženjskega stanja lastnikov vile. Bolj premožni meščani so imeli originalne kose pohištva preteklih slogov, ki so dopolnjevali novo funkcionalno pohištvo enostavnih in preprostih oblik, izdelano po načrtih arhitektov v najboljših mizarskih delavnicah. Manj premožni so pogosto opremljali svoje domove z imitiranim pohištvom preteklih slogov. Imitiranje je postalo vsesplošen pojav, saj je navidezen sijaj zadovoljeval potrebo in željo po umetnosti in to za najnižjo ceno.

Glede na dejstvo, da je bila gradnja vile velika investicija, vzdrževanje pa zelo drago, so nekatere družine pod svojo streho sprejele podnajemnike, da bi z njihovim prispevkom znižale stroške. Zato so stanovanje v kleti, namenjeno za "hišnika" oziroma družino, ki je skrbela za gospodarja (kuhanje, pranje in likanje perila, pospravljanje, delo na vrtu...), dajali v najem tistim družinam, ki si niso mogle privoščiti svojega stanovanja. Lastniki nekaterih vil so morali pogosto tudi kasneje spreminjati namembnost posameznih prostorov, tako da so lahko eno ali več sob namenili podnajemniškim družinam, kuhinjo in sanitarije pa so imeli skupne z lastnikom. Tako so se pogosto družinske vile spreminjale v (več)stanovanjske objekte.

Stavbenik Ivan Slokan in njegovo podjetje

Gradbena dejavnost je bila med obema svetovnima vojnama, ko sta cveteli podjetniška in obrtna dejavnost, zelo živahna. V tem obdobju so imeli domači stavbni mojstri pomembno vlogo pri nastanku večjega števila eno- in dvodružinskih vil.[9]

Eno izmed večjih in pomembnejših stavbnih podjetij (gradbenih podjetij), ki je delovalo med obema vojnama v Ljubljani, je bilo Stavbno podjetje Slokan, katerega lastnik je bil Ivan Slokan.[10] Pomembno vlogo za njegovo odločitev, da postane zidar, zidarski mojster in kasneje stavbni mojster, je imela družinska tradicija – zidarja sta bila že oče in stari oče.

9 Katarina Kobilica in Andrej Studen sta napisala mikrozgodovinsko študijo z naslovom: Volja do dela je bogastvo, ki pripoveduje o delu in življenju ljubljanskega stavbnega podjetnika Matka Curka (1885-1953), ki je bil sodobnik Ivana Slokana.

10 Biografski podatki so povzeti po intervjuju z Miranom Sattlerjem in dopolnjeni z navedbami stavbenikovega sina, ing. Vlada Slokana, april 2001.

Med vilami za Bežigradom (Naš Bežigrad. Ljubljana, 1940).

Ivan Slokan je bil rojen leta 1892 v prleški vasici Lahonci pri Ljutomeru. Po končani osnovni šoli, ki jo je obiskoval v pet kilometrov oddaljenem Sv. Tomažu, je delal pri očetu v Ormožu. Po treh letih vajenstva je dobil spričevalo in postal zidar. Pred prvo svetovno vojno je največ delal v Varaždinu, dokler ni leta 1913 odšel v Ljubljano, kjer je do leta 1914 obiskoval tečaj na Državni obrtni šoli. Po končanem tečaju je odšel na delo v Sarajevo in pozneje v Celje. Ob začetku prve svetovne vojne je bil potrjen za vojaka, vendar ni bil vpoklican, zato se je zaposlil v strojni tovarni. Kmalu se mu je ponudila priložnost za dela delovodje pri gradnji naselja za begunce iz Galicije, nato pa delo glavnega polirja - nadzornika pri gradnji zgradb tovarne Boellerwerke v Kapfenbergu, kjer je ostal do konca vojne.

Po končani prvi svetovni vojni se je znova vrnil v Ljubljano. Stanoval je v mali podnajemniški kletni sobi v vili Adolfa Lea Dukiča (kasnejši Vidmarjevi vili) v Rožni dolini. Iz želje po boljšem znanju je v letih 1918 do 1920 nadaljeval šolanje na Stavbni obrtni šoli v Ljubljani. Šolo je obiskoval v zimskih mesecih, v poletnih pa je delal kot zidar. Ves čas je živel v pomanjkanju, saj mu je le skromno življenje omogočalo šolanje. Po končanem šolanju je na izpitu pridobil naziv zidarskega mojstra in s tem pravico do samostojnega opravljanja obrti.

Svoje podjetje s sedežem na Vodmatu 7a je Slokan ustanovil leta 1920. Istega leta se je mladi podjetnik poročil, dobil sina Milana in čez dve leti še sina Vlada. Od leta 1923 pa do 1928 je imel sedež podjetja na Študentovski ulici 7 v Ljubljani. Živeli so tradicionalno družinsko življenje. Žena je vodila gospodinjstvo, stavbenik pa je dneve preživljal na gradbiščih, saj je dobival vedno več naročil. Leta 1928 si je zgradil enodružinsko vilo na Kolezijski ulici 7 v Trnovem (Krakovsko predmestje), v kateri je imel tudi pisarno. Stavbni mojster je postal leta 1936, ko je po opravljenem izpitu v Beogradu dobil koncesijo stavbnega mojstra in s tem tudi več pooblastil za gradnjo objektov. Njegovo podjetje je projektiralo in gradilo enodružinske in dvodružinske vile ter meščanske večstanovanjske hiše v Ljubljani in drugih mestih. Od leta 1920 do 1948 je Stavbno podjetje Slokan zgradilo več kot 300 različnih objektov.

Gradbeno podjetje je delovalo do 10. junija 1948, ko je bilo črtano iz registra obrti, dejavnost pa prenešena na poverjeništvo za gradnje.[11] Pri nacionalizaciji podjetja je bila uničena vsa dokumentacija podjetja.

Ivan Slokan je po drugi svetovni vojni delo nadaljeval pri Gradisu, na Ministrstvu za gradnje, na Mestni občini Ljubljana in pri Železniški direkciji. Življenjska pot Ivana Slokana se je začela v skromnem kmečkem okolju, se nadaljevala po poti navzgor od vajenca – zidarja, polirja, delovodje, zidarskega mojstra, stavbnega mojstra, ki se je po premoženju povzpel v svet meščanstva, in končala leta 1984.

[11] ZAL, Register obrti, Kodeks 20.

Izvedba projekta

Stavbeniki, ki so se hoteli med obema vojnama uveljaviti, so morali imeti poleg strokovne usposobljenosti tudi kapital. Le tisti stavbni mojstri, ki so imeli zadostna obratna sredstva, so dosegli večji obseg gradbene dejavnosti in so se lahko prijavljali na različne natečaje. Da bi si zagotovili gradbeni material (pesek, prod, opeko) pod ugodnimi pogoji, so imeli nekateri ljubljanski stavbeniki svoje gramoznice, opekarne in celo kamnolome. S strokovno usposobljenostjo in gradbenim materialom so lahko sodelovali na različnih natečajih za gradnjo objektov in izvajali tudi večja stavbna dela.

Stavbno podjetje Slokan je imelo v lasti tri kamnolome, iz katerih so dobivali potrebni gradbeni material. Dva večja kamnoloma sta bila v Podpeči in Preserju, manjši pa pri Škofljici. Iz Podpeči in Preserij so dobivali pesek in manjše kamnite bloke sivega apnenca. Grobo obdelane manjše kamnite bloke sivega apnenca, najpogosteje pravilnih oblik, velike približno 40 x 40 cm, so uporabljali v več namenov. Z njimi so obdajali spodnje dele fasad – cokle, vrtne ograje ali pa kamen uporabljali za izdelavo robnikov in stopnic pri ureditvi vrtov.

Zanimiv je bil tudi transport gradbenega materiala iz kamnolomov, ki so bili od gradbišč v Ljubljani za tiste čase kar precej oddaljeni. Iz kamnolomov v Podpeči in Preserju so gradbeni material prevažali z malo železnico do Ljubljanice, od tu pa z dvema velikima čolnoma po reki do Ljubljane. Pot so nadaljevali s konjskimi vpregami, ki so vlekle material do gradbišč.

Stavbenik Slokan je leta 1928 opravil tudi vozniški izpit in si tri leta kasneje kupil avto znamke Renault, s katerim se je vozil do gradbišč, primeren pa je bil tudi za prevoz materiala. Leta 1939 si je kupil še kamion, ki je omogočal lažji prevoz gradbenega materiala. Skladišče gradbenega materiala (predvsem peska) je imel v veliki lopi, poleg katere so bile še lopa za stavbni les in modele za gradbene elemente (ograje), apnenica in garaža, vse pa je stalo na parceli poleg stanovanjske vile na Kolezijski ulici.[12]

Gradnjo stavbe so pričeli z odobritvijo prošnje za izdajo stavbnega dovoljenja in priloženega načrta, ki ga je predložil investitor na Mestnem gradbenem uradu v Ljubljani. Po geodetski izmeri in določitvi stavbne črte in nivela zgradbe se je šele lahko pričela gradnja. V času intenzivnega razcveta gradbeništva do konca tridesetih let je gradbeno podjetje zaposlovalo tudi do sto delavcev. Število delavcev se je med letom spreminjalo, saj jih je bilo pozimi zaposlenih le deset, ki so bili stalni zidarji, izučeni v Gradbenem podjetju Slokan. Med gradbeno sezono je bilo zaposlenih povprečno od trideset do štirideset delavcev, večinoma Prlekov, sezonske pogodbe pa je stavbenik sklepal tudi z delavci, ki so prihajali iz Bosne.

Področje stavbenikov je poleg izvedbe objektov obsegalo tudi projektiranje celote in vseh detajlov. Mojster Ivan Slokan je v pisarni na Kolezijski ulici 7 projektiral eno- in dvodružinske vile za ljubljanske meščane, kasneje pa tudi večstanovanjske stavbe. Leta 1936 je naredil tudi načrt adaptacije kopališča v zdravilišču Topolšica. Projektiral je večinoma sam. Vsak izdelan načrt je bil originalen, narejen z upoštevanjem želja investitorjev. Načrt je obsegal načrt stavbe z razporeditvijo notranjih prostorov in načrt vrtne ograje. Načrte mu je pomagala risati zelo dobra tehnična risarka Zdenka Pipenbacher.[13] Premožnejšim investitorjem so vile projektirali arhitekti Domicijan Serajnik, Ivan Zupan in Rado Kregar, s katerimi je Ivan Slokan tudi sodeloval pri izvedbi projekta.

Krajši čas je pri nekaterih projektih sodeloval s stavbnim podjetjem Svetina, ki je imelo svojo pisarno na Gosposvetski ulici 6a v Ljubljani. Lastnik tega podjetja je bil Ivan Svetina. Kratkotrajno sodelovanje je razvidno iz nekaterih načrtov za gradnjo vil v Ljubljani, ki so označeni z žigom: gradbeno podjetje Slokan – Svetina, družba z.o.s. Ljubljana. Tesarska dela pri gradnjah je opravljal tesar Anton Štebljaj. Pri zaključnih delih je sodeloval s štukaterjem Ludvikom Krulcem, ki je bil po izobrazbi kipar, in pleskarjem Valentinom Vojsko ter pleskarskim pomočnikom Blažem Šebenikom.[14]

Po dograditvi stavbe je moral investitor zaprositi še za uporabno dovoljenje. Izdano je bilo po ogledu stavbne komisije Mestnega načelstva ljubljanskega kot stavbnega oblastva I. stopnje na licu mesta. Komisijskega ogleda so se udeležili gradbeno pravni referent mestnega načelstva in vodja stavbno komisijskega ogleda, zastopnik mestnega gradbenega urada kot tehnični izvedenec, zastopnik mestnega fizikata kot zdravstveni izvedenec, zastopnik občine, investitor in stavbenik (zidarski mojster).[15] Stavbna komisija je napravila zapisnik z ugotovitvami, šele nato so se v stavbo lahko vselili stanovalci.

12 Navedbe ing. Vlada Slokana, april 2001.

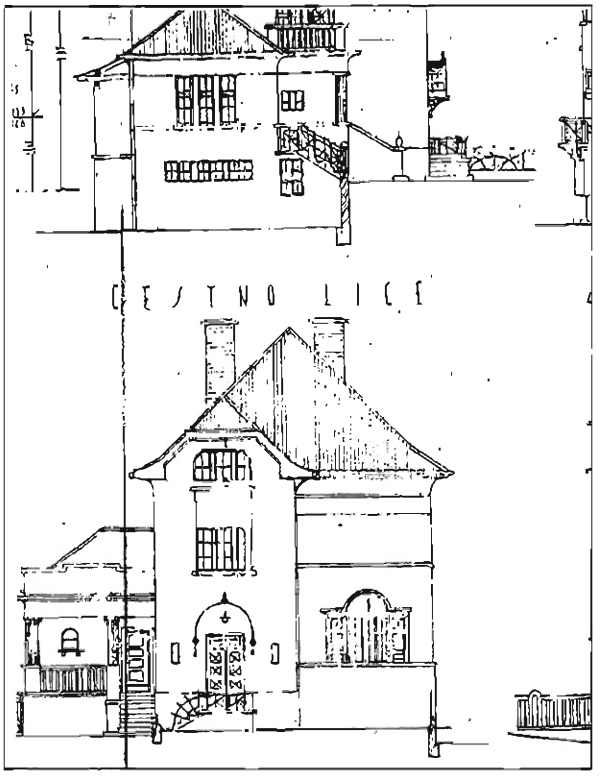
13 Navedbe ing. Vlada Slokana, april 2001.

14 Navedbe ing. Vlada Slokana, april 2001.

15 ZAL, Zapisnik, katerega je sestavila stavbna komisija Mestnega načelstva ljubljanskega kot stavbnega oblastva I. stopnje ob komisijskem ogledu ob končani gradnji (priloga k načrtom).

Nekaj primerov vil, ki jih je projektiralo in zgradilo Gradbeno podjetje Slokan v času med obema vojnama

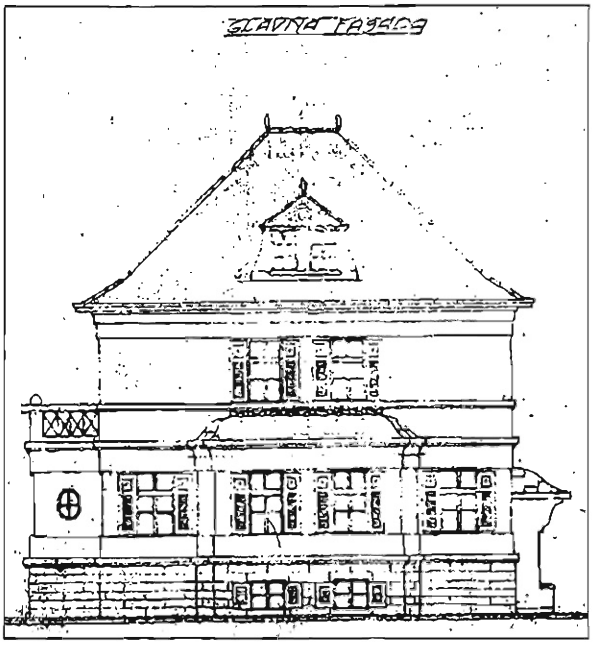
Enodružinska vila g. I. Slokan[16]
Ulica: Kolezijska ulica 7, Ljubljana
Leto izgradnje: 1928
Avtor in izvajalec: Ivan Slokan, Stavbno podjetje, Ljubljana
Investitor: Ivan Slokan (zidarski mojster)

Načrt za cestno fasado enodružinske vile Ivana Slokana, Kolezijska 7, Ljubljana (ZAL)

Stavbni mojster Ivan Slokan si je leta 1928 zgradil enodružinsko vilo v k.o. Trnovsko predmestje v Ljubljani. Vila je bila načrtovana in grajena po takratnih predpisih, ki so dovoljevali le gradnjo enonadstropne izvedbe. V vili je živel stavbni mojster z družino, ženo in dvema sinovoma. Na zahodnem delu je bila pisarna s posebnim vhodom, ki ga je poudarjala veranda. Vhod v vilo je s cestne strani poudaril kovinski nadstrešek, okna pa nevpadljiva dekoracija. Vzhodno, zahodno in južno stran vile poudarjajo balkoni, tako da je stavba kljub osnovni kubičnosti delovala zelo razgibano in bogato.

Enodružinska vila ga. A. Rozman[17]
Ulica: Pleteršnikova ulica 9, Ljubljana
Leto izgradnje: 1929
Avtor: arh. Ivan Zupan, Gradbeno podjetje Slokan – Svetina, družba z.o.z., Ljubljana
Izvajalec: "Gradidom", stavbena družba z.o.z., Ljubljana, Gradbeno podjetje Slokan – Svetina, družba z.o.z., Ljubljana
Investitor: Angela Rozman, Kongresni trg 13, Ljubljana (posestnica)

Načrt za južno fasado enodružinske vile Angele Rozman, Pleteršnikova 9, Ljubljana (ZAL)

Izvedba stanovanjske vile ne sledi popolnoma prvotnemu načrtu, ker je med gradnjo prišlo do nekaterih sprememb zaradi zamenjave izvajalcev. Reprezentativnost in kvalitetno oblikovano arhitekturo kažeta loggii, ki sta postavljeni na cestno fasadno os simetrično. Nad južno loggio je balkon, nad severno pa polzvonasta lesena konstrukcija, prekrita z železno pločevino – enako konstrukcijo ima nadstrešek na vhodnimi vrati. Dvokrilna kasetirana okna na južni strani zastirajo polkna. Na zahodni strani vile je bila prizidana še garaža, kar nakazuje na nekdanje bogate lastnike vile. V urejenem vrtu, ki je obdajal vilo, je bil tudi manjši ribnik.

V vili je po izgradnji leta 1931 živela štiričlanska družina državnega uradnika Rudolfa Rozmana, s kuharico in slugo ter dvema podnajemnikoma.[18] Iz podatkov za leto 1940 pa je razvidno,

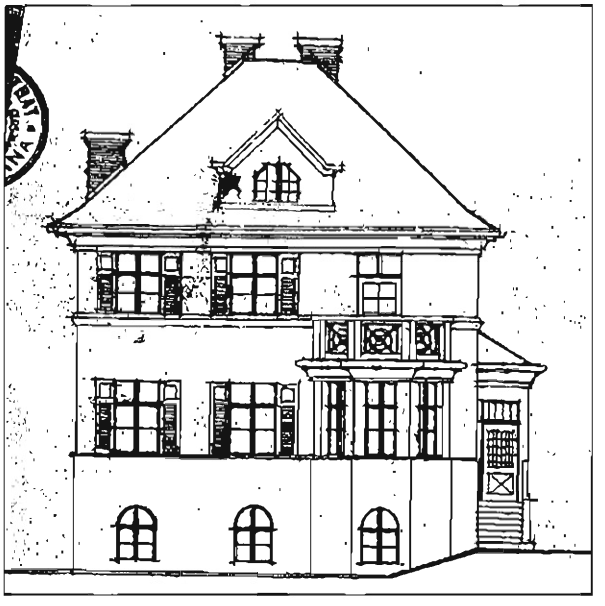
16 ZAL, Mesto Ljubljana, gradbena registratura, REG VI, Načrt enodružinske vile g. I. Slokan, stavbni podj., v Ljubljani, Kolezijska ul. 7, 1928, k.o. Trnovsko predmestje, parcela 201/2.

17 ZAL, Mesto Ljubljana, gradbena registratura, REG VI, Načrt vile za ga. Angelo Rozman v Ljubljani, Pleteršnikova 9, 1929, Kapucinsko predmestje, parcela 20/51.

18 ZAL, Popis prebivalstva dne 31. marca 1931, Družinski

da se je enodružinska vila spremenila v večstanovanjski objekt, saj so v njej živele tri družine.[19]

Dvodružinska vila ga. A. Vojska[20]
Ulica: Pleteršnikova ulica 11
Leto izgradnje: 1929
Avtor: Gradbeno podjetje Slokan - Svetina, družba z.o.z., Ljubljana
Izvajalec: Gradbeno podjetje Slokan - Svetina, družba z.o.z., Ljubljana
Investitor: Angela Vojska, Novo mesto

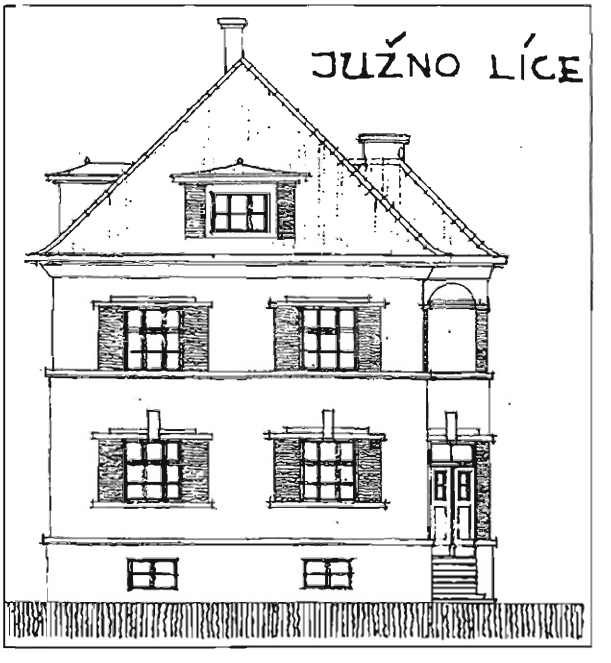

Načrt za južno fasado dvodružinske vile Angele Vojska, Pleteršnikova 11, Ljubljana (ZAL)

Za izgradnjo vile Angele Vojska v Kapucinskem predmestju obstajata dva načrta. Prvega za izgradnjo enonadstropne dvodružinske vile na Pleteršnikovi ulici v Ljubljani je leta 1928 izdelalo stavbno podjetje, katerega lastnik je bil Angelo Battelino, mestni stavbenik, ki je imel podjetje na Knezovi ulici 32 v Ljubljani. Dvodružinska vila je bila zasnovana precej reprezentativno, z zelo poudarjeno cestno fasado. Do izvedbe tega načrta ni prišlo, verjetno zaradi previsokih stroškov izgradnje. Nov, manj reprezentativni načrt je nato izdelalo Stavbno podjetje Slokan – Svetina. Iz načrta je razvidna členitev notranjščine po shemi enodružinske vile, namenjena pa je bila dvema družinama.

Že po izgradnji vile sta v njej, poleg petčlanske družine poštno-telegrafskega uradnika Vladimirja Vojske, živeli še dve družini.[21] Zaradi slabega gospodarjenja investitorke Angele Vojska je vila v nekaj letih pridobila hipoteko in bila leta 1936 prodana novemu lastniku. Kupila jo je štiričlanska družina računskega inšpektorja kr. ban. uprave s sorodnico. V njej so živeli s služkinjo ter podnajemnico. V kleti pa je stanovala podnajemniška družina.[22] Novi premožnejši lastniki so uredili tudi vrt, ki ga je zasnoval krajinski arhitekt ing. Ciril Jeglič.

Dvodružinska vila g. prof. S. Kranjca[23]
Ulica: Costova 14 (danes Jakšičeva ulica 14), Ljubljana
Leto izgradnje: 1930
Avtor: arh. Ivan Zupan
Izvajalec: Gradbeno podjetje Slokan – Svetina, družba z.o.z., Ljubljana
Investitor: Silvo Kranjec, Poljanski nasip 8, Ljubljana (profesor)

Načrt cestne fasade stanovanjske vile prof. Silva Kranjca, Costova 14, Ljubljana (ZAL)

Čeprav je bila vila zgrajena kot dvodružinska, je v njej živel profesor Silvo Kranjec, ki je opravljal delo prosvetnega inšpektorja banske uprave, s svojo ženo in štirimi otroki. Zasnova za dvodru-

listi 26, št. 33500-34759, Pleteršnikova ulica, Družinski list 20.

19 *Naš Bežigrad*, str. 168.

20 ZAL, Mesto Ljubljana, gradbena registratura, REG VI. Načrt vile za ga. Angelo Vojska, Pleteršnikova ulica 11, 1929, Kapucinsko predmestje, parcela št. 51/22.

21 ZAL, Popis prebivalstva dne 31. marca 1931, Družinski listi 26, št. 33500-34759, Pleteršnikova ulica, Družinski list 23.

22 *Naš Bežigrad*, str. 168.

23 ZAL, Mesto Ljubljana, gradbena registratura, REG VI, Načrt dvostanovanjske vile za g. prof. Silva Kranjec-a, Costova 15, 1930.

žinsko vilo je verjetno izhajala iz dejstva, da si je profesor želel veliko družino. Členitev prostorov sledi shemi dvodružinske vile.

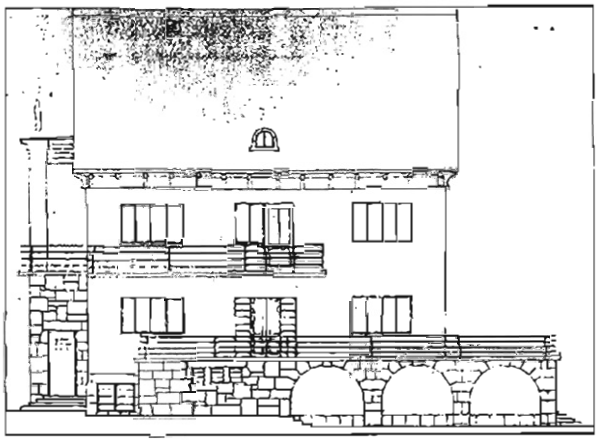
Enodružinska vila za g. V. Vrhunca
Ulica: Gorupova ulica 20 (danes Barjanska cesta 3), Ljubljana
Leto izgradnje: 1933
Avtor: (v ZAL ni ohranjenih načrtov)
Izvajalec: Stavbno podjetje Slokan[24]
Investitor: dr. Vinko Vrhunec (pravnik in ravnatelj Trboveljske premogokopne družbe)

Enonadstropna vila v Krakovskem predmestju je bila projektirana popolnoma modernistično. Investitor, takrat eden najbogatejših meščanov, je želel imeti vilo, zasnovano po najnovejših trendih evropske arhitekture.

Cestna fasada je obogatena z nizom štirih fresk, ki se nahajajo med okenskimi nišami v prvem nadstropju. So delo slikarja, grafika in restavratorja Mirka Šubica,[25] ki je s freskami poslikal več fasad ustanov in stanovanjskih hiš v Ljubljani. Freske na Vrhunčevi vili prikazujejo personifikacije štirih letnih časov (pomlad, poletje, jesen, zima). Fasado zaključujejo na vrhu štiri majhna okrogla okna. Strešna konstrukcija je zelo nizka in se približuje ravni strehi. Na vrtni strani vile so v pritličju do tal segajoča okna, ki omogočajo dostop na veliko teraso, ki se razteza vzdolž celotne vile. S terase so v dveh smereh speljane stopnice na vrt, sredi katerega je bil večji bazen.

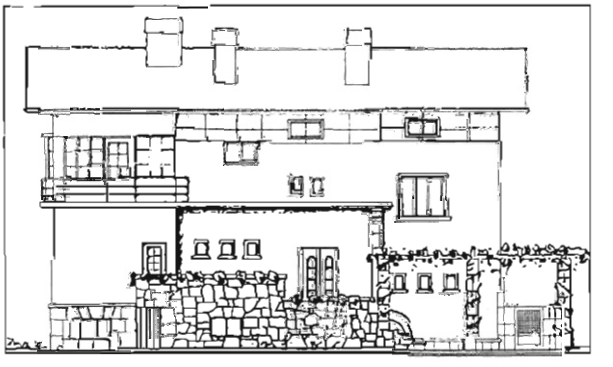
Enodružinska enonadstropna vila za g. dr. Edvarda Jemec-a na parceli št. 99/18 v Tobačni ul. Ljubljana[26]
Ulica: Tobačna ulica 6, Ljubljana (danes Tivolska cesta 4)
Leto izgradnje: 1935
Avtor: Stavbenik Ivan Slokan, Ljubljana, Kolezijska ul. 7
Izvajalec: Ivan Slokan, gradbeno podjetje, Ljubljana, Kolezijska ul. 7
Investitor: dr. med. Edvard Jemec, Tržaška cesta 1, Ljubljana (zdravnik)

Enodružinska enonadstropna vila je bila zasnovana zelo reprezentativno. Zunanjščina vile je že modernistična, s skrbno urejenim vrtom, na katerem je bil tudi bazen. Členitev prostorov v vili, ki nekoliko odstopa od splošne sheme, kaže na premožnejšega investitorja. Posebno zanimiva je členitev prostorov v kleti, kjer so garaža za avto, pralnica, prostor za centralno kurjavo, shramba, soba za dve služkinji in velika kuhinja. Kuhali so v kleti, hrano pa dostavljali po posebnem jašku v veliko jedilnico v pritličju. Poleg jedilnice so bile otroška soba oziroma igralnica, soba za goste, garderoba in stranišče. V prvem nadstropju so bile poleg spalnice, zelo velike kopalnice, garderobe in predsobe še tri sobe.

Načrt za vrtno fasado stanovanjske vile g. dr. Edvarda Jemca, Tobačna ulica 6, Ljubljana (ZAL)

Enodružinska hiša za g. Slokana[27]
Ulica: Kolezijska ulica 9, Ljubljana
Leto izgradnje: 1940
Avtor: Ivan Slokan, pooblaščeni graditelj Ljubljana, Kolezijska ul. 7
Izvajalec: Ivan Slokan, pooblaščeni graditelj Ljubljana, Kolezijska ul. 7
Investitor: Ivan Slokan, Kolezijska 7, Ljubljana (stavbenik)

Načrt za dvoriščno fasado stanovanjske vile Ivana Slokana, Kolezijska 9, Ljubljana (ZAL)

24 Po navedbah ing. Vlada Slokana, april 2001.
25 Marjan Mušič: Mirko Šubic. *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 4, Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, 1966, str. 382.
26 ZAL, Mesto Ljubljana, gradbena registratura LJU-439, REG VI, Načrt enodružinske vile za g. dr. Edvarda Jemca, Tobačna 6, 1935, Gradišče predmestje, parcela 99/18.
27 Načrt enonadstropne hiše za g. Slokan Iv. Stavbenika, Kolezijska ul. 9, k.o. Trnov. pred. ob Kolezijski ul. V Ljubljani, parcela 201/2, družinska zapuščina.

Leta 1940 si je stavbenik Ivan Slokan sezidal novo, moderno, bolj reprezentativno zasnovano vilo za svojo družino na sosednji parceli poleg njihove že obstoječe vile. Stare vile ob izgradnji nove ni več potreboval, zato jo je prodal. Vila je bila zasnovana v več nivojih s poletažami in ni več sledila splošni shemi členitve notranjosti. V kleti ni bilo več "hišnikovega" stanovanja, na podstrehi pa ne sobe za služkinjo, kar nakazuje spremenjen način življenja. V pritličju sta bili velika pisarna in arhiv, poleg kuhinje pa t.i. kmečka soba, v kateri se je zbirala vsa družina. Notranjo opremo je po takratnih modnih trendih zasnoval arh. Domicijan Serajnik. V prvem nadstropju so bile spalnice in velika veranda, spremenjena v zimski vrt. Vilo so ogrevali s centralno kurjavo. Moderen način življenja se je izkazoval tudi s posedovanjem avtomobila, telefona in radijskega sprejemnika.[28]

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
Popis prebivalstva dne 31. marca 1931, Družinski listi 26, št. 33500-34759
Register obrti, Kodeks 20
REG VI, Gradbeni načrti za hiše:
Jemec dr. Edvard, Tobačna 9, Ljubljana
Kranjec Silvo, Costova ulica 14, Ljubljana
Rozman A., Pleteršnikova ulica 9, Ljubljana
Slokan Ivan, Kolezijska 7, Ljubljana
Vojska Angela, Pleteršnikova ulica 11, Ljubljana
Adresar mesta Ljubljane in okolice. Ljubljana : Adana, 1928
Adresar mesta Ljubljane in okolice, Ljubljana : Adana, 1933

LITERATURA

Göstl, Pavel: *Srečanja s stavbarji*. Radovljica : Didakta, 1996.
Kobilica, Katarina in Studen, Andrej: *Volja do dela je bogastvo : mikrozgodovinska študija o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885-1953) in njegovi družini*. Ljubljana : Nova revija (Zbirka Korenine), 1999.
Kregar, Rado: Enodružinska vila, večstanovanjska hiša. *Arhitektura*, 9-10, 1932, str. 246-251.
Kregar, Rado: *Naš dom – Kako ga gradimo, III. del*. Ljubljana : "Žena in dom", 1937.
Mušič, Marjan: Mirko Šubic. *Enciklopedija likovnih umjetnosti* 4. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, 1966.
Naš Bežigrad. Ljubljana, 1940.
Pirkovič – Kocbek, Jelka: Mariborska arhitektura med obema vojnama. *Sinteza*, 1978, št. 43, 44.
Plestenjak, Jan: Bežigrad. *Naš Bežigrad*. Ljubljana, 1940.
Sattler, Miran: Znanec iz sosednje ulice, *Nedeljski dnevnik*, 12. 12. 1982.
Valenčič, Vlado: Ljubljansko stavbeništvo od srede 19. do začetka 20. stoletja. *Kronika*, 18, 1970, št. 3, str. 135-147.

USTNI VIR

Vlado Slokan, sin stavbenika Ivana Slokana, april in maj 2001.

28 Navedbe ing. Vlada Slokana, maj 2001.

ZUSAMMENFASSUNG

Bürgervillen in der Zwischenkriegszeit in Ljubljana

Nach dem Ende der Sezession fing in der Zwischenkriegszeit in der Architektur eine Übergangsperiode an, die zum Modernismus hinführte. In diesem Zeitraum setzen langsam bedeutende Veränderungen auch in der Lebens- und Denkart der Menschen ein. Die gesellschaftlichen Veränderungen spiegeln sich auch in der Architektur wider, und zwar im Sinne einer Reduktion der Architekturelemente, der Dekoration, der Gliederung und Zweckhaftigkeit der Wohnräume in Einfamilienhäusern - den Villen.

Einen wesentlichen Teil der Zwischenkriegsbauten machten die Projektierung und Errichtung von Villen für wohlhabendere Bevölkerungsschichten aus, vor allem Vertreter der Bildungsschicht (Ärzte, Anwälte, Professoren, Besitzer ...). Die meisten Aufträge für verschiedenartige Projekte und den Bau von Villen erhielten zahlreiche Bauunternehmen. Ihre Projekte entwarfen sie mit Hilfe von fremden Vorlagen und Katalogen und paßten diese an verschiedenartige soziale, ästhetische und lokale Erfordernisse an unter Berücksichtigung der Zahl der Familienmitglieder, des Berufs und der Stellung des Bauherrn.

Investoren, Projektanten und Bauunternehmen nutzten oft landschaftliche und räumliche Vorzüge. Aus diesem Grund wurden Villen in den grünen Vorstädten von Ljubljana angelegt. In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts entstanden vornehme Villensiedlungen in Rožna dolina, Mirje und Bežigrad.

Eines der größeren Bauunternehmen in Ljubljana war *Stavbno podjetje Slokan*, dessen Eigentümer Ivan Slokan war. Er setzte die Familientradition fort und stieg vom Mauerergesellen zum Polier, Werkmeister, Mauerermeister und Baumeister empor. Mit Hilfe seines Fachwissens und Kapitals projektierte und baute er in der Zwischenkriegszeit Villen sowie Bürgerhäuser mit mehreren Wohnungen.

Die Villen wurden gemäß den damaligen Baugesetzen gebaut unter Berücksichtigung der damaligen Richtlinien der modernistischen Architektur. Sie hatten nur ein Geschoß, waren unterkellert, das Dachgeschoß wurde ausgebaut. Die Raumverteilung der Villen geht aus den Bauplänen hervor, denen man entnehmen kann, daß die Raumanordnung einem allgemeinen Schema folgte. Im Hinblick auf die Tatsache, daß der Bau einer Villa eine große Investition darstellte und die Instandhaltung sehr teuer war, nahmen einige Familien Untermieter auf. Dies hatte eine Veränderung der Zweckbestimmung der einzelnen Räume zur Folge, wurden doch ein oder mehrere Zimmer für die Untermiete bestimmt.

Einige hier vorgestellte Villenpläne spiegeln die Entwicklungszeit der Familienvillen wider als Mehrwohnungsobjekt wohlhabenderer Familien. Die Villenarchitektur hatte einen Prestigewert und symbolisierte das gesellschaftliche Ansehen des Bauherrn sowie die Wohnkultur in der Zwischenkriegszeit.

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO Institute for Contemporary History Ljubljana, Slovenija
inz

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola, to je do 16 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, po možnosti tudi naslov elektronske pošte ali telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo na hrbtni strani označene z legendo. Legenda (podnapisi k prilogam) z navedbo nahajališča vira naj bo priložena na posebnem listu.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. V njih uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo ime fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, naslov ali kratico n.d. (če od tega avtorja navajamo le eno delo) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku).* Kraj, založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem.* Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku),* za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika,* 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej), Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali glavnemu uredniku Kronike (Aleš Gabrič, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana). Za hitrejše poslovanje lahko prispevke pošljete tudi po elektronski pošti na naslova glavnega urednika (Ales.Gabric@guest.arnes.si) ali tehnične urednice (Medit@siol.net).
Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
R dp
KRONIKA
2002
908
120020078,3
COBISS

Lilijana Žnidaršič Golec
Nataša Budna Kodrič
Damjan Hančič
Andreja Klasinc Škofljanec
Eva Holz
Sonja Anžič
Gorazd Stariha
Barbara Pešak Mikec
Marjan Drnovšek
Irena Gantar Godina
Tomaž Pavlin
Vida Koporc-Sedej

KRONIKA

ISSN 0023-4923